

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE’NİN SANAYİLEŞME ÇABALARI: 1962 ve 1964 SANAYİ
KONGRELERİ

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Mesut BALLI

Ankara - 2019

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE’NİN SANAYİLEŞME ÇABALARI: 1962 ve 1964
SANAYİ KONGRELERİ**

Yüksek Lisans Tezi

Mehmet Mesut BALLI

**TEZ DANIŞMANI
Prof.Dr. Neşe ÖZDEN**

Ankara-2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

Mehmet Mesut BALLI

TÜRKİYE’NİN SANAYİLEŞME ÇABALARI: 1962 ve 1964 SANAYİ KONGRELERİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

Prof.Dr. Neşe ÖZDEN (Danışman)

Prof.Dr. Mehmet Akif TURAL

Doç.Dr. Serdar SARISIR

İmzası

.....
.....
.....

Tez Savunma Tarihi : 20.12.2019

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(02/01/2020)

Mehmet Mesut BALLI

ÖNSÖZ

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e sanayi alanında büyük çaplı bir miras kalmamış olsa da Türk sanayileşme tarihi Osmanlı döneminden başlamaktadır. Ayrıca yeni dönemde izlenecek iktisadi politika(lar) da Osmanlı tecrübesi ve potansiyeli üzerinden şekillendirildi. Osmanlı tecrübesi ile maddi ve potansiyel mirasının üzerine, güncel gerekler de eklenerek yeni Türkiye için yeni bir ekonomi modeli belirlendi. Bu ekonomi modeli, "Milli İktisat"ın güncellenmesiydi. Buna uygun olarak da yeni bir sanayileşme vizyonu ortaya kondu. Bu noktada, Osmanlı ile Cumhuriyet arasında iktisadi alanda bir süreklilik olduğu belirtilmelidir.

Osmanlı ile Cumhuriyet arasında bir "süreklilikten" bahsedilirken, birçok araştırmacının da belirttiği gibi Cumhuriyet döneminin anlaşılabilmesi ve Cumhuriyet dönemine kalan sosyo-ekonomik yapının kavranabilmesi Osmanlı dönemine bakmayı gerektirir. Özellikle Osmanlı'nın son 80 yıllık döneminde geçirdiği gelişme süreci ve Batı ile ilişkileri göz önünde bulundurulmalıdır. Hatta bazı araştırmacılar Osmanlı öncesi döneme de bakmanın gerektiği görüşündedir. Fakat çalışmanın hacmi bunu olanaklı kılmamaktadır. Çalışmanın niceliği göz önünde bulundurularak Osmanlı dönemine sanayileşme süreci bağlamında kısaca yer verildi.

1838 tarihli "Baltalimanı Ticaret Antlaşması"yla başlayan yeni iktisadi süreç bir tarafa, Tanzimat Fermanı'nın ilanı iktisadi alanda da devleti yeni adımlar atmaya yöneltti. Bu adımlardan sanayileşme de üzerine düşen payı aldı. Zira her şeyden önce devletin siyasal tutumundaki radikal değişikliği içeren Tanzimat Fermanı'ndan genel olarak iktisadi alanın da etkilenmemesi düşünülemez. Bu çalışmada, temel olarak Türk sanayileşme tarihinin Osmanlı döneminin belli başlı tarihsel ve iktisadi olgularına değinildi ve sanayileşme süreci değerlendirildi.

Sanayileşme tarihinde insanlık, buharlı makinelerin bulunuşuna kadar geçen süreçte zanaatçı/zanaat esaslı toplum olarak yaşadı. Buharlı makinelerin bulunuşu ve gelişip yaygınlaşması ile Batı'nın, Batı-dışı toplumlar üzerindeki mutlak hakimiyetinin de başlangıcı oldu. Osmanlı bu atılımı geç farketmekle birlikte, zihniyet kaynaklı tutumlar ile iç-dış siyasal ve sosyal gelişmeler atılımını engelledi. Bununla birlikte özellikle de 19. yüzyılın ortasından itibaren girdiği bazı yenilikler, yabancı sermaye konusunda ihtiyatlı bir tutum, yerli üretimin önemi gibi pek çok konuda acı tecrübeler ışığında kendinden sonraki dönem için bir birikim oluşturdu. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu da bu tecrübeden imkânlar nispetinde ve gereği gibi yararlandı. Fakat bu tezin odağında

yer alan Sanayi Kongreleri'nin yapıldığı 1960'ların başında, Niyazi Berkes'in sözleriyle ifade edilecek olunursa; sanıldığı kadar Osmanlılıktan çıkmış, sanıldığı kadar Batı kurumlarını anlamış ve almış bir toplum da yoktu.

Çalışmada Osmanlı dönemi bir bütün halinde ele alınırken, Cumhuriyet döneminin sanayileşme süreci alt dönemler dahilinde incelendi. Bu bağlamda iktisadi kurum, kuruluş ve süreçlerin her dönem için taşıdığı anlamın farklı olduğu olgusu göz ardı edilmeden, belli dönemler içinde belli kurum, kuruluş ve süreçlere göreceli olarak daha fazla yer verildi. Özellikle Cumhuriyet'in ilk 15 yılı içindekiler daha geniş tutuldu. Zira bu dönemde oluşturulan kurum ve kuruluşlardan bazıları başarılı olmamış olsalar bile, gelecekte uygulanan politikalar için temel oldu. Bu dönemin kurum ve kuruluşlarından daha sonraki dönemlerde sadece maddi yönleriyle değil, aynı zamanda ciddi bir tecrübe olarak da yararlanıldı. Üstelik bu dönem, özellikle de 1930'lu yıllar, 1960'larda örnek alındı. Bundan dolayı Cumhuriyet'in ilk 15 yılı içindeki olgu, süreç ve kuruluşların düşünsel yanlarına da yer verilmesine dikkat edildi. Zira her etkinlikte olduğu gibi, 1962 ve 1964 Sanayi Kongrelerinin de altında yatan düşünsel boyut ve önceleyen süreçler göz ardı edilemez.

Çalışmanın birinci bölümünde Osmanlı ve Cumhuriyet dönemleri incelendi. Sanayileşmenin Osmanlı dönemi, sanayileşme çabaları bağlamında kısaca değerlendirildi. Cumhuriyet tarihi ise genel olarak iktisadi gelişime, özel olarak da sanayileşme çabalarının ilk 40 yılına ayrıldı. Bu dönem içinde sektörel ve diğer konulardaki gelişmeler ele alındı. Bu konuda yapılan mikro ve makro ölçekli çalışmalar yapan ve önde gelen araştırmacıların saptamalarından yararlanıldı. Cumhuriyet dönemi, Osmanlı ile bir "süreklilik" bağlamında incelendi. Benimsenen politikanın tercih sebepleri üzerinde duruldu, uygulanan dönemler içindeki ekonomik gelişmelere değinildi. Özellikle Kongreler dönemine, siyasal, sosyal ve ekonomik olaylar ve siyasi-ideolojik görüşler ışığında yer verildi. Çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümlerinin konuları ise sırasıyla, 1962 ve 1964 Sanayi Kongreleri'dir. Kongrelerin toplanma süreçlerine, bildiri sahiplerine, kongrelerin basındaki yansımalarına değinildi; seçilmiş bildiriler özetlendi. Çalışmanın Sonuç bölümünde varılan sonuçlar ve Türkiye'nin sanayileşme çabaları irdelendi.

Çalışmanın tarihsel süreci, "Tarihsel Karşılaştırmalı Araştırma Yöntemi" ile gerçekleştirildi. W.L.Neuman'ın belirttiği gibi tarihsel karşılaştırmalı araştırmanın, en öncelikli nedeni, *"uzun dönemler boyunca ve toplumlar arasında süreçleri açığa çıkarabilmesi ve genel kuramda pek çok merkezi meseleyi işaret etmesidir."* Ayrıca,

tarihsel karşılaştırmalı araştırma, sosyoloji, tarih, siyaset bilimi ve ekonomiyi harmanlamaya en uygun yöntemlerden biridir. Çalışmanın Kongreler bölümleri de yine yorumlayıcı yaklaşımla ele alındı.

Bu çalışmanın başlangıcında, 2015 yılında, tezin konusu ve başlığı ilk olarak Prof.Dr. Azmi Süslü'nün danışmanlığında belirlendi. Tezin ilk başlığı, “Türkiye’de İktisat ve Sanayi Kongreleri ve Sonuçları”ydı. Bu süreçte Prof.Dr. Azmi Süslü emekli oldu. Türkiye’nin iktisadi tarihi üzerinde bana çalışma imkanı verdiği için Hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Prof.Dr.Neşe Özden’in danışmanlığında ise, tez konusu ve kapsamı -tarihsel sürecin bir döneme odaklanması ihtiyacından dolayı- 1962 ve 1964 Sanayi Kongreleri olarak sınırlandırıldı. Prof.Dr.Neşe Özden’e çalışma süresince verdiği rehberlik ve destek dolayısıyla çok teşekkür ediyorum. Tezin son şekli, jüri üyeleri Prof.Dr.Mehmet Akif Tural ve Doç.Dr. Serdar Sarısır’ın tez savunmasında yaptıkları uyarılar göz önünde bulundurularak verildi. Hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

İÇİNDEKİLER.....	iv
ÇİZELGELER LİSTESİ	viii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM.....	9
TÜRKİYE’NİN SANAYİLEŞME ÇABALARI	9
1.1. Osmanlı Dönemi Sanayileşme Çabaları.....	9
1.2. Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme Çabaları	16
1.2.1. Osmanlı’dan Cumhuriyete Kalan İktisadi Miras.....	16
1.2.2. Atatürk Dönemi	19
1.2.2.1. Kuruluş Yıllarından Büyük Buhran Yıllarına (1923-1930)	19
1.2.2.2. Planlamada Hazırlık Yılları (1930-1933).....	28
1.2.2.3. Planlı Sanayileşme (1933-1938)	31
1.2.3. İnönü Dönemi (1939-1950).....	44
1.2.3.1. İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945)	44
1.2.3.2. Yeni Arayışlar (1946-1950)	47
1.2.4. Demokrat Parti (DP) Dönemi (1950-1960).....	50
1.2.4.1. Ekonomik Durum ve Milli Gelir	51
1.2.4.2. Sanayi Sektörü ve Sanayinin Finansmanı	52
1.2.4.3. KİT’ler (İDT)	57
1.2.4.4. Tarım ve Dış Ticaret	58
1.2.4.5. Ulaştırma	59
1.2.5. 27 Mayıs Ve Planlı Kalkınma Dönemi (1960-1964)	60
1.2.5.1. Hükümet Programlarında Sanayi	61
1.2.5.2. Kongreler Döneminde Meclis ve Senato’da Sanayi Görüşleri	64

1.2.5.2.1. 1962 Sanayi Kongresi	64
1.2.5.2.2. 1964 Sanayi Kongresi	68
1.2.5.3. Yeni Bir Model Arayışı: Plan Olgusu ve Kalkınma Plan(lar)ı	69
2. BÖLÜM	76
1962 SANAYİ KONGRESİ	76
2.1. Kongre'nin Amacı, Toplanması ve Programı	76
2.1.1. Amacı ve Toplanması	76
2.1.2. Gündem ve Tartışmalar	77
2.2. Sunulan Tebliğler	79
2.2.1. Sanayinin Durumu	79
2.2.1.1. Sabahattin Zaim ve Türk Sanayileşme Tarihi	79
2.2.1.1. Sanayi Sayımlarının Önemi ve 1959 Sanayi Sayımları	85
2.2.2. Sanayinin Sorunları	87
2.2.2.1. Sanayileşme Üzerine Bazı Düşünceler	87
2.2.3. Madenler ve Demir-Çelik Sanayi	91
2.2.3.1. Sanayileşmeye “Doğru” Yaklaşım	93
2.2.3.2. Makine Sanayinin Genel Problemleri	96
2.2.3.3. Başarının Sırrı: Koordinasyon	99
2.2.3.4. Özel Sektör Gözünden Sanayinin Problemleri	104
2.2.3.5. Sanayileşmenin Bazı Problemleri	107
2.2.3.6. Ruşen Keleş'in Bakışından Sanayileşme ve Şehircilik	110
2.2.3. Sanayide Araştırma ve Eğitim	113
2.2.3.1. Sanayide Etüt ve Planın Önemi	114
2.2.3.2. Sanayide Araştırma	114
2.2.3.3. Sanayide Teknik Eleman	117
2.2.4. Enerji ve Sanayi	121
2.2.4.1. Hidroelektrik Enerjinin Sanayi deki Önemi	121

2.2.4.2. Sanayi İşletmelerinde Isı Merkezi	126
2.2.4.3. Alternatif Enerji Kaynağı “Gazyağı”	126
2.2.4.4. Sanayide Elektriğin Önemi	128
2.2.5. Sanayi Alt Dalları.....	129
2.2.5.1. Motopomp ve Santrifüj Sanayi	129
2.2.5.2. Kamyon Sanayi	130
2.2.5.3. Traktör Sanayi	133
2.2.5.4. Gemi Sanayi	135
2.2.5.5. Tekstil Sanayi.....	138
2.2.6. Sanayileşme, Milli Gelir ve Kalkınma.....	142
2.2.6.1. Türkiye’nin Milli Gelir Potansiyeli.....	142
2.2.6.2. Ortak Pazar Ülkeleri ve Türkiye	143
2.2.6.3. Yeni Bir Teşvik Sistemi	151
2.2.6.4. Türkiye’nin İhtiyacı Olan Ekonomik Sistem	152
2.3. Sonuç Bildirgesi ve Alınan Kararlar	153
2.3.1. Kongre’nin Değerlendirilmesi ve Öne Çıkan Konular	153
2.3.2. Kongre’nin Basına Yansımaları	154
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	155
1964 SANAYİ KONGRESİ	155
3.1. Kongre’nin Amacı, Toplanması ve Programı.....	155
3.1.1. Amacı ve Toplanması	155
3.1.2. Gündemi ve Tartışmalar.....	159
3.2. Konular ve Sunulan Tebliğler.....	161
3.2.1. Kalkınma Planı ve Sanayileşme.....	161
3.2.1.1. Devletin Resmi Görüşü: Ziya Müezzinoğlu ve Kalkınma Planı	161
3.2.1.2. Kalkınmanın Şartları ve Kalkınmadan Beklentiler	167

3.2.2. Sanayinin Finansmanı	172
3.2.2.1. Sanayileşme ve Sermaye	172
3.2.2.2. Sanayileşme ve Yabancı Sermaye.....	176
3.2.2.3. Uluslararası Ticaret ve Sanayileşme	184
3.2.3. Mevzuat ve Sanayileşme	190
3.2.3.1 Vergi Sistemi'nin Sanayileşmeye Etkisi	190
3.2.3.2. Özel Sektörün Gözünden Mevzuat ve Sanayi.....	197
3.2.3.3. Gelişmenin Yapısal Temeli: Mevzuat.....	202
3.2.4. Sanayileşmede Teknik Eğitim ve Altyapı.....	208
3.2.4.1. Her Başarının Temeli: Bilim	208
3.2.4.2. Altyapı ve Başarı	214
3.3. Sonuç Bildirgesi ve Basındaki Yansımaları	217
3.3.1. Kongre'nin Değerlendirilmesi ve Öne Çıkan Konular	217
3.3.2. Kongre'nin Basına Yansımaları	221
SONUÇ.....	229
KAYNAKÇA	241
EKLER	257
ÖZET	2579
ABSTRACT	257

ÇİZELGELER LİSTESİ

Çizelge

Sayfa

Çizelge 1.1. Ekonomik Sektörlerin GSMH'daki Payları	53
Çizelge 2.2. 1961-1975 Yılları Arası Türkiye'nin Kamyon ve Otobüs İhtiyacı	131
Çizelge 3.3. 1913-1960 Yılları Arasında Türkiye'nin Kurucu Gücü	165

KISALTMALAR

A.E.T.	: Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.ç.	: Adı geçen çalışma
a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
A.Ş.	: Anonim Şirketi
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AR-GE	: Araştırma-Geliştirme
BBYKP	: Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
Bkz.	: Bakınız
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
Hk.	: Hakkında
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İBYKP	: İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı
İDT	: İktisadi Devlet Teşekkülü
İTÜ	: İstanbul Teknik Üniversitesi
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
MB	: Merkez Bankası
MBK	: Milli Birlik Komitesi
MMO	: Makine Mühendisleri Odası
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TSKB	: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası

GİRİŞ

Avrupa siyasi yapısının değişmesi ve yeni bir sosyo-ekonomik düzenin ortaya çıkması, Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reformla başlayan süreç ile hareketlendi. Bu değişimin son ve en önemli aşamasını 18. yüzyılın son çeyreğindeki sanayi alanında ortaya çıkan gelişmeler oluşturdu. Bu aşama aynı zamanda yeni bir dönemin de başlangıcı oldu. Bununla birlikte “sanayileşme” olarak ifade edilen bu süreç yalnızca teknik gelişmelerin bir sonucu olmayıp, bilimsel zihniyetle meydana gelen değişmelerin de sonucu olarak gerçekleşti.¹ J.U.Nef’in de değindiği gibi,² insan düşüncesinde, imanında, sanatta ve ahlakta meydana gelen değişmeler ile “sanayi devrimi” ya da sanayileşme arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Nef, Avrupa sanayileşmesinin temelini hem tarihsel hem de coğrafi ve kültürel olarak genişletmektedir: Avrupa’nın büyük tecrübeleri, doğu medeniyetleri ve eskiçağla olan temasları da dahil olmak üzere en azından onbirinci asırdan itibaren karşılaşılan hadiselerin ışığında sanayileşmeye bir hazırlık sayılabilir.³ Kısaca, “*Tarihi birikim, sosyo-ekonomik gelişimlerin bir ürünüdür.*”⁴ 19. yüzyılın başlarında gerçekleşen Sanayi Devrimi insanlık tarihinde bir dönüm noktasıdır. Hobsbawm’a göre Sanayi Devrimi, “...en azından tarımın ve kentlerin icadından beri, dünya tarihinin muhtemelen en önemli olayı”dır.⁵ 19. yüzyıl süresince sanayi alanında ortaya çıkan gelişmelere, tarihin hiçbir döneminde rastlanmamaktadır. Bu büyük değişimin başlıca özelliği ise, insan ve hayvan enerjisinin yerine makine enerjisinin geçmesi şeklinde özetlemek mümkündür.⁶

İktisat ve iktisat tarihi⁷ yazınının geniş sorun alanlarından birini, oluşturan sanayileşme kavramı dinamik bir bakış açısıyla ele alındığında, yalnızca ekonomik bir olguyu değil, aynı zamanda çok çeşitli sosyal, siyasal, kurumsal ve kültürel nitelikler de barındıran karmaşık bir süreci tanımlar.⁸ Daha açık bir ifadeyle, iktisadi gelişmeler, genel siyasal

¹ Bu konuda bkz.: Orhan Türkdoğan, Türk Sanayi Toplumu, Konya, Çizgi, 2015, s. 129-131

² John U.Nef, Sanayileşmenin Kültür Temelleri, Çeviren: Erol Güngör, 2. Basılış, İstanbul Milli Eğitim Basımevi, 1971, s. 6-8

³ J.U.Nef, a.g.e., s. 56

⁴ O.Türkdoğan, a.g.e., s. 51

⁵ Aktaran, Serdar Şahinkaya, Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma & Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye Örneği, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dan.: İşaya Üşür, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 1998, s. 19

⁶ O.Türkdoğan, a.g.e., s. 43

⁷ Bu çalışmada aralarındaki (etimolojik) farklara rağmen; iktisat-ekonomi, iktisadi-ekonomik, sınaî-endüstriyel, sanayi-endüstri, sanayileşme-endüstrileşme, tebliğ-bildiri gibi bazı kavramlar aynı anlamda kullanıldı. Farklı kelimelerin/kavramların aynı anlamda kullanılmasının sebebi, estetik kaygılar ve cümlelerin/paragrafın anlam bütünlüğüne uygun olmasıdır.

⁸ Uğur Eser, Türkiye’de Sanayileşme, Ankara: İmge, 1993, s. 13. “Sanayileşme” deyimini bazı araştırmacılar “sanayi devrimi” deyimiyile eş anlamlı ve özdeş süreçler olarak görmektedirler. Bunlar, bu iki sürecin ortak nitelikler sergilemekte olduklarından hareket etmektedirler (S. Şahinkaya, a.g.ç., s.19).

ve sosyal durumdan bağımsız ele alınamaz. Sanayi konusunda bazı tespitler yapmak için genel olarak ekonomik hayat, siyasal ve sosyal hayattan soyutlanamadığı göz önüne alınmalıdır. Ekonomik yaşam, diğerlerinden çok daha fazla zaman/dönem ve sosyal-siyasal gelişmelerle ilişkilidir. Sombart'ın da ileri sürdüğü gibi⁹, toplumsal teşkilatlarla, ekonomik faaliyetler arasında bir denge bulunmaktadır. Başka bir deyişle, iktisadın temelinde, matematik değil kültür (ve tarih) vardır.¹⁰

Sanayileşmenin Batı'da başlaması ve 19. yüzyılda belirli bir seviyeye yükselmesi bir rastlantı değildi.¹¹ 17. yüzyıldan itibaren gelişen ferdiyetçi, liberal ve özgürlükçü siyasal akımlar, ticari kapitalizmin ideolojisi haline dönüştü ve bu da giderek sanayi kapitalizmini tarih sahnesine çıkardı.¹² Avrupa'da 18. ve 19. yüzyıllarda insan ve hayvan gücüyle çalışan üretim araçlarının yerini buhar gücüyle çalışan üretim araçlarının alması ve bu yolla kitlesel üretime geçilmesiyle ortaya çıkan gelişme "Sanayi Devrimi" olarak adlandırılmaktadır. Sanayi Devrimi, tarımdaki gelişmelerden, hızlı nüfus artışına, çit çevirme hareketlerinden kentlere göçe, kolonilerden Avrupa'ya akan değerli madenlerden ulaşım teknolojisindeki gelişmelere kadar kendinden önceki birçok gelişmenin sonucudur.¹³ Batıda ortaya çıkan sanayileşme olgusu bilinçli bir program olmayıp, yüzyıllara dayanan bir birikimin sonucudur. Yazıcı'nın ifadesiyle,¹⁴ Malikânenen modern fabrikaların ortaya çıkışı arasında yaklaşık bin yıllık bir zaman dilimi söz konusudur.

⁹ O.Türkdoğan, a.g.e., s. 52

¹⁰ Ahmet Tabakoğlu, Türk İktisat Tarihi, 7. Baskı, Dergâh, İstanbul, 2005, s. 17

¹¹ Sanayi Devrimi'nin tarihsel kökenlerine bakıldığında; 1760'lı yıllarda İngiltere'de başlayan İlk Sanayi Devrimi sürecini, 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren Avrupa, Amerika ve daha sonra da Japonya yaşadı (Bkz.: Bayram Kodaman, "II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914), Genel Türk Tarihi-13, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek, Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 165-192, s.166). Türkiye ise, sanayileşme sürecine geç katılan bir ülkedir. Osmanlı döneminin ekonomik koşullarından dolayı cılız kalan sanayileşme Cumhuriyet dönemi yönetiminin önde gelen amaçları arasındadır (Şevket Pamuk, "Ekonomik Yapının Toplumsal ve Tarihsel Kökenleri", TMMOB 95 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı 1-2: Rant Ekonomisinden Üretim Ekonomisine, Ankara, 1996, ss. 9-11, s. 9-10).

¹² O.Türkdoğan, a.g.e., s. 71. Ortaçağ toplumu esasında bir tarım toplumuydu. Bütün toplumsal sistem tarımsal bir temele dayanıyordu. Buna karşılık yüzyıllar içinde ortaçağ feodalizminin çözülmesi ve kapitalizmin başlangıcı ile sonuçlanan bir dizi temel değişikliğin kökenindeki itici gücü, ironik bir biçimde tarımsal verimlilikteki artış oluşturunuyordu (E.K.Hunt-Mark Lautzenheiser, İktisadi Düşünce Tarihi: Eleştirel Bir Perspektif, Çeviren: Vedat Ulvi Aslan, Ankara, Phoneix, 2016, s. 36-37).

¹³ Mahfi Eğilmez, Tarihsel Süreç İçinde Dünya Ekonomisi, 4. Basım, İstanbul, Remzi, 2018, s. 97. Sanayi Devriminin esası, "*ekonomik dengenin zirai bir temelden sınaî bir temele kaymasıdır*" (Phyllis Deane, İlk Sanayi İnkılabı, Çeviren: Tevfik Güran, 3. Baskı, TTK, Ankara, 2000, s. 61). Ayrıca bkz.: P.Deane, a.g.e., s. 107-124.

¹⁴ Erdiñ Yazıcı, "Endüstri Öncesi Çalışma İlişkileri", Endüstri İlişkileri, Editör: Erdiñ Yazıcı, 2. Baskı, Karaağaç, Ankara, 2016, ss. 13-29, s. 14-22. Sanayileşme ilk olarak 18. yüzyılın sonlarında İngiltere'de ortaya çıkmakla birlikte, bu ülkede 16. yüzyıldan sonra sanayiye teşvik etmek için bazı önlemler alındı. Bunlar arasında tekel patentlerinin çıkarılması bulunmaktaydı. Önemli ilk patent 1561 tarihinde verildi. Fakat tekelin kötülükleri, gerçek buluşları içeren ya da ödemeler dengesi fazlası sağlamada işlevli olacak tekeller dışındaki tüm tekelleri yasaklayan 1624 tarihli Tekeller Yasası çıkarıldı (E.K.Hunt-M.Lautzenheiser, a.g.e., s. 60).

İlk sanayi devriminin Büyük Britanya’da olmasının en ilginç tarafı ise, daha sonraki sanayi devrimlerinin bir özelliği olan hükümet desteği olmaksızın kendiliğinden ortaya çıkmasıdır.¹⁵ İlk sanayi devriminin gerçekleştiği İngiltere, daha sonra sanayileşen çoğu ülkelere göre oldukça düşük bir büyüme potansiyeliyle sanayi inkılabını başardı.¹⁶

Sanayi Devrimi ortaya çıktığı bütün ülkelerde aynı şekilde varolmadı. Ancak bir arada ele alındığında sanayi devrimi olarak nitelendirilebilecek bir gelişme türünü oluşturan ve ekonomik organizasyonun metod ve özelliklerinde görülen belirlenebilir bazı değişimler oldu. Birbiriyle alakalı olan ve bir anda ve yeterli ölçüde ortaya çıkan Sanayi Devriminin olacağını belirten bu değişimler şunlardır:¹⁷

1. Modern bilim ve tecrübi bilginin Pazar için üretim sürecine geniş ve sistematik olarak uygulanması,
2. Ekonomik faaliyetin aile içi veya mahalli kullanımlardan çok, ülke çapında ve uluslararası pazarlar için üretime doğru bir ihtisaslaşmaya yönelmesi,
3. Nüfusun kırsal kesimden şehirlere göç etmesi,
4. Tipik üretim biriminin genişlemesi, şahsi olmaktan çıkması ve böylece aile ve akrabalık ilişkilerine daha az, ortaklık ve kamu teşebbüslerine daha fazla dayalı hale gelmesi,
5. İşgücünün temel mallar üretiminden mamul mallar ve hizmetler üretimine kayması,
6. Sermaye kaynaklarının insan çabası yerine veya onu tamamlayıcı olarak daha yaygın ve yoğun şekilde kullanılması,
7. Toprak dışındaki üretim araçları –yani sermaye- sahipliğinin ya da bu araçlarla olan ilişkinin belirlediği yeni sosyal ve mesleki sınıfların doğması.

Sanayileşmenin iktisadi ve teknik unsurlarla ilişkisinin yanında, yukarıda da belirtildiği gibi bir de zihniyet boyutu bulunmaktadır. Bu zihniyet boyutu da “manevi taraf” olarak ifade edilebilecek bir değerler silsilesinden ibarettir.¹⁸

“Batıda, sanayileşme sürecinin temelinde, bir manevi tarafın da bulunduğu hiçbir vakit göz önünden uzak bulundurulmamalıdır. Çünkü her üretim faaliyeti veya iktisadi ünite insan faktörü ile bağlantılıdır. İnsanın olmadığı ne bir iktisat ne de bir sanayi sistemi düşünmek mümkün değildir. Bir toplumun siyasi kültürü, değerler sistemi, inanç ve normlar; o toplumun kurumlarını etkiler. Bu sebeple sanayileşme süreci öncelikle temelinde bu manevi yapı unsurlarını taşırlar.”

¹⁵ P.Deane, a.g.e., s. 2

¹⁶ P.Deane, a.g.e., s. 261. Sanayi devrimini yaşayan ekonomi, sanayi öncesi ekonomiden üç ana noktada ayrılır. Bunlar; Sınai ve sosyal yapıda, Daha yüksek verimliliğin bir sonucu olarak verimlilikte ve hayat standartlarında, Ekonomik büyüme hızlarıdır (P.Deane, a.g.e., s. 241-261).

¹⁷ P.Deane, a.g.e., s. 1. Bu konuda bkz.: M. Eğilmez, a.g.e., s. 110; İşaya Üşür, “Sanayi ve Sanayileşme Kavramını Yeniden Düşünmek”, TMMOB Sanayi Kongresi 2011 Bildiriler Kitabı, Ankara, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, 2012, ss. 17-29, s. 20. Yine bu konuda varılan sonucu maddi alandaki gelişmeler dışındaki unsurlara bağlayan bir görüş için bkz.: J.U.Nef, a.g.e., s. 83-84.

¹⁸ O.Türkdoğan, a.g.e., s. 279

Zihniyet denilen olgu, büyük oranda manevi taraf içerisinde yer alan, kültür, değerler sistemi, inanç ve normlarca oluşturulur. Bunlar bir bütün olarak zihniyet üzerinde etkilidir. Batı’da gerçekleşen Sanayi Devrimi’nin başka bir yerde, coğrafyada, kültürde değil de Britanya’da gerçekleşmesinin sebebi bu “özel” durumdur. Kapitalistleşmeyi, sanayileşmeyi gerçekleştiren iktisadi zihniyet yukarıda kısaca değinilen genel zihniyet yapısının bir parçasıdır. Bu zihniyette servet oluşumundan, devletten beklentilere kadar birçok açıdan kendini göstermektedir.

Osmanlı toplum yapısı göz önünde bulundurulmadan, önceden belirlenmiş modellere göre Osmanlı İmparatorluğu’nun, haliyle Türkiye’nin sınai gelişimini açıklamak hatalı olacaktır. Birçok araştırmacı bu hataya düşmektedir. Bunun yanında Osmanlı sanayileşme sürecini incelerken, maddi oluşum kadar toplum dokusunu meydana getiren manevi yapı da birlikte ele alınmalıdır.¹⁹ Zira her toplumun, coğrafyanın kendine has kültür yapısı ve buna paralel kurumları ile zihniyet dünyası olduğu belirtilmelidir. Türk toplumu ile Batı toplumları her ne kadar yüzyıllar boyunca birbirleriyle ilişki içinde bulunmuş, iletişim kurmuş, birbirlerinin kültürleri ve düşünce dünyaları üzerinde etkileri olmuşsa da son kertede kesin ve keskin ayrımları olan farklı düşünce ve zihniyet dünyasının mensubudurlar. Bu durumu ihmal eden Batılı pek çok düşünür ve araştırmacı daha işin başında büyük hataya düşmektedir.²⁰ Türkiye’de ise yine bazı araştırmacılar özellikle bilgi eksikliği ve ideolojik kaygılarla bu hataları “hakikat” kabul edip, çözüm aramaktadırlar. Bu da gerek toplumsal gerekse de iktisadi değerlendirme, yorum ve analizlerde hataları beraberinde getirmektedir.

Her şeyden önce Osmanlı iktisadi zihniyeti, temelde eski Türk toplum yapısının özelliklerini taşır. Fert-toplum çıkarları dengesine dayanan Eski Türklerin iktisadi zihniyetinin de temelinde iktisat-dışı denilebilecek ülüş, potlaç gibi bir takım sosyo-kültürel unsurlar yer alır.²¹ Türk toplumunun iktisadi zihniyeti, sisteme damgasını vuran yapı unsurunu, ‘fert toplum dengesi’ oluşturur. Bu denge modeline göre, “fert toplum için feda edilemediği gibi toplum da fert için feda edilemez.” Bu noktada Osmanlı toplum yapısı, Eski Türk kültür ve değerler sistemiyle İslami ilkelerin bir kaynak noktasını oluşturur. Bu kültür kodunun uzantısına Cumhuriyet döneminde de rastlanmaktadır. Ancak son dönemlerde Osmanlı düzeninde “fert-toplum dengesi”

¹⁹ O.Türkdoğan, a.g.e., s. 279

²⁰ Bunların en bilinen isimlerinden biri Karl Marks’tır. Marks, Türkleri “Asya tipi üretim tarzı” dahilindeki toplumlar arasında saymaktadır. Bu konuda bkz.: O.Türkdoğan, a.g.e., s. 74-76.

²¹ O.Türkdoğan, a.g.e., s. 342-343. Ayrıca Batı’nın zihniyeti ile Osmanlı zihniyeti arasındaki fark için bkz.: A.Tabakoğlu, a.g.e., s. 146-147.

ağırlığı “toplum” kefesine koyulması ile bozuldu.²² Bu durum, sanayileş(eme)mede kendini belirleyici bir unsur olarak gösterdi. Osmanlı’nın son döneminde bu olumsuz anlayış ve yaklaşım terkedilmek istense de özellikle savaşlar, sanayileşmenin gerçekleşmesini engelledi. Bununla birlikte, başta milli bir burjuvazi oluşturulmasına çalışılması gibi bir dizi köklü dönüşüm savaş ortamında denendi.²³

Bu temel bilgiler ışığında Türk iktisat tarihine bakıldığında, Batı iktisat tarihiyle etkileşim halinde olmakla birlikte, özellikle 18. yüzyılın sonlarına kadar özgün bir iktisadi, sosyal ve siyasi sisteme sahip olduğu görülecektir.²⁴

Cumhuriyet’in Osmanlı’nın ekonomik ve toplumsal mirası üzerine kurulmasından dolayı, devir alınan mirasın nicel ve nitel özelliklerinin bilinmesi, Cumhuriyet döneminin ekonomik gelişmelerinin anlaşılmasında yararlı olacaktır.²⁵ Zira herhangi bir ekonomiye kendinden önceki ekonominin ve aynı zamanda yan ekonomilerin etkisi büyüktür.²⁶ Makal’ın da belirttiği gibi²⁷ hangi alanda olursa olsun, 1920’lerden sonra Cumhuriyet tarihinin, özellikle de ilk dönemlerinin anlaşılabilmesi için, Osmanlı Devletinin son dönemlerinin iyi değerlendirilmesi gereklidir. Bu “*bir anlamda iki toplumsal formasyon arasında bir kesiklik ya da kopuş değil; bir süreklilik ya da yumuşak geçiş olmasından kaynaklanmaktadır.*” Bu geçişlilik Osmanlı’nın hemen ardından gelen alt dönemler için daha da önemlidir. Ayrıca konu iktisadi yapı olarak ele alındığında ise, geçişlilik, daha yumuşaktır ve hatta bir süreklilikten söz edilebilir.

Tarih incelemeleri, bağlantıları daha iyi görebilmesi ve gelişmelerin daha doğru kavranılabilmesi için bölümlere ayırarak yapılmalıdır. Daha açık bir deyişle, tarih incelemelerinde ‘dönemleştirme’, “*zorunludur ve çözümlemelerimizi kolaylaştıracak bir soyutlama olarak değerlendirilmelidir.* Dönemleştirme, “*gerçeğin kendisi değil, onu anlamamızı kolaylaştıracak bir zihinsel araç olmaktadır.*” Dönemlendirmede dikkat edilmesi gereken husus, “*incelenen konular açısından görelî olarak homojen bir karakter taşıyan zaman dilimlerinin ayrıştırılmasıdır.*”²⁸ Dönemlendirme meselesi, bu

²² O.Türkdoğan, a.g.e., s. 16-17

²³ Zafer Toprak, Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918), İstanbul, Doğan Kitap, 2012, s. 44

²⁴ A.Tabakoğlu, a.g.e., s. 117

²⁵ Tevfik Çavdar, “Devralınan İktisadi Miras”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-4, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, ss. 1048-1064, s. 1048

²⁶ Melek Düzgüneş (Editör), Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişimin 50 Yılı, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara, 1973, s. 137

²⁷ Ahmet Makal, Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946, Ankara, İmge, 1999, s. 36-44

²⁸ A.Makal, Türkiye’de Tek Partili ..., s. 30. Makal’ın çalışma ilişkileri için belirttiği durum (Bkz.: A.Makal, Türkiye’de Tek Partili ..., s. 30-31), sanayileşme tarihi için de geçerlidir: Osmanlı dönemi Cumhuriyet Türkiye’sine göre daha statik olduğu ve homojen dönemleri, daha uzun zaman aralıkları

çalışmanın önemli bir boyutudur. Bunun yanında, “*salt iktisadi ölçütlerle dahi farklı dönemlendirme önerileri mümkündür.*” Dönemlendirme, iktisadi gelişmenin doğrultusunda olan ve ekonominin işleyiş mekanizmalarında meydana gelen değişimleri büyük ölçüde yansıtmalıdır.²⁹ Dönemleştirmedeki amaç, sanayileşme tarihini anlamada, anlamlandırmada daha elverişli bir çerçeve sağlamasıdır. Bunun yanında bir olgu veya bir dönem kendinden önceki dönemlerle bağlantıları çerçevesinde anlamlandırılabilir.

Çalışmanın tarihsel süreci, iki döneme ayrıldı: Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemleri. Bunlardan Osmanlı dönemi, alt dönemlere ayrılmadan ele alındı. Bununla birlikte şüphesiz ki Osmanlı’nın sanayileşme çabaları tek tip bir özellik arzetmez. Fakat çalışmanın hacmi ve özü itibarıyla tek bir başlık dahilinde incelendi. Cumhuriyet dönemi ise, dört dönemde ele alındı.

Cumhuriyet Dönemi dönemselleştirmesinde siyasal gelişmeler daha öndedir. Başka bir deyişle, çeşitli alanlarda görülen bazı yasaların belirleyiciliğinden ziyade dış ekonomik ve siyasal gelişmeler ve bunun iç politika ve ekonomiye yansımaları daha belirleyicidir. Genel olarak 1923-1929 arası “liberal” olarak nitelendirilirken, 1930’lar ise “devletçi” nitelemesi altında ele alınmaktadır. Üstelik de 1930’lu yıllarda belirli bir politikanın düzenli bir biçimde uygulandığı³⁰ da tam olarak söylenemez. Aslında, 1923-1929 dönemi ise yine genel eğilimlerin aksine “liberal” olarak tanımlamak tartışmaya açıktır. Bu dönem, Türkiye’ye has bir iktisadi politikanın uygulandığı, liberal öğelerin fazla olmasıyla birlikte, devletçi uygulamaların da yoğun görüldüğü bir dönemdir. Üstelik bu dönemin iktisadi politikasını etkileyen hatta belirleyen siyasal özellikler de yorum, analiz ve değerlendirmelerde göz önünde bulundurulmalıdır. En azından bu dönem salt liberal bir dönem ol(a)madı. Bu dönemde uygulanan politikaların liberal bir politika olmayışının sebebi, Türkiye’nin hem altyapı tesislerinin hem de özel girişimciliğin gelişmemiş olduğu geri bir ülke olmasıdır. Özel girişimciler üzerinden sanayileşmenin ve kalkınmanın yürütülmesinin olanaksız olması, devlet müdahalesini kaçınılmaz kıldı.³¹

itibarıyla ayırdedilebilir. Cumhuriyet döneminde ise dönemleştirme açısından durum karışıktır. Cumhuriyet dönemi sanayileşmesi, daha kısa sürelerde oluşan ama daha çok sayıda alt döneme ayırmayı gerektirmektedir.

²⁹ Korkut Boratav, Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009, Ankara: İmge, 17. Baskı, 2012, s. 16

³⁰ Ayşe Trak, “Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939), Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-4, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, ss.1085-1089, s. 1085

³¹ A. Trak, a.g.m., s. 1086. Farklı araştırmacıların benzer yorumları için bkz.: O.Türkdoğan, a.g.e., s. 386, 401.

Yine yaygın olarak 1930-1932 dönemi “geçiş dönemi” olarak adlandırılır. 1933-1939 yıllarını kapsayan dönem ise “devletçi” olarak nitelendirilir. Bu dönem için salt “devletçi” kavramının yerine “korumacı-devletçi sanayileşme” nitelemesi de kullanılmaktadır.³² Türkiye’nin devletçiliğe geçişi, zorunlu olmakla birlikte son derece yerinde bir karardır. Bu karar, Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun ekonomik süreçleri ne denli öngörülü ve rasyonel ele aldığını göstermektedir.³³

1939-1945 döneminde ülkede devletçilik devam etmekle birlikte “savaş ekonomisi” uygulandı. 1946 sonrası dönem devletçilik paralelinde adımlar atılsa da, bu doğrultuda yapılan çalışmalar uygulan(a)madı ve bu iktisadi anlayış kısa süre içinde terk edildi. Savaş sonrasında oluşan yeni dengeler içinde Türkiye, “Batı Bloku”nu tercih etti. Buna paralel de ülke yönetiminde gönüllü olup-olmaması tartışmaya açık olsa da liberal eğilimler baskın geldi ve bu doğrultuda politika(lar) belirlendi. Bu dönemi 1960, hatta 1962’ye kadar uzatan araştırmacılar da vardır ki, yine tartışmaya açık olmakla birlikte haksız görünmemektedirler.

1950 Seçimleri sonucunda oluşan yeni iktidar yapısıyla ise tamamen liberal politikalar benimsendi. Fakat bu politikaların ülke realitelerine pek de uygun olmadığı ortaya çıktı. Ülkenin dinamiklerinin zorlamaları ile 1954 sonrası bu politika yavaş yavaş terk edilmeye başlandı. DP Döneminin ilk yıllarını “hızlı liberalizm” olarak adlandırmak mümkünken, dönemin “zorunlu devletçilik” şekline gelerek bittiği söylenebilir. 1960’a gelindiğinde ise ülkenin asıl ihtiyacının “Karma Ekonomi” modeli olduğu görüşü hakim oldu. Buna paralel beşer yıllık dönemleri kapsayan “Kalkınma Planları” hazırlandı. Aslında 1960-1962 dönemini, Planlı döneme “hazırlık dönemi” olarak da kabul edilebilir. 1963’de ise resmen ve fiilen Planlı Döneme geçildi. Çalışman kapsamı içinde BBYKP’nın birinci yılı yer almaktadır.

Sanayileşmenin kesin ve tam bir tanımını yapmanın imkansız olduğu söylenebilir. Çünkü sanayileşme denilen olay, salt bir ekonomik olgu olmayıp, bunun ötesinde çok çeşitli sosyal, kültürel ve siyasal nitelikler de barındıran karmaşık bir süreçtir. Bu durum yukarıda açıklandı. Sanayileşme, kalkınmayla eşit sayılmakta ve kalkınmanın önemli bir göstergesi olarak kullanılmaktadır.³⁴ Kısaca sanayileşme; “*sanayi kesiminin*

³² A.Makal, Türkiye’de Tek Partili..., s. 227

³³ Hamza Eroğlu’nun tespitiyle (“Atatürk ve Devletçilik”, Belleten, Sayı: 204, Yıl: 1988, Cilt: LII, ss. 833-848, s. 846), en liberal gelişmiş ülkelerde dahi, ekonomiye devlet müdahalesinin zorunluğu ortaya çıktı. Türkiye’nin bu tür bir politik uygulamaya yıllar öncesi giderek Batılı devletlerden çok önce bu yola başvurdu.

³⁴ Özlem Özgür, 100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye, İstanbul: Gerçek Yayınevi, 1976, s. 10-11

*geliştirilmesi, sanayinin ekonomik faaliyetler içindeki yerinin artırılması, sanayiye dayalı olarak iktisadi kalkınmanın gerçekleştirilmesi” anlamına gelir.*³⁵ Sanayileşme, özellikle 20. yüzyıl boyunca farklı coğrafyalarda yer alan ülkelerde, gelişme açığının kapatılmasında benimsenen ve temel olarak gerçekleştirilmek istenen bir hedeftir. Bununla birlikte zamana bağlı olarak sanayileşme tanımının içeriği değişmektedir.³⁶ Ayrıca az gelişmiş ve gelişmiş ülkelerde sanayinin yapısı birbirinden farklıdır.³⁷ Sanayileşme yalnızca iktisadi bir olgu olarak düşünülmemelidir. Sanayileşmenin iktisadi boyutu “*toplumsalın içine gömülüdür.*”³⁸ Bütün bunların yanında kalkınma ya da sanayileşme yalnızca bir yatırım ve üretim sorununa da indirgenemez.³⁹

Sanayi politikası ise, genel olarak devletin sanayiye yönelik politikaları ifade etmesinin yanında, iktisat teorisinde genel kabul gören bir sanayi politikası tanımı bulunmamaktadır.⁴⁰ Sanayi politikaları; geniş bir şekilde, “*sanayii etkileyen bütün hükümet kararları*” olarak tanımlanabilir⁴¹ ve başlıca dört ögeden oluşur: Yatırım politikası, teknoloji politikası, rekabet politikası ve bölgesel gelişme politikası.⁴² Bunlarla birlikte çalışmada sanayi politikaları bir bütün olarak ele alındı.

³⁵ Halil Seyidoğlu, Ekonomik Terimler Sözlüğü, 2. Baskı, Güzem Can, İstanbul, 1999, s. 515

³⁶ U. Eser, a.g.e., s. 13-14

³⁷ Makine Mühendisleri Odası, 45 Yıllık Sanayi Öyküleri, Ankara, Ankamat Matbaacılık, 2007, s. 41

³⁸ İşaya Üşür, “Sanayileşme, Uluslararası İşbölümü, Toplumsal Yapı”, TMMOB Sanayi Kongresi 2005 Bildiriler Kitabı, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Ankara, 2006, ss. 25-29, s. 25

³⁹ Nadir Akgül, “Sanayileşmenin Kuramsal Doğrularına Bir Yaklaşım Denemesi”, 1974 Sanayi Kongresi Bildirileri, ss. 3-13, s. 6-7

⁴⁰ Sanayi politikaları hk.bkz.: Onur Sungur-Hidayet Ünlü, “Türkiye’de Sanayi Politikaları ve Sanayi Sektörünün Dönüşümü: Planlı Kalkınma Dönemi Açısından Bir Değerlendirme”, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 9, Sayı: 42, Yıl: Şubat 2016, ss. 1637-1647, s. 1638.

⁴¹ Oktay Türel, “Türkiye’de Sanayi Politikalarının Dünü ve Bugünü”, www.inovasyon.org/pdf/O.Turel.Sanayi.Politikolari.pdf Erişim Tarihi: Kasım 2018, ss. 1-15, s. 1. Bu noktada “strateji” ve “politika” kavramları arasındaki farka da değinmek gerekir. Sanayileşme stratejileri; “*sanayileşmeyi gerçekleştirmede uygulanacak genel yaklaşımlar ve modeller*”dir. Politikalar ise, stratejiyi uygulamaya yarayan araçlardır. Görüldüğü gibi, strateji politikaya göre daha kapsamlıdır (H. Seyidoğlu, a.g.e., s. 515-516).

⁴² O.Türel, a.g.m., s. 1

1. BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN SANAYİLEŞME ÇABALARI

1.1. Osmanlı Dönemi Sanayileşme Çabaları

Türkiye’de uzun tarihsel süreçler boyunca oluşan sosyal ve iktisadi sistem geniş coğrafyalardaki etkileşimin bir sonucu olarak ortaya çıkan özgün bir sistemdir. Ayrıca bu sistem Batı ile de etkileşim halinde olarak 18. yüzyılın sonlarına kadar Batı’nın oluşumuna katkıda bulundu.⁴³ Aşağı yukarı 19. yüzyılla birlikte ise, Osmanlı, kendi kendine yeten bir ekonomik düzenden, kapitalistleşme sürecine geç(e)meyen bir toplum yapısı ortaya koydu.⁴⁴ Bu sürecin sonunda ise Batı’da tarihsel kökenleri bir tarafa, bilim ve teknikteki gelişmeler ile zihniyet yapısına bağlı olarak ortaya çıkan Sanayi Devrimi, Osmanlı’nın gerilemesini veya en hafif deyişle, yetersiz kalışını iktisadi boyutlarıyla da ortaya çıkardı.

18. yüzyıl ortalarında İngiltere’de başlayan sanayileşme hareketinin diğer Batılı ülkelere yayılması siyasal, sosyal ve ekonomik alanlarda köklü değişikliklere neden oldu. Bunun yanında Batılı ülkelerin milli kaynaklarının sanayileşme hareketini besleyememesi yoğun bir sömürge rekabetini de beraberinde başlattı.⁴⁵ Geniş bir alana yayılan Osmanlı toprakları, Batı sanayisinin ihtiyacı olan zengin kaynaklara sahipti. Ayrıca Batı mallarını tüketebilecek bir toplum da bulunmaktaydı. Kısaca Osmanlı ülkesi hammadde ve Pazar açısından önemli bir coğrafyaydı. Bunların yanında Osmanlının Batı sanayisi ile rekabet edebilecek bir gücü de yoktu. Bir başka sebep de ulaşım açısından sahip olduğu avantajdı: Osmanlı pazarlarına en ucuz ulaşım aracı olan denizyolu ile kolaydı.⁴⁶

19. yüzyılda Sanayi Devrimi’ni gerçekleştiren Avrupa devletleri, sanayiye geliştiremeyen ülkelerin pazarlarını istila etmeye başladılar. 1815’den sonra Napolyon Savaşları’nın bitmesiyle birlikte başta Fransa olmak üzere diğer Avrupa devletleri sanayileşme çabalarına hız verdiler. Bunun için himayeci gümrük politikaları oluşturmak suretiyle yerli sanayiye canlandırmaya çalıştılar. Fransa, Avusturya, Alman Zollverein Devletleri ve Rusya gibi Avrupa devletleri yüksek gümrük duvarları oluşturma uygulamasına başladılar. Bu durum İngiltere’yi Osmanlı pazarına yönelten temel faktörlerden biri oldu. Zira Osmanlının sahip olduğu zengin hammadde

⁴³ A. Tabakoğlu, Klasik Dönemde ...”, s. 687

⁴⁴ O. Türkdoğan, a.g.e., s. 118

⁴⁵ Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme, www.guncelkaynak.com, Erişim tarihi, 10 Mart 2015, s. 2

⁴⁶ R. Önsoy, a.g.e., s. 11-12

kaynakları İngiliz sanayisi için önem arz ediyordu. Diğer taraftan Avrupa devletleri kendi sanayilerini korurlarken, Osmanlı Devleti ise kapitülasyonlarla verdiği hakları korudu, hatta geliştirdi ve Avrupa'daki ekonomik gelişmelerin dışında kaldı. Böylece Osmanlı'nın Avrupa devletlerine karşı olan ticaretteki üstünlüğü başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletlerine geçti. 1838 Baltalimanı Antlaşması ile başlayan ve diğer Avrupa devletleri ile yapılan antlaşmalar ile Avrupa mallarının Osmanlı pazarını ele geçirmesi kolaylaştı.⁴⁷

Yüzyıllar boyunca Osmanlı Devleti nispi bir refah düzeyini sağlamayı başardı.⁴⁸ 19. yüzyıla girerken Avrupa'nın gerçekleştirmiş olduğu sanayi devriminin olumsuz etkileri artarken, kendini teknolojik olarak yenile(ye)meyen Osmanlı sanayi kolları rekabete giremeyip, çöküş sürecine girdi. Bu duruma karşı Osmanlı yöneticileri bir takım önlemler almaya ve bazı sanayileşme girişimlerine başvurmaya yöneldiler. Yapılan yeni girişimler eski fabrikaları genişletmek ve yeni fabrikalar kurmak şeklinde oldu. Fakat bütün bu yeni fabrikalar piyasaya yönelik ve ticari amaçlı olmayıp, daha çok askeri ihtiyaçları karşılamak üzere açıldı. 19.yy'da ilk sanayi kuruluşları III. Selim tarafından kuruldu. Bununla birlikte fabrika açma, son derece yavaş ilerledi.⁴⁹ II. Mahmut (1808-1839) döneminin ise, saltanatının ilk yirmi yılında sanayinin gelişimine yeterince el atılmadı. Fakat bu kesintiyi bir patlama takip etti: 1827'den itibaren takip eden on yıl içinde çok sayıda fabrika kuruldu ve bazı yenilikler yapıldı.⁵⁰

Tanzimat Dönemi öncesi sanayi girişimlerine bakıldığında, özel sektör sanayi kuruluşlarının küçük el zanaatları biçiminde olduğu, devlet sektörüne bağlı olan sanayi

⁴⁷ Mehmet Seyitdanlıoğlu, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)", Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt: 28, Sayı: 46, Yıl: 2009, ss. 53-69, s. 53-54. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde yaptığı ticaret anlaşmalarının tarihleri ve ülkeleri için bkz.: Enver Ziya Karal, Osmanlı Tarihi VI, Ankara: TTK, 7. Baskı, 2011, s. 254.

⁴⁸ 15 ve 16. yüzyıllara kadar inen Osmanlı sanayi, genelde insan gücüne dayanmakta ve iç pazarların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelikti. Bu konuda bkz.: Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme, s. 2; Ümit Koç, "Klasik Dönem Anadolu Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme (1500-1605)", Türkler-10, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 771-780, s. 771; R. Önsoy, a.g.e., s. 10; Hüseyin G. Yurdaydın, "Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839), Editör: Sina Akşin, Türkiye Tarihi 1, İstanbul: Cem Yayınevi, 2013, ss. 275-341, s. 276; Ahmet Tabakoğlu, "Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi", Türkler-10, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 653-694, s. 677; Tunç Tayanç, Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1973, s. 15-16.

⁴⁹ M.Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 58

⁵⁰ Edward C.Clark, "Osmanlı Sanayi Devrimi", Çeviren: Yavuz Cezar, Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu, Editörler: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, ss. 755-772, s. 758-759

kuruluşlarının ise hemen tamamının askeri amaçlı ve savunma işlerine yönelik olduğu görülecektir.⁵¹

Osmanlı-Türk iktisadi yapısı üzerinde etkili olan en önemli tarihsel olgulardan biri, 1838’de İngiltere ile imzalanan Baltalimanı Ticaret Antlaşması’dır.⁵² Hatta bazı araştırmacılar Osmanlı’nın yıkılışını bu Antlaşmaya bağlamaktadırlar.⁵³ Fakat her halükarda, Bıçak’ın yerinde ifadesiyle⁵⁴ maddeleri, ticaret zihniyetinin ne kadar zayıf olduğunu göstermektedir.

Sanayi Devrimi sonucunda, önce sanayileşen İngiltere komşularını dış ticarete zorladı.⁵⁵ Batılı diğer ülkeler bir taraftan geleneksel sanayilerini gümrük duvarları, ithal yasakları ve ağır ithalat vergileri⁵⁶ gibi önlemlerle korurken bir taraftan da yeni teknolojileri hızla uygulama yoluna gittiler. Böylelikle bu ülkelerle İngiltere arasındaki fark açılmadı. Fakat Osmanlı Devleti ise aynı korumacı politikayı uygula(ya)madı ve yeni teknolojilerin alınmasında aynı çabukluğu göster(e)medi. Ayrıca İngiltere, Osmanlı Devleti’ne 1838 Tarihli Ticaret Antlaşmasını kabul ettirdi. Bu antlaşma, Şahin’in ifadesiyle, “*Batı Dünyasının Osmanlı Devleti’nde ele geçirdiği bir köprü başıdır.*” Antlaşmayı, diğer Avrupa Devletleri ile imzalanan antlaşmalar izledi. Bu antlaşmaların bir sonucu olarak; Osmanlı ekonomisi 1838-1864 döneminde ticari ve mali antlaşmalar ile tamamen dış etkilere açılarak, bir açık pazar haline geldi. Böylece yaşanan dönem, “*emperyalizmin bütün boyutları ile yürürlüğe girdiği bir dönem*”⁵⁷ oldu. Kısaca, 1838 Antlaşmasından itibaren Osmanlı Devleti, Batı Avrupa’nın bir yarı sömürgesi haline dönüştü.

Tanzimat döneminde, sanayileşme açısından II. Mahmut döneminde başlatılmış olan ve geniş çapta ihtiyaç duyulan malları imal etmek amacıyla büyük tesis kurma politikası

⁵¹ M.Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 59. Bu konuda yapılan bir sınıflandırma için bkz.: Şevket Pamuk, “Bağımlılık ve Büyüme: Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi, 1820-1914”, Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, ss. 3-28, s. 18.

⁵² Bu Antlaşmanın imzalanmasında Mısır’da Mehmet Ali Paşa’nın giriştiği “sanayileşme hamlesinin” de rolü vardır (Bu konuda bkz.: Y.S. Tezel, a.g.e., s. 64; E.C.Clark, a.g.m., s. 766-767; O.Türkdoğan, a.g.e., s. 246-247).

⁵³ Genel olarak Baltalimanı Ticaret Antlaşması, Batı’yla yapılan ilk “liberal” antlaşma kabul edilir. Oysa Gündüz Ökçün, bu tür serbest ticaret ilişkilerinin ilk kez Rusya ile 1829 yılında yapılan “Edirne Antlaşması” ile gerçekleştiğini ileri sürmektedir. Başka bir deyişle, ilk liberal antlaşma Ruslarla yapıldı. Buna göre Osmanlı’nın sadece Batı emperyalizmine değil, Rus emperyalizmine de açık olduğu görülmektedir (O.Türkdoğan, a.g.e., s. 114).

⁵⁴ Ayhan Bıçak, Türk Düşüncesi II: Kaygılar, İstanbul: Dergâh, 2010, s. 42

⁵⁵ İlk sanayi devriminde temel önemde olan dış ticaretin sanayi inkılabının hızlanmasındaki rolü hk. bkz.: P.Deane, a.g.e., s. 60-61.

⁵⁶ T. Tayanç, a.g.e., s. 19

⁵⁷ Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu, Bursa, Ezgi, 3. Baskı, 1995, s. 2

sürdürüldü.⁵⁸ Bu dönemle birlikte Osmanlı sanayine yardım girişimleri de başladı. 1840-1860 dönemi “sanayide devletçiliğin” uygulandığı dönem oldu. Batılı ülkeler Ticaret Antlaşmalarından yararlanarak Osmanlı pazarlarını ele geçirmeye çalışırken, Osmanlı Devleti de sanayiye yönelerek karşı önlemler aldı. Esnafı güçlendirmeye, esnafa rekabet gücü kazandırmaya ve bu doğrultuda Batı tipi kuruluşlar açılmasına çalışıldı.⁵⁹ Osmanlı Devleti sanayiye korumak ve geliştirmek için geliştirdiği politikaların başlıcaları şunlardır:

1. Şirketleşme hareketleri,⁶⁰
2. Islah-ı Sanayi Komisyonu’nun kurulması (1863),⁶¹
3. Esnaf Şirketlerinin kurulması,
4. Sanayi Mekteplerinin açılması,⁶²
5. Sergi-i Umumi-i Osmani’nin açılması (1863),⁶³
6. Demiryolu projelerinin hayata geçirilmesi,⁶⁴
7. Diğer daire ve Meclisler.⁶⁵

Tanzimat Fermanı’nda devletin iktisadi durumu dolaylı olarak ele alındı. Islahat Fermanı’nda (1856) ise, sanayi ve ticaretle ilgili konulara daha geniş yer verilirken bunların devletin kalkınmasındaki önemi açık bir şekilde vurgulandı.⁶⁶

20. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti’nde çağdaş anlamda bir sanayiden bahsetmek mümkün değildir. Üstelik iş yerlerinde Türklerin payı da oldukça düşüktür.⁶⁷

⁵⁸ R. Önsoy, a.g.e., s. 51

⁵⁹ Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme, s. 3

⁶⁰ Bu dönemde kurulan şirketlerle, Osmanlı özel sektöründe şirketleşme şuuru uyandı ve bunlar Cumhuriyet’ten sonra meyvelerini verdi. Bu dönemde kurulan başlıca şirketler hk.bkz.: R. Önsoy, a.g.e., s. 102-114.

⁶¹ Islah-ı Sanayi Komisyonu’nun kuruluş amaçları, nizamnamesi ve görevleri ve feshedilme sebepleri hk. bkz.: Necdet Hayta-Uğur Ünal, Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri, Ankara: Gazi, 6. Baskı, 2013, s. 151-152; R. Önsoy, a.g.e., s. 43-44, 95-99, 101-102. Bu Komisyon, Tanzimat devlet adamlarının Batı rekabeti karşısında yerli sanayinin tutunabilmesini sağlamak için aldığı en önemli tedbirlerden biridir. Ayrıca Islah-ı Sanayi Komisyonu, Ticaret ve Sanayi odalarının kuruluşunda ilk adımdır (R. Önsoy, a.g.e., s. 101-102).

⁶² Tanzimat idarecileri sanayileşmeyi destekleyecek eğitim kurumları da kurdular. Tanzimat döneminde, loncaların ortadan kalkmasıyla meydana gelen boşluğu doldurmak ve mevcut veya yeni kurulan tesislerin teknik elaman ihtiyacını karşılamak amacıyla ilk sanayi mektebi kurma girişimi, 1848’de yapıldı. Fakat okul öğretime başlayamadı (R. Önsoy, a.g.e., s. 115). Bu dönemin eğitim kurumları hk. bkz.: R. Önsoy, a.g.e., s. 117-121.

⁶³ Osmanlı’nın ilk katıldığı ve açtığı sergilerle ilgili bkz.: Tefik Çavdar, İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler, Ankara: İmge, 2007, s. 21; R. Önsoy, a.g.e., s. 59-70, 71, 72-94; Zafer Toprak, Türkiye’de Milli İktisat (1908-1918), İstanbul Doğan Kitap, 2012, s. 72, 77.

⁶⁴ Ekrem Erdem, “Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri”, Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı: 48, Yıl: 2016, ss. 17-44, s. 25-30; R. Önsoy, a.g.e., s. 71

⁶⁵ Bunlar, Nafia Dairesi (1868), Ziraat Meclisi (1843). Bunlar hk. bkz.: R. Önsoy, a.g.e., s. 38-41, 44-45.

⁶⁶ R. Önsoy, a.g.e., s. 37

Osmanlı'nın son döneminde, 1913 ve 1915 yıllarında sanayi sayımları yapıldı.⁶⁸ 14 Aralık 1913'de "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatı" yayımlandı, onu 1914 başlarında "Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi" izledi. 1 Ocak 1917'de de "Teşvik-i Sanayi Kanun-ı Muvakkatının Suret-i Tatbiki Hakkında Nizamname" çıkarıldı. Bunlar Toprak'ın yerinde ifadesiyle,⁶⁹ II. Meşrutiyet yıllarında sanayileşmenin en azından zihniyet açısından gündemde olduğunu göstermektedir. Bir çalışmada da belirtildiği gibi,⁷⁰ 1913 ve 1915 döneminin koşulları içinde birer sanayi sayımının yapılmasına gerek duyulması önemli bir aşamadır.

20. yüzyıl ve Osmanlı'nın son döneminin en önemli olgularından biri, "Milli İktisat"tır. I.Dünya Savaşı ile birlikte "milli iktisat" gündeme geldi. Savaş koşulları da otarşik bir çözümü zorunlu kılarak, "milli iktisat"a ortam hazırladı.⁷¹ Milli İktisat politikasının benimsenmesi, yeni gümrük politikası, ulusal bankacılık, milli sermaye gibi konularda yeni çözüm arayışını beraberinde getirdi. Fakat diğer olumsuzluklarla birlikte özellikle savaş ortamı bu girişimi engelledi. Bununla birlikte Milli İktisat, Cumhuriyet dönemi iktisadi politikasının da temeli oldu.⁷² Milli İktisat, Müslüman-Türk unsur lehine bir "pozitif ayrımcılık"tır.

Her siyasal yönetim hatta siyasal ve sosyal yapı kendi bakış açısından, kendine göre ekonomi politikası geliştirir. Başka bir deyişle, devletler doğal olarak kalkınma politikası ararlar, bulurlar, uygularlar, sonuçlarını değerlendirir ve geleceğe yönelik kararlar alırlar. "Milli İktisat" bu gerçeğin bir sonucudur. I.Dünya Savaşı ortamında, İttihat ve Terakki yönetimi, özellikle Alman Romantizminden etkilenen "Milli İktisat"

⁶⁷ Bu dönemle ilgili bazı rakamlar için bkz.: Süleyman Ünüvar, "Milli Mücadele Döneminde Çalışma Hayatı ve Ekonomi", Türkler-16, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss. 128-136, s. 130.

⁶⁸ Her iki sanayi sayımlarının kısa bir karşılaştırması için bkz.: T.Tayanç, a.g.e., s. 27-33. Bu sayımla ilgili bazı görüş, düşünce, tespit ve bazı istatistikler için bkz.: H. Şahin, a.g.e., s. 16-19; Gaye Ertin, "Türkiye'de Sanayi", Türkiye Coğrafyası, Ed: N.Serter, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 1998, ss. 161-182, s. 165; N.Çolakoğlu, a.g.e., s. 28; Hasan Güler, "Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 1, Haziran 2011, ss. 63-87, s. 74; Y. Acar, a.g.e., s. 14; Y.S.Tezel, a.g.e., s. 104-105

⁶⁹ Z.Toprak, a.g.e., s. 294

⁷⁰ M.Düzgüneş, a.g.e., s. 140

⁷¹ Z.Toprak, a.g.e., s. 96. Bu dönemde Osmanlı düşüncesine iktisadi gelişme sorunu da girdi. Bu konuda dönemin önde gelen aydınlarından bazılarının görüşleri için bkz.: Z.Toprak, a.g.e., s. 96-122.

⁷² Osmanlının son dönemine kadar hatta Cumhuriyet'e de intikal eden yabancı ülkelerin etkisi ve kontrolü iktisadi yıkımda ön plana çıktı. Fatih döneminde iç ticareti olumsuz etkileyen ve yabancı ülkelere verilen imtiyazlar, son yüzyılda dış ticareti de tamamen yabancı ülkelerin kontrolü altına soktu (Bu konuda bkz.: T. Çavdar, Devralınan İktisadi Miras., s. 1057; O.Türkdoğan, a.g.e., s. 222-223). İşin ilginç tarafı ise yabancı sermayeye karşı etkin bir muhalefet I. Dünya Savaşı'na kadar olmadı. Bu dönemde benimsenen "Milli İktisat" anlayışı Osmanlı topraklarında yabancı sermayeye karşı etkin bir muhalefeti de beraberinde getirdi (Z.Toprak, a.g.e., s. 202). Fakat sonuç değişmedi. Aslında İttihat ve Terakki'nin iktisadi programı hazırlanmış bir düstur olmayıp, zamanla gündeme gelen uygulamalardır (İlber Ortaylı-İsmail Küçükkaya, Cumhuriyet'in İlk Yüzyılı (1923-2023), Kronik, İstanbul, 2017, s. 180).

politikasını uygulamaya soktu.⁷³ Bu politika ile devlet iktisadi yaşama doğrudan katılırken, devletçilik ya da İttihatçıların deyimiyle, “devlet iktisadiyyatı” milli iktisadın temel yörüngesini oluşturmaktadır.⁷⁴ Fakat konjonktür bu politikanın başarılı olmasını engelledi. Cumhuriyet yönetimi ise bu politikayı, ismini aynen koymasa da güncelleyerek devam ettirdi.

Sonuç olarak Osmanlı yöneticileri sanayileşmenin gereğinin geç de olsa farkına vardılar. Fakat bu konuda başarılı olamadılar. Zira, sanayileşme herşeyden önce maddi ve maddi olmayan bir takım şartların olmasına bağlıdır. Oysa 19. yüzyıl Osmanlı Devleti’nde bunlar bulunmamaktaydı.⁷⁵ Sanayileşmede başarılı olunamamış, Osmanlı’da “Sanayi Devrimi” gerçekleşmemiş olsa da önemli sayılabilecek atılımlar gerçekleştirildi. Sayıları tam olarak bilinmemesine⁷⁶ rağmen modern anlamda çok sayıda sanayi tesisi, fabrika kuruldu.⁷⁷

Osmanlı’nın sanayileşme yönündeki dönüşümü sağlayamaması, değişik iç ve dış etmenlere bağlanabilir.⁷⁸ Bu başarısızlığın başlıca nedenleri şunlardır:

- Avrupalı sanayileşmiş devletlere düşük ithal gümrükleri sağlayan kapitülasyonlar ile 1838 tarihli Baltalimanı Antlaşması ile başlayan ticari antlaşmalar ve Islahat Fermanı ile Avrupa sermayesine tanınan hakların yerli sanayiye korumasız hale getirmesi,
- Ağır ve yoğun yatırımlar için gereken reel ve finansal kaynağın olmaması,
- Yerli endüstrinin gelişmesini engelleyen iç gümrük resimleri (vergiler),
- Modernleşme hareketiyle gelen yeni modelin Avrupa mallarının kullanılmasını teşvik etmesi,

⁷³ Z.Toprak, a.g.e., s. 44-45

⁷⁴ Z.Toprak, a.g.e., s. 81-82

⁷⁵ R. Önsoy, a.g.e., s. 126-127

⁷⁶ Bu konuda bkz.: Mustafa Kurt-Kemalettin Kuzucu-Baki Çakır-Kemal Demir, “19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması”, OTAM, Sayı: 40, Yıl: Güz 2016, ss. 245-277, s. 254.

⁷⁷ Osmanlı sanayileşmesi kapsamındaki fabrikalarda, -yukarıda da belirtildiği gibi- her şeyden önce ordunun ihtiyaçlarını önceleyen bir mantık yürütüldü. Tarihsel olarak yapılabilecek bir tespit de fabrikalaşmada 18. yüzyılın sonlarından itibaren Avrupa’yı merkeze alan bir ideolojinin hakim olmasıdır (M.Kurt vd., a.g.m., s. 273). Bir araştırmacı emeğe dayalı olan Osmanlı sanayini üç bölüme ayırmaktadır (Akın İlkin, “Türkiye’de Sanayi Politikası (1923-1973)”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, Yıl: 1970: Cilt: 30, Sayı: 1-4, ss. 377-423, s. 377-378):

- a. Devlet sermayesi ile kurulan askeri görünümdeki fabrikalar,
- b. Yerli özel kesim,
- c. Giderek dışa bağlaşıma süresinde kendine gösteren tekелci görünümdeki yabancı girişimdir (Osmanlı döneminde kurulan fabrikaların bir listesi için bkz.: M.Kurt vd., a.g.m., s. 254-272).

⁷⁸ Yakup Kepenek, Türkiye Ekonomisi, 25. Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2012, s. 9

- III.Selim dönemiyle başlayıp II. Mahmut dönemiyle hızlanan giyim-kuşam geleneklerinin batılı ürünler lehine dönmesiyle yerli sanayinin olumsuz etkilenmesi,
- Yerli üretimin kalitesinin Avrupa malının kalitesini yakalayamaması ve piyasa gerçeklerine uygun rekabet edebilecek ürünleri ortaya koyamaması,
- Endüstriyel üretimi yapabilecek vasatın henüz Osmanlıda var olmaması,
- Yetişmiş elemanın yokluğu, tecrübesizlik, eğitimsizlik, yöneticilerin ehliyetsizliği,
- Sanayi tesislerinin kötü yönetimi,
- Pazarları birbirine bağlayacak ulaşım ağlarının yokluğu,
- Sağlıklı ve hızlı işleyen bir haberleşme şebekesinin olmaması,
- Bir endüstriyi kaldırarak kapasitede enerji kaynaklarının olmaması,
- Sermayenin bulunmaması,
- Ülkedeki azınlık sermayesinin milli menfaatleri çok fazla dikkate almaması,
- Sanayi tesisleri için gereken finansal, fiziksel ve beşeri sermaye birikimine sahip olan kesimlerin çok büyük bir kısmının gayrimüslim tebadan olması,
- Varolan sermayeyi yönlendirecek bir bankacılık sisteminin olmaması,
- Osmanlı sanayisinin tamamına yakınının İstanbul ve hinterlandında toplanmasından dolayı, ülkenin diğer kısımlarından yeterince katkı alınamaması,
- Osmanlı sanayinin hem arz hem de talep yönünden devlete mahkum kalması,
- İktisadi yapının servet birikimine olanak vermemesi,
- Açılması planlanan veya ihtiyaç duyulan alanlarda açılması düşünülen fabrikalar için gerekli makine teçhizatın neredeyse tamamen dışarıdan ithal edilmesi,
- Sömürgeci devletlerin Osmanlı Devleti'nin sanayileşmesini engelleme gayretleri,
- Hakim iktisadi zihniyet (muhafazakâr iktisadi zihniyet).⁷⁹

Bütün bu olumsuzluklar Osmanlı Devleti'nde sanayileşme için gerekli şartların müsait olmasını engelledi. Bunlar içinde üç unsur özellikle önemlidir: Kapitülasyonlar, iktisadi yapı ve zihniyet. Kısaca, yabancı sermaye, kapitülasyonlar, imtiyazlar, birikimin olmaması, zihniyet ve toplum yapısı, yöneticilerin yetersizliği gibi birçok sebep sanayileşmeyi engelledi. En azından ihtiyacı giderebilecek noktaya getiremedi. Bunlara kapitülasyonlar ve imtiyazlarla da alakalı bir etken daha eklenebilir: Batılı ülkelerin

⁷⁹ M.Seyitdanlıoğlu, a.g.m., s. 67; E.Erdem, a.g.m., s. 18, 30-36; R. Önsoy, a.g.e., s. 34; Oktay Yenal, Cumhuriyet'in İktisat Tarihi, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2. Baskı, 201, s. 30-31; O.Türkdoğan, a.g.e., s. 245; A. İlkin, a.g.m., s. 378-379

tavır. Avrupalıların 1980’lerde “Reaganomics”i adlandırmakta kullandıkları deyişle, “komşuyu fakirleştirme”⁸⁰ politikasına benzer tavırları 19. yüzyılda Osmanlısına yönelik olarak da geçerliydi.

1.2. Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme Çabaları

1.2.1. Osmanlı’dan Cumhuriyete Kalan İktisadi Miras

Türkiye’de Milli Mücadele dönemine girilirken sarsılmış bir ekonomik yapı vardı. Bu yapı, Osmanlı’nın Sanayi Devrimini yakalayamaması, başka bir deyişle, klasik üretim anlayışının devamı ve savaşların bir sonucudur. Milli Mücadele döneminde, başlıca sektörleri oluşturan, gıda, dokuma, ağaç, toprak, kimya, deri, maden gibi kollarda yapılan üretim yetersizdi.⁸¹ Ayrıca sanayide, devlette, tarım ve ziraat çalışanların da durumu iç açıcı değildi.⁸² Milli Mücadele ve Lozan’dan sonra yeni kurulan Türk devletinin iktisadi görünümü, “*tam bir yoksulluk tablosu idi.*”⁸³

Cumhuriyet döneminin başından itibaren ortaya çıkan ekonomik yapı, birden bire belirlenen bir durum veya bir planın çok kısa vadedeki bir sonucu değildir. Her ekonomik yapı, “*büyük ölçüde daha önceki dönemlerde uygulanan iktisat politikalarının bir ürünü*”dür. Haliyle söz konusu iktisat politikalarını anlamadan o yapının nasıl ve neden oluştuğunun kavranması mümkün değildir. Bunun yanında iktisat politikaları ile ekonomik yapı arasında bir belirlenim ilişkisi de vardır: İktisat politikaları kısa dönemde ekonominin yapısı tarafından belirlense de, uzun dönemde bizzat o yapıyı belirlemektedir.⁸⁴

Osmanlı Devleti’nden Cumhuriyet’e devredilen iktisadi miras, “*dünya pazarlarına ve yabancı sermayeye açılmış, tarıma dayalı bir yapı, küçük üreticiliğin yaygınlığı, dış*

⁸⁰ Erol İyibozkurt, “Birinci Baskıya Sunuş”, Güncel Ekonomik Sorunlarımız: Küreselleşme ve Ekonomimiz, 4. Baskı, Bursa, Ezgi, 1997, ss. v-vii, s. vi

⁸¹ I. TBMM’nin asıl meselesi iktisadi kalkınma ve bir iktisat politikası oluşturmak değildi. Onun asıl meselesi, Kurtuluş Savaşı’nı kazanmaktı. Bunun için uğraşırken egemenliğindeki bölgelerde iktisadi hayatı yaşatmak için de bazı kararlar aldı (Yahya Sezai Tezel, “I. TBMM’nin İktisadi Tavrı”, İstanbul Sanayii Odası’nın Elli Beşinci Yılında Türk Sanayii, Proje Yönetmeni: Nuri Çolakoğlu, İSO, İstanbul, 2002, ss. 24-25, s. 25). Hatta, daha Milli Mücadele’nin başında Erzurum ve Sivas Kongrelerinde “ekonomik bağımsızlık” özlemi dile getirildi (Y. Kepenek, a.g.e., s. 31). Ahmet Tekin, Birinci Millet Meclisi’nin açılışından (23 Nisan 1920) II. İnönü Savaşı’nın son gününe kadar (12 Nisan 1921) yaklaşık bir yıllık süre zarfında 109 adet kanun çıkarıldığını, bunun da 56’sının (30’u gelir, 26’sı gider) mali kanun olduğunu tespit etmektedir (Ahmet Tekin, “Milli Mücadele Bütçeleri, Vergi Politikası ve Dış Yardımlar (1919-1923)”, Türkler-16, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, ss. 137-150, s. 145). Bu kanunların gelirlerle ilgili olan düzenleme ve uygulamaları için bkz.: A. Tekin, a.g.m., s. 145-148.

⁸² Bu konulardaki bazı önlemler ve sonuçları ile istatistiki bilgiler için bkz.: S. Ünüvar, a.g.m., s. 129-134.

⁸³ O. Yenal, a.g.e., s. 7

⁸⁴ A. S. Akat, a.g.m., s. 1092

*borçlar ve sınırlı sermaye birikimidir.”*⁸⁵ Bunun yanında; Osmanlı’dan Cumhuriyet’e sanayileşme konusunda çok önemli bir özlem, bir düşünce kaldı. Bu da, “*ülkenin sanayileşmesi gereğidir.*”⁸⁶

Ülke 1920’li yılların başında tarım kesiminin egemen olduğu bir durumdaydı.⁸⁷ Cumhuriyet, askeriye dışındaki kamu örgütleri ve finans kurumları bakımından da içi boş bir miras devraldı.⁸⁸ Boratav, 1914-1922 yıllarının getirdiği tüm yıkıma rağmen, savaş yıllarının sonunda Anadolu ekonomisinin savaş öncesine kıyasla daha bütünleşmiş ve daha ulusal bir nitelik kazandığını⁸⁹ ileri sürmektedir.

Cumhuriyet’in ilanı yalnızca bir politik rejimin başlangıcı olmayıp, aynı zamanda ülke ekonomisi için de büyük bir anlam taşımaktadır. Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin gelişmesi sanayileşmekte arandı. Cumhuriyet’ten beri izlenen ekonomi politikasında, iktisadi gelişme büyük ölçüde sanayileşme olarak kabul edildi. Bu kabulden hareketle, sanayileşmeye ağırlık verildi.⁹⁰ Diğer bir deyişle, ekonomik kalkınma sanayileşmeyle özdeş tutuldu.⁹¹

Kuruluş yıllarındaki ekonomik şartlar bir yandan yeni sanayinin kuruluşuna elverişli iken, diğer yandan da sanayinin gelişmesini engelleyici türdeydi: Sanayinin gelişmesi için en müsait şart, ülke yöneticilerinin arzu ve zihniyetinde aranmalıdır. Dönemin yöneticileri iktisadi gelişmeyi ülkenin politik mevcudiyetinin bir şartı saydılar ve ekonomik gelişmeyi bir prestij meselesi yaptılar. Bundan dolayı ülkenin ekonomik kalkınmasının sağlanması için her çareye başvurmak azmindeydiler. Ayrıca savaştan başarıyla çıkmış olmak, yöneticilerin kendilerine olan itimadını haklı olarak artırdı. Kendilerine güvenleri tamdı. Bunlarla birlikte ülkenin sahip olduğu siyasal özgürlük, sosyal ekonomik istikrar, doğal kaynaklar, ülkenin coğrafi mevkii, halkın çalışma ve başarıma azmi gelişme için müsait şartları hazırlamaktaydı. Bu müsait şartların ve

⁸⁵ Haluk Selvi, Sorularla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, İstanbul, Yeditepe, 2017, s. 245

⁸⁶ Yakup Kepenek, “Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-6, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul, İletişim, 1983, s. 1762

⁸⁷ 1921 yılında Anadolu’da 33.058 işyeri ve buralarda çalışan 76.216 işçi bulunmaktaydı. Yani işyeri başına ortalama işçi sayısı, 2.31’dir. Buna göre sanayi kurumu olarak nitelenen kurumların küçük zanaat işyerleri olduğu görülebilir (T. Çavdar, a.g.e., s. 178-179). 1921 ulusal sınırlar içindeki imalathanelerin ayrıntılı durumu için bkz.: N.Çolakoğlu, a.g.e., s. 29. Ayrıca Cumhuriyet’in başlangıcında GSMH içindeki sektörlerin payları ve istihdam oranları için bkz.: A.Makal, Türkiye’de Tek Partili Dönemde..., s. 195, Y.S.Teze, a.g.e., s. 106.

⁸⁸ O.Yenal, a.g.e., s. 13

⁸⁹ K. Boratav, a.g.e., s. 32

⁹⁰ Zeyyat Hatiboğlu, Türkiye’nin Gelişmesinde Tarım ve Endüstri İlişkileri”, Cumhuriyet’in 50.Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara- 1975, ss. 1001-1034, s. 1001

⁹¹ H. Şahin, a.g.e., s. 77. Bu konuda bkz.: Necdet Serin, Türkiye’nin Sanayileşmesi, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1963, s. 7-8.

yukarıda açılanlarla birlikte ve onların yanında bazı müsait olmayan şartlar da mevcuttu: Ülkede sermaye yok denecek kadar azdı. Ülke gelirinin çok düşük olması büyük ölçüde sermaye birikimine imkan vermiyordu. Yabancı sermayeye karşı bir çekingenlik vardı. Türk girişimcileri, sermaye eksikliğinin yanında sanayi işletmeleri kurmak ve yönetmek olanağına da sahip bulunmuyorlardı. Devlet ise bütün iyi niyetine rağmen mali olarak son derece güçsüzdü.⁹² Ayrıca Osmanlı borçlarından 107.5 milyon lirası da Cumhuriyet hükümetine kalmıştı.⁹³

Osmanlı döneminde kurulan çok az sanayi tesisi Cumhuriyet dönemine ulaşabildi.⁹⁴ Zira özellikle Osmanlı'nın ana hatlarıyla son 50 yılında kurulan birçok sanayi tesisi, devlet tarafından korunmasına ve mallarının iyi ve kaliteli olmasına rağmen yabancı malların rekabeti ve kapitülasyonların yıkıcı etkilerinin sonucu kapandı.⁹⁵ Üstelik Cumhuriyetin kuruluş yıllarında ekonominin içyapısı, ister istemez dış ekonomik ilişkiler üzerinde de kendini gösterdi. Ekonominin üretim gücü çok zayıftı, sanayileşme zorunluluğu vardı. Bunun için de dış yardım gerekiyordu. Fakat o günkü şartlarda, dış yardım sağlamak imkanı da oldukça sınırlıydı.⁹⁶

Atatürk, çağdaş uygarlık seviyesinin üzerine çıkmanın yolunun ekonomik kalkınmadan geçtiğini hem söylemlerinde hem de eylemlerinde açık bir biçimde ortaya koydu.⁹⁷ Atatürk'ün hangi "alt dönem" olursa olsun uyguladığı iktisadi politika "Milli İktisat" olarak adlandırılabilir. Atatürk'ün iktisat görüşü, tarihsel kökenini İttihat ve Terakki Hareketinde bulmaktadır. Hatta bu politika 1940'lı yılların ortalarına kadar devam etti. Bu anlamda 1960'lar bir nevi "Milli İktisat"a dönüşür. 1962 ve 1964 Sanayi Kongreleri bu anlayış bağlamında değerlendirilmelidir.

Gelişmiş ülkelerin iktisadi kalkınmalarının ilk devrelerinde kamu görevleri alanında devlet tarafından yapılan büyük yatırımların ekonomiyi geliştirici etkileri çok büyük oldu.⁹⁸ Buna paralel;⁹⁹

⁹² Z.Hatiboğlu, a.g.m., s. 1007-1008

⁹³ T. Çavdar, Devralınan İktisadi Miras, s. 1057-1058

⁹⁴ Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devlete ait fabrikalardan ancak 4 tanesi devredilirken, küçük, büyük, fakat çoğunlukla pek de elverişli durumda olmayan özel kesime ait 341 kuruluş devredildi (Yüksel Ülken, "1923'ten 1993'e Türkiye Ekonomisi", Türkiye Cumhuriyeti'nin Yetmiş Beş Yılı Armağanı, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, ss. 149-211, s. 153).

⁹⁵ N.Serin, a.g.e., s. 96-97

⁹⁶ Erol Manisalı, "Cumhuriyetimizin Elli Yılında Dış Ekonomik İlişkiler", İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, ss. 97-121, s. 99. Bu konuda bkz.: Y.Sezai Tezel, a.g.e., s. 211-213.

⁹⁷ Muharrem Tünay, "Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: II, Yıl: Kasım 1985, Sayı: 4, ss. 245-256, s. 245

⁹⁸ N.Serin, a.g.e., s. 7

⁹⁹ N.Serin, a.g.e., s. 11-12

“Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye’nin içinde bulunduğu iç ve dış şartlarla, Türkiye’nin iktisadi yapısının zayıflığı, devleti temel sanayilere yatırım yapmaya yöneltmiştir. Bu sebeple, bu davranış ekonomiye devletin karışması gerektiğini savunan herhangi temel bir felsefeye dayandırılmaz. Çünkü bu hareket, tanınan çeşitli ayrıcalıklara karşın, özel sermayenin, genel iktisadi yapının çeşitli bakımlardan yetersiz olması sebebiyle sınaî kalkınmaya öncülük edemeyeceğinin açık olarak anlaşılmasından sonra başlamış bulunmaktadır.”

Bunların yanında, Makal’ın ifadesinden¹⁰⁰ yararlanmak suretiyle erken cumhuriyet döneminin hiçbir evresinde, sanayileşme evresindeki oluşumlar siyaset çözümlemeye katılmadan anlamlandırılmayacağı, anlaşılacakları belirtebilir. Yine Makal’ın vurguladığı gibi¹⁰¹ siyasal oluşumlarla bağlantılı bir biçimde hukukun etkisi de hayati düzeydedir. Bu doğrultuda, 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi’nin açılması aynı zamanda ileride yapılacak olan hukuk devriminin en önemli basamağını da oluşturduğu belirtilmelidir. Cumhuriyet’in yeni bir hukuk sistemine geçmesinde önemli bir sebep de, Osmanlı Devleti’nde yaşayan yabancılar üzerinde mali denetim kuramamasıdır.¹⁰² Siyaset, hukuk, iktisat gibi temel alanlar bir sistemin sacayaklarıdır ve hiçbirini ihmal edilmez. Cumhuriyet’in kurucu kadrosu bu gerçeğe uygun hareket etti.

1.2.2. Atatürk Dönemi

1.2.2.1. Kuruluş Yıllarından Büyük Buhran Yıllarına (1923-1930)

Milli Mücadele’de Türk insanını zafere götüren lider kadro, ekonomik bağımsızlığın da sağlanmasını kaçınılmaz sayıyordu. Fakat Cumhuriyet’in ulus devleti, az gelişmiş bir iktisadi yapı üzerinde geliştirilmeye çalışıldı. Bu nedenle, öncelikle giderilmesi gereken iktisadi yetersizlikti.¹⁰³ Haliyle savaş sonrası ilk olarak iktisadi meseleler ele alındı. Bu noktada 1923’de İzmir’de toplanan “İktisat Kongresi” önemli bir kilometre taşıydı.

Cumhuriyet ilan edilmeden önce, 17 Şubat 1923’te “bağımsız ekonomiye geçiş için alınacak iktisadi tedbirleri görüşmek ve tartışmak üzere” İktisat Vekili, Mahmut Esat (Bozkurt) Bey’in girişimi ve Mustafa Kemal’in (Atatürk) desteğiyle, İzmir’de “Türkiye İktisat Kongresi” toplandı.¹⁰⁴

¹⁰⁰ Ahmet Makal, “Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi ve Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme”, Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları (İçinde), 3. Baskı, İstanbul, İletişim, 2015, ss. 15-76, s. 37. Diğer alanlardaki gelişmelerin iktisadi alana olan etkisiyle ilgili bkz.: M.Hiç, a.g.m. 542.

¹⁰¹ A.Makal, Erken Cumhuriyet Dönemi Emek..., s. 38

¹⁰² Gülnihal Bozkurt, “Atatürk’ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: VIII, Yıl: Kasım 1991, Sayı: 22, ss. 45-53, s. 46-48

¹⁰³ Y.Kepenek, a.g.e., s. 35

¹⁰⁴ Erdinç Tokgöz, Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011), Ankara: İmaj, 10. Baskı, 2011, s. 45. Kongrenin toplanması, katılımcıları, ve temel amaçları için bkz.: Y.Ülken, a.g.m., s. 173; T. Çavdar,

Kongre açılış konuşmasında Atatürk, milli egemenliğin, ekonomik egemenlik ile pekiştirilmesinin gerekliliğini vurguladı: “*Hakimiyet-i Millîye, hakimiyet-i iktisadiye ile tarsin edilmelidir.*”¹⁰⁵ Atatürk, yarı-sömürge bir ekonomiden milli ekonomiye geçişin sağlanmasını, Kurtuluş Savaşı’nın ikinci büyük hedefi olarak görmektedir.¹⁰⁶ Konuşmasında Atatürk, devletin geçmiş zaferlerinin de gerileme ve yıkılma nedenlerinin de ekonomik durumla yakından ilgili olduğunu, haliyle ekonominin birinci planda tutulması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre çağımız bir ekonomi devridir.¹⁰⁷ Kongre konuşmasındaki önemli bir tema da, yabancı sermayedir. Atatürk konuşmasında yabancı sermayeye karşı olmadıklarını açıkça ortaya koymaktadır.¹⁰⁸ İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, Atatürk’ün konuşmasını tamamlayan bir konuşma yaptı. Çavdar’ın da belirttiği¹⁰⁹ gibi bu iki konuşmacının görüşleri, milli mücadeleyi gerçekleştiren lider kadronun ekonomiye yaklaşımını da ortaya koymaktadır.

Kongreye katılan iktisadi grupların karar olarak çıkmasını sağladıkları bazı önerileri oldu.¹¹⁰ Gerçekleştirilen grup çalışmalarından sonra, alınan kararlar Meclis’e ve hükümete sunuldu. Sanayi Grubu adına hükümete sunulan raporda sanayileşme hareketi, “*devletin himaye ve teşviki ile, ferdi inisiyatifin hamlesi*” olarak vasıflandırıldı.¹¹¹ Kongre’de Sanayi Grubu’nun kararları şu şekilde özetlenebilir:

- Yerli üreticiyi korumaya yönelik gümrük avantajları sağlanması, vergi muafiyetlerinin artırılması,
- Hükümetin yerli ürünleri tercih etmesi,
- Sanayinin ve sanayicinin teşvik edilmesi.
- Ulaştırma ucuz tarifelerin uygulanması ve ulaşım imkanlarının geliştirilmesi,
- Sanayi alanında kredi imkanlarının artırılması ve çeşitli kolaylıkların sağlanması,

a.g.e., s. 151; A.Makal, Türkiye’de Tek Partili ..., s. 206-208; E.Tokgöz, a.g.e., s. 46; Y.Kepenek, a.g.e., s. 32; H.Selvi, a.g.e., s. 250-251.

¹⁰⁵ Aktaran A.Afetinan, İzmir İktisat Kongresi, s. 64

¹⁰⁶ E.Tokgöz, a.g.e., s. 47

¹⁰⁷ A.Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti..., s. 108; A.Afetinan, İzmir İktisat Kongresi, s. 58

¹⁰⁸ Bkz.: A.Afetinan, İzmir İktisat Kongresi, s. 65. Bazı araştırmacıların görüşlerinin iddialarının aksine 1920’ler Türkiye’si önemli sayılabilecek bir yabancı sermaye akımına tanık oldu (Bu konuda bkz.: Y.S. Tezel, a.g.e., s. 194-197). Yabancı sermayeye yaklaşım İktisat Kongresi’nde kabul edilen “Misak-ı İktisadi” içinde de yer aldı. Yabancı sermayeye karşı olunmadığına 9. Maddede yer verildi (A.Afet İnan, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi 106). Lozan görüşmelerinin devam ettiği dönemde ülkede çeşitli alanlarda faaliyet gösteren toplam 94 yabancı şirket vardı (E. Tokgöz, a.g.e., s. 50).

¹⁰⁹ T. Çavdar, a.g.e., s. 152-154

¹¹⁰ Kongre’de alınan kararlar hk.bkz.: H. Şahin, a.g.e., s. 34-35.

¹¹¹ Yaşar Semiz, “1923-1938 Döneminde Türkiye’nin Sanayi Politikası”, Türkler-17, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 710-718, s. 711

- Sanayinin ihtiyacı olan teknik elemanların yetiştirilmesi için gerekli eğitim kurumlarının oluşturulması, eğitimin takviye edilmesi, sanayi odalarının kurulması.¹¹²

Bu kararlar belki o günün siyasal ve ekonomik şartlarında kısa sürede uygulanabilmesi imkan dahilinde olmayan, fakat uzun vadede iç sanayinin kurulması ve gelişmesinde temel olabilecek niteliktedir.

17 Şubat 1923’de açılışı yapılan Kongre, 4 Martta çeşitli kararlar dışında, genel nitelikli bir “İktisat Misakı”nı kabul ederek çalışmalarını bitirdi.¹¹³ Türkiye İktisat Kongresi’nde (1923) alınan kararların, “*himayeci, milliyetçi ve özel teşebbüse dayalı bir kalkınma doğrultusunda*” olduğu söylenebilir.¹¹⁴

Boratav’ın ifadesiyle,¹¹⁵ dönemin önemli uğraklarından olan İktisat Kongresi, “*pratik olmaktan çok, sembolik önem taşıyan*” bir kongredir. Bununla birlikte toplumsal gelişimin önemli özelliklerinin doğru olarak anlaşılabilmesinde ve yeni dönemde izlenecek politikalar hakkında gerekli ipuçlarını bünyesinde taşımaktadır.¹¹⁶ Buna karşılık bazı araştırmacılar bu Kongre’yi Cumhuriyet döneminin kuruluş yıllarındaki politikaların belirlendiği bir toplantı olarak görmektedirler. Başka bazı araştırmacılar ise Kongre kararlarıyla takip eden dönemdeki bazı uygulamalar arasında birebir bağlantı kurmanın hatalı olacağı, haliyle Kongre’nin kararlarının abartılmaması gerektiği görüşündedir.¹¹⁷ Bütün bunların yanında, Türkiye İktisat Kongresi’nde oluşan genel felsefenin liberal bir iktisat düzeni yönünde olduğu söylenebilir.¹¹⁸ Fakat bu liberal felsefe Türkiye’ye özgü bir özelliktedir.

Ulusal banka sorunu, Osmanlı aydınlarının ve yöneticilerinin temel sorunlarından biridir. İktisat Kongresi’nin açış konuşmasında İktisat Vekili Mahmut Esat Bey de ticari

¹¹² Y.Semiz, a.g.m., s. 711-712; T.Fikret Yücel, Cumhuriyet Türkiye’si’nin Sanayileşme Öyküsü, Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı, Ankara, 2015, s. 21; M.Düzgüneş, a.g.e., s. 148. “Sanayi Grubunun İktisat Esasları”nın tamamı için bkz.: A.Afetinan, İzmir İktisat Kongresi, s. 48-50.

¹¹³ Y.Ülken, a.g.m., s. 175. Misak-ı İktisadi hakkındaki bazı görüşler için bkz.: T. Çavdar, a.g.e., s. 157; A.İlkin a.g.m., s. 382. Bununla birlikte Kongre’nin asıl kararları, grupların teklifleri üzerinedir (Bkz.: T. Çavdar, a.g.e., s. 158-163; E.Tokgöz, a.g.e., s. 47-48; H.Şahin, a.g.e., s. 34).

¹¹⁴ Y. Acar, a.g.e., s. 25

¹¹⁵ K. Boratav, Türkiye İktisat..., s. 45

¹¹⁶ Nadir Akgül, “Türkiye’de Sanayileşme Politikası ve Yatırımların Parasal Kaynakları”, Sanayi Kongresi 1974, Ankara, MMO, ss. 321-335, s. 326

¹¹⁷ Bu konudaki bazı değerlendirme ve görüşler için bkz.: Ö. Özgür, a.g.e., s. 154; O.Yenal, a.g.e., s. 56-57; H.Selvi, a.g.e., s. 251; A.S.Akat, a.g.m., s. 1102; A.Makal, Türkiye’de Tek Partili..., s. 212-213; K. Boratav, a.g.e., s. 45; Y.Ülken, a.g.m., s. 178; T. Çavdar, a.g.e., s. 164; Y.Kepenek, a.g.m., s. 1762.

¹¹⁸ A.Makal, Türkiye’de Tek Partili..., s. 211

banka sorununu öncelikler içerisinde saydı.¹¹⁹ Buna uygun olarak da banka sorunu Cumhuriyet döneminin öncelikli konuları arasında yer aldı. Bu bağlamda, İş Bankası (1923), Emlak ve Eytam Bankası (1926) kuruldu, Ziraat Bankası yenilendi.¹²⁰ Bunların dışında, 1925 yılında ise Osmanlıdan kalan devlet teşebbüslerini, özel teşebbüse devredilinceye kadar yönetmek, sanayi ve madencilik konularında özel teşebbüsle ortaklaşa faaliyette bulunmak ve bu alanda çalışanlara kredi sağlama amacı ile Sanayii ve Maadin Bankası kuruldu.¹²¹ Bu Banka; *“1923 yılından sonra devletin sanayi ve maadin hayatına fiili müdahale maksadıyla vücuda getirdiği bir teşekküldür.”*¹²²

Osmanlıdan Cumhuriyet’e intikal eden bir diğer banka, Osmanlı Bankası’dır. Banka ile Maliye Bakanlığı savaştan sonra yeni bir anlaşma yaptı. Buna göre, Banka’nın 1925’in başında biten imtiyazı 1 Mart 1935’e kadar uzatıldı. 1932’de Merkez Bankası faaliyete geçinceye kadar Osmanlı Bankası, ülkede merkez bankası gibi görev yaptı. 5 Mart 1933’te Osmanlı Bankası ile imzalanan bir sözleşme ile bankaya verilmiş tüm imtiyazlar yürürlükten kaldırıldı ve yeni bir sözleşme düzenlenerek bankanın yabancı sermayeli ticaret bankası olarak faaliyete devam etmesine izin verildi.¹²³

Bu dönem, içinde tarım alanındaki en önemli adım/gelişme, Aşar Vergisi’nin 1925’de kaldırılmasıdır. Aşar Vergisi kaldırılmadan önce, genel bütçe vergi gelirlerinin yüzde 50’sini oluştuyordu.¹²⁴ Aşar’ın kaldırıldığı 1925 yılında bütçe açığı, alışlagelmiş düzeyin üç katına çıktı. Bunun sonucunda toplam vergiler içinde tarım kesiminin payı azaldı, diğer kesimlerin, bu arada sanayinin payı arttı. Sanayi kesiminin kullanılabilir fon miktarındaki azalış, sanayileşmeyi olumsuz etkiledi.¹²⁵

1934 yılına kadar 1927-1929 yıllarında çıkartılan kanunlara dayanılarak devlete ait toprakların 711 bin hektarlık bir bölümü topraksız ailelere dağıtıldı. 1923-1932 yılları

¹¹⁹ T. Çavdar, a.g.e., s. 173. 1924 itibariyle Türkiye’de faal olan bankalar için bkz.: T. Çavdar, a.g.e., s. 173-174.

¹²⁰ Bankalar ve bu alandaki girişimlerin amaçları ve bazı sonuçları için bkz.: E.Tokgöz, a.g.e., s. 107; H. Şahin, a.g.e., s. 37. 1926’da; Anadolu’da faaliyet gösteren 11 banka, İstanbul’da kurulmuş 5 büyük banka ve Ankara’da çalışan 1 banka bulunmaktaydı. Devlet bankacılığı 1930’lu yıllarda gelişti. Bu dönemde, TC Merkez Bankası, Sümerbank, Etibank, Denizbank, İller Bankası, Halk Bankası ve yeni adıyla TC Ziraat Bankası vardı (E.Tokgöz, a.g.e., s. 107).

¹²¹ Y. Semiz, a.g.m., s. 712. Sanayi ve Maadin Bankası’nın kuruluşu, görevleri ve faaliyetleri hk. bkz.: E.Manisalı, a.g.m., s. 100; Y.Kepenek, a.g.m., s. 1763; E. Tokgöz, a.g.e., s. 73-74

¹²² Aktaran Yalçın Küçük, Türkiye Üzerine Tezler-1, Salyangoz, İstanbul 2006, s. 27. Y.Küçük, Sanayi ve Maddin Bankası’nın kuruluş sürecinin, Cumhuriyet’in ilk yıllarında kurucu ve yönetici kadrolarına egemen kapitalist ideolojiyi, bilgi ve bilinç düzeyini, açık bir biçimde ortaya koyduğu görüşündedir (a.g.e., s. 27-28).

¹²³ E.Tokgöz, a.g.e., s. 140

¹²⁴ Bu konuda verilen farklı oranlar için bkz.: Y.Ülken, a.g.m., s. 177

¹²⁵ A.Makal, Türkiye’de Tek Partili..., s. 222-223. Kepenek, Aşar Vergisi’nin kaldırılmasının çiftçilerin İzmir’de gerçekleştirilen İktisat Kongresi’nde belirttikleri temel isteklerine dayanmakla birlikte konunun tartışmalı olduğu görüşündedir (a.g.e., s. 42).

arasında Ziraat Bankası tarafından çiftçilere düzenli krediler sağlandı. 1929'da çıkarılan bir yasa ile "Tarım Kredi Kooperatifleri" kuruldu. Tarım Kredi Kooperatiflerini "Tarım Satış Kooperatifleri"nin kuruluşu izledi.¹²⁶

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sanayileşmeye dönük faaliyetler Türkiye İktisat Kongresi'nde alınan kararlar yönünde sürdürüldü.¹²⁷

5 Nisan 1925'de çıkarılan bir yasa gereğince, gıda sanayinin kurulmasında ilk hedef olarak, hammaddesi Türkiye'de yetişen şeker sanayi seçildi. O tarihe kadar ithal edilen şeker, başta Alpüllü Şeker Fabrikası olmak üzere kurulan fabrikalar aracılığıyla üretilmeye başlandı. 1926'de şeker ithalatı devlet tekeline verildi. Çıkarılan bir başka kanunla da şeker fabrikasının ürünlerinin devlet tarafından alınması zorunlu kılındı.¹²⁸

Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun kuruluş yıllarında en önemli adımlarından biri, teşvikler konusundadır. Bu dönemde sanayi alanındaki en önemli atılım çıkartılan 28 Mayıs 1927 tarih ve 1055 Sayılı "Teşvik-i Sanayi Kanunu"dur. 1913'de kabul edilen geçici kanunun genişletilmiş hali olan "Teşvik-i Sanayi Kanunu"nu, 15 yıl süreyle yürürlüğe koyuldu.¹²⁹ Kanunun genel amacı, sermaye birikimini artırmak ve özel girişim eliyle sanayileşmeyi sağlamaktır.¹³⁰ Bu Kanun hem devletçiliğin anlamını ortaya koymuş olması hem de milli sanayileşme politikasının başlatılmasından dolayı çok önemlidir.¹³¹ Kanun, özel sınai girişimleri teşvik için çıkartıldı.¹³² Süresi, 1942 yılında dolduğu için yürürlükten kaldırıldı. Kanun'un başarısı sınırlı oldu.¹³³

¹²⁶ Y.Acar, a.g.e., s. 29-31

¹²⁷ Y.Acar, a.g.e., s. 31

¹²⁸ Y.Semiz, a.g.m., s. 712

¹²⁹ M.Düzgüneş, a.g.e., s. 148. Teşvik tedbirlerinin Türkiye'deki uygulamasının kısa geçmişi hk. bkz.: İsmail Türk, "Cumhuriyet Döneminde Teşvik Tedbirleri ve Geleceği", Cumhuriyet'in 50.Yılında Türkiye'de Sanayileşme ve Sorunları Semineri, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara- 1975, ss. 655-683, s. 661-663.

¹³⁰ M.Düzgüneş, a.g.e., s. 149

¹³¹ Y.Semiz, a.g.m., s. 712. Kanun hakkında bkz.: Y.Semiz, a.g.m., s. 712-713

¹³² Mükerrerem Hiç, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi", Türkler-17, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 541-564, s. 542. Teşvik-i Sanayi Yasası'nın işletmelere tanıdığı teşvik ve istisnaların başlıcaları için bkz.: T. Çavdar, a.g.e., s. 179-180; A.Makal, Türkiye'de Tek Partili..., s. 218; Y.Acar, a.g.e., s. 31-32; Y.S. Tezel, a.g.e., s. 289-291.

¹³³ İ.Türk, a.g.m., s. 1927 tarihli Teşvik-i Sanayi Kanunundan yararlanmış sanayi işletmelerinin durumu şöyle özetlenebilir: a.Sanayi işletmelerinde bir büyüme meydana geldi. Bu büyüme özellikle yerli hammadde kullanan işletmeler de oldu. b.Sanayi işletmeleri kişisel olmaktan çıkmış, daha ziyade kolektif bir işletme haline geldi. c.İşçi ücretlerindeki artış çok az oldu." (A.İlkin, a.g.m., s. 388). 15 yıl yürürlükte kalan Teşvik-i Sanayi Kanunu kapsamına giren işyeri sayısı önce arttı sonra ise düşüş gösterdi. Mesela 1932'e yasa kapsamına giren kuruluşların sayısı 1473 iken, 1941 yılında 1052'ye düştü. Teşvik tedbirlerinden yararlanan işyerlerinde çalışan işçi sayısı da 17.000'den 62.000'e yükseldi (A.Makal, Türkiye'de Tek Partili..., s. 221). Buna rağmen, Kanun'un başarısını sınırlayan birçok etmen oldu (Bunlar hk. bkz.: İ.Türk, a.g.m., s. 663-665). Ayrıca 1932-1940 yılları arasında Teşvik-i Sanayi Kanunu'ndan yararlanan işletmeler ve üretim değerleri hk. bkz.: Serkan Tuna, Türkiye'de Devlet

Cumhuriyet'in başından 1930'ların sonuna kadar sanayii sektöründeki başta şeker fabrikalarının açılması olmak üzere önemli adımlar atıldı. Bütün çabalara rağmen, sanayileşme istenilen noktaya gelmedi.

Ekonomik kalkınmanın başarılması ulaştırma sistemiyle de yakından ilişkilidir. Bu gerçekten hareketle Cumhuriyet hükümetleri ellerindeki sınırlı kaynaklara rağmen, ulaştırma sisteminin geliştirilmesine büyük önem verdi. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulaştırma sisteminin geliştirmesine yönelik gayretler genellikle demiryollarına dönük oldu. Bunun yanında karayolları ve denizyolları da ihmal edilmedi.¹³⁴

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin bazı ülkelerle gelir durumu karşılaştırıldığında durum Türkiye açısından pek de iç açıcı değildir: Kişi başına GSMH, 1923-1924 itibarıyla Türkiye'de 83 TL iken, Amerika'da (1928'de) 1557, İngiltere'de (1928'de) 784, Romanya'da (1927'de) 197, Bulgaristan'da (1925'te) 129, Brezilya'da (1928'de) 90, Hindistan'da (1922'de) 54 TL'ydi. Makal'ın yerinde ifadesiyle,¹³⁵ *"bu başlangıç, aynı zamanda neyin yapılması gerektiğinin ve belki nasıl yapılması gerektiğinin de ipuçlarını vermektedir."* 1938 fiyatlarıyla 1923'de 633,1 Milyon TL olan GSMH, 1929'da 1.150,1 Milyon TL'ye çıktı.¹³⁶

Lozan Antlaşması imzalandığında 70 milyon liralık dış ticaret açığı vardı. İhracatın ithalatı karşılama oranı, %40 civarındaydı. 1923'de ülkenin dış ticareti bankalar aracılığıyla yürütülüyordu. Fakat bu bankalar,¹³⁷

"eski alışkanlıklarını sürdürerek, ihracat mevsiminde Türk parasının değerini yükseltiyor, ithalatın yoğunlaştığı dönemde de düşürüyorlardı. Merkez Bankası'nın olmayışından ve bürokrasinin tecrübesizliğinden yararlanan yabancı sermaye, sinsice uyguladıkları kambiyo oyunları ile dış ticaretin gelir artırıcı etkisini yok ediyordu."

Lozan Antlaşması'na ek "Ticaret Sözleşmesi"ne¹³⁸ göre, Türkiye'nin dış ticaretinde 5 yıl süreyle, 1 Eylül 1916 tarihli Osmanlı gümrük tarifeleri uygulanacaktı. Başka bir deyişle, 1929'a kadar Türkiye gümrük tarifelerini değiştirme hakkından yoksundu.¹³⁹

İşletmeleri (1930-1940), Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: İzzettin Önder, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 2002, s. 283.

¹³⁴ Bu alanlardaki gelişmeler için bkz.: Akbank, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978, Akbank Kültür Yayını, İstanbul, 1980, s. 271-278.

¹³⁵ A.Makal, Türkiye'de Tek Partili ..., s. 197. 1923'de cari fiyatlarla 76 lira olarak bulunan kişi başına gelir, 1925'de 117 liraya yükseldi. Fakat kişi başına gelir 1930 yılında 109 liraya geriledi (Y.Acar, a.g.e., s. 40-41).

¹³⁶ Yıllara göre gelişim çizgisi için bkz.: Y.Ülken, a.g.m., s. 155-156.

¹³⁷ E.Tokgöz, a.g.e., s. 98

Lozan Antlaşması'nın gümrük resimleri ile ilgili maddesi, gümrük tarifeleri kanalıyla himayeci bir sanayileşme politikasının gerçekleştirilmesini engellemekteydi.¹⁴⁰ Bağımsız dış ticaret politikasının yürütülmesini zorlaştıran sebeplerden dolayı, ithalat tam olarak kontrol altına alınamadı.¹⁴¹ Yerli sanayinin dış rekabete karşı korunması, 1929 yılında gümrük saptama serbestisinin kazanılmasıyla sağlanabildi.¹⁴² Antlaşmadaki hükmün sona ermesiyle gümrük vergileri yüzde 25 dolaylarına yükseltildi. Böylelikle sanayinin dışa karşı korunması artırıldı.¹⁴³ 1923-1929 döneminde dünya ekonomisinin henüz krize girmediği dönemde Türk ekonomisi Osmanlı ekonomisinin devamı olarak işlev gördü. Bu devamlılığın bir parçası olarak dış ticarete sürekli açık verildi. Bu açık yabancı sermaye yatırımları ve tüccar kredileriyle kapatıldı.¹⁴⁴ Nitekim 1930 yılından itibaren dış ticaret, fazla vermeye başladı.¹⁴⁵ Kısaca, 1923-1930 dönemi dış ekonomik ilişkiler açısından, büyük oranda Lozan Antlaşması'na bağlı olarak sanayileşmeyi destekleyici bir politika üzerine oturtulamadı.¹⁴⁶

Bu dönemde kurulan ve yenilenen diğer önemli kurum ve kuruluşlar şunlardır: Ticaret ve Sanayi Odaları, İstatistik Genel Müdürlüğü, Âli İktisat Meclisi, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti.

Ticaret ve Sanayi Odalarının daha önce kurulmuş olmasına rağmen hukuki dayanakları yoktu ve yetki ve görevleri yasal olarak belirlenmedi. Bu kesime ilişkin olarak 22 Nisan 1925'de "655 Sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu" çıkarıldı. 19 Kasım 1925'de yürürlüğe giren nizamnameden sonra 1926'dan itibaren bu odalar çalışmaya başladı.¹⁴⁷

¹³⁸ Cumhuriyet'in kuruluş dönemlerinde iktisadi politikaları üzerinde etkili olan faktörlerden biri de bu Sözleşme'dir (Mehmet Akif Tural, "Atatürk'ün Milli İktisat Politikası", Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi 8-12 Aralık 2003, Cilt: 2, ss. 1493-1500, s. 1495). Sözleşme hk. bkz.: T.Tayanç, a.g.e., s. 50-53.

¹³⁹ E. Tokgöz, a.g.m., s. 323. Dönemin dış ticaret politikası ve bazı gelişmeler için bkz.: E.Tokgöz, a.g.e., s. 98-103.

¹⁴⁰ T.Çavdar, a.g.m., s. 1077

¹⁴¹ E.Manisalı, a.g.m., s. 102

¹⁴² Y.Kepenek, a.g.m., s. 1763

¹⁴³ E.Manisalı, a.g.m., s. 103

¹⁴⁴ Çağlar Keyder, "İktisadi Gelişmenin Evreleri", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-4, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, ss. 1065-1073, s. 1068. Boratav, 1923-1929 dönemindeki ithalat ve ihracatın milli gelir içinde kapladığı payı sonraki elli yıl boyunca aşılamadığını ve bu anlamda bu dönemin, Cumhuriyet tarihinin 'dışa açık' bir dönemi olma özelliği kazandığını belirtmektedir (K. Boratav, a.g.e, s. 50).

¹⁴⁵ Y.Acar, a.g.e., s. 35. 1923-1932 yılları arası ithalat ve ihracatın seyri için bkz.: Akbank, a.g.e., s. 338.

¹⁴⁶ Bkz.: E.Manisalı, a.g.m., s. 101.

¹⁴⁷ Ahmet Makal, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları", Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları (İçinde), 3. Baskı, İstanbul, İletişim, 2015, ss. 77-112, s. 93

Ticaret ve Sanayi Odaları Yasasını takip eden 5 yıl için kurulan Ticaret ve Sanayi Odası sayısı 200'ü buldu.¹⁴⁸

1926 yılında “İstatistik Genel Müdürlüğü” kuruldu. İstatistik Genel Müdürlüğü’nün kurulmasından sonra ilk iş olarak, ülkenin nüfusu, sanayi ve tarımın durumu hakkında bilgi almak için bu alanlarda birer olmak üzere üç ayrı sayım yapıldı. Bunlardan 1927 Sanayi Sayımı,¹⁴⁹ o tarihe kadar oldukça karanlık olan ülke ekonomisinin genel görüntüsünü aksettirmesi bakımından ayrı bir özellik taşımaktadır. 1927 Sanayi Sayımına göre, 65.245 sınaî kuruluştaki 256.855 kişi çalışmaktadır.¹⁵⁰ 1927 Sanayi Sayımı, kapsam ve yöntem itibarıyla Türkiye’de uygulanan ilk genel sanayi sayımıdır. Bu sayım, 1913’den farklı olarak küçük sanayi işletmelerini de kapsamaktadır.¹⁵¹ 1927 Sanayi Sayımı sonuçlarına göre, Türkiye’de genellikle küçük işletmelerin ve özellikle de tarımsal maddeleri işleyen işletmelerin önem kazandığı, küçük sanayinin hakim olduğu görülmektedir.¹⁵²

1927’de “Âli İktisat Meclisi” kuruldu. Bu Meclis’in kuruluş amacı, “*iktisadi gelişmeyi hızla sağlamak ve bu konumla beliren güçlükleri giderme olanaklarını sarmak*”tır.¹⁵³ 12 Aralık 1929’da 1929’de “Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti” kuruldu. 1927’de kurulan Âli İktisat Meclisi ve Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin ana görevleri liberal ekonomi ilkeleri doğrultusunda ekonomi politikalarının oluşturulmasında aktif olarak

¹⁴⁸ Y. Küçük, a.g.e., s. 30. 1925’de Ticaret Odaları’na kayıtlı üyelerin faaliyet konularına göre dağılımı için bkz.: N. Çolakoğlu a.g.e., s. 40.

¹⁴⁹ 1927 sanayi sayımının kapsamı “esnaflık sınaî faaliyetin genel anlamı” kabul edilerek, çok geniş tutuldu (İlhan Tekeli-Selim İlkin, 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 1977, s. 39-40). 1927 Nüfus Sayımına göre nüfusun yüzde 81 dolayında bir bölümü tarım kesimindedir (Y.Kepenek, a.g.e., s. 53). 1927 Sanayi Sayımından çıkan sınaî üretim, o dönemde Türkiye’de yaşayan 14 milyonluk bir nüfusun mamul ihtiyacına yetecek bir seviyede değildi (Vedat Eldem, Türkiye’de Sanayileşme Hareketi, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948, s. 2). 1927 Sanayi Sayımı 1923-1930 döneminin yapısını ortaya koydu (T. Çavdar, a.g.e., s. 180). 1927’den sonra 1950’lere kadar ülkenin sanayi durumu aksettirecek bir sayım yapılmadı (Halûk Cillov, “İktisadi İstatistiklerimizde 50 Yıllık Gelişmeler”, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, Yıl: 1970, Cilt: 30, Sayı: 1, ss. 27-46, s. 30).

¹⁵⁰ Sayımın ayrıntılı sonuçlarını gösteren bir tablo için bkz.: H.Cillov, a.g.m., s. 30. Sayıma göre sanayinin üretim yapısı ve belli başlı özellikleri hk. bkz.: Y.Semiz, a.g.m., s. 712; Y.Kepenek, a.g.e., s. 42, 45; İ.Tekeli-S.İlkin, a.g.e., s. 40; H.Cillov, a.g.m., s. 29-30.

¹⁵¹ M.Düzgüneş, a.g.e., s. 149

¹⁵² M.Düzgüneş, a.g.e., s. 152

¹⁵³ Y.Ülken, a.g.m., s. 179. Meclis’in oluşumu ve çalışmaları ve ilgası hk. bkz.: Y.Ülken, a.g.m., s. 179; A.Makal, Türkiye’de Tek Parti Dönemi..., s. 96, 98.

yer almak biçiminde özetlenebilir.¹⁵⁴ Bütün bunların yanında başka birçok kurum ve kuruluş kurulurken, birçok yeni adım atıldı.¹⁵⁵

Atatürk, siyasal bağımsızlığın ancak kendi öz kaynaklarına dayanarak gerçekleştirilecek bir ekonomik gelişmeyle mümkün olacağına inanmakta ve bunu her fırsatta dile getirmekteydi.¹⁵⁶ Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktisat politikası, İzmir’de gerçekleştirilen İktisat Kongresi kararlarının doğrultusunda oluşturulmak istendi. Devlet ilke olarak, özel girişim eliyle serbest piyasa şartlarında sanayileşme politikası izledi. Fakat bu devletin iktisadi hayata hiç katılmayacağı anlamına gelmemektedir: Devlet, özel girişimi destekleyecek fakat özel girişimin gücünün yetmediği ya da kârlı bulmadığı alanlarda yatırımlar için devreye girecekti. Bunun yanında Cumhuriyetin ilk yıllarında ekonomi politikasında Lozan’ın iktisadi hükümleri de etkili oldu.¹⁵⁷ Boratav’ın da belirttiği gibi 1923-1929 dönemi, iktisadi anlamda geçmişle bir kopmayı değil, “şaşılacak bir süreklilik” içinde olduğunu gösterir.¹⁵⁸

Bu dönemde sanayideki büyük kuruluşların önemli bir bölümü kamu kökenlidir. Osmanlı’dan devralınan ve daha çok askeri ihtiyaçların karşılanmasına yönelik sanayi kuruluşları 1925 yılında kurulan “Sanayi ve Maadin Bankası”na devredildi.¹⁵⁹

1920-1930 döneminde Türkiye’ye yabancı sermaye gelmiş olmakla birlikte, bu akım dünya buhranı dolayısıyla kesildiğinde ülke ekonomisinde önemli etkiler yapacak düzeyde değildi.¹⁶⁰ 1923-1930 döneminde yabancı sermaye, Manisalı’nın ifadesiyle, oldukça toleranslı karşılandı. Hatta bir araştırmada 1920-1930 yılları arasında kurulan anonim şirketlerin, toplam ödenen sermayenin yüzde 75’ini meydana getirdiği tespit edilmiştir. Özel yabancı sermayenin yatırımları, başta madenler olmak üzere, sırasıyla, çimento, gıda, dokuma, temel maddelerinden meydana gelmektedir. Yine 1923-1930 döneminde önem sırasına göre yabancı sermayenin geldiği ülkeler; Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, Hollanda’dır.¹⁶¹

¹⁵⁴ Tevfik Çavdar, “Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-4, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, ss. 1074-1084, s. 1077. Cemiyet’in temel amaçları için bkz.: E.Tokgöz, a.g.e., s. 63.

¹⁵⁵ Bkz.: Türkan Başyigit, “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları (1923-1950)”, Türkler-17, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 687-696, s. 688-690.

¹⁵⁶ E.Tokgöz, a.g.e., s. 106

¹⁵⁷ H. Şahin, a.g.e., s. 35-36

¹⁵⁸ K. Boratav, a.g.e., s. 39

¹⁵⁹ İ.Tekeli-S.İlkin, a.g.e., s. 40

¹⁶⁰ İ.Tekeli-S.İlkin, a.g.e., s. 31-32

¹⁶¹ E.Manisalı, a.g.m., s. 102

1930'a kadar olan dönem, gerçek bir sanayileşme dönemi olmaktan ziyade, bir ekonomik enkazı kaldırma, sanayileşmenin ön koşullarını hazırlama dönemidir. Buna rağmen, Osmanlı borçlarının düzenli olarak ödenmesi, sanayileşme öncesi hızlandırıcı önlemlerin getirilmesi, ekonomiye genel bir canlılık ve nispi bir refah düzeninin kazandırılması açılarından küçümsenmeyecek başarılar elde edildi.¹⁶² Ayrıca, bu dönem, geniş köylü kitleleri için ise üretim artışlarından ve görece fiyat ilerlemelerinden kaynaklanan bir 'altın çağ' olarak nitelendirilebilmesi mümkündür.¹⁶³

1.2.2.2. Planlamada Hazırlık Yılları (1930-1933)

Milli Mücadele sonrasının egemen görüşü "siyasal bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla tamamlanması"ydı. Fakat bu amaç 1930'lu yılların başına gelindiğinde gerçekleştirilemedi.¹⁶⁴ Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin içinde bulunduğu olumsuz koşullar "ulusal ekonomiye geçiş dönemi" olarak nitelenebilecek 1923-1930 döneminde atılım yapılmasını engelledi.¹⁶⁵ Bunun yanında, 1923-1930 arası dönem, "liberal" politikaların uygulandığı ve kapitalist gelişime uygun hukuksal bir yapının oluşumunu sağlayacak temel yasaların oluşturulduğu da bir dönemdir.¹⁶⁶ Bu dönemde oluşturulan yasal çerçeve dahilinde ve diğer mevcut durumlarla ilgili birçok önemli gelişme sağlandı, Cumhuriyet'in iktisadi temeli oluşturuldu, kurumsallaştırıldı, sağlamlaştırıldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında uygulanan iktisadi politikanın en başarısız olduğu alan ise teşvik uygulamalarına karşı sanayileşmedir.¹⁶⁷ Sanayileşmenin özel kesim eliyle gerçekleştirilememesinde birçok iç ve dış faktör etkili oldu. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Özel kesim girişimcilik deneyiminden yoksundu,
2. Yeterli sayıda bilgili, dinamik girişimci yoktu,
3. Özel kesim yeterli sermayeye, teknik elemana sahip değildi,
4. Ülkede genel eğitim düzeyi çok düşüktü,
5. Sanayileşme için gerekli nitelikli işgücü çok kıtlı,

¹⁶² M. Tünay, a.g.m., s. 248. 1930'lara kadar uygulanan gelişme politikasının ana unsurları için bkz.: Y.S. Tezel, a.g.e., s. 228-237.

¹⁶³ K. Boratav, a.g.e., s. 56

¹⁶⁴ Y. Kepenek, a.g.m., s. 1764

¹⁶⁵ Erdinç Tokgöz, "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Göstergeler", Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II, ATAM, Ankara, 2004, ss. 319-368, s. 323

¹⁶⁶ Hasan Güler, "Türkiye'nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni", Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 4, Sayı: 1, Haziran 2011, ss. 63-87, s. 75

¹⁶⁷ Y. Kepenek, a.g.e., s. 58-59. Bu dönemde sanayileşmenin sağlanamamasının başlıca nedenleri şunlardı: Aşar Vergisinin yürürlükten kaldırılması; Yetersiz alt yapı; Lozan Antlaşması'nın Gümrüklerle ilgili maddesinin 1929'a kadar yürürlükte kalması; 1929'da patlak veren Büyük Buhran (A.Makal, Türkiye'de Tek Partili..., s. 222-223).

6. Gelir seviyesi çok düşük olduğundan tasarruflar yetersizdi.¹⁶⁸

Olumsuz yapısal etkenlere bir de dönemin konjonktürel şartlarının eklenmesiyle, 1930'lu yıllara girilirken devletin iktisadi hayata girmesi doğrultusunda güçlü baskılar oluşmaya başladı ve Büyük Bunalım'ın olumsuz etkileri ile bu baskılar arttı.¹⁶⁹ Özel kesimin bu şartlarda piyasadan kaynak temin etmesi mümkün değildi. Haliyle özel kesim başarısız oldu. Özel kesimin sanayileşme hamlesini başlatmada başarılı olmaması devleti bir girişimci olarak sanayi faaliyetlerinin içine çekti. Sanayi, bankacılık ve ulaştırma sektörlerine girişimci olarak giren devletin diğer sektörlerde de düzenleyici ve yönlendirici olarak müdahalesi arttı. Temel ekonomik kurumların ve alt yapının devlet tarafından kurulması veya devletin elinde toplanması devletin iktisadi hayattaki ağırlığını artıran bir diğer faktör oldu.¹⁷⁰

Kapitalizmin en büyük krizleri arasında olan¹⁷¹ ve 1929'da Amerika'da ortaya çıkan "Büyük Bunalım" dünyanın bir ekonomik bunalım beklemediği bir dönemde ortaya çıktı.¹⁷² Amerikan borsalarında patlak veren iktisadi kriz kısa süre içinde ve kaçınılmaz olarak Türkiye'yi de derinden etkiledi. Bunalım'ın başlıca özelliklerini; fiyat düşüşleri, üretimin kapasitesinin çok altında yapılması ve işsizlik oluşturmaktadır.¹⁷³ Bu büyük "dış şok", başta tarım kesimi olmak üzere ülke ekonomisinin tüm sektörlerini derinden sarstı. Başka bir deyişle ekonominin hiçbir kesimi dünya bunalımının etkisinin dışında kal(a)madı. Mesela 1928 ile 1933 arasında ihracat gelirleri toplamı, -Türk Lirası bazında- yüzde 48 azaldı.¹⁷⁴ Büyük Bunalım, ABD'de de her coğrafyada aynı etkiye

¹⁶⁸ H. Şahin, a.g.e., s. 52, 77

¹⁶⁹ H. Şahin, a.g.e., s. 52. Bunalım'ın Türkiye'ye etkilerinin en önemli sonuçları; dış ticaret hadlerindeki bozulma, ithalat hacmindeki ani daralma ve hükümetin bütçe gelirlerinin cari değerindeki önemli düşüş şeklinde görülmüştür (Y.Sezai Tezel, a.g.e., s. 240).

¹⁷⁰ H. Şahin, a.g.e., s. 77-78

¹⁷¹ Kapitalizmin tarihsel krizleri ve bunların 1929 Krizi ile olan benzerlikleri hususunda bkz.: M.Eğilmez, a.g.e., s. 116, 121-122; E.K.Hunt-M.Lautzenheiser, a.g.e., s. 579

¹⁷² İ.Tekeli-S.İlkin, a.g.e., s. 3. Türkiye'de 1929 yılı olumsuz bazı rastlantıların bir araya geldiği yıldır. Bu olumsuz gelişmeleri; gümrük tarifeleri yükselecek diye aşırı ithalata gidilmesi, Büyük Bunalımın dünya tarım ürünleri piyasasında talebi ve fiyatları hızla düşürmesi nedeniyle ihracat gelirlerinin beklenmedik düzeyde azalması, dış ticaret açığının rekor düzeye ulaşması ve Türk Lirasının hızlı değer kaybetmesi ile Osmanlı dış borçlarının ilk taksitinin vadesinin gelmesidir (E.Tokgöz, a.g.e., s. 61-62).

¹⁷³ Y.Kepenek, a.g.e., s. 60

¹⁷⁴ O.Yenal, a.g.e., s. 76-79. 1930 Yılına kadar dış ticaret devamlı açık verdi. Yukarıda belirtildiği gibi bunun başlıca sebebi, Lozan Antlaşması'nın gereği olarak 1929 yılına kadar gümrük tariflerinin yükseltilemeyeceğidir. Buna göre, 1930'a kadar olan dönemde ekonomiyi dış rekabete karşı korumak mümkün olmadı ve dış piyasalardaki ihracatçılar mallarını kolayca Türkiye'ye satabildiler. Fakat 1929'da baş gösteren İktisadi Kriz de Türkiye'ye etkisinin sonucu olarak takip eden yıllarda hem ihracat hem de ithalat düştü (1923-1932 yıllarında gerçekleşen dış ticaret miktarları ve aradaki farklar için bkz.: M.Düzgüneş, a.g.e., s. 326).

sebepe olmadı: “*Belirli coğrafi bölgeler, diğerlerinden daha çok mağdur oldu.*”¹⁷⁵ Aynı durum Türkiye için de söz konusudur.

1929 Bunalımı içinde Türkiye’nin politika arayışları, diğer ülkelerin politika arayışlarından bağımsız olmadığı gibi, onlarla birlikte ve onlardan etkilenecek geliştirdi.¹⁷⁶ Türkiye’nin Dünya Bunalımından önemli derecede etkilenmesiyle birlikte, iktisadi yapısı ve ulusal kurtuluş savaşı vermiş olmasından dolayı Bunalımı birçok çevre ülkesinden görece olarak daha hafif geçirdi.¹⁷⁷ Bunalım’dan sonra tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de devletin ekonomi içerisinde yer aldığı milli bir sanayinin oluşturulması gerektiğine yönelik düşünceler güç kazandı.¹⁷⁸

1930 itibarıyla iktisadi politika açısından Türkiye’nin önünde iki temel sorun vardı: Bunlardan birincisi, Büyük Bunalımın olumsuz etkilerine karşı korumak. diğeri ise daha önceden planlanan sanayileşme hamlesini başlatmak.¹⁷⁹ Bu doğrultuda 1930’la başlayan dönemin iktisat politikasının felsefi temellerini oluşturan ve sanayileşme ana hedefinin gerçekleştirilebilmesi için üç karar alındı:

1. Sanayi-tarım ikilemi içinde sanayi kesimine ağırlık vermek,
2. Altyapı yatırımları ve stratejik sanayilerin kurulmasıyla, diğer yan ve bağımsız sanayi dallarının teşvik etmek ve böylelikle geniş bir iç pazar yaratmak,
3. Bu iki maddedeki hedeflerin gerçekleştirilmesi için iktisadi yönetim modeli olarak ‘plancılık’ anlayışını geliştirmek.¹⁸⁰

1929’da kurulan Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyet’inin (temel amaçlarına uygun olarak), girişimiyle, Ankara’da 21 Nisan 1930’da “Milli Sanayi Numune Sergisi” açıldı. 23 Nisan 1930’da ise “Birinci Sanayi Kongresi” toplandı.¹⁸¹ Sanayi Kongresi, Türkiye İktisat Kongresi’ne göre çok daha yüksek sınai nitelikli bir görünümdeydi. Yakın geleceğin birçok karar ve uygulamaları, Kongre’nin verdiği sonuçlardır. Asıl önemlisi ise, bir politika değişikliğinin ciddi habercisi olmasıdır.¹⁸²

¹⁷⁵ E.K.Hunt-M.Lautzenheiser, a.g.e., s. 580

¹⁷⁶ İ.Tekeli-S.İlkin, a.g.e., s. 1-2

¹⁷⁷ İ.Tekeli-S.İlkin, a.g.e., s. 32

¹⁷⁸ H.Selvi, a.g.e., s. 254

¹⁷⁹ M.Tümay, a.g.m., s. 249

¹⁸⁰ M.Tümay, a.g.m., s. 259-260.

¹⁸¹ Kongre’de Türk sanayindeki şu sorunlar ele alındı: Hammadde ihtiyacı, sermaye ve kredi sorunları, Teşvik-i Sanayi Kanunu, sanayi eğitimi, kanalizasyon ve standardizasyon sorunları, ulaştırma sorunları (Y.Ülken, a.g.m., s. 180).

¹⁸² Y.Ülken, a.g.m., s. 180

Tasarruf önlemlerine rağmen hızla azalan devlet gelirlerini artırılması ve temel kamu hizmetlerini sürdürülmesi amacıyla 30 Kasım 1930'da "İktisadi Buhran Vergisi Kanunu" yürürlüğe kondu.¹⁸³ 11 Haziran 1930'da "1715 Sayılı Yasa" ile Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kuruldu. Bankanın amacı, Kanunun ikinci maddesinde, "memleketin iktisadi inkişafına yardım" olarak belirlendi.¹⁸⁴ T.C. Merkez Bankası'nın 1931'den itibaren faaliyete geçmesiyle birlikte ülkede kurulmakta olan yeni iktisadi düzenin kendisini koruması kolaylaştı. 1933'de kurulan Sümerbank ise Devletçiliğin temel ögesi ve sürükleyici kurumu oldu.¹⁸⁵ Ayrıca 1929-1932 döneminde devlet yasal düzenlemelerin yanında tekelci olarak da girişimlerde bulundu.¹⁸⁶

Türkiye'nin karşı karşıya bulunduğu iktisadi sorunlara çözüm olarak "devletçilik" benimsendi. 1930-1933 dönemi, devletçilik düşüncesinin olduğu yıllardır.¹⁸⁷ 1930 yılının başından itibaren devletçiliğin gereği olan ve yeni iktisadi düzene geçişi sağlayan temel iktisadi yasalar çıkartıldı,¹⁸⁸ kurumlar hayata geçirildi.¹⁸⁹ Bu yasalarla devletçiliğin alt yapısı oluşturuldu. Bunlar zaman içinde boşlukları doldururken, ihtiyaçlara cevap vermeyenler ise yürürlükten kaldırıldı.¹⁹⁰

Devlet, Cumhuriyetin başından itibaren giriştiği atılımlarda istenilen başarıyı yakalayamadı ve şartlar ülkeyi devletçiliğe yöneltti.

1.2.2.3. Planlı Sanayileşme (1933-1938)

Devletçilik genel olarak; "devlet işletmeciliğini de zorunlu bir unsur olarak içeren müdahaleci bir iktisat politikasıdır."¹⁹¹ Türkiye'de devletçi uygulamayı, toplumsal ve

¹⁸³ E. Tokgöz, a.g.e., s. 64

¹⁸⁴ Bankanın görevleri için bkz.: İ.Tekeli-S.İlkin, a.g.m., s. 151.

¹⁸⁵ E.Tokgöz, a.g.m., s. 324. Aslında 1931 yılından itibaren devletin ekonomik hayata müdahalesi değişik nedenlerle hızlı bir şekilde arttı (N. Akgül, a.g.ç., s. 326).

¹⁸⁶ Bkz.: Y.Semiz, a.g.m., s. 713-714

¹⁸⁷ Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme, s. 15

¹⁸⁸ Bu Kanunlar şunlardır: 22 Şubat 1930 tarih ve 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, 10 Haziran 1930 tarih ve 1705 sayılı Ticarete Tağışın Men'i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Kanunu, 11 Haziran 1930 tarih ve 1715 sayılı TC Merkez Bankası Kanunu, 22 Temmuz 1931 tarih ve 1873 sayılı Türkiye'ye Bazı Ülkelerden Yapılacak İthalata Tahdit ve Takyitler Tatbikine Dair Kanun, 1932 yılında yürürlüğe konan Çay, Şeker ve Kahve İthalatının Bir Elden İdaresi Hakkında Kanun, 3 Haziran 1933 tarih ve 2262 sayılı Sümerbank'ın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun, 18 Haziran 1933 tarih ve 2299 sayılı Ödünç Para Verme İşleri Kanunu (E.Tokgöz, a.g.e., s. 70).

¹⁸⁹ E.Tokgöz, a.g.m., s. 324

¹⁹⁰ E.Tokgöz, a.g.e., s. 70-72

¹⁹¹ Korkut Boratav, "Türkiye'de Devletçilik", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, ss. 412-425, s. 412. Devletçiliğin tanımı ve anlamı hk. bkz.: H.Eroğlu, a.g.m., s. 835; H. Şahin, a.g.e., s. 55. Devletçiliğin temel özelliklerini; devlet müdahalesini zorunlu kılması, planlı ekonomiyi zorunlu kılması ve özel teşebbüsü ve devlet işletmeciliğini bir arada dengeli bir şekilde bulundurmaya gerekli kılması oluşturur (H.Eroğlu, a.g.m., s. 835-836).

tarihsel etmenlerin yanında 1930'ların başında beliren özgü iç ve dış koşullar zorunlu kıldı.¹⁹²

Devletçiliği ideolojik yaklaşımlı tanımlamak doğru değildir. Devletçilik, ülke ihtiyaçlarından doğmuş, yeni bir iktisadi kalkınma politikasıdır. Halkın her türlü ihtiyacı devletten bekleyen tutumu zorunlu bir politika olarak devletçiliği ortaya çıkardı. Başka bir deyişle, Türkiye’de devletçilik, ideolojik inançlardan dolayı değil, iktisadi zorunluluklardan dolayı kabul edildi. Haliyle, doktriner yanı bulunmamaktadır.¹⁹³ Benimsenen politika, doktriner olmaktan çok pragmatik bir görüşe dayanmaktadır.¹⁹⁴ Atatürk “devletçilik” ilkesini şu şekilde açıklamaktadır:¹⁹⁵

“Türkiye’nin uyguladığı devletçilik sistemi, ondokuzuncu yüzyıldan beri sosyalizm kuramcılarının ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu, Türkiye’nin gereksinimlerinden doğmuş, Türkiye’ye özgü bir sistemdir. Devletçiliğin bizce anlamı şudur: Bireylerin özel girişimlerini ve faaliyetlerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün gereksinimlerini ve birçok şeylerin yapılmadığını göz önünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almak. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında yüzyıllardan beri bireysel ve özel girişimlerle yapılamamış olan şeyleri bir an önce yapmak istedi ve kısa bir zamanda yapmayı başardı. Bizim izlediğimiz bu yol, görüldüğü gibi, liberalizmden başka bir yoldur.”

Görüldüğü gibi Atatürkçü devletçilik anlayışı, kalkınma sürecinde olan Türkiye’nin iktisadi siyasetinde devleti, yapıcı ve yönetici olduğu kadar düzenleyici bir unsur olarak kabul etmektedir. Bu anlayışta, devletin müdahalesinden ziyade ekonomiyi birey ve devlet el ele geliştirmek, mümkün olduğu kadar en kısa zamanda milleti refaha, memleketi bayındır hale getirmek için milletin genel ve yüksek yararlarının gerektirdiği

¹⁹² Y.Kepenek, a.g.e., s. 57, 58; H.Eroğlu, a.g.m., s. 837; H. Şahin, a.g.e., s. 78

¹⁹³ N.Serin, a.g.e., s. 109; H. Şahin, a.g.e., s. 53-54

¹⁹⁴ Y. Acar, a.g.e., s. 45; H.Şahin, a.g.e., s. 53

¹⁹⁵ Aktaran U. Kocatürk, a.g.e., s. 93. İzmir İktisat Kongresi’nin açış konuşmasında Atatürk’ün “devletçilikten” söz etmemiş olması Ülken’in deyişiyle (a.g.m., s. 185-186) Atatürk’ün ihtilal felsefesine ihanetin değil, gerçekçiliğinin bir sonucudur. Zira yeni devletin, kurulması, tanınması ve yerleşmesi gerçekleşmeden, ülke bütünlüğü tam olarak sağlanmadan devletçiliğe yönelmenin fiili bir değerinin olmayacağı açıktır. Devletin iktisadi kalkınmada etkin bir müdahaleye girişmekten sakınması sonucu, iktisadi kalkınmanın büyük ölçüde “tüccar ve sermayeciye” bırakılması o dönemde bütün dünyada da böyle olduğu için olmadı. Burada, özel teşebbüse yönelmekten çok, belirgin olanaksız durumun devletçiliğe yönelmeyi engellemesi ve bunun gerçekçi biçimde teşhis edilerek saptanması söz konusudur. Atatürk’ün devletçilik anlayışında hakim olan esaslar hakkında bkz.: H.Eroğlu, a.g.m., s. 837; Y.Ülken, a.g.m., s. 187.

Atatürk’ün devletçilik yaklaşımı İttihat Terakki’de de görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktisadi görüşleri *İttihat ve Terakki* dergisinin 18 Teşrin-i evvel 1908 tarihli yayından yer alan “Patronlar ve ameleler” başlıklı yazıda kısaca şu şekilde ifade edilmektedir (Aktaran Z.Toprak, a.g.e., s. 85):

“Avrupa’da iki muhtelif zıd fikir tesadüm etmektedir. Biri serbesti taraftarlarının fikirleri, diğeri sosyalistlerin efkandır... Avrupa’da çarpışan bu iki fikirden bizim hangisini tercih ve ihtiyar edeceğimiz şayan-ı dikkattir. Biz bu hususta sahih ve salim olan serbesti politikasından inhiraf etmemeyi hem kavaid-i iktisadiyye, hem memleketimizin ahval-i umumiyyesi nokta-i nazarından da racih ve muvafık gördük... Yoksa bazı kimselerin talep ve iddia ettikleri veçhile müfrit bir siyaset takip edecek olursak ve sosyalizme adım atarsak, her vakitten ziyade emniyet bahşetmeye mecbur olduğumuz sermayedarları tahvif eylemiş (korkutmuş) oluruz.”

işlerde, özellikle iktisadi alanda devleti ilgili kılmak söz konusudur. Bu devletçilik anlayışı “karma ekonomi” kavramıyla ifade edilebilir.¹⁹⁶

“Devletçilik” adı verilen yeni iktisat politikasının ilk tanımı, Atatürk’ün onayından sonra Afet İnan’ın 1930’da yazdığı “Vatandaş için Medeni Bilgiler” adlı kitapta yapıldı. Buradaki tanımda “İlimli Devletçilik” deyimini kullanıldı. Daha sonra Milli Eğitim Bakanlığı’nın 7 Eylül 1931 tarihli kararıyla ortaokullar için ders kitabı olarak kabul edilen baskısında “ilimli” kelimesinden vazgeçilerek “devletçilik” şu şekilde tanımlandı: *“Bizim izlediğimiz devletçilik, bireysel emek ve faaliyeti esas tutmakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde ulusu gönence ve ülkeyi bayındırlığa erdirmek için ulusun genel ve yüksek çıkarlarının gerektirdiği işlerde özellikle iktisadi alanda devleti fiilen ilgilendirmektedir.”* Bu tanımlama CHP’nin 10 Mayıs 1931 programında aynen yer aldı. Sadece sondaki “devleti fiilen ilgilendirmektedir” deyimini “ilgilendirmek önemli esaslarımızdandır” biçiminde yazıldı.¹⁹⁷ 1935 programında ise devletçilik; *“ulusal tarihimizin zorunluluklarına, ülkeyi hızla kalkındırmak gereksinmesine ve ulusumuzun yaşama koşullarının toplumsal adalet ve toplumsal güvenlik içinde yükseltilmesi gereğine dayanan bir iktisat ve toplum ilkesidir”* şeklinde tanımlandı.¹⁹⁸

Devletçilik uygulaması, iktisadi gelişmede sanayiye öncelik veren bir nitelik taşımaktadır.¹⁹⁹ Devletçilik uygulamada yatırım malları üretimine değil, temel tüketim ya da bir kısmı ara mallarının üretimine ayrıldı. Bunun başlıca sebebi, yatırım malları üretiminin, ne ekonomik ve toplumsal ne de teknik ön koşullarının nesnel temelinin olmamasıdır.²⁰⁰ Devletçilik olarak adlandırılan modelin 1930’lu yıllarda Sovyetler Birliği dışında başka örneği yoktur.²⁰¹

Başta Atatürk olmak üzere dönemin yöneticilerinin devletçilik konusundaki beyanlarına bakarak devletçiliğin sınırlarını çizmek imkansızdır. Bu beyanatlar ve devletçi sanayileşme politikası uygulamaları birlikte değerlendirilerek Türkiye’de 1930’lu

¹⁹⁶ U.Kocatürk, a.g.e., s. 93-94

¹⁹⁷ Ekonomide “devletçilik” prensibini ilke olarak saptayan Atatürk 1931’de CHP Programı dışında 5 Şubat 1937’de Anayasa’nın 2. Maddesine koydurdu. Afetinan’ın da yerinde ifadesiyle (İzmir İktisat..., s. 15-16), daima gelişme halinde olan sosyal bünyede yeni şartlar yeni ekonomik planlara ihtiyaç gösterir. Bu bakımdan Atatürk’ün koyduğu devletçilik ilkesi, şartlara göre uygulamaya ve geliştirilmeye müsaittir.

¹⁹⁸ Y.Ülken, a.g.m., s. 181-182. Atatürk, 1 Mart 1922’de TBMM’ni açış konuşmasında ilk defa devletçilik deyimini kullandı. Bu konudaki sözleri için bkz.: H.Eroğlu, a.g.m., s. 838-839.

¹⁹⁹ Y.Kepenek, Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri, s. 1765

²⁰⁰ Y.Kepenek, a.g.e., s. 70

²⁰¹ Ş.Pamuk, Ekonomik Yapının Toplumsal..., s. 11. Ayrıca 1934’den itibaren Türkiye’de uygulamaya konan sanayi planları ile Sovyetler Birliği’nde uygulanan ve ekonominin her sektörünü kapsayan planlar arasında bir benzerlik de yoktur (H. Şahin, a.g.e., s. 53).

yıllarda uygulanan devletçiliğin kapsamı ve özellikleri belirlenebilir.²⁰² 1930'lu yılların liberal ve devletçi görüşleri de geçmişin bu durumunun bilincinde olan aydın, siyasetçi ve devlet adamları tarafından tartışmalarla gelişmiş bir dönemdir. Bu dönemdeki tartışmaları Ayşe Trak dört grupta toplamaktadır:

1. Devletçi Kadro: İsmet İnönü, Recep Peker, Kadro Dergisi (Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Şevket Süreyya Aydemir, Vedat Nedim Tör, İsmail Hüsrev Tökin, Burhan Asaf Belge vd.).
2. Ahmet Ağaoğlu Liberalizmi: Ahmet Ağaoğlu, Peyami Safa, Hüseyin Cahit Yalçın vd.
3. Özel Teşebbüs ve liberalizm: Celal Bayar.
4. Özgün Bir Devletçilik: Ahmet Hamdi Başar.

Bu gruplar arasındaki ayrım liberallerle devletçiler arasında olmaktan çok, devletçilik konusundaki farklı görüşlere sahip düşünür ve politikacılar arasındadır.²⁰³ Başka bir deyişle o dönemin liberalleri de devlet müdahalesinin belli oranlarda olması gerektiğinden, devletin belli oranlarda iktisadi hayatta yer almasından yanaydılar.²⁰⁴

Devletçi dönemde, amaçlanan hedeflere ulaşabilmek için, üç temel araç kullanıldı. Bunlar; planlama, Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve yasal düzenlemelerdir.²⁰⁵

Devletçilik modelinin ana ögesi ve hedefi, 'devlet öncülüğünde planlı sanayileşme'dir.²⁰⁶ Daha açık bir ifadeyle; genellikle devletçilik, planlı kalkınmayı zorunlu kılar. Planlama, planla varılacak hedefleri belirtir, ekonomik planlama ise devletin ekonomik ilişkilere doğrudan müdahale etmesi ile başlar.²⁰⁷ Türkiye'de plan düşüncesi II. Meşrutiyet dönemine kadar inmesine rağmen, ilk ve ciddi plan düşüncesi Atatürk döneminde gündeme geldi. Kalkınma, devletçi yaklaşımla planlı sanayileşmeye

²⁰² H. Şahin, a.g.e., s. 54

²⁰³ A.Trak, a.g.m., s. 1086-1089. Devletçilik ve liberalizm tartışmaları sanayileşmeyi de etkileyen boyuta sahiptir. Bu etkileşimi yansıtmaları açısından iktisadi düşünce kategorilerini üçe ayıran Çavdar'ın analizleri de önemlidir (Bkz.: T.Çavdar, Cumhuriyet Döneminde..., s. 1074-1076).

²⁰⁴ Bu noktada devletçilik tartışmalarında belki de en uçta duran, Serbes Cumhuriyet Fırkası (SCF)'dir. Kısa süreli bir hareket olmasına SCF, devletçilik ilkesine daha mesafeli durdu. Hatta SCF, devletçilik ilkesini reddetmiştir ve de bu onun en temel özelliklerinden biridir (Hakkı Uyar, "Ağaoğlu Ahmet'in 'Liberal Muhalif' Gazetesi: Akın (1933)", Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-7: Liberalizm, Editör: Murat Yılmaz, 2. Baskı, İstanbul, İletişim, 2013, ss. 224-231, s. 224).

²⁰⁵ A.Makal, Türkiye'de Tek Partili Dönemde..., s. 236-243

²⁰⁶ E.Tokgöz, a.g.m., s. 326

²⁰⁷ Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme, s. 16. Kapitalist ülkelerdeki "planlama" ile sosyalist ülkelerdeki "planlama" birbirlerinden çok farklıdır. Başka bir deyişle; Plan ve planlama yalnızca sosyalist ülkelere özgü değildir. Batılı demokratik ülkelerde de uygulama alanına konuldu. Sosyalist planlama, sistemin mantığı gereği buyurgan ve merkezi bir karakter taşıırken; diğeri özel sektör için buyurgan değil, yol gösterici, kamu sektörü için de bağlayıcıdır (Hikmet Özdemir, Kalkınmada Bir Strateji Arayışı Yön Hareketi, İstanbul, Bilgi Yayınevi, 1986, s. 21).

bağlandı.²⁰⁸ Buna uygun olarak çalışmaları tamamlanan BBYSP yürürlüğe kondu.²⁰⁹ BBYSP ile kurulması kararlaştırılan sınai tesisler 5 grup altında sınıflandırabilecek 23 fabrikadan ibarettir. Bu gruplar şunlardır: Dokuma Sanayi, Maden Sanayi, Kimya Sanayi, Kağıt ve Selüloz Sanayi, Toprak-Seramik Sanayi.²¹⁰ Bu planla kurulması düşünülen işletmeler kurulduğu gibi, programa başka projeler de ilave edildi.²¹¹

BBYSP (1934-1938) uygulamaya konulduktan sonra da “devletçilik”in temel kurum ve kuruluşlarının tamamlanmasına devam edildi: 1936 tarihinde 2996 sayılı “Maliye Vekaleti Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun” ve 1935’te 2805 sayılı yasa ile kurulan Etibank bu doğrultudaki örnekler arasındaydı. Ayrıca 11 Haziran 1933 tarihli kurulan Belediyeler Bankası (İller Bankası) ve 17 Ocak 1938 tarih ve 3331 sayılı yasa ile faaliyete geçen *Halk Bankası*’nın, 1937’deki Deniz Bank’ın kurulması da diğer gelişmelerden bazı örneklerdir.²¹² 1930’lu yıllarda finans kesiminde ağırlık kamu bankalarına geçti.²¹³

BBYSP bugünkü anlamda tüm ekonomiyi kavrayan bir plan olmayıp, beş yıl içinde hangi alanlarda, ne tür kuruluşların kurulacağını belirten bir “program” şeklindeydi.²¹⁴ BBYSP bir bakıma, “*belirli yatırım projeleri listesi*” olarak da kabul edilebilir.²¹⁵ Daha açık bir deyişle, Devletçilik uygulamasının ilk somut örneği olan Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı, ekonominin bütün kesimlerini kapsamadığı için bu plan bir makro plan olarak nitelendirilemez.

²⁰⁸ Atatürk’teki plan fikri, iktisadi gelişmenin şahsi ve keyfi olmaktan kurtarılmasına dayanmasının yanında bir hükümet programı niteliğinde değildir: “*Uzun bir devir içinde memleketin bütün vatandaşları tarafından desteklenen fedakârlıklar yapılan bir plân anlayışıdır*”(M.A.Tural, Atatürk’ün Milli İktisat Politikası, s. 1498). Atatürk’ün plan konusundaki görüşleri için bkz.: Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme, s. 21. BBYSP’nin süreci için bkz.: M.Tümay, a.g.m., s. 250; Y.Semiz, a.g.m., s. 714-715; H. Şahin, a.g.e., s. 55.

²⁰⁹ Plan’ın hazırlanma nedenleri, dayandığı temel ilkeler ve belli başlı özellikleri için bkz.: A.İlkin, a.g.m., s. 389-390; E.Tokgöz, a.g.e., s.79; E.Tokgöz, a.g.m., s. 326.

²¹⁰ H. Şahin, a.g.e., s. 57-58. Ayrıca planın bazı detayları ve BBYSP Dönemi’nde kurulan sanayi işletmeleri için bkz.: E.Tokgöz, a.g.e., s. 80-82; N.Çolakoğlu, a.g.e., s. 53; O.Yenal, a.g.e., s. 86.

²¹¹ Y.Semiz, a.g.m., s. 715-716

²¹² E.Tokgöz, a.g.e., s. 74-75. Dönemin diğer bazı yapısal gelişmeleri için bkz.: E.Tokgöz, a.g.e., s. 75-78.

²¹³ T. Çavdar, a.g.e., s. 14

²¹⁴ A.İlkin, a.g.m., s. 391

²¹⁵ A.Makal, Türkiye’de Tek Partili..., s. 238. Türkiye’de devletçiliğin başarıya ulaşmasının baş nedeni, Türkiye’nin gerçeklerine cevap vermiş olması kadar, toplumların gelişme ve değişme sürecine de tam anlamıyla uyabilmesindendir. Eroğlu’nun da belirttiği gibi (a.g.m., s. 848), karma ekonomi, Türkiye’nin kalkınmasına zemin teşkil etti.

Devletçilik uygulamasının ilk ve başarılı bölümünü, BBYSP oluşturur.²¹⁶ Birinci Sanayi Planı ve uygulaması başarılı bir kalkınma örneği sayılmalıdır.²¹⁷ BBYSP'nın kısa süre içinde başarıya ulaşacağına anlaşılmaya üzerine hükümet, "İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı"nın hazırlıklarına başladı. Bu doğrultuda İktisat Vekili Celal Bayar'ın başkanlığında 20-24 Ocak 1936'da İkinci Planın hazırlıklarını görüşmek üzere Ankara'da bir Sanayi Kongresi toplandı. İktisat Vekâleti Konferans Salonunda gerçekleşen 1936 Sanayi Kongresi, İBYSP'na esas olacak görüş ve önerilerin alındığı "faydalı" bir toplantı oldu. Plan'a alınacak konular belirlendi.²¹⁸ Burada belirlenen ilke ve öneriler çerçevesinde hazırlanan İBYSP gerek konular ve gerekse de ülkede uyandıracak sosyal ve ekonomik hareketler bakımından BBYSP'na kıyasla çok daha geniş tutuldu.²¹⁹ İBYSP 1938-1943 dönemini kapsamak üzere hazırlandı ve 1936 yılında yayınlandı. Planda öngörülen yatırım tutarı 112 milyon liradır.²²⁰ İkinci Plan, - Tokgöz'ün ifadesiyle,-²²¹ dönemin yöneticilerinin sanayileşmeyi iktisadi ve siyasi bağımsızlığı korumak için vazgeçilmez bir hedef saymalarını göstermektedir. Bu Kongrede verilen raporlar İktisat Vekaleti'nce incelenerek Kasım 1936'da İBYSP'nin projesi Başvekalet'e sunuldu.²²²

İBYSP'nda 100'den fazla fabrikanın kurulması öngörülmüyordu. İBYSP'nda ara ve yatırım malları üretecek tesislerin kurulmasına öncelik verildi. Ayrıca BBYSP'nda yer almayan elektrik üretimi, madencilik sanayi ve liman yapımı gibi alt yapı yatırımları da İBYSP'nda öncelikli yer tutuyordu.²²³ İBYSP, birinci Plandaki anlayışın devamı olarak, kalkınmanın, hızlı bir sanayileşmeyi öngören düşüncenin ürünü oldu. Plan, öncelikle hammadde ülke içinde sağlanabilecek yatırımları öngörmektedir. Ağır sanayi diyebileceğimiz, büyük sermaye ve teknik bilgiyi gerektiren sanayilerin kurulmasına dönüktür.²²⁴ Bu Plan nitelikleri ile kendine yeterlilik ilkesi doğrultusunda BBYSP'nın doğal bir uzantısı olarak hazırlandı. Plan ithal ikameci sanayileşmede daha ileri bir aşamadır. BBYSP ile 1936'da hazırlanan İBYSP arasındaki temel farklardan birini de;

²¹⁶ Y.Kepenek, a.g.m., s. 1765. Bu Plan'ı uygulayan kurumların katkıları ve Plan'ın finansmanı ile sınai üretim içindeki karşılığı için bkz.: H. Şahin, a.g.e., s. 58-59; Y.Acar, a.g.e., s. 63; Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme, s. 26; O.Yenal, a.g.e., s. 86; Y.Kepenek, a.g.m., s. 1765

²¹⁷ O.Yenal, a.g.e., s. 89

²¹⁸ Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme, s. 37

²¹⁹ A.İlkin, a.g.m., s. 396. İBYSP'nın genel özellikleri için bkz.: A.İlkin, a.g.m., s. 392-393.

²²⁰ Y.Acar, a.g.e., s. 48. Plan'da uygulanması kararlaştırılan projeler için bkz.: Y.S. Tezel, a.g.e., s. 307-309

²²¹ E.Tokgöz, a.g.e., s. 82-83

²²² Y.Semiz, a.g.m., s. 716. Plan'ın genel hatları için bkz.: Y.Semiz, a.g.m., s. 716

²²³ İBYSP'nda teklif edilen sanayi girişimleri şu alanlardadır: Madencilik, Ev yakacak sanayii ve enerji, Toprak sanayi, Gıda maddeleri sanayii ve ticareti, Kimya sanayi, Makine sanayi, Denizcilik (A.İlkin, a.g.m., s. 393).

²²⁴ Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme, s. 40

BBYSP’da üç temel beyaz (şeker, dokuma, kağıt) üretimi esas alınırken, İBYSP’da ise üç temel siyah (kömür, demir, petrol) üretiminin esas alınması oluşturmaktadır.²²⁵

1935’de Hükümete sahipleri tarafından iyi işletilmeyen madenleri devletleştirme yetkisi veren bir kanun çıkarıldı. 1937’de ise İBYSP ile birlikte yürütülecek bir maden programı kabul edildi. Büyük bir potansiyel gelişme vaad eden İBYSP II. Dünya Savaşı’nın başlaması dolayısıyla uygulanamadı.²²⁶ 1938’de dünyada esmeye başlayan savaş rüzgarlarından dolayı hükümet İkinci Planı dört yıl olarak yeniden düzenledi. II. Dünya Savaşı’nın başlamasından üç ay önce bu Plandan vazgeçilerek yerine “İktisadi Savunma Planı” yürürlüğe kondu.²²⁷

Cumhuriyet’in ilk on yıllık döneminde, madencilikte olduğu gibi enerji üretiminde de yeterince başarılı olunamadı. Bunun üzerine devlet, 1933 yılından itibaren enerji sorununu çözümlmek üzere çeşitli girişimlerde bulundu: MTA, Etibank, Elektrik İşleri Etüd İdaresi vd.²²⁸ Hazırlıklarına başlanan İBYSP’nda öncelik maden ve enerji kesimlerine verilecekti. Elektrik İşleri Etüd İdaresi, Maden Arama Tarama Enstitüsü ve Etibank İBYSP’na hazırlık olarak kuruldu. Fakat bu konulardaki hazırlıklar, II. Dünya Savaşı’nın çıkmasından dolayı tamamlanamadı. Ayrıca 1938’de çıkarılan bir yasa ile de kamu kesimindeki iktisadi kurumlar birleştirilerek bir düzene bağlandı.²²⁹

Devletçilik ilkesinin uygulama biçimini İktisadi Devlet Teşekkülleri oluşturmaktadır.²³⁰ Atatürk, 1934’de “İktisadi Devlet Teşebbüsleri Kanununu” çıkarttığında bunların “basiretli tüccar” gibi faaliyet göstermelerini şart koştu. Bu, iktisadi devlet teşekküllerinde verimliliğin/sosyal verimliliğin yanında kârlılık amacının da hesaba katılması anlamına gelmektedir.²³¹ 4 Temmuz 1938 tarihli 3460 Sayılı Kanun, devlet işletmelerine yönelik olarak ilk kez “İktisadi Devlet Teşekkülü” (İDT) tanımlamasını yaptı. Kanun kapsamına giren kuruluşlar için yönetim ve denetim ilkeleri getirdi.²³² 1938’de kabul edilen 3460 sayılı, “Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşkilatın İdare ve Mürakebeleri Hakkında Kanun” ile

²²⁵ M.A. Tural, Atatürk’ün Milli İktisat Politikası, s. 1499

²²⁶ H. Şahin, a.g.e., s. 59

²²⁷ E.Tokgöz, a.g.m., s. 326-327

²²⁸ Y.Acar, a.g.e., s. 65-66

²²⁹ O.Yenal, a.g.e., s. 86-87

²³⁰ Y.Ülken, a.g.m., s. 182

²³¹ M.Hiç, a.g.m., 544. KİT’lerle ilgili önemli olaylar ve gelişmeler için bkz.: Selahattin Özmen, “Üretimde Devlet: Kamu İktisadi Teşebbüsleri, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-2, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, ss. 426-446, s. 432.

²³² S. Tuna, a.g.ç., s. 64. Kanun hk. bkz.: S.Tuna, a.g.ç., s. 64-73.

devletçiliğin bu dönemdeki yasal çatısı kuruldu ve genişletildi.²³³ Bu dönemin bir diğer yasal düzenlemesi, 1936 tarihli ve “3008 Sayılı İş Kanunu”dur. İş Kanunu ile siyasal alandaki tek parti yönetimi ile iktisadi alandaki devletçiliği çalışma ilişkileri alanına taşındı.²³⁴ Makal, 1936 tarihli “İş Kanunu”nun devletçi iktisat politikalarının izlendiği dönemde, değişik alanlarda da devletçi sanayileşme süreci ile alınan uyumlu önlemler, yapılan hukuksal düzenlemeler arasında en önemlisi sayılabileceği görüşündedir: *“Devlet bu yasa ile emek evrenini, iş mücadelelerine yol açmayacak biçimde; iktisadi alandaki devletçi sanayileşme düzeni ve siyasi alandaki tek parti yönetimi ile uyumlu bir biçimde düzenliyordu.”*²³⁵ Kısaca, 1930’lu yıllarda devlet, hazırladığı çeşitli yasal ve idari düzenlemelerle iktisadi yaşam üzerindeki kontrolünü artırdı.²³⁶

Bu dönemde kurulan yeni kurumlar ve işletmeler ile bazı alanlarda oluşturulan çeşitli kamu iktisadi teşebbüsüne ilaveten yabancı sermayenin elindeki birçok işletme de millileştirildi. Bunlarla devlet bilinçli bir biçimde iktisadi yaşamın değişik alanlarında faaliyet gösteren teşebbüsler oluşturup, bunları hızlı bir şekilde işletmeye aldı.²³⁷ 1932-1939 yılları arasında Devletçilik uygulamaları çerçevesinde kamu iktisadi kuruluşlarının sayısı 31’den 111’e çıktı.²³⁸

Özellikle 1934-1937 döneminde millileştirme işlemine hız verildi.²³⁹ 1934 ve 1935 yıllarındaki millileştirmelerde iktisadi sebepler ekili olurken, 1937’de Şark Demiryolları’nın millileştirilmesinde yaklaşan Dünya Savaşı sebebiyle askeri etkenler rol oynadı.²⁴⁰

Devletçi sanayileşmenin iktisadi sonuçları şunlardı:

²³³ T.Çavdar, a.g.e., s. 250

²³⁴ Ahmet Makal, “Türkiye’de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları İle Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi”, Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları (İçinde), 3. Baskı, İstanbul, İletişim, 2015, ss. 267-318, s. 107; A.Makal, Türkiye’de Tek Parti Dönemi..., s. 104.

²³⁵ Ahmet Makal, “Türkiye’de Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930’lu ve 1940’lı Yıllar”, Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları (İçinde), 3. Baskı, İstanbul, İletişim, 2015, ss. 113-161, s. 116-117

²³⁶ A.Makal, Türkiye’de Tek Partili..., s. 242. Bu dönemde dikkati çeken yasalarla ilgili bir liste için bkz.: T. Çavdar, a.g.e., s. 249-250.

²³⁷ A.Makal, Türkiye’de Tek Partili..., s. 242. Askeri savunmanın öneminin farkında olan Cumhuriyet yönetimi, bu alandaki eksikliklerin giderilmesinde çok sayıda fabrika açtı. Atatürk döneminde kurulan harp sanayi tesislerinin bir listesi için bkz.: Mehmet Evsile, “Atatürk Devri Harp Sanayii (1920-1938)”, Türkler-17, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss. 719-726, s. 719-723.

²³⁸ M.Düzgüneş, a.g.e., s. 154

²³⁹ Millileştirme işlemleri, yabancı sermayeye karşı bir politikanın uygulandığı anlamına gelmez. Zira millileştirmelerin en yoğun olduğu 1934-1938 aralığında Türkiye’de faaliyet gösteren 32 yabancı şirket vardı (Y.S.Tezel, a.g.e., s. 206).

²⁴⁰ İsmail Yıldırım, “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt: XII, Yıl: Temmuz 1996, ss. 387-396, 395-396.

1. İstihdamın sektörel dağılımında -istatistiklere bakıldığında-²⁴¹ değişiklikler oldu: Sanayi kesiminin GSMH içerisindeki payının artmasına koşut, bu kesimin istihdam ettiği kişilerin oranında da bir artış gerçekleşti.
2. İktisadi yaşamda -istatistiklere bakıldığında²⁴²- devletin ağırlığı arttı. Sanayi üretiminin sınırları genişledi.
3. Bu dönemin özel kesim için de önemli sonuçları oldu: Dönem içindeki teşviklerin yanında devletin sağladığı nitelikli personel, girişimcilik ruhunun oluşması, sermaye birikiminin sağlanması gibi önemli dışsal yararlar da sağladı.
4. Sanayi kesiminin büyüme hızındaki payı arttı. Sanayi kesimi, Cumhuriyet tarihinin hiçbir döneminde 1930-1939 yıllarının büyüme hızına ulaşamadı.
5. Sektörlerin GSMH içindeki payları değişti. Dönem başında yüzde 11.4 olan sanayinin payı dönem sonunda yüzde 19’lar civarına yükseldi.²⁴³

1929’dan sonra, dünya konjonktürünün de etkisiyle birlikte ithalatta büyük bir daralma ortaya çıkardı. İhracatın da büyük ölçüde daralmasına rağmen, ithalattaki daralmanın şiddetinden dolayı dış ticaret dengesi fazla verdi.²⁴⁴

Devletçiliğin başladığı yıllardan itibaren üzerinde durulan en önemli konulardan birini de, toprak reformu oluşturur. Zira alınan önlemlere rağmen, tarımdaki gelişme sınırlı kaldı. Mülkiyet ilişkileri, hızlı bir üretim artışını önemli ölçüde engelledi.²⁴⁵

Bütün gayretler sonucunda ve Dünya Bunalımı’na rağmen, 1927-1939 arası geçen dönemde milli gelir yılda %4 ve kişi başına düşen milli gelir %2 oranında arttı. Tarımın milli gelirdeki payı ise %67’den 1938’e gelindiğinde %47’ye indi. Haliyle “ülkenin geliri artık tümüyle tarıma dayanmıyordu.”²⁴⁶

Sonuç olarak bakıldığında, -Yüksel Ülken’in yerinde ifadesiyle-²⁴⁷ ülkenin kurtarıcısı ve Cumhuriyet’in kurucusu olarak “Hakim Kişi” niteliğine sahip Atatürk’ün iktisadi kişiliğini gözetmeden yapılacak bir tahlil, işin özünü yakalamakta yetersiz ve eksik kalacaktır. Zira Atatürk, bir iktisatçı olmamakla birlikte iktisadın önemini açıkça

²⁴¹ 1924-1944 arası istihdamın yıllara göre sektörel dağılımı için bkz.: A.Makal, Türkiye’de Tek Partili..., s. 246

²⁴² 1928-1934 döneminde GSMH içinde Kamu ve Özel kesimin Gayri Safi Sermaye Birikimi Oranları için bkz.: A.Makal, Türkiye’de Tek Partili..., s. 247

²⁴³ A.Makal, Türkiye’de Tek Partili Dönemde..., s. 243-249. 1920’li ve 1930’lu yıllardaki sanayi sektörünün katma değeri ve kurulan teşebbüslerin sektörel dağılımlarını gösteren tablolar için bkz.: Akbank, a.g.e., s. 182, 186.

²⁴⁴ E.Manisalı, a.g.m., s. 103-104

²⁴⁵ Y.Acar, a.g.e., s. 59. Bu dönemde dağıtılan toprakların miktarı için bkz.: Y.Acar, a.g.e., s. 62.

²⁴⁶ Z.Hatiboğlu, a.g.m., s. 1010

²⁴⁷ Y. Ülken, a.g.m., s. 149-150

görebilecek bir fikir oluşumuna sahipti. Bunu, onun sözlerinde, tutum ve davranışlarında görmek mümkündür. Daha Milli Mücadele döneminde Atatürk, “milletçe bizi mahvetmek isteyen emperyalizme karşı ve bizi yutmak isteyen kapitalizme karşı savaşağız” diyordu. 1922 Martında ise “Tanzimat’ın açtığı serbest ticaret devri”nin yani “liberalizmin” gelişmeye elverişli Türk sanayisini mahvettiğini söylüyordu.²⁴⁸

Atatürk döneminde iktisadi gelişme stratejisi sanayileşmeye dayandırıldı. Kemalist kadronun iktisadi gelişmeden anladığı, sanayileşme idi. Haliyle sanayileşme, birinci ana hedef oldu. Zira ekonominin tüm kesimlerine önem verilmekle birlikte sanayileşme olmadan iktisadi gelişmenin gerçekleştirilemeyeceği düşünülüyordu. Atatürk bu düşünceyi şu sözlerle ifade ediyordu: “*Sanayileşme en ileri ve gönençli Türkiye’ye ulaşmak için en kısa yoldur. Vatan savunması da buna bağlıdır.*” Sanayinin gelişmesi için gerekli olan sermaye, döviz ve işgücünü sağlayacak tek sektör ise, tarımdı. Şahin, o dönem Türkiye’inde kurulacak sanayinin yerli hammaddeyi işleyerek temel tüketimi karşılamaya dönük olmasının zorunlu olduğunu belirtmektedir. Kısaca, Sanayinin gelişmesi için tarımın desteklenmesi kaçınılmazdı.²⁴⁹ Fakat bu dönemde dengeli bir kalkınma politikasının hedeflenmesine rağmen, uygulamada tarım gereken ilgiyi göremedi ve ihmal edildi. Tarımdaki mevcut potansiyel kullanılamayıp, kırsal kesimde hayat standardı çok düşük kaldı. Bu dönemde; kaynakların kıt olması, devletin elinde sosyal ve ekonomik hayatın bütününe kapsayan planların ve bunu uygulayabilecek kadroların olmayışı, mevcut sosyo-ekonomik yapının çok geri bir düzende oluşu gibi sebepler köylünün ihmalinin gerekçeleri olarak gösterilebilir. Bu temel nedenlerin yanında sanayileşmeye öncelik yatırımların dengesiz dağılımına yol açtı ve sonuçta dengesiz, uyumsuz bir gelişme ile karşılaşıldı. Bu dönemde, “*ket uçağının Türkiye’si ile öküz arabasının Türkiye’si*” bir arada bulundu. Bu dengesiz büyüme ikili yapıların ortaya çıkışına neden oldu. Atatürk döneminde gerek sanayileşme programının uygulanmasında, gerekse de diğer alanlarda yatırım kararlarının alınmasında ekonomi dışı faktörler, stratejik, askeri, kültürel faktörler çok etkili oldu. Bu faktörler hem yatırımların sektörel dağılımını hem de bölgesel dağılımını fazlasıyla etkiledi.²⁵⁰

Cumhuriyet’in ilanından sonra, Türk devletinin iktisadi gelişmeye imkan nispetinde hız vermesi üç yönde oldu: Millileştirme, endüstrileşmeye gidilirken planlı bir ulaşım

²⁴⁸ D. Avcıoğlu, a.g.m., s. 6. Atatürk’ün ekonomik yaşam ve ‘en büyük milli davalar arasında’ gördüğü sanayileşme ile ilgili görüşleri için bkz.: U.Kocatürk, a.g.e., s. 375, 386.

²⁴⁹ H. Şahin, a.g.e., s. 32-33

²⁵⁰ H. Şahin, a.g.e., s. 79

politikası izlemek, ülkenin doğal kaynaklarına dayalı ve planlı bir devletçiliği takip ederken özel teşebbüse de imkan sağlamak.²⁵¹ Bu politikaların belirlenmesinde birinci derece etkili olan kişi, Atatürk'tür. Atatürk daha TBMM'nin açılışından itibaren ekonomiye ve ekonomik/iktisadi kalkınmaya büyük önem verdi.²⁵² Ekonomiye verdiği büyük önemi Cumhurbaşkanlığı boyunca devam ettirdi.²⁵³

Atatürk dönemindeki atılım, her türlü olumsuzluğa rağmen “milli iktisat” siyaseti ve Türkiye'ye özgü devletçilik²⁵⁴ politikalarıyla sayesinde oldu. Daha açık bir deyişle, Atatürk döneminde çağdaşlaşmayı hedefinde fikir ve eylemler bütünü ile devlet yönetim ve hukuki açılardan düzenlendi. Ayrıca iktisadi bakımdan da şartların ve ihtiyaçların belirlediği tedbirler alındı, iktisadi düzenleme yapıldı. Atatürk döneminde iktisadi yapılanma, bazen tedbirlerle, bazen de teşviklerle gerçekleştirildi.²⁵⁵

Tural'ın da belirttiği gibi,²⁵⁶ geçiş dönemi ekonomileri dışarıya bağımlı sermaye unsurlarından kurtulma gayretlerinin yanında, kendi toplumunu iş kollarında hakim kılma üzerine gizli veya açık himayeci bir tavır alabilirler. Atatürk'ün iktisadi politikalarında, yabancı unsura düşmanlık etmemekle birlikte, iş ve meslek alanlarında Türklerin desteklenmesidir.²⁵⁷

Atatürk dönemindeki sanayileşme politikasının bir önemli özelliği de, yerli hammaddeyi kullanan ve iç talebi karşılamaya dönük bir sanayi yapısını ortaya çıkarmasıdır. Bu dönemde, iktisadi gelişme programlarının uygulanmasında ülkenin kendi kaynaklarına başvuruldu. Dışarıdan kayda değer kaynak temin edilmedi. Bu dönemde yöneticilerin yabancı sermayeyi davet edici beyanlarda bulunmuş olmalarının yanında yabancı sermayenin ülke ekonomisi üzerindeki etkinliğini ortadan kaldırmak için demiryolları, madencilik ve diğer alt yapı gibi stratejik alanlardaki yabancıların

²⁵¹ A.Afetinan, İzmir İktisat Kongresi, s. 14

²⁵² Atatürk'ün titizlikle uyguladığı temel iktisat politikaları için bkz.: E.Tokgöz, a.g.e., s. 111.

²⁵³ A.Afetinan, İzmir İktisat Kongresi, s. 15. Atatürk'ün “*dönemin öncüsü olarak geliştirdiği ve başarıyla uyguladığı*” temel iktisat politikalarının “olumlu” sonuçları arasında devletin öncülüğünde sanayi yatırımları başarıya ulaşması yer almaktaydı ve dönem sonunda ülke 17 sınai tesise kavuştu. Ayrıntılı bilgi için bkz.: E.Tokgöz, a.g.e., s. 111-112.

²⁵⁴ Makal'ın da belirttiği gibi (Türkiye'de Tek Partili Dönemde..., s. 229) İttihat ve Terakki dönemi ile 1930 sonrası izlenen devletçi iktisat politikaları arasında nihai amaç itibarıyla bir benzerlik bulunmasından öte aynılık vardı. Osmanlı dönemi ile Cumhuriyet arasında “zihniyet” düzeyinde de bir benzerlik vardır.

²⁵⁵ M.Akif Tural, “Atatürk Devrinde Değişme ve Dönüşmeye toplumu Hazırlayan Bir Uygulama”, Erdem Dergisi, Cilt: 11, Sayı: 33, Yıl: 1999, ss. 939-945, s. 939-940

²⁵⁶ M.A.Tural, Atatürk Devrinde Değişme..., s. 942

²⁵⁷ Bu noktada değinilmesi gereken önemli bir gelişme, 16 Haziran 1932'de yürürlüğe giren “Türkiye'deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun”dur. Mesela bu Kanun'un 1. Maddesine göre, bazı mesleklerin Türk vatandaşı olmayanlar tarafından yapılması yasaklanmıştır (Bkz.: M.A. Tural, Atatürk Devrinde Değişme..., s. 942-944).

elinde bulunan sermaye malları millileştirildi.²⁵⁸ Atatürk dönemindeki sanayileşme hareketi, bir milli sanayileşme hareketidir. Üstelik bu sanayileşmenin hızı, dünyanın birçok ülkesindekinden daha yüksek bir düzeyde gerçekleşti. 1929-1939 döneminde Türkiye’de gerçekleşen sanayileşme hızının yanında dünyadaki sanayileşme hızı çok düşük kaldı. Dünyada sanayi üretim artış oranı %19 iken Türkiye’de bu oran %96 oldu.²⁵⁹

Orhan Türkdoğan, sanayileşmeyi Kemalist ideolojinin temel ilkesini teşkil eden yeni iktisadi zihniyet açısından tartışarak aktarmaktadır. Bu bağlamda ona göre, Atatürk, bağlılık ve tesanütçülük (dayanışmacılık) ilkesiyle fert-devlet dengesine dayanan bir modeli benimsedi.²⁶⁰ Bundan dolayı Atatürk, ne ferdin toplumu sömürdüğü kapitalist sisteme, ne de toplumun ferdi sömürdüğü sosyalist rejime iltifat etmemekteydi. İki ucun aşırılıklarından uzak bir modele yani fert-toplum dengesine yönelmekteydi.²⁶¹

Cumhuriyet’in kuruluş yıllarından itibaren iktisadi bakımdan güçlü bir devlet olmanın gereğinin sanayileşmekten geçtiği fikri hakimdi. Asıl sorun, bunun nasıl gerçekleştirileceğiydi. Bu devlet eliyle mi, yoksa özel sektör aracılığıyla mı gerçekleştirilebilirdi? Fakat bunların bu şekilde kesin bir şekilde ayırmak mümkün değildi. Zira, Serin’in de belirttiği gibi²⁶² “devletçilik olsa bile özel girişkenliğe bırakılması gereken pek çok alan vardı.” Cumhuriyetin ilanından 1930’a kadar olan dönemde oluşturulan hukuki ve ekonomik yapı ile gelişmiş Batı ülkelerini örnek almak suretiyle özel teşebbüsü güçlendirilmesine çalışıldı.²⁶³

Büyük Bunalım tüm dünyada çok büyük olumsuz etkiler yarattı ve bunun sonucu olarak iktisadi rejim ve iktisat felsefesinde köklü değişmelere yol açtı.²⁶⁴ Toprak’ın yerinde ifadesiyle,²⁶⁵ dünya ekonomisi her zaman ülke çıkarıyla uyumlu gelişme göstermez. Bu görüşe paralel, Büyük Bunalım Türkiye’yi derinden etkiledi. Fakat uygulanan politikalar, bu krizin diğer ülkelere nazaran çok az zararla atlatılmasını sağladı.

²⁵⁸ H. Şahin, a.g.e., s. 79-80

²⁵⁹ Y.Semiz, a.g.m., s. 716

²⁶⁰ Kemalist ideoloji, Gökaltı ilkeleri benimsemek suretiyle Osmanlı yapı unsurlarına dayanan modele bağı kaldı (O.Türkdoğan, a.g.e., s. 560). Daha açık bir deyişle (O.Türkdoğan, a.g.e., s. 565);

“Kemalist modelin ileri sürdüğü ‘fert-toplum çıkarları dengesi’ aslında eski Türk ve Osmanlı kültür biçimleri ve normlarının değerlendirdiği bir tarih mirasının sütunları üzerine oturtmakla beraber, içeriği (muhtevası) din ve gelenek bağları yerine, hukuki kurallara dayanan laik seküler bir dünya görüşünü getirmektedir.”

²⁶¹ Bkz.: O.Türkdoğan, a.g.e., s. 346-359

²⁶² N.Serin, a.g.e., s. 102

²⁶³ Y.Acar, a.g.e., s. 29

²⁶⁴ M.Hiç, a.g.m., 543

²⁶⁵ Z.Toprak, a.g.e., s. 255

Cumhuriyet'in ilk yıllarında iç ve dış faktörlere bağlı olarak hedeflerin gerçekleştirilememiş olması yeni iktisadi politikaları da gündeme getirdi. Bu doğrultuda benimsenen yeni yol, ilk defa 1922'de Atatürk tarafından dile getirilen “devletçilik”tir. Devletçilik, *“bir politik uygulama ve yöntem olarak Türk toplumunun gerçeği üzerine inşa edilmiştir.”*²⁶⁶

1930-1939 döneminde iktisat politikaları açısından iki belirleyici özellik vardı: Korumacılık ve devletçilik. Bu yılların iktisat politikalarının yöneldiği amaç ve elde edilen sonuçlar bakımından ise, ‘ilk sanayileşme dönemi’ olarak nitelendirilmesi mümkündür. ‘Korumacı-devletçi sanayileşme’ olarak nitelendirilebilecek bu dönemin (1930-1939) politikaları 1908'den beri ekonominin işleyişini belirleyen ana yönelişlerin aşağı yukarı tersine çevrilmesi anlamına geldiğini belirten Boratav görüşünü şu şekilde ifade etmektedir: *“... Hem izlenen politikalar, hem ekonominin ana yönelişi bakımından, 1908-1922 ile 1923-1929 dönemleri arasında çarpıcı bir sürekliliğin olduğu ne kadar doğruysa, 1930-1939'un öncesi ile belirgin bir kopmayı temsil ettiği de aynı derecede doğrudur.”* Korkut Boratav,²⁶⁷ bu ‘kopma’nın devrimci bir dönüşüm olmadığını da eklemektedir.

Türkiye’de uygulanan devletçilik, kendine has nitelikleriyle dünyadaki benzerliklerinden farklıdır ve bir bakıma özgündür.²⁶⁸ Türkiye’de uygulanan devletçilik uygulamaları, herhangi bir doktrinin ya da ideolojinin gereği olarak değil, ekonomik gelişmenin zorunlu bir sonucu olarak görülmelidir. Nitekim bütün bir Cumhuriyet dönemi boyunca liberal ve devletçi politikaların iç içe kullanılması bunun bir göstergesidir.²⁶⁹

Türkiye Cumhuriyeti’nin en büyük büyüme oranı %9 ile 1933-1939 arası dönemde gerçekleşti.²⁷⁰ 1930’lu yıllar, dünya ekonomisi Büyük Bunalımın içine sürüklendiği, buna karşılık Türkiye ekonomisinin dışa kapanarak ve devlet eliyle bir milli sanayileşme denemesi içine girdiği yıllardır. Bu deneme, başarılı olmuş bir denemedir.²⁷¹ Türkiye’de “devletçilik” hiçbir şekilde özel şahıslara rağmen, özel

²⁶⁶ H. Eroğlu, a.g.m., s. 833

²⁶⁷ K. Boratav, Türkiye İktisat..., s. 59-60

²⁶⁸ Bu konuda bkz.: Y.Kepenek, a.g.e., s. 57-58.

²⁶⁹ H.Özdemir, a.g.e., s. 29

²⁷⁰ Y.Kepenek, a.g.e., s. 63. Türkiye, II. Dünya Savaşı öncesinde, az gelişmiş ülkeler arasında, ilk iktisadi kalkınmaya yönelik geniş kapsamlı politikalar hazırlayan ve uygulayan az sayıdaki ülkeden biridir (Y.S.Tezel, a.g.e., s. 1).

²⁷¹ K. Boratav, Türkiye İktisat..., s. 59. Dönemin Başbakanı İnönü, *Kadro* dergisine yazdığı yazıda, devletin yardımı hatta doğrudan doğruya girişimi olmaksızın ülkede sanayinin kurulamayacağı düşüncesindedir. Daha sonraları Karabük Tesislerini açarken yaptığı konuşmada ise eğer devletçi politika

sermayenin çıkarlarına aykırı bir şekilde sürdürülmedi.²⁷² Zira iktisadi sebeplerin ve konjonktürün getirdiği sonuçların dışında ve onların yanında askeri ve sosyal amaçlarla da devletin yatırım yapması gereken alanlar vardır.²⁷³ Bu gerçek, Türkiye’de uygulanan “Karma ekonomi” modelinin ne denli isabetli olduğunu gösterdi.

1.2.3. İnönü Dönemi (1939-1950)

1.2.3.1. İkinci Dünya Savaşı Yılları (1939-1945)

1938 yılına gelindiğinde, savaşa uzanan zorlu şartlarda, 16 Eylül 1938 yılında Plan taslağında bazı değişiklikler ve düzeltmeler yapıldı. Fakat, savaşın başlamasından üç ay önce bu plandan da vazgeçildi ve yerine, “İktisadi Savunma Planı” hazırlanarak yürürlüğe kondu (5 Nisan 1939).

25 Ocak 1939’da Başbakan Celal Bayar istifa etti ve yerine hükümeti kurmakla Dr. Refik Saydam görevlendirildi. Saydam Hükümeti’nin programında üç ana konu ağırlık taşımaktaydı: “*Demiryolu yapımının programa göre devam ettirilmesi, Devletçilik ilkelerine bağlılığın sürdürülmesi ve ‘denk bütçe politikası’nın titizlikle uygulanması...*” Fakat CHP Hükümetleri’nin savaş yıllarında iki temel iktisat politikası oldu:

1. Mal kıtlığının doğurduğu sıkıntıları hafifletmek,
2. Bazı kimselerin bu durumdan yararlanarak aşırı kazançlar sağlamalarını önlemek.²⁷⁴

Bu iki temel hedefe ulaşmak için devletin ekonomiye müdahaleleri arttı. Savaş sonrasında ise liberalizme doğru bir yönelim oldu. Fakat bu “liberal” yönelim, Cumhuriyet’in ilk yıllarındakilerden farklıydı.

Türkiye’nin II. Dünya Savaşı’nın dışında kalmasına rağmen, 1940 yılından itibaren ülkede tamamen bir savaş ekonomisi uygulandı. Başka bir deyişle, Türkiye altı yıl boyunca savaş ekonomisi şartlarında yaşadı.²⁷⁵ Savaş döneminde hükümet sanayileşme programını büyük ölçüde durdurdu. Savaş yıllarında sadece BBYSP kapsamında olup

izlenmeseydi ülkede endüstrinin kurulmasının hiçbir zaman gerçekleşmeyeceğini ileri sürmektedir (Y.Ülken, a.g.m., s. 189).

²⁷² Ç.Keyder, a.g.m., s. 1068

²⁷³ N.Serin, a.g.e., s. 107. Ayrıca devletin özel sektöre göre bir takım üstünlükleri arasında devletin sanayi kuruluşlarının sağlayacağı kazançların sanayi veya diğer alanlara tekrar doğrudan doğruya yatırılmasının kolay olması da vardır (N.Serin, a.g.e., s. 108).

²⁷⁴ E.Tokgöz, a.g.e., s. 117-118

²⁷⁵ Savaş ekonomisinin belli başlı sonuçları için bkz.: H. Şahin, a.g.e., s. 83-84; E.Tokgöz, a.g.e., s. 117-118.

da dönemi içinde gerçekleştirilmeyen süper fosfat ve sülfirik asit fabrikaları kuruldu.²⁷⁶ Bu dönemde özel kesim yatırımları hükümetin iznine bağlandı. Mevcut tesislerin işletmesine çalışıldı.²⁷⁷

Askeri ve politik yakınlaşma, ekonomik ilişkileri de beraberinde getirdi ve ekonomik ilişkileri kuvvetlendirdi. Ekonomik yakınlaşma, ithalat ve ihracattaki yön değiştirmenin yanında; dış yardımlar, özel dış yardımlar ve uluslararası ekonomi politikada işbirliği unsurları da birlikte düşünülmelidir.²⁷⁸

1942’de “Teşvik-i Sanayi Kanunu” yürürlükten kaldırıldı. Devlet kontrol ve müdahalesi arttı. Özellikle “Milli Korunma Kanunu” ile devlet kontrolleri adeta ticari faaliyetleri caydırıcı bir noktaya getirildi.²⁷⁹ Bütün bunların yanında 1929 yılında 33 olan büyük sanayi işletmesi 1945’de 135’e çıktı.²⁸⁰ İktisadi Devlet Teşekküllerinde çalışan işçi sayısı 1939’da 45.140 iken, bu sayı 1946 yılında -geçici olmakla birlikte- 70.300 kişi oldu.²⁸¹ 1939-1945 devresi, devletçiliğin arttığı bir dönemdir.²⁸² Uygulanagelen devletçilik politikası Türkiye’nin savaş yıllarına intibakını kolaylaştırdı.²⁸³

Türkiye’nin savaşa girmemesine rağmen, İkinci Dünya Savaşı yılları, iktisadi açıdan oldukça sıkıntılı bir dönem oldu.²⁸⁴ Savaş dönemi, üretken sektörlerin ve milli gelirin daraldığı yıllardır.²⁸⁵ Bu dönemde yaşam düzeyi önemli ölçüde düştü.²⁸⁶ Ülkede büyük

²⁷⁶ Atatürk’ün ölümü ve savaş rüzgarlarının esmeye başlaması Türkiye’nin sanayileşme hamlesini sürdürmesine imkan vermemesine rağmen, BBYSP kapsamında olup da tamamlanmamış olan sanayi projeleri savaş yıllarında tamamlanarak işletmeye açıldı. Şahin’in de belirttiği gibi (a.g.e., s. 83), eğer İBYSP uygulanabilseydi daha ileri bir sanayileşme hamlesi gerçekleşirdi.

²⁷⁷ H. Şahin, a.g.e., s. 86-87. Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan işyerleri sayısı sürekli geriledi ve 1932’de 1473 iken, 1939’da 1144’e ve 1941’de 1052’ye düştü (H. Şahin, a.g.e., s. 67).

²⁷⁸ Ekonomik ilişkilerin Batı’ya dönmesi, ilk belirtilerini 1938-1939’larda gösterdi. Uygulama alanına konulmayan İBYSP’nda Sovyet yardımı yerine İngiliz teknik yardımına yer verildiği görülmektedir. 1938-1945 döneminde Türkiye’nin dış ticaretinde önem sırasına göre ülkeler şu şekilde sıralanmaktadır: Almanya, ABD, İngiltere, Çekoslovakya, Mısır, Romanya. Buradaki ilk üç sıra Almanya, ABD ve İngiltere 1923-1930 döneminde de aynı şekildedir. Haliyle dış ticaret ve dış yardımlardaki değişme, 1930-1938 arasında bir değişme göstermiş olmakla birlikte daha sonra yine önceki dönemine geldi (E.Manisalı, a.g.m., s. 106-107).

Bu dönemdeki dış yardımların değerlendirilmesi hk. bkz.: E.Manisalı, a.g.m., s. 111-113.

²⁷⁹ M.Hiç, a.g.m., 544. Bu yılların önemli hukuksal gelişmeleri şunlardır: Milli Korunma Kanunu (Ocak 1940), Varlık Vergisi Kanunu (Kasım 1942) ve Toprak Mahsulleri Vergisi (1944).

²⁸⁰ Vedat Eldem, Türkiye’de Sanayileşme Hareketi, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1948, s. 18

²⁸¹ V. Eldem, a.g.e., s. 11

²⁸² Z.Hatiboğlu, a.g.m., s. 1011

²⁸³ H. Şahin, a.g.e., s. 83. Atatürk ile İnönü döneminin “devletçilik” anlayışı farklıdır: Atatürk dönemi devletçilik anlayışı, “ılımlı ve pragmatik” iken İnönü dönemindeki devletçilik anlayışı ise “katı ve doktriner” niteliktedir: Atatürk özel teşebbüsü ve teşebbüsün teşvikini esas alıp bu ülkelere uygun politika uygularken, İnönü ise özel teşebbüsün teşvikini bertaraf etmek suretiyle devamlı, kalıcı ve yoğun bir devletçilik rejimi uyguladı. Buna göre, Atatürk’ün devletçilik rejimini, günümüz piyasa ekonomisi ile bağdaştırmak mümkündür. Buna karşılık, kalıcı devlet müdahaleleri ve kontrolleri ile İnönü’nün yoğun devletçilik felsefesi, günümüz piyasa ekonomisiyle bağdaştırılmaz (M.Hiç, a.g.m., 544-545).

²⁸⁴ O.Yenal, a.g.e., s. 89

²⁸⁵ K. Boratav, a.g.e., s. 86

kıtlıklar çıktı. 1942 yılı dışında ülke her yıl küçüldü. 1942 yılındaki duraklama hariç, her yıl dış ticaret artan oranda fazla verdi. GSMH ve kişi başına GSMH düştü. 1939-49 arasında para arzı 5 kat, devletin iç borçları toplamı ise 14 kat arttı.²⁸⁷ 1945’de GSMH 1939 yılı düzeyinin yüzde 20 altına geriledi. Savaş öncesi düzeye ancak 1949’da varabildi.²⁸⁸ Bütçede savunma harcamaları arttı. Savaş nedeniyle dış ticaret ve özellikle ithalat büyüklüklerinde²⁸⁹ hızlı daralmaların eklenmesiyle de kalkınma ya da sanayileşme girişimleri yıllarca süren durgunluğun hatta gerilemenin içine itildi.²⁹⁰ Savaş yılları içinde dış ticaret hacmi çok sınırlı kaldı. İthalat üzerindeki kısıtlamalardan dolayı, ihracat fazlası 1946’ya kadar devam etti.²⁹¹ 1940-1945 döneminde dış ticaret bilançosu toplam olarak 347 milyon dolar fazla verdi. Yine bu dönemde Türkiye’nin altın ve döviz rezervi 330 milyon dolar arttı. Savaş döneminde Türkiye önceki dönemlere oranla daha fazla dış kaynaklardan faydalandı. Altın ve döviz stoklarındaki artışın önemli bir sebebi dış kredilerdir. 1938-1945 yılları arasında 127 milyon doları ekonomik kredi ve 187 milyon doları askeri kredi ve hibe olmak üzere toplamda 314 milyon dolar yeni kredi sağlandı.²⁹²

Türkiye, II. Dünya Savaşı’na fiilen katılmasa da savaş ekonomisinin koşullarını tüm ağırlığıyla yaşaması bu dönemi iktisadi gerileme dönemi haline getirdi. Korkut Boratav, bu anlamda 1940-1945 dönemini, yani iktisadi gelişme döneminin durması anlamında “bir kesinti” olarak nitelendirmenin mümkün olacağı görüşündedir. Bunun yanında, başka bazı bakımlardan da önceki ve sonraki dönemler arasında bir köprü işlevi gördüğünü ve bu bakımdan bir süreklilik gösterdiğini iddia etmektedir. İktisadi gelişme göstergeleri bakımından bir kesinti ve gerileme dönemi olarak değerlendirilebilecek 1940-1945 yılları, aynı zamanda Savaş sonrası Türkiye’nin iktisat politikalarını

²⁸⁶ H. Şahin, a.g.e., s. 87-88.

²⁸⁷ Bu yıllardaki gelişmelerin kısa bir değerlendirmesi için bkz.: E.Tokgöz, a.g.e., s. 125-129. Savaş yıllarında tüm ekonomik sektörlerde önemli üretim düşüşleri yaşandı. Sektörel hasıllalar ve GSMH önemli düzeyde geriledi. Kişi başına GSMH, 1938-1939’daki 114.5 TL seviyesinden savaşın son yıllarında (1944-1945) 79.4 TL’ye indi. 1933, 1939 ve 1945 yıllarında üretim kollarına göre ve cari fiyatlarla gerçekleşen GSMH rakamları şu için bkz: Y.Acar, a.g.e., s. 74.

²⁸⁸ O.Yenal, a.g.e., s. 92. Dönemle ilgili yapılan bazı tespitler için bkz.: K. Boratav, a.g.e., s. 97-105.

²⁸⁹ Savaş yıllarında ithalatın hacmi ve yapısının belirlenmesinde daha çok dışsal etkenler belirleyici oldu (Y.S. Tezel, a.g.e., s. 180).

²⁹⁰ Ö. Özgür, a.g.e., s. 180. II. Dünya Savaşı yıllarının ekonomik göstergeleri için bkz.: E.Tokgöz, a.g.m., s. 329; E.Tokgöz, a.g.e., s. 126.

²⁹¹ 1939-1949 yılları arasındaki ithalat-ihracat rakamları için bkz.: Akbank, a.g.e., s. 340.

²⁹² H. Şahin, a.g.e., s. 93-94. 1938-1945 arasında gayri safi milli hasılda sabit fiyatlarla %27’lik bir gerileme yaşanırken; sanayi kesimindeki azalma %23, tarım kesiminde ise %35’ti. Kişi başına GSMH ise sabit fiyatlarla; 1945’de, 1938 yılındakinin %63’üne düştü (Ahmet Makal, “65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme”, Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları (İçinde), 3. Baskı, İstanbul, İletişim, 2015, ss. 163-212, s. 164).

yönetecek yeni güç dengelerinin kurulmasına yol açan bir ‘kuluçka dönemi’ olarak da görülebilir.²⁹³

II. Dünya Savaşı Türkiye’nin girdiği olumlu istikameti kökten değiştirdi. Atatürk döneminde başlatılan planlama sürecinin kesintiye uğramasına rağmen bazı sanayi tesisleri kuruldu.

1.2.3.2. Yeni Arayışlar (1946-1950)

Savaş sonrasında dünyada ve Türkiye’de siyasal ve ekonomik alanlarda büyük değişiklikler gerçekleşti. Bu değişiklikler Türkiye’nin ekonomi politikasında Savaşın bitişinden itibaren iç ve dış etkenlere bağlı olarak ortaya çıkan dönüşümlere yol açtı. Ekonomi politikasındaki değişiklikler ekonominin işleyişinde ve giderek ekonomik yapıda etkisini göstermeye başladı.²⁹⁴

Muhalefet yaparak güçlendiklerini gören bazı milletvekilleri bütçe görüşmeleri sırasında, 12 Haziran 1945’te “dörtlü takrir” diye bilinen önergeyi verdi.²⁹⁵ Bu önerge yeni bir siyasal yapının da temeli oldu. Bundan birkaç ay sonra, 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti (DP) kuruldu. Parti programında “iktisadi devletçilik” yer almadı. Kurucular, KİT’leri özelleştireceklerini, memurlara sendika kurma, işçilere grev hakkı vereceklerini ilan ettiler. Bir görüşe göre, 1940’lı yıllarda yürürlüğe konan; Varlık Vergisi Kanunu, Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ve Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu ile CHP iktidarı toplumun varlıklı ailelerini karşı karşıya getirdi ve çatışma DP’nin kuruluşu için elverişli bir ortam hazırladı.²⁹⁶ Siyasi bakımdan çok partili rejime geçişin başlangıcı olan 1946 yılı, iktisadi bakımdan da bir dönüm noktasını oluşturdu.²⁹⁷

Çok partili siyasal yaşama geçişten sonra, muhalefetteki Demokrat Parti’nin özel teşebbüsü ve liberal görünümü, iktidar partisi CHP’yi etkiledi. Dönem sonuna doğru geleneksel devletçilik politikasında, genelde devlet müdahalesinde yumuşama

²⁹³ K. Boratav, a.g.e., s. 81-83

²⁹⁴ H. Şahin, a.g.e., s. 97

²⁹⁵ Tokgöz, Devletçilik ve CHP’ye karşı büyüyen muhalefeti şu şekilde anlatmaktadır (a.g.e., s. 137):

“Atatürk sonrasında devlet adamlarının ve bürokratların yanlışları ve kusurları yanında, II. Dünya Savaşı’nın yarattığı iktisadi bunalım, çok partili dönemle birlikte ‘Devletçilik’e karşı güçlerin örgütlenmesine ve güçlenmesine olanak verdi. Halkın büyük çoğunluğunu oluşturan köylü ve esnaf, ülkede başlatılan hızlı sanayileşme sürecinin kendi çıkarlarına ters düştüğü inancıyla davranırken, ‘savaş zenginleri’ büyük tüccarlar ve üreticiler de devleti rakip görüyorlardı. Böylece ortaya çıkan büyük güç ve siyasi kadro, yanlışları düzeltmek yerine, sistemi değiştirmeyi tercih etti.”

²⁹⁶ E.Tokgöz, a.g.e., s. 130-131

²⁹⁷ Bkz.: K. Boratav, a.g.e., s. 94-95. Boratav bu dönemi “dünya ekonomisiyle farklı bir eklenme denemesi” olarak nitelendirmektedir. Ayrıca bu dönemin siyasi ve iktisadi düzlemde meydana gelen dönüşümlerin arkasında yatan içsel ve dışsal etkenler için bkz.: K. Boratav, a.g.e., s. 95-97.

davranışları yoğunluk kazandı.²⁹⁸ Savaş sonrasında CHP’de devletçiliğe karşı bir tutum içine girmekle birlikte, devletçi politikaların eski bir uygulayıcısı olarak da tümünden reddetmek eğilimi de göstermedi. Karma ekonomi kavramı arkasına sığınarak eski devletçi yaklaşımlarını ılımlaştırmaya çalıştı.²⁹⁹

Savaş sonrasında Türkiye’de uygulama imkanı bulmayan iki plan hazırlandı: 1946 İvedili Sanayi Planı ve 1947 İktisadi Kalkınma Planı (Vaner Planı):³⁰⁰ Hükümet daha savaş yıllarında, 1944’de Şevket Süreyya Aydemir ve İsmail Hüsrev Tökin’in de içinde bulunduğu bir Komisyona ekonominin savaş sonrası koşullarla uyumlu olacak çalışmalar yapması görevini verdi. Bu bakanlıklar arası Komisyon raporlar hazırladı ve hükümete sundu. Hükümet bu önerileri uygulamadı, yalnızca bunlardan Sümerbank ve Etibank’ın projeler demetinden oluşan beş yıllık bir “İvedili Plan” benimsendi. Fakat bu Plan, ABD tarafından ‘devletçi sanayileşmenin devamı niteliğinde’ görüldüğünden geri çevrildi. Yerine ABD’nin isteklerine uygun olarak, daha çok özel kesim yanlısı bürokratlardan oluşan bir komisyona yeni bir rapor hazırlatıldı. “Vaner Planı” olarak anılan “1947 Türkiye İktisadi Kalkınma Planı”nın hazırlanmasında iç ve özellikle yardım verecek olan dış sermaye kesimlerinin istekleri etkili oldu.³⁰¹ Bu Plan aynı zamanda siyasal muhalefetin görüşlerine de uygun olarak hazırlandı. Plan’ın ana özelliğini, ulaştırma, tarım ve enerji gibi temel yatırımlar ile kırsal kesime ağırlık verilmesi oluşturmaktadır. 1948-1952 Dönemini kapsayan Plan’da planlanan harcama toplamı 3.7 milyar liradır. Bunun yüzde 44’e yakını ulaştırma ve haberleşmeye, yüzde 18’i sanayiye, yüzde 16’sı enerjiye ve yüzde 16’sı da tarım kesimine ayrıldı. Yatırımlar içinde en büyük payın ulaştırmaya ayrılması, karayollarının geliştirilmesi sayesinde kırsal kesimin kısa sürede pazara açılması amacıyladır.³⁰²

²⁹⁸ Y.Ülken, a.g.m., s. 163. Doğan Avcıoğlu, 1937’de Celal Bayar’ın başbakan olmasıyla devletçiliğin duraklama ve tedrici ölüm devresine girdiği görüşündedir. Ona göre, Bayar’ın Hükümet programındaki devletçilik anlayışı, 1935 programına nazaran büyük bir gerilemeyi ifade etmektedir. 1943’de toplanan CHP Kurultayı’nda ise 1935 programının ileri devletçilik anlayışının “ferdin yapamadığını devlet yapar” formülüne yakın bir tarzda değiştirmesini devletçiliğin can çektiğini açıkça gösterdiğini ileri sürmektedir. Savaş sonrası ortamın bir sonucu olarak, 1947’de CHP devletçilik anlayışını tekrar tâdil ederek, devletçilik anlayışını boş bir kalıp haline getirdi. Avcıoğlu’na göre 1946 devletçiliğin “ölüm yılı”dır (Doğan Avcıoğlu, “Devletçilik Nasıl Dejenere Oldu?”, Yön, Yıl: 1, Sayı: 47,7 Kasım 1962, ss. 6-7, s. 7).

²⁹⁹ T.Çavdar, a.g.m., s. 1081. Dış ticaret ve vergi reformu konularını değerlendirmek amacıyla 22-27 Kasım 1948’de toplanan İktisat Kongresi’nde devlet faaliyetleri minimize edildi (O.Türkdoğan, a.g.e., s. 418-419).

³⁰⁰ Bunların karşılaştırması için bkz.: H. Şahin, a.g.e., s. 98-99. İvedili Plan için bkz.: Y.S. Tezel, a.g.e., s. 320-322.

³⁰¹ Y.Kepenek, a.g.e., s. 86, 88. Akın İlkin, 1947 Planı’nın niteliğini, BBYSP ve İBYSP’den çok farklı olmakla birlikte yine planlama tekniği bakımından “plân” kavramı içine sokulamayacağı görüşündedir. (a.g.m., s. 396).

³⁰² Y.Acar, a.g.e., s. 54-55. Vaner Planı için bkz.: Y.S. Tezel, a.g.e., s. 327-328.

Bu dönemin önemli bir kararı da, devalüasyondur: 7 Eylül 1946'da Türk parasının değeri dolar karşısında yüzde 53 oranında düşürülerek devalüasyona gidildi ve bir ABD Doları 130 kuruştan 280 kuruşa yükseltildi. Böylece sonraki yıllarda da tekrarlanacak olan devalüasyon politikasının temeli atılmış oldu.³⁰³

II. Dünya Savaşı sonrası ABD'nin ortaya koyduğu demokrasi, liberal ekonomi ve dış politik değerleri benimsendi. Buna paralel Savaş sonrası dönemde gerçekleşen iki üyelik Türkiye'nin gelecekteki ekonomik ve politik ilişkilerinde belirleyici oldu. Bunlar; Türkiye'nin, 16 Batı Avrupa ülkesi ile birlikte 16 Nisan 1948'de kurduğu Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (OEEC/OECD) ve 1950 tarihli Avrupa Konseyi'dir.³⁰⁴ Bunun dışında Türkiye, IMF'ye 1947 yılında çıkarılan 5016 sayılı yasa ile üye oldu.

Savaş sonrasının önemli bir olgusunu, 1947'de ilan edilen ve Türkiye ile Yunanistan'a askeri yardım yapılmasını öngören "Thruman Doktrini" oluşturur. Truman doktrininin ilanı Amerikan desteğinin yeni bir teminatını getirdi.³⁰⁵ ABD, Yunanistan ve Türkiye'ye 1947'de "komünist tehdidi" karşısında ve Thruman Doktrini çerçevesinde silah yardımı, ertesi yıl da Marshall Planı çerçevesinde ekonomik yardım başlattı.³⁰⁶ Ayrıca Dönem içinde çok sayıda mali ve iktisadi antlaşma yapıldı.

İstanbul Tüccar Derneği 29 Haziran 1948'de aldığı bir kararla, "... *memleketin aktüel ve iktisadi meselelerini memleket ölçüsünde bir inceleme ve tartışma konusu yapmak üzere*" İstanbul'da bir Türkiye Ticaret ve İktisat Kongresi toplanmasını kararlaştırdı. Anti-devletçi bir girişim olan Kongre 22-27 Kasım 1948 arasında bin civarında davetlinin katılımıyla gerçekleşti. Kongreye Hükümeti temsilen kimse katılmadı. Kongrede, devletçiliğin işlevini yitirdiği, devletçi yaklaşımın sürdürülmesinin iktisadi çıkarları zedeleyeceği ileri sürüldü.³⁰⁷

Savaş sonrası dönem siyasal şartlarının da etkisiyle Türkiye'yi Batı Blokuna itti. Bu dönemde Türkiye'nin Batı Bloku ile özellikle de Amerika ile ilişkilerin yoğunlaşması ve Thruman Doktrini ile Marshall Yardım Programı çerçevesinde Türkiye, bir iktisat

³⁰³ Y.Acar, a.g.e., s. 51. Yüzde 53 oranlı büyük bir devalüasyona gidilmesinin temelinde yatan nedenlerden bazıları için bkz.: Y.Acar, a.g.e., s. 53-54.

³⁰⁴ Özden Zeynep Oktav, "Süreklilik ve Değişim Temelinde Türk Dış Politikasında Bir Yüzyıl", Tarihi, Siyasi ve Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi (1908-2008), Editörler: Nevin Coşar-Melike Bildirici, Bursa, Ekin, 2010, ss. 759-774, s. 761

³⁰⁵ B.Lewis, a.g.e., s. 312

³⁰⁶ İsmail Soysal, Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Klavuz (1919-1993), Eren, İstanbul, 1993, s. 15-16

³⁰⁷ E.Tokgöz, a.g.e., s. 135, Y.S. Tezel, a.g.e., s. 269

politikası değişikliğine zorlandı. Kısaca bu yıllar Türkiye'nin iktisat politikasında esaslı bir dönüşüme hazırlandığı yıllar oldu. Bu geçişi tamamlayan süreç ise, 1950 yılında gerçekleştirilen seçimle Demokrat Parti'nin iktidara gelmesidir.³⁰⁸

Dünya konjonktürünün etkisiyle, Türkiye'de 1940-1950 dönemi, sanayinin önemini kaybettiği bir dönemdir. Savaş döneminde sanayileşme gibi bir konu, özel önemini yitirdi, yerine savaşın etkilerini azaltacak önlemlerin alınması yoluna gidildi.³⁰⁹

İnönü döneminde (1939-1950) ekonomik kalkınma düşük düzeyde kaldı. II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda ekonomi yeniden kalkınma sürecine giremedi. Daha açık bir deyişle; İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye savaşa girmemiş olmasına rağmen, ekonomisi artan askeri harcamaların yükü altında ezilip, geriledi. Savaş sonrasının iktisadi ve siyasi koşulları Türkiye'yi Batı Blokuna yaklaştıırken, iktisadi politika olarak da liberalizm yoluna girildi.

1.2.4. Demokrat Parti (DP) Dönemi (1950-1960)

1945 yılında Savaşın sona ermesiyle birlikte Türkiye ekonomisinin duraklama dönemi de sona erdi ve milli ekonomide bir gelişme dönemi başladı: Her şeyden önce Cumhuriyet'in ilanı ile 1946 yılı arasındaki dönemde milli ekonominin gelişmesine yararlı birçok şart birikti: 1930'larda başlanan alt yapı yatırımları tamamlandı, ülkenin eğitim seviyesi 1920'lere göre son derece fazla gelişti, birçok sanayi tesisi kuruldu. Girişimci sınıf yetismeye başladı. Savaş sırasında önemli bir döviz rezervi birikti. 1948'den itibaren Marshall yardımı aracılığıyla önemli dış yardımların ülkeye gelmeye başlamasıyla, harpten bitik durumda bulunan Avrupa ülkelerinin Türk mallarına karşı talebi yüksek seviyelere geldi. Bunların yanında ülkenin sosyal politik hayatında önemli değişiklikler oldu: Çok partili politik sisteme geçildi. Ayrıca DP'nin iktidara gelmesi de yeni bir yönetim tarzına geçişi sağladı: Hükümetin icraatı bundan sonra halk arzu ve iradesine yöneldi: Liberal ekonomi.³¹⁰

³⁰⁸ H. Şahin, a.g.e., s. 100-101. 14 Mayıs 1950 aslında salt olarak DP'nin iktidara gelmesinin tarihi değildir. Tayanç'ın da belirttiği gibi (T.Tayanç, a.g.e., s. 127), bu tarih aynı zamanda özel teşebbüsün iktidarının pekiştiği bir tarihtir de.

³⁰⁹ M.Düzgüneş, a.g.e., s. 156

³¹⁰ Z.Hatiboğlu, a.g.m., s. 1011-1012

Oldukça olumlu bir ortamda iktidara gelen³¹¹ DP, CHP'ye kıyasla farklı bir ekonomik rejim ve kalkınma stratejisi uyguladı. CHP'nin uyguladığı “devletçilik” felsefesine karşı DP, “liberal” bir ekonomik rejim benimsedi.³¹²

DP'nin iktidara gelmesinden bir ay sonra, 25 Haziran 1950'de Kore Savaşı başladı. Bu savaşla Batı Ülkeleri ile Komünist Ülkeler karşı karşıya geldi. Savaşla birlikte hammadde ve tarım ürünleri fiyatları yükseldi. Bu durum, Hükümetin tarım sektöründe üretimi artırmaya yönelik önlemleri hızla yürürlüğe koymasına ortam yarattı. Sanayileşme ve dış ekonomik ilişkilerde devlet müdahalelerinin asgariye indirilmesiyle DP döneminin üç temel iktisat politikası oluştu: Tarım sektörüne öncelik, sanayileşmeyi özel sektöre bırakmak³¹³ ve dış ticarete liberalizasyon.³¹⁴

1.2.4.1. Ekonomik Durum ve Milli Gelir

II. Dünya Savaşı'ndan sonra, iç ve dış iktisadi şartlardaki değişme ve Marshall Yardım Planı, 1948'den beri, dış ticarete ve iktisadi ilişkilerde gelişme ve daha önceki döneme göre nispi rahatlamaya yol açtı. 1950'yi takip eden yıllarda aşağıdaki nedenler, dış ekonomik ilişkilerin gelişmesine ve dış ticaretin GSMH içindeki payının artmasına yol açtı:

- a) Yeni iktidarın dış ve iç iktisat politikası,
- b) Genişleyen dış yardımlar,
- c) Uluslararası kuruluşlara katılmanın verdiği güven ve sağladığı teşvik,
- d) Genel olarak dünya iktisadi konjonktüründeki gelişme.”³¹⁵

Kore Savaşı'nın yarattığı konjonktürün sona ermesi ile dış piyasalarda hammadde fiyatları önemli ölçüde düştü. Böylece Türkiye'nin kaderi de değişmeye başladı. Hammadde talebindeki azalmaya ve fiyatlardaki düşmeye paralel olarak ihracatta meydana gelen azalma, dış ticaret açığının büyümesine yol açtı.³¹⁶

³¹¹ O.Yenal, a.g.e., s. 98

³¹² Aslında; Ekonomi politikasında Demokrat Parti (DP) iktidar ile ortaya çıkan köklü değişikliklerin temelleri 1947-48 yıllarına dayanır (E.Çarıkçı, a.g.m., s. 623).

³¹³ Aslında devletin girişimcilik rolünü üstlenmesi geçici bir önlem olarak düşünüldü. Bunlar özel sektöre devredilecekti. Bu durum Sümerbank'ın kuruluş kanununda görülmektedir. Fakat ülkenin iktisadi şartlarından dolayı bu devirler, yani “özelleştirmeler” ne 1950'ye kadar, ne de 1950'li yıllarda gerçekleşti. Daha doğrusu hiçbir önemli devlet sanayi işletmesi özel girişimcilere satılmadı (Y.S. Tezel, a.g.e., s. 246-247).

³¹⁴ E.Tokgöz, a.g.e., s. 142-143; E.Tokgöz, a.g.m., s. 331

³¹⁵ E.Manisalı, a.g.m., s. 107

³¹⁶ Y.Acar, a.g.e., s. 80

Hükümet piyasalarda yaşanan istikrarsızlıkları aşmak için liberalizmden vazgeçti. Haziran 1956'da 6731 sayılı yasa ile 1940 tarihli 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nun 31. Maddesini şu şekilde düzenledi: *"Hükümet dahilinde lüzum gördüğü maddelerin maliyet unsurlarını bu maliyete ilave edilecek azami kâr hadlerini veya azami satış fiyatlarını ve bu maddelerin cinslerini, nevilerini ve niteliklerini tespit ve tayin edebileceği gibi... bir hizmet veya sanat veya emek karşılığında alınacak diğer ücretleri ve bütün fiyat ve ücret tarifelerini tayin edebilir..."*³¹⁷ DP'nin savaş yıllarında uygulamaya konup sonra kaldırılan Milli Korunma Kanunu'nu 1956'da tekrar yürürlüğe koyarak iktisadi hayatı kontrol altına almaya çalışması ile *"liberalizm uygulamasında başarılı olunamadığı adeta tescil edilmiştir."*³¹⁸

1954'den itibaren ülke ekonomisi bozulmaya başladı. 1958'e gelindiğinde ise devlet dış borçlarını ödeyemez, dış ticareti yürütemez hale geldi.³¹⁹

1950=100 itibariyle, kişi başına gelir indeksi 1960'da 130'a yükselirken, 1961'de ise tekrar 124'e indi.³²⁰ 1950-1960 arasında kişi başına GSMH yılda ortalama %3.4 oranında arttı. Nüfus 1950'de 20.9 milyondan 1960'a gelindiğinde 27.7 milyona çıktı. Kişi başına gelir ise 166 dolardan 335 dolara yükseldi.³²¹ Ekonomi 1950-60 döneminde ortalama %6,6 oranında büyüdü.

1.2.4.2. Sanayi Sektörü ve Sanayinin Finansmanı

İthal-ikameci sanayileşmeye bu dönemde devam edildi ve gıda, tütün, deri, dokuma ve topraktan yapılmış eşyalar gibi teknoloji gerektirmeyen sanayi kollarının yanı sıra kimya, ilaç, tarımsal alet ve makineler, elektrikli aletler ve otomotiv sanayi gibi daha çok ileri teknolojiyi gerektiren sanayi kollarının geliştirilmesine de çalışıldı.³²² Fakat 1950-1960 döneminde sanayiye önceki dönemlere göre daha az kaynak ayrıldı.³²³

Bu gelişmelerin sonucu olarak da imalat sanayi üretim değerinin dağılımında farklar oldu: DP döneminde dokuma, içki, tütün ve giyim gibi sanayi kollarının üretimdeki

³¹⁷ E.Tokgöz, a.g.e., s. 156-157

³¹⁸ Y.Acar, a.g.e., s. 81

³¹⁹ O.Yenal, a.g.e., s. 104-106. IMF, Dünya Bankası ve OECD uzmanlarının Türk ekonomisini kurtarmak için önerdikleri ve Menderes Hükümeti'nin kabul edip uyguladığı istikrar önlemleri için bkz.: E.Tokgöz, a.g.e., s. 157-158. Dönem sonunda toplam dış borç 1 milyar doları aştı.

³²⁰ Ayrıntılı tablo için bkz.: Y.Acar, a.g.e., s. 109.

³²¹ Ayrıntılı tablolar için bkz.: H. Şahin, a.g.e., s. 107-108.

³²² Y.Acar, a.g.e., s. 96

³²³ H. Şahin, a.g.e., s. 132

oransal değeri gerilerken; kimya, temel metaller, madeni eşya, petrol ve kömür gibi sanayi kollarının üretim değerinde oransal artışlar oldu.³²⁴

Bütün bunların yanında DP döneminde izlenen sanayi politikasının sonuçları şunlardır:

1. 1950’lerde kurulan bazı sanayilerin teknoloji transferi gereği gibi yapılamadı.
2. Bazı sanayiler girdi bakımından dışa bağımlı olarak kuruldu.
3. Önemli ölçüde montaj sanayine kayıldı. Sonuçta ise bu tür sanayileşme, ithalatı hızla artırarak ülkeyi dış ödemeler bunalımına sürükledi.³²⁵

Demokrat Parti Döneminin (1950-1960) özellikle ilk beş yılında özel sermaye faaliyetlerine iktisadi alanda geniş yer verilmesine gayret edildi. Fakat özel sermaye kendisinden beklenen başarıyı gerçekleştiremedi. Bundan dolayı özel sektörün bıraktığı boşlukların devlet sanayiciliği ile doldurulması yoluna gidildi.³²⁶

Ekonomik sektörlerin GSMH’deki payları (1968 Faktör Fiyatları ile) şu şekildedir:

Çizelge 1.1. Ekonomik Sektörlerin GSMH’deki Payları

	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1950	41.2	13.1	40.9
1953	41.9	12.7	39.4
1954	37.5	14.3	42.7
1956	38.6	15.7	42.1
1958	39.8	16.5	41.2
1960	37.9	15.9	42.7

Kaynak: H. Şahin, a.g.e., s. 107

1950-1960 dönemindeki (1968 Faktör fiyatları ile) büyüme hızları; tarım sektörü %5.4, Sanayi sektörü %8.3 ve hizmetler sektörü ise %6.3 şeklinde gerçekleşti.³²⁷ Sanayi sektörü 1950-1960 döneminde yukarıda belirtildiği gibi, yılda ortalama %8.3 oranında büyüdü. Bu büyüme oranı GSMH büyüme oranının üstünde olduğundan sanayinin

³²⁴ Y.Acar, a.g.e., s. 96-97. DP döneminde faaliyete geçen bazı kurumlar şunlardır: Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (1950), Et ve Balık Kurumu (1952), Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (1954), Devlet Malzeme Ofisi (1954), Demir-Çelik İşletmeleri Genel Müdürlüğü (1955), Türkiye Selüloz ve Kağıt Fabrikaları İşletmesi Genel Müdürlüğü (1955), Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu (1957) (Y.Acar, a.g.e., s. 98).

³²⁵ Y.Acar, a.g.e., s. 97

³²⁶ N.Serin, a.g.e., s. 241

³²⁷ Tablo için bkz.: H. Şahin, a.g.e., s. 109. İstihdamın sektörel dağılımı için bkz.: H. Şahin, a.g.e., s. 109

GSMH içindeki büyümeye nisbi katkısı arttı. Bu sektörün GSMH içindeki payı dönem başında (1950-1953) ortalama %12 civarında iken, dönem sonunda (1957-1960) %16'yı aştı.³²⁸

DP Hükümetleri bir yandan tarımda atılım yaparken bir yandan da altyapı yatırımlarına önem verdi ve geniş bir altyapı programını gerçekleştirmeye koyuldu.³²⁹

Dönem sürecinde sanayi kesimi, tarımsal değişmeye ve kentleşmeye bağlı olarak iç pazarın genişlemesi sonucu canlılık kazandı. Bu dönemin temel özelliğini, sınai üretimde dışalım yerine yerli üretim (ithal ikameci) türü sanayileşmenin birinci aşamasının temel, ya da dayanıksız tüketim mallarının yerli üretim sürecinin tamamlanması oluşturur. Ayrıca bu dönemde bir taraftan kamu sanayi üretiminin artırılması zorunluluğu doğarken diğer taraftan özel sanayi de bu doğrultuda hızla gelişti. Bu dönemde yerli üretimin birinci aşaması özel ve kamu kesimlerinin birlikte gelişmesiyle sağlandı. Dönem sürecinde sanayinin gelişmesine katkı sağlayan bir başka etken, özellikle ulaştırma, enerji ve haberleşme alanlarındaki gelişmelerin sağladığı dışsal ekonomilerdir. Bu dönemde, ülke ekonomisi açısından son derece önemli olan başlıca sınai Kamu İktisadi Teşebbüsleri kuruldu. Bu dönem süresince sanayiye yapılan kamu yatırım oranı arttı. Her ne kadar bu dönemde özel kesime öncelik verilmiş olsa da kamu kesimi de genişledi.³³⁰ Bunun iki nedeni vardır: İlk olarak, özellikle dönemin ikinci yarısında, özel kesime dayalı sanayinin genişleyen iç talebi karşılayacak ölçüde gelişmemesi sonucu artan sınai ürün tüketiminin karşılanmak istenmesidir. Diğer neden ise, kamu kesiminin özel kesimin geliştirilmesine olabilecek katkısıdır. Dönemin sanayileşmesinin bir başka belirgin özelliği, tüketim malları üretimidir. Sınai üretimin genişlemesi büyük ölçüde, tüketim ve bir kısım ara malları alt sektörlerinde gerçekleşti.³³¹

Demokrat Parti döneminde, hizmet kesimleri hızla genişledi ve ekonominin gelir yaratma açısından bir numaralı kesimi durumuna geldi. Başka bir deyişle, bu dönemde

³²⁸ H. Şahin, a.g.e., s. 109. Sanayi sektöründeki büyümeyi etkileyen önemli etkenler için bkz.: H. Şahin, a.g.e., s. 110-113. İmalat sanayinde 10'dan fazla işgücü çalıştıran büyük sınai işletmelerde kamu ve özel sektörün ağırlıklarının dönem başı ve dönem sonu durumu için bkz.: H. Şahin, a.g.e., s. 112.

³²⁹ O.Yenal, a.g.e., s. 100.

³³⁰ Devletçiliğin terk edilerek özel sektöre dayalı bir kalkınma politikasının benimsenmesine rağmen uygulamada kamu kesiminin genişlemeye devam edişinin nedenleri için bkz.: Y. Acar, a.g.e., s. 98.

³³¹ Y.Kepenek, a.g.e., s.108-113.

ekonomik gelişme hizmet doğrultusunda olurken, hizmetler ekonomik gelişmeyi sürükledi.³³²

1950-1959 döneminde devlet bütçesinin her yıl yaklaşık yüzde 30'u yatırımlara ayrıldı. Fakat yatırım politikası sanıldığı kadar başarılı olamadı. Zira bulunan oranlar yüzde 10 ila 11 arasında seyretti.³³³

Demokrat Parti döneminde madenciliğin geliştirilmesine özel bir önem verildiği söylenemez. Bu dönemde özel olarak öncelik, hızlı kentleşme ve sanayileşme çabalarına koşut olarak enerji sektörüdür.³³⁴ Bununla birlikte bu dönemde bazı madenlerin üretiminde belli miktarlarda artış gerçekleşti.³³⁵ 1950 yılında önemli bir yenilik de sanayinin finansmanı konusunda oldu. “Devletçilik” döneminin temel kurumu, Sümerbank; “liberal” dönemin temel kurumu ise, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası’dır (TSKB). Bu banka 1950’de kuruldu ve 1951’de faaliyete geçti.³³⁶ TSKB, Dünya Bankası’nın isteğiyle azgelişmiş ülkeler için oluşturulan bir “ilk deney” niteliğindedir.³³⁷ Bu Bankanın amaçları, Türkiye’de özel sanayinin kurulmasına ve geliştirilmesine uzun vadeli yatırım kredileri vererek ve teknik yardım sağlayarak katkıda bulunmak, yabancı sermayenin Türkiye’de yatırım yapmasını ve ülkedeki sermaye piyasasının kurulup gelişmesini desteklemektir.³³⁸ 1950’li yılların ilk yarısında İstanbul Bankası, Demirbank, İşçi Kredi Bankası, Şekerbank, Pamukbank ve Vakıfbank gibi kamu ve özel sermayeli bankalar faaliyete geçti.³³⁹

1942 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu’nun yürürlükten kaldırılmasından sonra 1950 yıllarına kadar teşvik tedbirleri uygulamalarına pek rastlanmamaktadır. 1950 Seçimlerinin sonunda iktidara gelen DP döneminde ise teşvik tedbirleri yeniden ortaya

³³² Y.Kepenek, a.g.e., s.114-116.

³³³ Bir örnek için bkz.: Y.Acar, a.g.e., s. 81-84. Kamu ve özel sektörün yatırım içindeki oranları ve yıllık artış hızları için bkz.: Y.Acar, a.g.e., s. 96.

1950-1960 döneminde yatırımlarda önemli artışlar oldu. 1950’de milli gelirin %9,6’sını oluşturan yatırımlar, 1960’da %16’ya yaklaştı. Özel sektör yatırımlarının toplam yatırımlar içindeki payı, 1955 sonuna kadar %50’nin üstünde kaldı (E.Tokgöz, a.g.e., s. 150). Ayrıca yıllara göre yatırımların seyri için bkz.: Z.Hatiboğlu, a.g.m., s. 1014. 1957 yılı itibarıyla bazı ülkelerin yatırımların GSMH’ya oranı Türkiye’nin bu konudaki yetersizliğini ortaya koymaktadır: Venezüella %34,8, Japonya %33,5, Kanada %27,5, İsrail %26,5, Batı Almanya, 23,9, ABD %17,5, Yunanistan %15,6 (Y.Acar, a.g.e., s. 83).

³³⁴ Y.Kepenek, a.g.e., s. 113-114. 1950-1962 döneminde kurulan elektrik santrallerinin kurulu gücü ve üretim kapasitesi için bkz.: Y.Acar, a.g.e., s. 94.

³³⁵ Bkz.: Y.Acar, a.g.e., s. 92.

³³⁶ E.Tokgöz, a.g.e., s. 148. Banka’nın kuruluş amaçları için bkz.: E.Tokgöz, a.g.e., s. 149.

³³⁷ Y.Kepenek, Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri, s. 1771. Türkiye Sınai Kalkınma Bankası, özel sınaî kuruluşlara kredi sağlama görevini üstlendi. Sermayesinin %75’i özel ticari bankalardan, %15’i Ticaret ve Sanayi Odaları ve Borsalarından, %10’u ise özel kişi ve kuruluşlardan oluştu. Banka, kuruluşundan 1962 yılına kadar 500 milyon TL kredi açtı. Bu kredilerden büyük ölçüde tüketim malı üreten özel sınaî kuruluşlar yararlandı (Y.Acar, a.g.e., s. 96).

³³⁸ O.Yenal, a.g.e., s. 100-102

³³⁹ Akbank, a.g.e., s. 475

çıkı. Bu doğrultuda Ağustos 1951 tarihli ve “5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu” kabul edildi. Bu Kanuna dayanılarak Ağustos 1951’den 1954 yılına kadar 15 firma ve 15 milyon lira civarında yabancı sermaye geldi. Sonuçta bu Kanunla yabancı sermayeden kalkınma amaçları için yararlanabilmenin imkansızlığı anlaşıp, 18 Ocak 1954’de “6224 Sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” kabul edildi. DP Döneminde bunun dışında 1954 yılında “6226 sayılı Petrol Kanunu” çıkartıldı.³⁴⁰ 18 Mart 1954’de yasalaşan Petrol Kanunu ile yabancı ve yerli özel girişimcilere petrol faaliyet alanları açıldı. Bu karar çerçevesinde 6327 sayılı yasa ile Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı kuruldu.³⁴¹ DP Döneminde çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Cumhuriyet tarihinde ilk defa yabancı sermaye teşvike başlandı.³⁴² Bu Kanun ile ekonomi tamamen yabacılara açılmış oldu.³⁴³ Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu dışında, gelen yabancı sermaye de vardır. Bunlar, 6326 Sayılı Petrol Kanununa göre gelen sermaye, TSKB’nın uluslararası kurumlardan yaptığı borçlanmalar ve Ereğli Demir-Çelik Fabrikalarının kanunlarıyla gelen sermayelerdir.³⁴⁴ Görüldüğü üzere, DP Dönemi’nde (1950-1960) sermayenin dış kaynakları; dış borçlanma, yardımlar³⁴⁵ ve yabancı özel sermaye yatırımlarından oluşmaktadır.³⁴⁶

³⁴⁰ İ.Türk, a.g.m., s. 665-667. ABD’li uzmanlara hazırlatılan bu yasa ile ülkede petrol bulunması ve çıkarılmasında yabancı sermaye ve teknolojiiden yararlanılmasını amaçlıyordu. (Y.Kepenek, a.g.e., s. 100).

³⁴¹ E.Tokgöz, a.g.e., s. 159

³⁴² Y.Acar, a.g.e., s. 96

³⁴³ E. Tokgöz, a.g.e., s. 159

³⁴⁴ A.İlkin, Türkiye’de Sanayi Politikası, s. 400. Ayrıca 1907-1950 arası dış kaynakların toplam kaynak kullanımı içindeki payları için bkz.: Y.S. Tezel, a.g.e., s. 190. Sanayileşme sorununda dış kaynak ihtiyacını karşılamak amacıyla yabancı sermayenin teşvik edilmesi, 1947’de Hasan Saka Hükümeti’nin programında yer aldı. Esasında ise yabancı sermayenin belli koşullar altında ülkeye gelmesine 1923’de yapılan Türkiye İktisat Kongresi’nde de karar verildi. Fakat uygulamada 1951’de 5821 Sayılı “Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu” ile yabancı sermaye teşvik edildi. Bu kanuna göre yabancı sermaye çeşitli hak ve menfaatlerden yararlanabilecektir. Fakat bu kanun yabancı sermayeyi, özellikle de kâr ve sermaye fazla cezbetmedi (A.İlkin, a.g.m., s. 398). Daha açık bir deyişle, yabancı sermaye girişlerini özendirerek, yabancı sermayenin istediğı güvenceleri sağlayacak bir düzenin kurulmuş olmasına rağmen, ülkeye gelen yabancı sermaye izin verilenlere göre çok düşük kalmıştır. Tayanç bu durumun sebeplerini; yabancı sermayenin, tanınan olanakları yeterli görmemesine ya da verilen izinlerin yeterli bir incelemeden geçirilmeden izin verilmesine bağlamaktadır (a.g.e., s. 157). Bu noktada özel yabancı sermayenin yıllar itibarıyla (1951-1964) Türkiye’ye gelişi ve yabancı sermaye kuruluşlarının yapmış oldukları transfer miktarları ve oranları hk. bkz.: A.İlkin a.g.m., s. 399-400.

³⁴⁵ Türkiye, 1950-1960 arası, ABD’den aldığı dış yardımın büyüklüğü 1 milyar 110 milyon dolar civarındadır. Bu yardımın en önemli bölümü tarım kesimine aktarıldı. Bununla, “Türkiye’nin uluslararası işbölümü içinde bir tarım ülkesi olarak yerini alması gerçekleştirilmek” istendi (Ö. Özgür, a.g.e., s. 190-191).

³⁴⁶ Bkz.: Y.Kepenek, a.g.e., s. 97-102. 1950-1960 döneminde ülkeye 103.931 liralık özel yabancı sermaye girdi. Bundan ayrı olarak 1954-1963 yılları arındaki dönemde 1954 tarihli Petrol Yasası’na göre Türkiye’ye giren yabancı sermaye ise 182.248 dolara (yaklaşık 1.5 milyar TL) ulaştı (Y.Acar, a.g.e., s. 84). 1946-1962 döneminde kullanılan dış sermaye kaynakları ve miktarları için bkz.: Y.Acar, a.g.e., s. 85, 102.

6224 Sayılı Kanuna göre, fiilen gelen yabancı sermaye oranı şu şekildedir: %22.8’i ilaç sanayi, %19.8’i kauçuk sanayi, %17.5 elektrik ve elektronik sanayi, %11.5’i madeni eşya ve makine sanayi, %7.2’si gıda

1.2.4.3. KİT'ler (İDT)

1950-1960 döneminde hükümet, devletin ekonomideki yerinin küçültüleceğini vaat etmesine rağmen bunu gerçekleştiremedi.³⁴⁷ DP döneminde özel girişim tarafından yüksek sermaye gerektirdiği için ele alınamayan temel sınai ve tarımsal mallar ile ara malların üretimi devlet ve KİT'ler eliyle gerçekleştirildi.³⁴⁸

Demokrat Parti, iktidara gelir gelmez ilk işlerden biri olarak İktisadi Devlet Teşekküllerini satılığa çıkartmayı denedi. Fakat bu politika Bulutoğlu'nun deyişiyle *“elle tutulur bir sonuç alınmadan terkedildi”* ve bir süre sonra da yine devlet sermayesi ile yeni fabrikalar kurma usulü sanayileşmenin harekete geçirici kuvveti olarak kabul edilmeye başlandı. Başka bir deyişle, *“DP iktidarı bir nebze kalkınma sağlamaya çalıştığı zaman açıkça belli etmemeye gayret ederek bunu devlet sermayesi ile yapmaktan başka bir çıkar yok bulamamıştır.”* Bütün bunların yanında II. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında başlayan süreçle birlikte en az on beş yıl boyunca devletçilik aleyhinde çok söz söylendi. Fakat 1945-1960 arasında da hükümetler kalkınma çabalarını devlet sermayesi ile yapmak zorunda kaldılar.³⁴⁹

DP dönemi, yine Bulutoğlu'nun yerinde ifadesiyle³⁵⁰ *“devletçiliğe itirafsız bir dönüş”* yıllarıdır. Bütün Cumhuriyet döneminde, Türkiye devletçiliği istese de istemese de, kalkınmayı istediği zaman, bunu daha çok devlet kesimine dayanarak yapmak zorunda kaldı. Bulutoğlu, Türkiye'de de devletin üretim faaliyetlerinde ön planda rol oynamasını istemek bir doktrin meselesi olmaktan önce, Türkiye'nin kalkınmasını isteyip istememek meselesi olduğunu ileri sürmektedir.³⁵¹

sanayi, %3.5'i taşıt araçları sanayi ve %17.7'si de diğer sanayi dallarına dağılmaktadır (A.İlkin a.g.m., s. 400).

³⁴⁷ H. Şahin, a.g.e., s. 124

³⁴⁸ M.Hiç, a.g.m., 546. Kamu İktisadi Kuruluşlarının yıllara göre (1938-1960) milli gelire yaptıkları katkının oranları için bkz.: Y.Ülken, a.g.m., s. 190.

³⁴⁹ Kenan Bulutoğlu, *“Devletçilikten Vazgeçemeyiz; Çünkü...”*, Yön, Yıl: 1, Sayı: 8, 7 Şubat 1962, ss. 13, s.13

³⁵⁰ Türkiye'de 1933'den beri uygulanmakta olan devletçi sanayileşme politikası, İkinci Dünya Savaşı sonrası Batı'dan esen liberal havanın etkisiyle yumuşamaya başladı ve 1950'deki iktidar değişikliği ile de son buldu. 1950 Seçimleri ile iktidara gelen Demokrat Parti Hükümetleri özel teşebbüse dayalı bir sanayileşme politikası benimsemesine rağmen, bu dönemde devlet yatırımlarında bir gerilemeden söz edilemez. Aksine, bir yandan altyapı geliştirilirken diğer yandan da henüz özel sektör tarafından üretilmeyen bazı sınai maddeler ile ara mallarını üretecek sanayilerin bizzat devlet tarafından kurulması zorunluluğu, kamu yatırımlarının gerilemesi bir yana daha artmasına neden oldu (Y.Acar, a.g.e., s. 95).

³⁵¹ K. Bulutoğlu, a.g.m., s. 13

1.2.4.4. Tarım ve Dış Ticaret

1950'yle başlayan süreçte dış ticaret hacminin GSMH'ya oranında önemli değişimler meydana geldi.³⁵² DP iktidara gelince, dış ticareti geniş ölçüde serbest bıraktı. 1953'e kadar devam eden bu serbesti, dış ticaret açığının hızla büyümesine neden olunca 20 Nisan 1953'den itibaren serbest ithalat rejiminden tamamen vazgeçildi. Fakat ithalatın sınırlandırılmasına ve ihracatın arttırılması çabalarına rağmen dış ticaret açığının kronikleşmesine engel olunamadı. 1950-1960 döneminde dünya ithalat hacminin genişlemesine karşılık Türkiye'nin ithalatı 1952'den sonra geriledi.³⁵³

1950-1960 döneminde ihracat içinde tarımsal ürünler büyük bir ağırlıktadır. Buna karşılık, ithalatın önemli bir bölümünü ise hammaddeler ile yatırım malları oluşturmaktadır.³⁵⁴ 1950-1960 döneminde ithalatın yapıldığı ülkenin ve bölgenin belirlenmesinde dış yardımlar etkili oldu.³⁵⁵ İhracatta da benzer bir durum söz konusudur.³⁵⁶

Tarım, DP döneminde büyük bir gelişme gösterdi. Bunun başlıca sebeplerini; tarımda makineleşme, karayolları ağının genişlemesi, gübre ve ilaç kullanımı, baraj ve sulama kanallarındaki artış, kırsal kesim örgütlenmesinde artış (Tarım Kredi Kooperatifleri), elektrik enerjisi üretimindeki artış, uygulanan ekonomi politikaları gibi birbiriyle bağlantılı olmanın ötesinde, birbirleriyle sebep-sonuç ilişkisi de olan olgulardır.³⁵⁷

Dış yardım ve tarıma verilen kredilerle de desteklenen traktör ithalatı hızla artırıldı ve ekim alanı genişletilmekle birlikte yeni toprakların tarıma açılması sonucu, meraların sürülmesine göz yumuldu. Bu durum tarım üretimini artırırken hayvancılığı sınırlandırdı. Bu dönemde tarımdaki gelişmeler "tarım devrimi" olarak nitelendirilebilir.³⁵⁸ DP döneminde Türk köylüsü ilk defa ev ekonomisinden piyasa ekonomisine geçerek piyasa için üretim ve para kazanma fırsatını elde etti.³⁵⁹

³⁵²Yıllara göre dağılımı için bkz.: E.Manisalı, a.g.m., s. 109. Ayrıca 1950-1960 döneminin dış ticaret rakamları için bkz.: Z.Hatiboğlu, a.g.m., s. 1017.

DP döneminin dış ticareti konusundaki bazı tespitler için bkz.: E.Tokgöz, a.g.e., s. 155-156.

³⁵³ Y.Acar, a.g.e., s. 98-99

³⁵⁴ Yıllara göre değişiklikleri gösteren bir tablo için bkz.: M.Düzgüneş, a.g.e., s., s. 100

³⁵⁵ Türkiye'nin 1950-1960 dönemin ithalatında ilk sırada Orak Pazar ülkeleri gelmektedir. Ortak Pazar ülkeleri içinde ilk sırayı Batı Almanya almaktadır. (Detaylı oranlar için bkz.: Y.Acar, a.g.e., s. 100). İthalat ve ihracatın bölgeler ve ülkeler itibariyle dağılımı için bkz.: E.Manisalı, a.g.m., s. 110.

³⁵⁶ Oranlar için bkz.: Y.Acar, a.g.e., s. 101.

³⁵⁷ E.Çarıkçı, a.g.m., s. 625-627

³⁵⁸ O.Yenal, a.g.e., s. 99. Dönem içinde tarımın durumunu gösteren rakamlar ve bazı değerlendirmeler için bkz.: Y.Kepenek, a.g.e., s. 103-108; E.Tokgöz, a.g.e., s. 143-147; E.Çarıkçı, a.g.m., s. 625; Y.Acar, a.g.e., s. 88-91.

³⁵⁹ E.Çarıkçı, a.g.m., s. 626

1.2.4.5. Ulaştırma

1950 sonrasında izlenen ulaştırma politikası 1947'den itibariyle şekillenmeye başladı. 1950 sonrası dönemde özellikle de karayolu ulaştırmasında hızlı bir gelişme yaşandı. Havayolları ve deniz yollarında da önemli gelişmeler olurken, demiryollarında ise ciddi bir gelişme olmadı.³⁶⁰

1950-1960 döneminde uygulanan iktisat politikası önceki dönemlerde uygulanan devletçi, müdahaleci iktisat politikasından bir dizi farklı özellikler taşımaktadır.³⁶¹ Türkiye, DP döneminin başlarında ithal ikamesinin birinci aşamasının gerektirdiği temel tüketim malları üretimine ağırlık verirken, dönemin ikinci yarısında ise ara malları yatırım ve üretiminde de önemli mesafeler aldı.³⁶² DP iktidarı, Türkiye ekonomisinin gelişmesi yolunda önemli atılımları sağlamakla birlikte büyük yanlışlıklara da yol açtı.³⁶³

DP döneminde öngörülenin aksine devletin ekonomideki nispi payında daralma olmadı. Bu dönemde yatırımların GSMH'ya oranı yaklaşık %14.1'e yükseldi. Bunun %6.8'i kamu, %7.3'ü özel kesime aittir. 1950'li yıllarda tarımın toplam yatırımlarındaki payı yaklaşık %22'ye yükselerek sanayi sektörünün payına eşitlendi. Yatırımların %44'ü üretken sektörlere yapılırken, %56'sı alt yapıya ve hizmet sektörüne tahsis edildi. Bu dönemde tarımda makineleşme ekili alanların genişlemesine ve üretimin artmasına yol açtı. Sanayide fabrikaların kurulması, tarımda ekili alanların genişlemesi, ulaştırma sektöründe karayolu yapımına ağırlık verilmesi, elektrik üretim şebekelerinin geliştirilmesi büyümeyi uyarıcı ve yönlendiren başlıca etkenler oldu. Yapılan yatırımların dağılımında, özellikle yer seçiminde politik tercihler ağır bastı. KİT'in yönetiminde politik ve keyfi yaklaşımlar olağan hale geldi. Genişlemeci para ve maliye politikaları izlendi. Bütçe denkliliği önemsenmedi. Dönemin ilk yıllarında dışa açık bir iktisat politikası takip edildi. Liberal bir yabancı sermaye mevzuatı oluşturuldu. Fakat liberasyonu takiben dış ticaret açıkları genişledi. 1956'da Milli Korunma Kanunu tekrar yürürlüğe kondu. Maliyetlerin yüksek olmasına karşılık, fiyatların da yüksek olması sanayi de kârları yükseltti. Fakat 1956'dan itibaren sanayinin ihtiyacı olan hammadde ve ara malları ithalatının çok daralması bu sektörün sıkıntısını artırdı. Yabancı sermayeye verilen teşviklere rağmen bu dönemde özenli bir yabancı özel sermaye

³⁶⁰ Ulaştırma alanında dönem içindeki gelişmeleri gösteren rakamlar ve değerlendirmeler için bkz.: Y.Kepenek, a.g.e., s. 115-116; Y.Acar, a.g.e., s. 102-106.

³⁶¹ Bu özelliklerle ilgili bkz.: H. Şahin, a.g.e., s. 101-102.

³⁶² E.Çarıkçı, a.g.m., s. 626

³⁶³ O.Yenal, a.g.e., s. 106-107

yatırımını olmadı.³⁶⁴ Türkiye bu dönemde yoğun biçimde dış borçlanmaya açıldı. Yabancı kaynaklarla birlikte ekonomiye dışarıdan müdahaleler arttı. DP Döneminde kamu kesimi yatırımları ulaştırma ve haberleşme alt yapısına, tarıma ve sanayide ise, ara ve yatırım malları sanayii alt dallarına yöneldi. Buna karşılık özel kesim tüketim malları sanayine, özellikle de dayanıklı tüketim malları sanayine girdi. Devlet alt yapıyı geliştirerek özel kesim için dışsal ekonomi sağladı. Bu dönem devletin ekonomideki payı daralmayıp aksine genişledi.³⁶⁵ Türkiye’de 1946’da ve 1958’de devalüasyon yapıldı. Kepenek’in ifadesiyle, dönem (1945-1960) devalüasyon ile başladı, devalüasyonla sona erdi.³⁶⁶

DP Döneminin Türk sosyal yapısı açısından önemli bir sonucu da, fert-toplum dengesinin bozulmasıdır. Türkdoğan,³⁶⁷ Türk sanayi sisteminde, “fert-toplum çıkarları dengesi”nin ilk defa 1950-1960 döneminde özelliğini koruyamadığı ileri sürmektedir. Zira bu dönem, ferdi girişimlere yönelen liberalleşme hareketine sahne oldu.

Savaş sonrası başlayan dönem, özellikle de DP döneminde, sanayi kesimi tarımsal değişime ve şehirleşmeye bağlı olarak iç pazarın genişlemesi sonucu canlılık kazandı. Bu dönemin temel özelliğini, sınai üretimde dışalım yerine yerli üretim türü sanayileşmenin birinci aşamasının tamamlanması oluşturur. Bu niteliğiyle dönem, “*bir bakıma özel sanayiye geçiş dönemi*” sayılabilir.³⁶⁸

Dönem sonuna gelindiğinde Türkiye’nin liberalizmle kalkınmanın işlenilen seviyede ol(a)mayacağı ortaya çıktı. Demokrat Parti dönemi (1950-1960), iktisadi politikalar açısından liberalizmle başladı, devletçilikle sona erdi. Bu dönemin ortalarına kadar olan zaman dilimi, “hızlı liberalizm”, 1956 sonrası yıllar ise, “zorunlu devletçilik” olarak nitelendirilebilir.

1.2.5. 27 Mayıs Ve Planlı Kalkınma Dönemi (1960-1964)

27 Mayıs 1960 sabahı Ordu mensubu genç subaylar Milli Birlik Komitesi (MBK) adında bir grup kurdu ve yönetime el koydu. Başarılı olan Askeri Müdahale bir “meşruluk sorunu” da yaratmadı.³⁶⁹ Demokratik düzeni yeniden kurmak üzere harekete geçen MBK, bir bilim kurulu oluşturdu ve yeni Anayasa hazırlıkları da başlatıldı.

³⁶⁴ 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çerçevesinde 1954-1960 döneminde gelen yabancı özel sermaye yatırımlarının tutarı, 104 milyon dolardan ibarettir (H. Şahin, a.g.e., s. 105).

³⁶⁵ H. Şahin, a.g.e., s. 102-106

³⁶⁶ Y.Kepenek, a.g.e., s. 118

³⁶⁷ O.Türkdoğan, a.g.e., s. 416

³⁶⁸ Y.Kepenek, a.g.m., s. 1770

³⁶⁹ Bülent Tanör, Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri, 22. Baskı, YKY, İstanbul, 2012, s. 366

Belirlenen bir Komisyon yeni Anayasayı hazırlamakla görevlendirildi.³⁷⁰ 27 Mayıs Hareketinin yapısına uygun olarak hazırlanan³⁷¹ Anayasa tamamlandı ve 9 Temmuz 1961’de halkoyuna sunuldu. Yüzde 61 civarında evet oyuyla halk tarafından kabul edildi. 4 Eylül 1961 tarihli Kanun ile de Kurucu Meclis lağvedildi.³⁷² 15 Ekim 1961 günü yapılan genel seçimleriyle oluşan XII. Dönem TBMM’si 25 Ekim 1961’de toplandı. Böylece “Geçiş Rejimi” son buldu ve yeni anayasal düzene geçilmiş oldu.³⁷³

1.2.5.1. Hükümet Programlarında Sanayi

27 Mayıs sonrasında oluşan Askeri Yönetim 8 Temmuz 1960’da “27 Mayıs İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?” adını taşıyan bir açıklama yaptı. Bu açıklamanın “plansız bir yatırım politikası ve suiistimaller” başlıklı ikinci kısmında ekonomik durum şu şekilde özetlenmektedir:³⁷⁴

“Düşük iktidarın takip ettiği iktisadi ve mali politika maalesef memleketi mali bir uçuruma sürüklemiştir. Her iktidar memleketin kalkınması için çalışmak ve eserler meydana getirmek mevkiindedir. Ancak bu kalkınmanın herşeyden evvel bir plana, bir hesaba dayanması gerekir. Eski iktidarın (görülmemiş kalkınma) diye vasıflandırdığı kalkınma hiçbir plan ve hesaba istinat etmiyordu.”

Bu görüş takip eden hükümetlerce de benimsendi.

Bir dönemin sanayi politikalarının anlaşılmasında hükümetlerin politikaları ve doğal olarak da onların politikaların dayandığı hükümet programları temel niteliktedir. Çalışmada 1960 sonrası dönemin başlangıcını oluşturan 1960 Askeri Darbesi’nin ardından gelen hükümetlerin programlarında yer alan iktisadi ve sanayi konularına değinildi. Bu dönemde Cemal Gürsel’in başkanlığında iki; İsmet İnönü’nün başkanlığında ise üç hükümet kuruldu.³⁷⁵ Toplam dört hükümet programı çalışma bağlamında incelendi.³⁷⁶

Türk siyasi tarihinin ilk koalisyon hükümeti 20 Kasım 1961’de kuruldu ve 2 Aralık’ta güvenoyu aldı. Hükümet programı, “planlı kalkınma, özel teşebbüsün desteklenmesi,

³⁷⁰ E.Tokgöz, a.g.m., s. 576

³⁷¹ İ. Ortaylı-İ. Küçükkaya, a.g.e., s. 177

³⁷² K.Unat, a.g.m., s. 280

³⁷³ B.Tanör, a.g.e., s. 376

³⁷⁴ E.Tokgöz, a.g.e., s. 166

³⁷⁵ 27 Mayıs 1960’la başlayan yeni dönemde 2. Sanayi Kongresi’nin yapıldığı döneme kadar kurulan Cumhuriyet Hükümetleri: I.Gürsel Hükümeti (30 Mayıs 1960-5 Ocak 1961); II.Gürsel Hükümeti (5 Ocak 1961-20 Kasım 1961); VIII. İnönü Hükümeti (20 Kasım 1961-25 Haziran 1962); IX. İnönü Hükümeti (25 Haziran 1961-25 Aralık 1963); X. İnönü Hükümeti (25 Aralık 1963-20 Şubat 1965).

³⁷⁶ II. Gürsel Hükümeti’nin Programı yoktur.

enflasyon ve işsizlikle mücadele, toprak reformunun uygulanmasıyla yabancı sermayenin desteklenmesi ve dış politikada önceki anlaşmalara sadık kalındığı”³⁷⁷ hususlarını içermekteydi.

Dönem içinde uygulanan iktisadi politikaların ise bir bütünlük arz ettiği, daha yerinde bir ifadeyle aynı anlayış ve çizgide devam ettiği rahatlıkla söylenebilir. Bu doğrultuda dönemin ilk Hükümeti olan I. Gürsel Hükümeti Programında, kendilerini “İnkılâp Hükümeti” olarak nitelendirmektedir. Bu vurgunun altında yatan her ne kadar siyasal durum ise de iktisadi açıdan da başlattığı yeni dönem de bu nitelemeyle uyumludur.

I.Gürsel Hükümeti’nin (30 Mayıs 1960-5 Ocak 1961) Programında dikkat çeken hususlardan biri, yakında tamamlanacak ve Meclis’e sunulacak “İktisadi Planlama Dairesi”nin kuruluş kanunudur. Bunun gerekçesi ise, “*memleket iktisadiyetinin ahenkli bir surette gelişmesi ve halkımızın tüm olarak, hakiki refaha doğru ilerleyebilmesi için, yatırımları şahsi, indi ve iç politika mülâhazalarından kurtarıp rasyonel ve planlı bir temel oturtmak, çok ehemmiyet verdiğimiz bir esastır*” şeklinde açıklandı. Ziraat, sanayi, ulaştırma, bayındırlık ve imar işlerinin genel bir kalkınma planı çerçevesi içine alınacağı belirtildi.³⁷⁸ Bu dönemde kurulan II. Gürsel Hükümeti, Program getirmedi.³⁷⁹

Mevcut tezin ana çalışma konularından biri olan 1962 Sanayi Kongresi, İsmet İnönü’nün başkanlığında kurulan 26. Cumhuriyet Hükümeti (VIII. İnönü Hükümeti) döneminde yapıldı. Bu hükümet –yukarıda da belirtildiği gibi- aynı zamanda Cumhuriyet döneminin ilk koalisyon hükümetidir. “Karma Hükümet” olarak nitelendirilen VIII. İnönü Hükümeti’nin programında iktisadi meselelere geniş yer verildi. İktidarın planlı kalkınma fikrine yatkın olması gereği vurgulanarak, yatırımların isabetli bir plana dayanmasının önemi belirtildi. Milli ekonominin gelişmesinde yabancı sermayenin gerekliliğinin altı çizildi. Ayrıca sanayi alanında problemlerin çokluğu ve çeşitliğine değinildi. Sanayi alanında gerek kamu sektöründe gerekse de özel sektörde mevcut teşekküllerin tam kapasite ile çalıştırılmasının sağlanması gerekliliği üzerinde duruldu. Programda iktisadi alanda yapılan teşhislerin yerindeliği dikkat çekicidir. Teşhis edilen problemlere yönelik getirilmesi düşünülen çözüm önerileri ise oldukça somut ve gerçekçi görünmektedir. Hükümet Programında sanayi alanında bazı alt

³⁷⁷ E.Tokgöz, a.g.m., s. 581

³⁷⁸ Naci Önsal-Yusuf Ekinci, Türkiye Cumhuriyeti’nin 60 Hükümeti ve Programları, Türkiye Kamu-Sen, Ankara, 2010, s. 271-272

³⁷⁹ N. Önsal-Y. Ekinci, a.g.e., s. 275

sektörler özel olarak vurgulandı. Ayrıca DPT'ye belirlenen misyonun önemi açıklandı.³⁸⁰

Üç siyasi parti ve bağımsızlar ile İnönü'nün başkanlığında kurulan 27. Cumhuriyet Hükümeti (IX. İnönü Hükümeti) Programı, bir önceki programın devamı niteliğindedir. Bu programda da karma ekonomik düzen ve planlı kalkınma vurgusu belirgindir. Özel teşebbüsün desteklenmesi ve devletin esas prensip olarak, stratejik yatırımları, uzun süreli yatırımları ve özel teşebbüsün gerçekleştiremediği yatırımları yapacağı belirtildi. Ayrıca hazırlanmakta olan ve 1963-1967 devresini kapsayacak olan Kalkınma Planı'nın belirlenen temel prensipler doğrultusunda Meclis'e sunulacağı ifade edildi. Yine bu Programda da yabancı sermayeden yararlanılacağı vurgulandı.³⁸¹

İsmet İnönü'nün X. ve sonuncu hükümeti 25 Aralık 1963'de kuruldu. Yeni kurulan Hükümetin programı da bir öncekinin devamı niteliğindedir. Programda iktisadi kalkınma alanında son iki yılda büyük adımlar atıldığı fakat bu başarıların ekonominin içinde bulunduğu durumu ve çözülmesi gereken köklü çözümleri unutturmaması gerektiği vurgulandı. Kalkınma Planı'nın öneminin ve o zamana kadarki sonuçlarının genişçe yer aldığı Program'da yine sanayi alanında atılan bazı adımlara yer aldı. Kısaca, bu programda kendinden önceki iki programdan ayrılmamaktadır.³⁸²

Cumhuriyetin ilanından sonra farklı alanlarda sanayinin gelişmesi için devletin teşvik ve desteği ile pek çok adım atıldı. Yeni bankalar kuruldu, bazı işletmeler devletleştirildi. Sanayinin kontrolü için kurumlar oluşturuldu. Şeker, dokuma, demir-çelik alanları başta olmak üzere birçok alanda yeni fabrikalar, ulaşım altyapısının geliştirilmesi için kurumlar kuruldu, projeler uygulandı, nitelikli eleman ihtiyacının karşılanması için eğitim kurumları açıldı, yeni mevzuatlar oluşturuldu, girişimcileri destekleyen-teşvik eden kanunlar çıkarıldı. Temel ihtiyaçlar başta olmak üzere birçok ihtiyacı dışa bağımlı olmadan karşılamak yolunda çabalar sonuç verdi ve Türkiye özellikle Atatürk Dönemi'nde büyük atılım gerçekleştirdi. Fakat onun ölümünden sonra başgösteren savaş ortamı ve çıkan Savaş Türkiye'nin gelişmesine büyük sekte vurdu. Savaş sonrası ise yanlış iktisadi politikalar Türkiye'yi adeta tekrar yarı sömürge bir ülke haline getirdi. Fakat iç dinamikler ve zorlamalar ülkeyi 1960'lı yıllara belli bir sanayi altyapısıyla birlikte ulaştırdı.

³⁸⁰ Bkz.: N.Önsal-Y.Ekinci, a.g.e, s. 276-285

³⁸¹ Bkz.: N.Önsal-Y.Ekinci, a.g.e., s. 288-303

³⁸² Bkz.: N.Önsal-Y.Ekinci, a.g.e., s. 308-322

1.2.5.2. Kongreler Döneminde Meclis ve Senato'da Sanayi Görüşleri

1.2.5.2.1. 1962 Sanayi Kongresi Süreci

Türkiye'nin sanayileşme gerekliliği Meclis ve Senato'da yapılan konuşmalarda da zaman zaman savunuldu. Fakat genel olarak sanayileşmeden ziyade sanayi alt sektörlerine yönelik görüş ve düşünceler ifade edildi.

Cumhuriyet Senatosu Üyeleri, gerek Hükümet Programları üzerinden gerekse de diğer konularla ilgili konuşmalarında sanayi ve sorunlarına farklı boyutlarla değindiler. Senatörlerin Başbakan İsmet İnönü'nün oluşturduğu Hükümet programının görüşülmesi üzerine 29 Kasım 1962'de yaptıkları konuşmalarda öne çıkan tespit ve görüşler kısaca şu şekilde ifade edilebilir:

- Sanayimizin hammadde ihtiyacı karşılanamamaktadır.
- Sanayimiz ciddi bir rekabete, özellikle de fiyat ve kalite bakımından dayanacak sıhhat ve hazırlıkta değildir.³⁸³ Sanayimiz fiyat, kalite ve miktar bakımından bir ihrac değeri taşımamaktadır.³⁸⁴
- Mevcut sanayi Ortak Pazar konusunda daha yakından düşünülmelidir.
- İktisadi Devlet Teşekküllerinde personel fazlalığı vardır.
- Vergi sistemindeki aksaklıklar ve eksiklikler yabancı sermayenin ürkek davranmasına sebep olmaktadır.
- Ziraat mi sanayi mi tercihi tam olarak ortaya konulamamaktadır. Mesela 1962 bütçesinde ziraatla mi sanayi ile mi kalkınacağımız belli değildir.³⁸⁵
- Sanayi ürünlerinin ihracat içindeki payı düşüktür.
- Sanayinin Ortak Pazara girmemiz durumunda zor bir duruma düşmemesi için önlemler bir an önce alınmalıdır.
- Devlet sektörüne ait sanayi rasyonel bir nizamda çalışmamaktadır.
- Devletin sanayi ile ilgili kurumları/daireleri görevlerini, istenildiği oranda yerine getirememektedir.
- Sanayi kolları istenilen seviyeye gel(e)medi.
- Sanayi bölgelerinde tedbirlerin önceden alınmamış olması, normal hayatı felce uğratmaktadır.³⁸⁶

³⁸³ Oğuz Bekata, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Yirmi Yedinci Birleşim, 01.02.1962, s. 567

³⁸⁴ O. Bekata, a.g.ç., s. 570

³⁸⁵ Neşet Çetintaş, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Yirmi Yedinci Birleşim, 01.02.1962, s. 578

- Türk sanayisi oldukça gençtir ve himayeye muhtaçtır.
- Türk sanayisi gelişme çağındadır.
- Devlet sanayiye himayede uzaklaşmamalıdır.
- Sanayide henüz sermaye birikimi oluş(a)madı.
- Sanayide haklarının koruyacak mekanizmalardan, niteliğe kadar işçi konusu da çok yönlü meseleleri olan bir konudur.
- Türkiye’de kendi kaynaklarının bir kısmını dahi, yeterli ve o alandaki sanayisi olmadığı için kullanamamaktadır.
- Sanayileşme bir plan dahilinde gerçekleştirilmeli ve bu planı, milletçe fedakârlıklarla, sabırla ve azimle uygulamalıyız. Bu plan; uzak hedefli sanayileşme planı, yakın hedefli sanayileşme planı ve küçük sanatlar ve el sanatları planı şeklinde olmalıdır.³⁸⁷
- Türkiye’nin bazı bölgeleri sanayileşmeden nasibini alamadı.
- Sanayileşmede en önemli rolü enerji oynar. Ucuz enerji ise, sudan ve barajdan sağlanır.³⁸⁸
- Sanayileşmeye yeterli mali kaynak ayrılmamaktadır.
- Sanayide eğitim konusu üzerinde durulması gereken en önemli konulardan biridir.
- Sanayi ürünlerimizin kalitesi düşüktür. Kalite kontrolü konusunda alınan önlemler yetersizdir.
- Yerli sanayiye gereken kredi sağlanırsa, üretim kapasitesi artacak, ithalat yerine ihracatta bulunulabilecektir. Bunun sonucunda da ülkemize fazla miktarda döviz gelecektir.³⁸⁹
- Sanayideki devlet yatırımlarının çoğu rantabl değildir.³⁹⁰
- Ülke sorunların giderilmesinde başlıca faktör, yerli sanayimizin kalkınması meselesidir.³⁹¹
- Sanayiye öncelik verilmelidir.

³⁸⁶ Cahit Tokgöz, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Yirmi Beşinci Birleşim, 05.02.1962, s. 99

³⁸⁷ Yusuf Demirdağ, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Dördüncü Birleşim, 08.02.1962, s. 474

³⁸⁸ Y. Demirdağ, a.g.ç., s. 475

³⁸⁹ Rifat Öztürkçine, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Beşinci Birleşim, 09.02.1962, s. 579

³⁹⁰ Kâmil Yurdakul, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Onuncu Birleşim, 29.11.1962, s. 128

³⁹¹ Hüsnü Dikeçligil, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Beşinci Birleşim, 09.02.1962, s.135

- Eldeki sanayi tesislerinin randımanın azami şekilde artırılması fakat diğer yeni sanayi tesisleri ise milli hususi sermaye ile yabancı sermayeye bırakılmalıdır.³⁹²
- Sanayi kredileri yetersiz ve pahalıdır, uygun değildir.³⁹³

TBMM Karma Bütçe Komisyonu'nca TBMM Başkanlığı'na sunulan 29 Ocak 1962 tarihli ve 1/5 Esas Numaralı "Karma Bütçe Komisyonu Raporu"nda, sanayi mamullerin ihracatının dış ticaret içindeki payı son derece düşük olduğu belirtildi. Sanayi mamullerimizin dış piyasalarla rekabet edebilmesi için bazı önlemlerin alınması gerektiği belirtildi. Rapora göre, *"Müşterek Pazara üye olmak arzusunu ciddi olarak izhar ediyor ve bunu gerçekleştirmek istiyorsak, sanayimizi daha modern, rasyonel çalışır ve diğer üyelerin mamulleriyle fiyat bakımından rekabet edebilecek hale getirmek ve bunun tedbirlerini şimdiden almak zorundayız. Sanayide maliyet düşürmeleri, modern ekonominin prensiplerine ciddi bir şekilde riayet etmekle mümkün olur."* Sanayide rasyonelleşme ve prodüktivitenin artırılması için bir an önce gayret emek gereklidir. Ayrıca Rapora göre vergi mevzuatında sanayiye engelleyen hususlar bulunmaktadır.³⁹⁴

Karma Bütçe Komisyonu Raporu, sanayinin hemen her alanında dikkat çekerken, sanayi alt dallarının kurulmasının ona yardımcı diğer sanayi kollarının da kurulmasını, gelişmesini kısa sürede sağlayacağı görüşüne yer vermektedir.³⁹⁵

Bu süreçte Hükümet, yerli sanayinin korunması konusuna dikkat ettiğini ileri sürdü. Buna uygun olarak yerli sanayinin korunması da göz önünde tutularak, yerli sanayiye himaye edecek şekilde kotalar hazırlandığı belirtildi.³⁹⁶

Zaman zaman Meclis'te ve Senato'da sanayinin korunmasının ve geliştirilmesinin gereği, sanayi politikasında istikrarın önemi ve gerekliliği düşük bir ses tonuyla da olsa dile getirildi. Sanayi konusunda senato üyelerinin soruları niceliksel veriler ışığında cevaplandırıldı, gelişmeler ve durumlarla ilgili bilgi, görüş ve düşünceler Senatoyla paylaşıldı.

³⁹² Esat Çağa, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Beşinci Birleşim, 09.02.1962, s. 143

³⁹³ İhsan Sabri Çağlayangil, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Beşinci Birleşim, 09.02.1962, s. 150

³⁹⁴ Karma Bütçe Komisyonu, 1962 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Karma Bütçe Komisyon Raporu, Ankara, TBMM Basımevi, 1962, s. I-XIII

³⁹⁵ Mesela traktör sanayi bkz.: Karma Bütçe Komisyonu Raporu, s. XIX

³⁹⁶ İhsan Gürsan, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Üçüncü Birleşim, 07.02.1962, s. 293

Sanayi alt dalları içinde en fazla vurgulananın ziraat sanayi olduğu söylenebilir. Mesela bir senatöre göre,³⁹⁷ sanayisiz, ziraatin kalkınması, refaha ulaşılması imkansızdır. Zirai iş kolu ülke sanayi ile takviye edilmelidir. Bazen öne çıkan bazı alt dallara yönelik sanayileşmesinin gerekliliği vurgulandı. Örneğin bir başka senatöre göre³⁹⁸ balıkçılık ve buna bağlı sanayinin kurulması ve geliştirilmesi önemli bir meseledir.

Şeker, yem, süt, bira, ilaç, orman, tekstil, dokuma, balık sanayi, çimento, kimya, suni gübre ve azot, demir-çelik, otomobil, makine, ziraat vs. sanayi alt dallarının kurulması, geliştirilmesi ve korunması hususlarının altı birçok defa çizilmektedir. Şeker sanayi, maden sanayi gibi sanayi alt dallarının özel sorunlarına yönelik gelişmeler ve durumlar hakkında, zaman zaman da sanayi ürünlerinin üretim seyri hakkında bilgiler verildi.

Hükümet kanadı, sanayinin çevreye verdiği zararlara karşı duyarlı bir hükümet olarak, bu konuda bazı önlemlerin alındığı, bazı adımların atıldığı belirtildi. Sanayi geliştikçe bazı sorunların ortaya çıkacağı vurgulandı ve bu konunun gittikçe daha büyük bir problem olarak ele alındığı, alınmakta olduğu ileri sürüldü.³⁹⁹

Senatoda, Türk sanayisinin özellikle Ortak Pazar ülkelerinin piyasasında rekabet edebilirliği senatörlerce sorgulanan konulardan biri oldu.

Bu dönemde sanayi bağlamında şahsı ve partisi adına söz alan bazı senatörlerin öne çıkan görüşleri sanayiye yaklaşım konusunda ipuçları vermektedir. Bunlardan Çankırı Cumhuriyet Senatörü Hazım Dağlı, sanayinin gelişiminde sıralamaya dikkat çekmektedir. Ona göre sanayinin hedefi ziraat sanayinin gelişimini birinci derecede ele almak olmalıdır. Zira “sanayisiz bir ziraat politikası yürümeyecektir.”⁴⁰⁰

Ziraat konusunu ve ziraatin Türkiye için önemi üzerinde görüş ve düşüncelerini açıklayan İzmir Cumhuriyet Senatörü Cahit Okurer’e göre ise,⁴⁰¹ Türkiye’nin “kurtarıcısı olan sanayii, ziraate dayanacaktır.” Ziraat sanayinin kurulması daha doğru olan yoldur. Mesela ağır sanayi öncelendiğinde, tercih edildiğinde sürekli dışarıya

³⁹⁷ Ömer Ergün, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Dördüncü Birleşim, 08.02.1962, s. 452-453

³⁹⁸ Fikret Tuhangil, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, 29.11.1961, Onuncu Birleşim, s. 121

³⁹⁹ Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Yirmi Beşinci Birleşim, 25.01.1962, s. 18-19

⁴⁰⁰ Hazım Dağlı, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Onuncu Birleşim, 29.11.1961

⁴⁰¹ Cahit Okurer, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Yirmi Yedinci Birleşim, 01.02.1962, s. 512-514

borçlanılacağı açıktır. Bu yolda kalkınma mümkün değildir. Oysa ziraat sanayinin hammaddesi memleketimizden çıkmaktadır.

CMKP adına söz aldığı konuşmasında Ankara Senatörü Niyazi Ağırnaslı, Ortak Pazara girme sürecinde prodüktivitenin esas alınması, sanayimizin uluslararası rekabet şartları içinde dahi barınıp gelişebilecek sağlam temellere dayanmasını sağlamanın ve bu itibarla da büyük sınai işletmelere yapılacak yatırımların teşvik edilmesinin zorunlu olduğunu düşünmektedir.⁴⁰²

Adalet Partisi adına söz alan Sakarya Cumhuriyet Senatörü Kâzım Yurdakul ise, sanayi alanında devletin daha az bulunması gerektiği görüşündedir:⁴⁰³

“Üzerinde ehemmiyetler münakaşa edilmesi ve karar altına alınması iktiza eden bir hususu halletmek mecburiyetindeyiz. Harb sonrası dünyası hür milletler ve Demir-Perde gerisi olarak iki iktisadi ve siyasi manzumeye ayrılmış, bu iki bloktan bizim bulunduğumuz taraf, hürriyet içinde planlı kalkınmayı hedef tutan ve kalkınmasında hususi sektöre Devlet sektöründen daha fazla yer veren ve yine sanayileşmeyi bu anlayış içinde tahakkuk ettiren taraftır. Nitekim, hür milletler blokunda iktisaden kalkınmış müreffeh memleketlerde serbest sektörün yatırımlardaki nisbeti %60 ve Devlet sektörünün takriben %40’dır. Eğer gideceğimiz yol hür milletler yolu ise topyekün her türlü iktisadi, sosyal planlarımızın bu yolda hazırlanması zaruridir.”

Görüldüğü gibi siyasilerin sanayi konusundaki yaklaşımları, tespitleri birbirleriyle yakınlık arz etmektedir.

1.2.5.2.2. 1964 Sanayi Kongresi Süreci

1964 döneminde yukarıda belirtilenlere benzer görüşler paylaşıldı. Haliyle yukarıdakilerle benzer tespitler yapmak mümkündür. Bunların yanında TBMM’de yapılan bazı konuşmalarda ve raporlarda sanayi konusunda bazı görüş ve tespitler ile öneriler için şu örnekler verilebilir:

- Sanayiye korumak, geliştirmek ve sonrasında da uluslararası rekabete dayanabilir hale getirmek gerekmektedir.⁴⁰⁴
- Milli sanayi rekabet şartlarına daha çok uydurabilmek için eksiklikler giderilmelidir.

⁴⁰² Niyazi Ağırnaslı, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Yirmi Sekizinci Birleşim, 02.02.1962, s. 534

⁴⁰³ Kâzım Yurdakul, Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Yirmi Yedinci Birleşim, 01.02.1962, s. 559

⁴⁰⁴ Şefik İnan, Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem: 1, Cilt: 30, Toplantı: 3, Doksan Altıncı Birleşim, 30.04.1964, s. 144

- Türk sanayisinin gelişmiş ülke sanayileri ile rekabet edebilmesi için bir koruma payına ihtiyaç vardır.
- Türkiye Ekonomisinin çağdaş olgunluğa ulaşabilmesi, kısa zamanda bir sanayi devrimini idrak etmesiyle mümkündür.⁴⁰⁵

1964 yılına gelindiğinde 1962 yılındakilere göre Meclis'te yapılan konuşmalarda sanayinin kurulmasından ziyade, sanayinin “korunması” vurgusu daha belirgindir. Bu dönemde sanayi Kalkınma Plânı dahilinde ele alınmaktadır.

1.2.5.3. Yeni Bir Model Arayışı: Plan Olgusu ve Kalkınma Plan(lar)ı

Türkiye'nin 1950-1960 dönemi plansız, dengesiz bir büyüme dönemidir. Dönemin ilk yarısında elverişli iç ve dış şartlara ve önceki yılların birikimine de bağlı olarak ekonomide küçümsenmeyecek nicel gelişmeler elde edildi, nitel değişimler sağlandı. Fakat Türkiye, dönemin ikinci yarısında ekonomide dış ödeme açıkları ve enflasyon ile belirginleşen bir bunalıma sürüklendi. Ekonomik bunalımın görünürdeki nedeni; *“Türkiye'nin iç ve dış kaynaklarını zorlayarak dengesiz, koordinasyonsuz bir kalkınma çabası sürdürmesi, buna karşılık etkin kaynak kullanımı gerçekleştirememesidir.”*⁴⁰⁶ DP döneminin ikinci yarısından itibaren, yaşanan bunalım, 1960'lı yıllarda *“planlamaya geçişin sosyal ve psikolojik ortamını”* hazırladı.⁴⁰⁷ Diğer bir deyişle, 1954'de başlayan dış tıkanma ve görece durgunluk konjonktürüne karşı uygulanan istikrar ve uyum politikaları 1961'e gelindiğinde son buldu ve ekonomi yeni bir genişleme sürecine hazır hale getirildi.⁴⁰⁸

DP döneminde son yılları Türkiye'de ekonomik bunalım ve toplumsal çalkantılarla geçti. Çoğuna göre bu bunalımın nedeni, ekonominin plansız, programsız yürütülmesi, yatırımlar arasında bir koordinasyonun olmamasıydı. Dönemin sonlarına doğru bazı iç ve dış çevrelerde ekonominin bir makro plana bağlanması gerektiği görüşü savunulmaya başlandı. Ekonominin bir plana bağlanması görüşü etkili çevrelerce de kabul görünce planlama bir kurum olarak 1961 Anayasası'na girdi. Bu dönemde planlamayı şu kesimler savunmaktadır: Sivil ve asker bürokratlar, sanayiciler, dış kredi

⁴⁰⁵ Millet Meclisi Geçici Komisyon Raporu, 13.4.1964, s. 8

⁴⁰⁶ H. Şahin, a.g.e., s. 131

⁴⁰⁷ H. Şahin, a.g.e., s. 126. Aslında DP döneminin ikinci yarısından itibaren plan düşüncesinin dile getirildiği görülmektedir. Özellikle de dönemin sonunda doğru muhalefet eleştirileri “plansız gidiş” üzerine yoğunlaşmıştır (Bkz. T.Tayanç, a.g.e., s. 138-139).

⁴⁰⁸ K. Boratav, a.g.e., s. 117. Yüksel Ülken, 1950-1960 dönemini plan fikrine itibar göstermeyen bir siyasetin doğurduğu sonuçlarla, planlı çalışmanın az gelişmiş bir ülkenin kalkınmasında ne kadar zorunlu olduğunu gösteren parlak bir örnek olduğunu ileri sürmektedir (a.g.m., s. 164).

çevreleri.⁴⁰⁹ Diğer bir deyişle, Ekonominin bunalımdan çıkışında bir plana bağlanması görüşü sivil-asker bürokrasinin de özlemlerine uygundu. Bunların yanında Türkiye'ye dış borç sağlayan çevreler de planlama sürecine geçişi istiyordu.⁴¹⁰

Yeni yönetim, kalkınmayı sanayileşmeye bağlayan bir görüşe sahipti.⁴¹¹ Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, Türkiye'nin kalkınmasının sanayileşmeye bağlı olduğunu Mayıs 1961'de Ankara'da yapılan Otomobil Endüstri Kongresi'ni açış konuşmasında şu sözlerle ifade etti:⁴¹²

“...Artan nüfusumuz muvacehesinde harice müracaat iyi değildir. Tarımı da islah edeceğiz, ancak ot satmakla neticeye varmak kabil değildir. Bir vapur pamuk karşılığı 7-8 otobüs alabiliyoruz. Bir vapur pamuğun ne emeklerle meydana geldiğini takdir edersiniz. Bu cihetle sanayi de lazımdır. Muvazeneli bir sanayileşmek mecburiyetindeyiz. Buna mutlak zaruret vardır...”

1960'la başlayan döneme damgasını vuran olgu Kalkınma Planlarıdır. Bu durum özellikle sanayileşme politikaları yönünden geçerlidir. Zira “*ekonomik gelişme sanayileşmeyle eş anlamlıdır.*” Haliyle Kalkınma Planlarında sanayileşmeye öncelik verilmesi doğaldır. Ayrıca tarım ve hizmet kesimlerindeki üretim yapısının göz önünde tutulması durumunda da, planlama olgusunun sanayileşme sürecine öncelik vermesi bir bakıma kaçınılmaz olmaktadır. Sanayileşmeye öncelik verilmesi; diğer faaliyetlerden daha fazla önemsendiğini, sanayinin nitelik yönünden diğerlerinden farklı olduğunu ve gelişmenin ancak bu yolla gerçekleştirilebileceğini temel alan bir anlayışın sonucudur. Daha açık bir deyişle, Planlarda sanayileşme ekonomik gelişmenin “eksenini” oluşturdu. Dolayısıyla bu çerçevede, “*gelişmenin planlanması, sanayileşmenin planlanması anlamına gelir.*” Planlı dönemde, sanayileşme politikasının temelini, sınai ürünlerin dışalımını yerine yerli üretiminin sağlanması oluşturdu.⁴¹³

⁴⁰⁹ H. Şahin, a.g.e., s. 132. Devlet eliyle sanayileşme görüşü bazı basın organlarında da savunuldu. Bu doğrultuda *Yön* dergisinde çıkan bazı görüşler için bkz.: Sadun Aren, “Sanayiin Himayesi” *Yön*, Yıl: 1, Sayı: 4, 10 Ocak 1962, ss. 17-18, s. 17, 18; K.Bulutoğlu, a.g.m., s. 13; Nejat Bengül, “İktisadi Sistem Meselesi”, *Yön*, Yıl: 1, Sayı: 9, 14 Şubat 1962, ss. 9, s. 9.

⁴¹⁰ Y.Kepenek, a.g.e., s. 138-139

⁴¹¹ 1960 sonrası uygulanan sanayileşme politikaları ile önemli farklara rağmen, bazı açılardan da 1930'lu yıllarda başlatılan politikaların bir uzantısı olarak alınabilir. 1930'larda (U. Eser, a.g.e., s. 61-62);

“1923'den 1930'a kadar geçen yedi yılda uygulanan liberal politikaların istenilen ekonomik gelişmeyi sağlayamaması ve bu arada 1929 büyük ekonomik krizinin ardından liberal iktisat politikalarının gözden düşmesiyle, devletin ekonomiye müdahaleleri artmış; sanayileşmenin devlet eliyle yürütülmesi düşüncesi benimsenmiştir. Bu yıllarda gerçekleşen sanayi atılımının başlıca amacı, ekonomik kriz sonucu ihracat gelirlerinin hızla azalması nedeniyle ithalatı kıstak ve bir döviz tasarrufu sağlamaktır. Bu amaçla temel tüketim malları ithalatını azaltacak ve bu malların yerli üretimini gerçekleştirecek ikame sanayileri öncelikle ele alınmıştır.”

⁴¹² Aktaran Ahmet Kutsal, “Türkiye Sanayileşmek Zorundadır”, 1972 Türkiye Sanayi Kongresi Bildirileri, TMMOB, Ankara, ss. 1-14, s. 12

⁴¹³ Y.Kepenek, a.g.m., s. 1776-1778

1960 sonrası planlı kalkınmanın benimsenmesi, 1950 sonrası dönemde görülen aksaklıkları giderme amacı gütmektedir. Planlama ile birlikte iktisadi kalkınma ve sanayileşme eş anlamlı olarak düşünölmeye başlandı.⁴¹⁴

Asker ve sivil yöneticilerin ortak görüş ve çalışmaları çerçevesinde ölkö kalkınmasının belli bir plana göre yürütölməsi kararlaştırıldı. Bu amaçla öncelikle bir teşkilat kurulmasına karar verildi. Bu doğrultuda Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kuruldu. Devletin iktisadi yönetiminde planlama gereğı Anayasaya konuldu. Ekim 1960’da yürürlöğe giren yasa ile DPT’ye iki temel görev verildi: İlki, hükömete iktisadi ve sosyal konularda danışmanlık yapmak; diğeri ise hükömetin kabul ettiğı hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak.⁴¹⁵ DPT, Türkiye için hem özel sektörün hem de İktisadi Devlet Teşekköllerinin (İDT-KİT) içinde yer aldığı “karma ekonomi” ilkesini benimsedi.⁴¹⁶ DPT, Kalkınma Planlarını hazırlamak ve yürötmekle görevlendirildi. DPT ilk iş olarak 5 yıllık bir kalkınma planı hazırlamaya başladı. Bu Plan, 1930’lardakinden farklı olarak 1960’ların plan anlayışına uygundur.⁴¹⁷ Ayrıca bu planların 1930’lardakilerden bir diğör önemli farkı, plan yapmanın devletin ödevi olduğı Anayasa’da (madde 41) yer almasıdır.

1961 Anayasası’nın yürürlöğe girmesinden sonra yapılan genel seçimle İsmet İnönü’nün başkanlığında CHP-AP Koalisyon Hükömeti kuruldu. Zaman, kaynak ve hazırlıkların yetersizliğinden dolayı, Hükömet “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı” (BBYKP) öncesinde 1962 yılını kapsayan bir ‘geçiş programı’ hazırlayıp yürürlöğe koydu.⁴¹⁸

Böylece Türkiye’de 1962’den itibaren planlı kalkınma dönemi başladı. Fakat BBYKP 1962 yılına yetişemediğinden bu yıl için yıllık program hazırlandı. BBYKP, 1963’ten

⁴¹⁴ E.Manisalı, a.g.m., s. 113-114

⁴¹⁵ E.Tokgöz, a.g.m., s. 336. 1960’lı yıllarda değinilmesi gereken bir olgu da, 13 Şubat 1962’de Bakanlar Kurulu kararıyla başlatılan Merkezi Hükömet Teşkilatı Araştırma Projesi (MEHTAP)’dır. Türkiye ve Orta Doğı amme İdaresi Enstitüsü (TODAİ) öncölüğünde hazırlanan Projenin amacı, Planlı dönemde, idari mekanizmanın kalkınma amaçlarına uygun bir hale getirilmesi için elverişli bir değışiklik yapmaktır.

⁴¹⁶ M.Hiç, a.g.m., 548

⁴¹⁷ Teşkilatlanmasını, çalışma düzenini ve kadrolaşmasını tamamlayan DPT “*Plan Hedefleri ve Stratejisi*”ni hazırladı. Erdinç Tokgöz, bu metne dayanarak Türk planlama modelinin temel özelliklerini başlıklar halinde şu şekilde tespit etmekteydi: özgörlükçö ve çoğölcu demokrasi içinde kalkınma planı hazırlanması; 15 yıllık perspektif içinde 5 yıllık plan hazırlanması; planın kamu sektörü için emredici, özel sektör için özendirici olması; plan döneminde yıllık büyüme hızı hedefinin %7 olması; Planın tüm sektörleri kapsayan ‘makro plân’ niteliğini taşıması. (a.g.e., s. 171; a.g.m., s. 336).

⁴¹⁸ E.Tokgöz, a.g.m., s. 336; E.Tokgöz, a.g.e., s. 171

itibaren yürürlüğe konuldu.⁴¹⁹ Bu Plan, 15 yıllık uzun vadeli bir planın ilk halkasını oluşturmaktadır.⁴²⁰

Planın teknik modeli Prof.J.Tinbergen tarafından oluşturuldu. Seçilen model, sektörel boyutları olan basit Harrod-Domar tipi büyüme modeliydi. Bu modelde, büyüme hızı yatırım, tasarruf hacmi hesaplanmakta, sonra girdi çıktı tablosu aracılığıyla sektörlerin büyüme hedefine göre, proje seçilmektedir. Yani aşamalı bir plan tekniği uygulamaktaydı.⁴²¹ 15 yıllık bir perspektif planının ilk dilimi olarak hazırlanan Birinci Plan, kamu kesimi ile özel kesimin yanyana yaşadığı *Karma ekonomi düzeni* içinde hazırlandı. Plan, kamu kesimi için “*emredici*”; özel kesim için ise, “*özendirici*” nitelik taşımaktaydı.⁴²²

BBYKP’nın ilk uygulama yılı olan 1963’de uygun iklim şartları sayesinde tarımsal üretim ve tarım gelirleri yüksek oldu ve GSMH’de yüzde 7,4 gibi ortalama ile Plan hedeflerinin üzerinde bir büyüme sağlandı.⁴²³ Buna karşılık sanayi kesimindeki büyüme ise yüzde 8,0 ile Plan hedeflerinin oldukça altında kaldı. 1963 yılında Kalkınma Programının gerçekleşme oranı yüzde 91,1 olarak gerçekleşti.⁴²⁴

Bu dönemin önemli bir gelişmesi de 30 Ekim 1961’de Almanya ile imzalanan Türk-Alman Antlaşması’dır. Buna göre, 1962 yılından itibaren Almanya’ya işçi göçü başladı. Böylece Türk ekonomisi yeni bir boyut kazandı ve ülkeye yeni önemli bir döviz kapısı açıldı. Ayrıca işsizlik de azaldı.⁴²⁵

Türkiye 1963’de planlı döneme girerken iki önemli açıkla karşı karşıyaydı: Tasarruf açığı ve döviz açığı. BBYKP döneminde döviz açığı sorununa bir çözüm getirmek üzere, 27 Haziran 1963’te 261 sayılı Kanun kabul edildi.⁴²⁶

Planlı dönemin çalışmamızın kapsamındaki teşvik tedbirleri ise şunlardır:

⁴¹⁹ Planın birinci yıl programı 1963 yılı başında yürürlüğe koyulamadı. Çünkü o zaman “Mali Yıl” 1 Mart’ta başlıyordu. Bütçenin yıllık programa uygunluğu sağlandıktan sonra Şubat 1963’te yürürlüğe konulabildi (E.Tokgöz, a.g.e., s. 177).

⁴²⁰ H. Şahin, a.g.e., s. 133. Kalkınma Planlarının bir eleştirisi için bkz.: Z.Hatiboğlu, a.g.m., s. 1018-1027.

⁴²¹ E.Tokgöz, a.g.m., s. 336; E.Tokgöz, a.g.e., s. 176

⁴²² E.Tokgöz, a.g.e., s.174. Kalkınma Planlarının stratejileri, temel amaçları ve belli başlı özellikleri için bkz.: H. Şahin, a.g.e., s. 135-138; Y.Kepenek, a.g.e., s. 140-142. Ayrıca BBYKP’nda imalat sanayi için tespit edilen hedef ve ilkeler için bkz.: A.İlkin Türkiye’de Sanayi Politikası, s. 402-403

⁴²³ Sait Dilik, “1964 Yılında Türkiye Ekonomisinin Gelişimi: İktisadi Durgunluktan Enflasyoncu Bir Eğilime”, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 1965, ss. 7-28, s. 9. Planın hedef ve gerçekleşme oranı için bkz.: O.Yenal, a.g.e., s. 117. 1960-1964 yılları arasında GSMH içinde dış ticaret oranının yıllara göre dağılımı için bkz.: E.Manisalı, a.g.m., s. 114.

⁴²⁴ S.Dilik, 1964 Yılında Türkiye..., s. 10

⁴²⁵ E.Tokgöz, a.g.e., s. 172

⁴²⁶ Bkz.: İ.Türk, a.g.m., s. 667-670.

1. İhracatta vergi iadesi,
2. Yatırım indirimi,
3. Hızlandırılmış amortisman
4. Gümrük vergilerinde muafıklar ihdası ve gümrük vergilerinin taksitlendirilmesi.⁴²⁷

1963 yılında yapılan sanayi ve işyerleri sayımında işyeri sayısı 161.000'e yaklaştı. Buralarda çalışan sayısı 654.779 kişidir.⁴²⁸ Bunların 3012'si büyük işletmedir. Bunların 283'ü kamu, 2774'ü ise özel sektöre aitti. Ekonominin her yıl belli bir hızda büyümesi ve sanayileşmeye öncelik verilmesi sanayinin planlı bir biçimde gelişmesinde etken oldu.⁴²⁹

1950'lerden itibaren 1940'lı yıllarda biriken fonlar ve dış finansman kaynaklarından gelen paralarla birlikte sanayiye yönelmeye başlandı. Bu durum 1960'lardan itibaren ve özellikle Planlı dönemin başlangıç yılı olan 1963'de hız kazandı ve önemli sayılabilecek sınai yatırımlar özel kesim eliyle yapılmaya başlandı.⁴³⁰

Türkiye'de hangi iktisadi politika benimsenirse benimsensin, devletin sektörde ağırlığı artarak devam etti. Devletçiliğe kesin karşıtlığını açıklayan Demokrat Parti döneminde dahi devletin ağırlığı arttı. Zira Türkiye'nin özel durumu iktisadi yapıyı devletin sektör içinde var olmasına zorladı. Türkiye'de sanayi sektöründe kamu kesiminin ağırlığının yüksek olması şu etkenlerden kaynaklanmaktadır:

1. Türkiye'de 1930'lardan itibaren sanayileşmenin KİT aracılığı ile gerçekleşmesi ilke olarak kabul edildi ve bu anlayış içinde bir çok alanda KİT'e tekel gücü sağlandı.
2. Geri kalmış bölgelerin kalkındırılması ve özel sektörün ilgi duymadığı alanlara yatırım yapılması görevi KİT'e verildi.
3. KİT politik yatırım aracı, istihdam aracı, bölgesel kalkınma aracı, fiyat kontrol ve düzenleme aracı ve devlete gelir sağlama aracı olarak kullanıldı.

⁴²⁷ Teşvik tedbirlerinin bazı özellikleri için bkz.: İ.Türk, a.g.m., s. 678-681.

⁴²⁸ 1927 yılı ile 1963 yılı sanayi sayımlarının karşılaştırması hk. bkz.: H.Cillov, a.g.m., s. 33-34.

⁴²⁹ Gaye Ertin, "Türkiye'de Sanayi", Türkiye Coğrafyası, Ed: N.Serter, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi, 1998, ss. 161-182, s. 166. 1963 yılının sanayi gruplarına göre imalat sanayinin durumunu gösteren bir tablo için bkz.: G.Ertin, a.g.m., s. 166.

⁴³⁰ N.Akgül, a.g.m., s. 327. Cumhuriyet'in kuruluşundan 1980'lerin başına kadar geçen sürede ülke kalkınmasında devlet yatırımları öncü bir rol oynadı. 1932-1939 ve 1962 sonrası dönemde kalkınma-sanayileşme "Beş yıllık planlar"la yürütüldü (Gülten Kazgan, "Dünyada ve Türkiye'de Bölgesel Kalkınmada İktisat ve Sanayi Politikaları", TMMOB Sanayi Kongresi 2011 Bildiriler Kitabı, Ankara, TMMOB Makina Mühendisleri Odası, 2012, ss. 30-38, s. 30). Planlama deneyinin belki de en uzun süreli katkısı, iktisadi yönetimin altyapısını kurmak oldu (O.Yenal, a.g.e., s. 115).

4. KİT'nin sanayileşmede öncü olduğundan, sanayileşmede ileri aşamalara geçmede özel sektörden önce davrandı.⁴³¹

Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıçtan 1960'ların ortalarına kadar olan dönem için şu genel sonuçlara varılabilir: Türkiye'nin içinde olduğu sosyal, siyasal ve ekonomik durumlar çok geniş ölçüde Batıda gelişen olay ve hareketlerin etkisi altındadır. Hatta Türkiye iktisadi rejimi ve iktisat politikaları uygulaması açısından, genel hatlarıyla dünyadaki gelişmeleri izlediği söylenebilir. Bir diğer sonuç olarak, herhangi bir ülkede olduğu gibi Türkiye'de de herhangi bir dönemde iktisadi gelişme ve performans o dönemde kabul edilen iktisadi rejime ve bu çerçevede içinde uygulanan iktisadi politikalara bağlı olduğu belirtilmelidir. Bu da siyasal iktidarlarla birebir ilgilidir. Karşılaşılan iktisadi sorunlar ve iktisadi krizler aslında politika kökenlidir. Politika alanındaki aksamalar ve yapılan yanlışlar en başta iktisadi rejim seçiminde hataya götürmektedir. Bu da olumsuz iktisadi sonuçlar doğurmaktadır.⁴³² Bütün bunlarla birlikte, Hüseyin Şahin'in de belirttiği gibi,⁴³³ *“elde edilen başarı veya başarısızlıkları da tümüyle geçmişe bağlamak doğru değildir. Benzer şartlarda aynı yolu geçen başka ülkelerin performanslarına da bakmak yerinde olur.”*

Cumhuriyet, Osmanlı'dan aldığı ekonomik yapıyı zaman içinde daha ileriye taşıdı.⁴³⁴ Türkiye'nin sanayileşme süreci, Tanzimat'tan sonra ciddi bir şekilde ele alındı. Bununla birlikte Muzaffer Göker'in ifadesiyle,⁴³⁵ *“birçok milli işlerimiz gibi sanayileşme hareketinin rasyonel bir programla kuvveden fiile çıkarılması Türkiye Cumhuriyeti'ne nasip oldu.”* Türkiye, sanayileşme süreci, siyasi iktidar tarafından tepeden inme bir biçimde gerçekleşti. Devletin lokomotif olduğu, lokomotif görevi yaptığı model, *“ekonomik gelişmenin en rasyonel ve en çabuk yolu”*⁴³⁶ olduğu bir kez daha ortaya çıktı.

⁴³¹ H. Şahin, a.g.e., s. 157

⁴³² M.Hiç, a.g.m., 560-562

⁴³³ H. Şahin, a.g.e., s. 31

⁴³⁴ Bkz.: M.Eğilmez, a.g.e., s. 174

⁴³⁵ Muzaffer Göker, “Türklerde Sanayi”, Belleten, Cilt: II, Sayı: 7 ve 8, Yıl: 1938, ss. 433-444, s. 443. 1923'den 1970'li yıllara kadar ithal ikameci bir yaklaşım ülkedeki sanayileşme politikalarına hakim oldu (Y.S. Tezel, a.g.e., s. 285).

⁴³⁶ M.Tümay, a.g.m., s. 256. Sanayileşme iktisadi ve toplumsal yapıda bir takım şartların sağlanmasına bağlıdır. Daha doğru bir takım şartları gerektirir. Bu meselenin bir “ön koşulu”dur. Bunun yanında sanayileşme aynı zamanda iktisadi ve toplumsal yapıda bir takım değişiklikleri de getirir. Bu da sanayileşmenin “sonucu”dur. Bu noktada Cumhuriyet döneminin sanayi tesisleri, bulundukları şehre/yöreye vizyon katmış, şehrin “seviyesini” yükseltmiştir. Hatta sanayileşme ile şehirleşmenin paralel olduğu dahi söylenebilir. Sanayi tesisi ülkenin tamamına sağladığı “olumlu” sonuçlarla birlikte ve ondan daha fazla olumlu sonucunu kurulduğu şehirde görmek mümkündür. Sanayinin en somut sonuçlarından birine örnek olarak Kırıkkale verilebilir. Kırıkkale, kurulan sanayi sayesinde ilçe olmasına rağmen adeta “rol-model” olmuştur. Kırıkkale örneğinde de görüldüğü üzere, yaşanan tecrübeler kalkınmanın sanayi ile

Cumhuriyet'in ilanından Planlı Kalkınma döneminin başlangıcına kadar olan dönemde, yani Cumhuriyet'in ilk 40 yılında izlenen sanayi politikaları ve bu politikalaradaki değişimler şu şekilde tasnif edilebilir:

1. 1923-1929 : Özel sektör aracılığıyla sanayileşmeye öncelik verildi. Bu dönemde Özel sektör teşvik ve himaye edildi. Yasal altyapı oluşturuldu. Temel kurumlar kuruldu, yenilendi.
2. 1930-1933 : İlk dönemde uygulanan politikanın başarısız olması ve Büyük Buhran'ın olumsuz etkisi yeni arayışlara yöneltti. Türkiye has bir devletçilik politikası benimsendi. Buna uygun yasal düzenlemeler yapıldı, yeni kurumlar açıldı.
3. 1934-1938 : Korumacı ve devletçi politika uygulandı. Bu bağlamda sanayileşme "Sanayi Planı" ile yürütüldü.
4. 1939-1945 : Devletçilik "anlayışı" devam etti. Savaş ekonomisi ülkede hakim oldu. II. Sanayi Planı uygulanamadı. Bu dönemde önceki dönemden inşaatı süren bazı sanayi tesisleri tamamlandı.
5. 1946-1950 : Ülke yönünü Batıya döndü. Dışa açılma liberalizasyon politikaları baskın oldu. Yeni döneme hazırlık oluşturdu.
6. 1950-1960 : Hızlı bir liberal giriş yapıldı. Fakat ülkenin kendine has şartları zorunlu olarak devletçi uygulamaları getirdi.
7. 1961-1964 : Planlı kalkınma dönemi başladı. Ekonomik denge kalkınma planları üzerinden kuruldu. Kalkınma, ile sanayileşme eşit görüldü.

2. BÖLÜM

1962 SANAYİ KONGRESİ

2.1. Kongre'nin Amacı, Toplanması ve Programı

2.1.1. Amacı ve Toplanması

Ekonomik kalkınmayı, sanayileşmeyle eşdeğer tutan Cumhuriyet yönetimi, İzmir'de gerçekleştirdiği İktisat Kongresi'nden sonra ilk olarak 1930'da Sanayi Kongresi'ni topladı. Bu Kongre ile İzmir'de yapılan Kongre'nin bir adım daha ilerisine gidildi. Alınan kararlar ilke ve hedef olmaktan ziyade bir bakıma uygulamada program oldu. Böylece özel olarak sanayi kongreleri de düzenlenmeye başlandı. 1960'lı yıllarla birlikte sanayinin alt sektörlerine yönelik kongrelerin de düzenlenmeye başlanmasıyla birlikte sanayinin her alanı adeta mikroskobik bir incelemeye tabi tutuldu. Sanayi ve alt dallarındaki kongreler Türkiye iktisadi tarihi açısından da büyük bir teorik birikimin oluşmasını sağladı. Bu çalışmanın konuları arasında yer alan 1962 Sanayi Kongresi, - her ne kadar Planlı döneme 1963'de geçilmiş olsa da- karar verilmiş bir Planlı Dönem ortamında toplandı.

1962 yılında gerçekleştirilen Sanayi Kongresi, İstanbul'da İTÜ Makine Fakültesi ve Makine Mühendisleri Odası tarafından organize edildi. 19 Aralık 1961'de Ankara yapılan "1. Makine Sanayi Kongresi"nin devamı olarak da görülen⁴³⁷ Kongre, 26 Şubat- 1 Mart 1962 tarihleri arasında gerçekleştirildi. Program kapsamında 9 panel ve panellerin dışında, film, sergi ve gezi düzenlendi.⁴³⁸

Kongrenin ev sahiplerinden Makine Mühendisleri Odası Başkanı Şükrü Er, Kongre'nin amacını şu şekilde açıklamaktadır:⁴³⁹

"Memleketimizin; özlediğimiz ve kendimize amaç edindiğimiz çağdaş teknik seviyeye bir an önce ulaşabilmesi için, endüstrileşme yönünden durumumuzun tespiti, alınacak tedbirlerin bilimsel olarak görüşülmesi, devlet ve özel sektöre yol gösterilmesi bilim ve meslek adamlarının milli, mesleki ve ahlaki bir borcudur. Bu ödevi yerine getirmek üzere Odamız zaman zaman kongreler düzenlemektedir. Tebliğ ve görüşmelerini sunduğumuz 1962 yılı Kongresi de bunlardan biridir."

⁴³⁷ İ.Hakkı Öz, Basın mensupları ile yapılan görüşme, 1962 Sanayi Kongresi, s. 13

⁴³⁸ Program için bkz.: 1962 Sanayi Kongresi (26-27-28 Şubat 1962), Makine Mühendisleri Odası, Ankara, Sanat Matbaası, 1964, s. 10-12

⁴³⁹ Şükrü Er (Makine Mühendisleri Odası Başkanı), "Basılırken", ss. 3-4, s. 3

“Kongre Düzenleme Komitesi”, tamamı İstanbul Teknik Üniversitesi Makine Fakültesi Öğretim Üyelerinden oluşmaktadır: Prof. Dr. İ. Hakkı Öz, Prof. Dr. Lütfullah Ulukan, Prof. Dr. Nimet Özdaş, Prof. Dr. Aziz Ergin, Doç. Dr. Necmettin Erbakan, Doç. Dr. Doğan Gücer.⁴⁴⁰

2.1.2. Gündem ve Tartışmalar

Kongre Programı içinde yer alan bazı tebliğler, Kongreye gönderilmediğinden okunmadı. Bunun yanında yine Program içinde yer almamakla birlikte bazı tebliğler de Kongre’de sunuldu. Okunan tebliğler konularına göre şu şekilde sınıflandırılabilir:

1. Sanayinin Durumu

- a. “Türkiye’nin İktisadi Gelişmesinde Sanayileşmenin Önemi ve Tesiri”
- b. “1959 Sanayi Sayımı Sonuçları”

2. Sanayinin Sorunları

- a. “Sanayide Hammadde ve Türkiye’nin Sanayileşmesi Hususunda Bazı Düşünce ve Temenniler”
- b. “Türkiye’nin Maden Sanayii ve Demir-Çelik Sanayiinin Yakın Geleceğine Toplu Bir Bakış”
- c. “İnsan Gücünün Değerlendirilmesinde Ağır Endüstrinin Rolü”
- d. “Makina Sanayiimizin Umumi Problemleri”
- e. “Sanayiide Koordinasyon”
- f. “Memleket Sanayiinin Problemleri”
- g. “Sanayileşmenin Çeşitli Problemleri”
- h. “Sanayi ve Şehircilik”

3. Sanayide Araştırma ve Eğitim

- a. “Sınai Teşebbüslerde Etüt ve Planlamanın Önemi”
- b. “Sanayide Araştırma”
- c. “Sanayide Teknik Eleman”

4. Enerji ve Sanayi

- a. “Hidroelektrik Enerji Kaynaklarının Memleketin Endüstriyel Gelişmesindeki Etkileri”
- b. “Isı Merkezinin Sanayi Tesislerindeki Önemi”
- c. “Ticari Olmayan Enerji Bakımından Türkiye’nin Durumu”
- d. “Sanayide Elektrik”

⁴⁴⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 9

5. Sanayi Alt Dalları

- a. “Yerli Motopomp ve Santrifüj Sanayiinin Önemi”
- b. “Türkiye’nin Kamyon İhtiyacı”
- c. “Türkiye’nin Traktör İhtiyacı”
- d. “Türk Denizciliği ve Gemi İnşaat Sanayiinin Geliştirilmesi”
- e. “Tekstil Sanayiinin Islahı ve İnkişaf İmkânları”

6. Sanayileşme, Milli Gelir ve Kalkınma

- a. “Yeni Bir Teşvik Sistemi”
- b. “Müşterek Pazar Memleketlerinde ve Türkiye’de Sınâî Maliyetler”
- c. “Türkiye Milli Gelir Potansiyelinin Tespiti”
- d. “Türkiye Hangi Ekonomik Sistemi Kabul Etmelidir?”

Program içinde yer alan bazı tebliğler, Kongreye gönderilmediği gibi, program dahilinde olmayan bazı tebliğler de okunup üzerinde görüşüldü.⁴⁴¹ Kongre’de sunulan 26 bildiri incelendi. Bu bildirilerde öne çıkan konu ve olgular şunlardır: Hammadde ve temini, endüstri bölgesi, enerji kaynakları, elektro metalürji, elektro kimya, hidroelektrik santraller, termik santraller, enterkonnetkte şebekeleri, ısı merkezi tipleri, ticari olmayan enerji, elektrifikasyon, sanayileşme tarihi, Türkiye ile gelişmiş ülkelerin karşılaştırılması, iktisat zihniyeti, vergi sistemi, mevzuat, çevrenin korunması, plan-kalkınma planları, kömür, demir-çelik sanayi, sanayinin alt dalları/kolları, sanayi tesisleri, sanayi yatırımları, işletmelerin organizasyonu, işletmelerde verimlilik, sosyal sorunlar, iletişim, motopomp sanayi, santrifüj sanayi, tarım, milli üretim, zirai prodüktivite, traktör kullanımı, motorlu araçlar endüstrisi, sınai kalkınma, sanayide koordinasyon, sektörde Türkçe kullanımı, isimlerin (malzemelerin) standartlaştırılması, sanayide kredilendirme, sanayide etüt, AR-GE, İthal rejimi, eğitim, teknik eğitim, teknik eleman, teknik yardım, DPT, fabrika teçhizat sanayi, küçük sanayi, Ortak Pazar, iktisadi sistemler, prim sistemi, şehircilik, şehirleşme hareketleri, imar planları, sosyal hizmetler, dokuma sanayi, tekstil sanayi, sanayi sayım(lar)ı, gemi sanayi, Türkiye’de denizcilik, sanayi toplumu, sanayileşme tipleri vd.

⁴⁴¹ Programda olmakla birlikte okunmayan tebliğler ve yazarları şunlardır:

- Selâhaddin Anık, “Türkiye’de Kaynak Tekniği”,
- Selim Kumkurt, “Silo, Un ve Yem Fabrikaları ile Ekmek Fabrikaları Tesisatının Yerli Olarak İmali”,
- Güher Dosdoğru, “Kaldırma Makinaları”.

Programda olmamakla birlikte Kongre’de okunan tebliğler ise şunlardır:

- Sabahattin Zaim, “Türkiye’nin İktisadi Gelişmesinde Sanayileşmenin Önemi ve Tesiri”,
- Selâhattin Tuncer, “1959 Sanayi Sayımı ve Sonuçları”,
- Korkut Öngün, “Sanayide Elektrik”.

Bunlardan sanayileşme kavramı yalnızca teknik bir olgu olarak ve teknik bir açıdan değil, meselenin iktisadi, tarihi, sosyolojik, psikolojik tüm yönleriyle birlikte bir bütün olarak değerlendirilip, ele alındığı görülmektedir.

Kongrede sunulan tebliğlerin sonunda yapılan görüşmelerde davetliler de birçok konu, kavram, olgu ve olay konusunda görüş ve düşüncelerini paylaşıp, yorum, analiz, tespit ve öneriler yaptı. Bunlardan bazıları şunlardır: Enerji kaynakları, hidroelektrik santrali-termik santrali, enerji sorunu, Türkiye'nin enerji sorunu, enerji tesisleri, endüstriyel yatırım, yatırım yeri, elektrafikasyon, alternatif enerji, kaynakların verimli kullanımı, madenler, demir-çelik, amortisman, metalurjik kok, hammadde, İDT, ekonomik sistem, sanat okulları, Çin sanayi, girişimci, iletişim, sanayileşme, santrifüj sanayi, ziraat, kamyon sanayi, traktör kullanımı, milli gelir, iktisadi sistemler, sanayileşme, bilim ve sanayi, koordinasyon, zihniyet, (Ankara) imar planı, sanayi bölgesi, devletçilik, sanayide yoğunluk, sanayi kolları, küçük sanayi, ar-ge, kredilendirme, kalite, vergilendirme, mevzuat, ithalat, ihracat, tarım sektörü, (sanayide) koordinasyon, Türkçe (kullanımı), çıraklık okulları, eğitim, işadamları, üniversite özerkliği, müşavir mühendislik, planlamanın önemi, vergi sistemi, dokümantasyon, liberal sistem sermaye, sermaye maliyeti, maliyet, kurumsallaşma, ortak pazar, refah, ücretler, işçiler.

2.2. Sunulan Tebliğler

2.2.1. Sanayinin Durumu

2.2.1.1. Sabahattin Zaim ve Türk Sanayileşme Tarihi

Açılış tebliği olarak sunulan *Türkiye'nin İktisadi Gelişmesinde Sanayileşmenin Önemi ve Tesiri*⁴⁴² başlıklı metninde İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç.Dr.Sabahaddin Zaim, Türkiye'nin iktisadi ve sosyal siyasetinde sanayileşmenin önemi ve etkisini olgusal ve tarihsel bir perspektiften ele aldı. Yazar, konuyu iki bölümde irdeledi. Birinci bölüm “Sanayileşmenin Umumi Karakteri” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde sanayileşmenin dünya medeniyetindeki önemi ile sanayileşmenin çeşitleri yer aldı. “Türkiye'nin Sanayileşmesi” başlıklı ikinci bölümde ise, sanayileşme gayretleri bu yolda katedilen aşamalar ve bundan sonra takip edilmesi gereken yol incelendi.

1960'lı yıllarla birlikte dünyanın “topyekün sanayileşme” adıyla yeni bir çağa girdiğini belirten Zaim, bu dönemdeki hızlı ilerleme yeryüzünün her yerinde paralel bir seyir izlemediğinden “iktisadi ahenksizlikler”in iyice arttığını belirtmektedir. Bunun en

⁴⁴² Sabahattin Zaim, “Türkiye'nin İktisadi Gelişmesinde Sanayileşmenin Önemi ve Tesiri”, ss. 17-38

somut sonuçlarından biri, herkesin aynı çağda yaşamasının yanında “atom endüstrisi ile iptidai kabile hayatının” aynı devrin içinde olmasıdır. Bu gerçeğe uygun bir gelecek planı yapılmalıdır. Yazara göre, günümüz dünyasında iktisadi kalkınma sanayileşmeyle paralel gitmekte ve karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Bilimle beraber giden, daha yerinde bir ifadeyle teknik ve bilimi zorunlu kılan “modern sanayi medeniyeti” sadece üretim ve iktisadi büyümeyi değil, aynı zamanda hayatın her aşamasını da değiştirdi ve etkiledi. Daha açık bir deyişle, toplum hayatında köklü değişikliklere sebep oldu.⁴⁴³

Zaim’e göre sanayileşmiş bir toplumda, yeni bir sanayi yapısı, yeni bir organizasyon yapısı ortaya çıkarır. Bu tarz toplumun teknoloji ve eğitimle ilişkisi öne çıkan özellikleridir.

S.Zaim, 1960’lı yılların dünyasında bir sanayileşme süreci olmakla birlikte her toplumun sanayileşme sürecinin değişik şekil ve sistemler dahilinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Buna göre sanayileşme tercihinde etkili olan unsurlar şunlardır:

1. Sanayileşme gayretleri toplumların sosyal ve iktisadi bünyelerine göre farklı şekillerde tezahür etmektedir. İngiltere’de gerçekleşen sanayi hamlesiyle, Almanya, Japonya veya İran’dakiyle ya da Batı Avrupa’daki Latin Amerikayla, Arap Dünyasıyla aynı olmayacaktır. Ayrıca sanayileşme bazı toplumlarda inkılap ile birlikte ele alınırken bazılarında ise ihtilalle gerçekleşir.
2. Çeşitli şekillerde görülen sanayileşme girişimleri coğrafi yapıyla da ilgilidir. Başka bir deyişle coğrafi özelliklere bağlı olarak dünyanın farklı coğrafyalarındaki toplumlarda farklı şekilde sanayileşme süreçleri yaşandı/yaşanmaktadır. Bu tip sanayileşmede bir toplum başka bir toplumu örnek alabileceği ya da onun sisteminden etkilenebileceği gibi, işgal edilen bir

⁴⁴³ S.Zaim, a.g.ç., s. 17-18. Zaim’in sanayi medeniyetinin ortak karakteristik özellikleri olarak saydığı hususlar dört noktada özetlenebilir:

1. Sanayi toplumu, önceki dönemlere kıyasla çok ileri bir teknolojik gelişmeye dayanmaktadır. Bu teknik araştırma girişimleri üniversiteler, araştırma enstitüleri, laboratuvarlar ve uzmanlaşmış kurumlarla beslenmektedir. Bunlar ise, bina, makine ve teçhizata ihtiyaç göstermektedir.
2. Sanayi toplumunda meslek ve nitelikli eleman en önemli meseledir. Bilim ve teknikteki gelişmenin bir sonucu olarak işgücünün gerektirdiği niteliği sağlamak bakımından eğitim konusu sanayi toplumunda önemli bir meseledir.
3. Sanayi toplumu, bir şehir toplumdur. Haliyle sanayileşme ve şehirleşme birlikte gelişmektedir. İster özel, ister resmi sektöre ait olsun, sanayi işletmeleri, büyüklük itibarıyla bir yerde toplanmaktadır. Bundan dolayı sanayi toplumu bir teşkilat (organizasyon) toplumdur.
4. Sanayi toplumu, kişilerle çeşitli grupları birbirine manen bağlayacak ortak fikir, inanç ve değer hükümleri meydana getirmektedir. Sanayi medeniyeti sanayileşmeyle birlikte sanayiinin yapısını da değiştirmektedir. Hangi siyasal sistem olursa olsun organizasyonun bürokratik yapısı, siyasal otoriterlerin dışında esas kararları veren bir “sevk ve idare” sınıfı ortaya çıkarmaktadır (S.Zaim, a.g.ç., s. 19).

ülkeye de işgal eden ülke kendi sanayileşme tipini ithal ederek uygulayabilir (Sömürgeleştirmek).

3. Tarihi gelişim şartları da sanayileşme tipi üzerinde etkilidir. Buna göre sanayileşme farklı tiplerde gerçekleşebilir:

- a. Soylu sınıfın elinde gerçekleşen sanayileşme,
- b. Orta sınıfa ve teşkilata dayanan sanayileşme,
- c. İhtilalci aydınlar ve merkeziyetçi devlet sistemiyle gerçekleşen sanayileşme,
- d. Milliyetçi sanayileşme.

Soylu sınıfın elinde sanayileşmenin gerçekleşmemesi durumunda genel olarak ya milliyetçi ya da ihtilalci sanayileşme tipiyle sonuçlanır. En istikrarlısı ise orta sınıfa ve teşkilata dayanan sanayileşme tipidir. Soylu sınıf tarafından gerçekleştirilen sanayileşmede geleneksel yapı dağılmakta ve sınıf farkları yumuşamaktadır. Orta sınıfa ve teşkilata dayanan sanayileşmede işletme genişler, gruplar halinde teşkilatlanır. İşverenlerin sosyal sorumluluklarını yerine getirmemesi durumunda, devletin etkisi ve yetkisi artmak suretiyle refah devleti haline gelir. Fakat piyasa faktörlerinin etkisi yine kuvvetlenir. İhtilalci aydınlara ve merkeziyetçi devlet sistemiyle gerçekleşen sanayileşmede; eski kültür ve ehil gruplar hızla devrilir ve yeni bir sınıf ve kültür ikame edilir. Bu sınıf bir ideolojiye dayanır. İhtilalcilerden sonra yerlerini bürokrat gruplar alır ve merkeziyetçi otoriter bir devlet sistemi oluşur. Toplumun her kesimi tek bir grubun elinde idare edilir. Bu tarz bir toplumda prodüktivite ve teknoloji şuuru ön plandadır. Milliyetçi sanayileşme tipinde ise; idareyi ele alan milliyetçi grup, ya liderlerinin temayüllerine göre ya da başka siyasal durumlardan ilham alınarak sanayileşme hamlesi gerçekleştirilir. İktisadi gelişme konusunda bu sistemlerde genellikle bir sosyal felsefe yoktur. Bu gibi toplumlarda askerler, bilim çevreleri ve idareciler fikirlerini uygulamak isterler. Bu sistem ideolojik değil, fırsatçı ve tecrübidir. Sonuçta devletçiliğe kayar. Milliyetçilik önce, olumsuz bir şekilde tezahür eder. Eski sisteme ve dış düşmanlara karşı bir reaksiyon olarak doğar. Bu sistemler sınıfsız bir topluma doğru evrilir. Sonuçta bu tip ekonomiler genellikle “karma sistem”le sonuçlanır. Bu sistemlerde lider önemli bir faktördür. Lider değişimi, radikal değişikliklerle sonuçlanabilir. Davranış değişiklikleri istikrarsızlık doğurabilir. Zira milliyetçi liderlerin takip edeceği hazır ve belirli bir ideoloji yoktur. Oysa stratejik olarak en doğru davranış tarzı, iktisadi alanda

hızla yol almak isteyen bir toplumun, belirli bir tek yolda gitmesidir: “İstikrarsızlık ve değişen istikametler en büyük zararı verir.”⁴⁴⁴

Bu tasnife göre, Cumhuriyet’in ilanından itibaren uygulanan sanayileşme tipi, “milliyetçi sanayileşme”ye uygun düşmektedir.

Zaim’in tasnif ettiği sanayileşme tipleri, toplumdan topluma değiştiği gibi aynı toplumda zamana göre de değişir. 1960’ların başı itibarıyla, sömürgeleştirmeye dayanan tip yavaş yavaş ortadan kalkmaktadır. Bir soylu sınıfa dayanan tip ve milliyetçi tipler de hızla değişmektedir. Orta sınıf ve ihtilalci sistem de kısmen değişerek hepsi bir tek ortak noktaya doğru gitmektedir. Sonuçta bir “sanayi medeniyeti kültürü” ortaya çıkmakta, devletin iktisadi hayattaki rolü artmakta ve gelecek karma sisteme doğru gelişmektedir. Gittikçe devletin nüfuzu artmakta ve orta sınıf yöneticilerin etkisi çoğalmaktadır.⁴⁴⁵

Zaim’e göre, Türkiye’de sanayileşmenin tarihi Cumhuriyetle birlikte başlamaz: Osmanlı Dönemi Türkiye’inde fabrika sanayiinden önceki küçük sanayi döneminde, sanayi alanında ileri gitmiş bir ülkeydi. Osmanlı Devleti döneminde Türkiye’de sanayileşme girişimleri 19. yüzyılın hemen başında başladı. Bu sanayileşme girişimleri, çeşitli siyasi, sosyal ve iktisadi sebeplerin sonucunda, yerli ve yabancı sermaye ile ülkenin çeşitli bölgelerinde kurulan çok sayıdaki fabrika kısa sürede kapandı ve 1860’lara gelindiğinde sanayileşme hareketi durup, başarısızlıkla sonuçlandı.⁴⁴⁶ Türkiye’de sanayi çöktü ve ülke bir sanayi ülkesi olmaktan çıkarak bir hammadde ülkesi, iktisaden “tâbi” bir ülke haline geldi. 20. yüzyılın başında ise savaşlardan dolayı, sanayileşme alanında başarı sağlanamadı.⁴⁴⁷

Yazar, Cumhuriyet dönemi sanayileşmeyi, şekli ve tezahürü, yatırım sistemi ve finansman kaynakları itibarıyla farklı ve bazen de birbirine zıt, öncekini ortadan kaldıran çeşitli dönemlerde inceledi: 1923-1930, 1930-1940, 1940-1945, 1945-1950, 1950-1955, 1955-1960 arası dönemler.

Birinci dönem, bir nevi kendimize geliş dönemidir. Bu dönemde özel teşebbüslerle kalkınma denemesi yapılmasına ve yasal adımlara rağmen, sermaye ve yatırımcı

⁴⁴⁴ S.Zaim, a.g.ç., s. 18-22

⁴⁴⁵ S.Zaim, a.g.ç., s. 22. Farklı toplumlarda çeşitli şekillerde gerçekleşen sanayileşme tiplerinin özellikleri hk.bkz.: S.Zaim, a.g.ç., s. 23.

⁴⁴⁶ S.Zaim, a.g.ç., s. 24. Başarısızlığın sebepleri hk. bkz.: S.Zaim, a.g.ç., s. 24-26.

⁴⁴⁷ S.Zaim, a.g.ç., s. 26

imkanlarının son derece sınırlı olmasından dolayı ne sanayide ne de diğer sektörlerde bir ilerleme sağlanamadı.⁴⁴⁸

İkinci dönemde “devletçilik” uygulandı. Bu dönemde güdümlü ve planlı bir iktisadi ve sosyal siyaset takip edildi. Zaim, bu dönemde Atatürk döneminin iktisadi veçhesi ortaya çıktı, milliyetçi ve Türkçü bir sosyal, siyasi temel üzerinde toplumun bütün kültürel, sosyal ve iktisadi kaynakları bir tek istikamete, “kalkınma hedefine” yöneltildiğini belirtmektedir. İktisadi göstergeler, sistemin başarıyla uygulandığını göstermektedir. Ona göre, bu dönem milliyetçi aydınlar eliyle yapılan fakat ihtilalci olmayan bir sanayileşme hareketidir.⁴⁴⁹

1940-1945 arası yılları kapsayan üçüncü dönemde sistem itibariyle belirli bir değişiklik olmamasına rağmen, Dünya Savaşı’nın ortaya çıkardığı sorunlar sebebiyle gelişme durgundur.⁴⁵⁰

1945-1950 arası yıllar kapsayan dördüncü dönem, savaş sonrası geçiş dönemidir. Bu dönemde milli gelir çeşitli gruplar arasında çeşitli oranlarda dağıtıldı. Devlet-özel sektör bakımından karma ekonomi sistemine doğru bir gidiş vardır. Tasarruf ve yatırımlar ihtiyari ve cebri yoldan ortaklaşa sevk edildi. Bu dönemde 1930-1940 yılları arasında gelişen milliyetçi sanayileşmenin belirli ve sağlam ideolojik esaslara dayandırılmayışından, lider değişmesi sonucu tutum farkından doğan çözülme ve istikrarsızlık görülür.⁴⁵¹

1950-1955 arasındaki beşinci devrede yoğun dış yardımlar vardır. Bu dönemde ihtiyari tasarruf ve yatırım yoluyla ve özel teşebbüs eliyle sanayileşme temayülü hızlandı. Milli ekonomi mutlak bir kayba uğradı. Ayrıca tasarruf edilen kısımlar ise tamamen üretime yatırılmayıp, bir kısmı gayrimenkullere yatırıldı, spekülasyon amaçlarla kullanıldı veya azınlık tüccarlarınca nakit olarak yurt dışına kaçırıldı. Bunlarla da tasarruf edilen kısımlar milli ekonomi için üretim dışı alanlara aktı veya mutlak bir kayba maruz kaldı. Bundan dolayı bu dönem içinde uygulanan tasarruf ve yatırım politikası neticesinde kişi başına reel milli gelir %20 artmasına rağmen sanayi üretim endeksi

⁴⁴⁸ S.Zaim, a.g.ç., s. 26

⁴⁴⁹ S.Zaim, a.g.ç., s. 27

⁴⁵⁰ S.Zaim, a.g.ç., s. 27

⁴⁵¹ S.Zaim, a.g.ç., s. 28

ancak yıllık %8 artış kaydetti. Bu sonuçlar 1930-1940 arası dönemle karşılaştırıldığında gelişmenin yavaşladığı görülmektedir.⁴⁵²

Altıncı dönemi oluşturan 1955-1960 arası yıllarda enflasyon şiddetlendi ve 1957'ye kadar enflasyon yoluyla mecburi tasarruf sistemi teşvik edildi. Bu dönemde dış yardımlara rağmen, milli hasıla artışı azaldı. 1950-1960 arasında sanayi üretim endeksi artış oranı 0'a (sıfır) düştü. Aynı dönemde reel ücret endeksi de 100'den 94'e indi. Yani sanayi sektörde hem azaldı, hem de iş görenlerin satın alma gücü, hayat seviyesi düştü. Bu dönem sanayileşme temposu bakımından 1940-1945 dönemine benzemektedir. Sistem itibariyle ise 1950-1960 arasında özel bir teşebbüs grubu meydana getirilerek sanayileşme yoluna gidilmek istenmesine rağmen, bu durum gerçekleştirilemedi.⁴⁵³

Yazar, Atatürk'ün ikinci dönemi denilebilecek 1930-1940 arası dönemde Türkiye ekonomisinin, bütün yönleriyle tek ve belirli bir istikamete doğru ve belirli bir sistem altında yönlendirilmesinden dolayı takip edilen dönemlere nazaran daha başarılı sonuçlar alındığını belirtmektedir. Özellikle 1940 sonrasında Türkiye'de belirli ve kesin bir iktisadi ve sosyal siyaset takip edilmediği görüşündedir.⁴⁵⁴

Zaim'e göre, sanayileşme verimli bir üretimle başarıya ulaşır. Verimli bir üretim için, çalışanlarla-çalıştıranlar arasındaki işbirliği zorunluğu, verim artışından elde edilen hasılanın taksimi hususunda adil bir çözüm tarzına varılmasını gerektirir.⁴⁵⁵

Yazar, Planlama stratejisinde de görüldüğü gibi iktisadi gelişmemiz için yatırımların hızlandırılması zorunlu olduğu görüşündedir. İktisadi gelişmemiz ise sanayileşmemize sıkı sıkıya bağlıdır. Zira çağa damgasını vuran özellik sanayileşmedir. Sanayi Devrimi'nden günümüze (1962, MMB) sanayisiz kalkınan bir millet yoktur. Sanayileşme günümüzde (1962, MMB), medeniyetin, bilimin, tekniğin ve gücün simgesidir.⁴⁵⁶ S.Zaim, Türkiye için sanayileşme iki yönden zorunlu olduğu görüşündedir:

1. İktisadi kaynakların değerlendirilmesi için,
2. Türkiye sosyal bakımdan sanayileşmek mecburiyetindedir.⁴⁵⁷

⁴⁵² S.Zaim, a.g.ç., s. 28. 1930-1955 arasında büyük sanayi üretim hacminin artış oranları için bkz.: S.Zaim, a.g.ç., s. 29.

⁴⁵³ Sanayileşmenin gerçekleşmesine engel olan sebepler için bkz.: S.Zaim, a.g.ç., s. 29-30.

⁴⁵⁴ S.Zaim, a.g.ç., s. 30

⁴⁵⁵ S.Zaim, a.g.ç., s. 31

⁴⁵⁶ S.Zaim, a.g.ç., s. 35

⁴⁵⁷ Bunların gerekçeleri için bkz.: S.Zaim, a.g.ç., s. 35-36. Tarım-sanayi ilişkisinde/ayrımındaki bazı görüşler şunlardır: İktisadi kalkınma ancak sanayileşme ile mümkün olduğu görüşünde olan Sadun Aren,

Zaim'in tebliğinin Programda olmamasından dolayı üzerinde görüşme yapılmadı. Sabahattin Zaim'in metni yalnızca dönemi için değil, günümüz için de Türk iktisadi tarihini sanayileşme odaklı betimleyen en önemli metinler arasında sayılabilir. Metnin önemi, kullanılan verilerin doğruluğu, getirilen yorum, değerlendirme ve analizlerin objektifliği ve isabetli oluşu, yapılan dönemlendirmenin kabul edilebilirliği, özellikle de seçilen kavram ve olguların ideolojik zorlamaların dışında olması gibi özelliklerden kaynaklanmaktadır. Zira iktisadi tarih üzerinde yapılan birçok dönemlendirme, ideolojik kaygıların gölgesinde kalmaktadır.

2.2.1.1. Sanayi Sayımlarının Önemi ve 1959 Sanayi Sayımları

Sanayinin durumu hakkında rakamlar ve verilerin yer almasının yanında genel bilgilerin de bulunduğu bir diğer metin, Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanlarından Dr.Selahattin Tuncer'e aittir.

Tebliğine⁴⁵⁸ konu olarak 1959 Sanayi Sayımlarını alan Tuncer'e göre, bu sayım Türkiye'nin sanayileşme arzusunu ne derece başardığını veya başarabildiğini göstermesi bakımından ziyadesiyle önemli ve aktüel bir özellik taşımaktadır.⁴⁵⁹

kalkınmanın zirai gelişme ile de mümkün olacağını ileri sürenlere itiraz etmekteydi. Ona göre sanayileşme, ziraatin gelişmesinin aleyhinde olmak değildir. Zira ziraat ne kadar geliştirilirse geliştirilsin, ülke kalkındıkça bu sektörün milli gelir içindeki payı azalacaktır (Sadun Aren, "Dış Yardım Kâf i Değildir", Yön, Yıl: 1, Sayı: 15,28 Mart 1962, ss. 6, s. 6). Tarımın sanayileşme sürecindeki rolüne dair; bir ucta tarımın sınırlanarak işgücü ve kaynakların modern sanayi için serbest hale gelmesini savunanlar; diğer ucta ise zirai tekniklerde ve üretim metotlarında bir inkılâbın, imalat ve ulaştırma sanayilerinin modernleşmesinin temel bir şartı olduğunu iddia edenler bulunmaktadır (P. Deane, a.g.e., s. 32). Deane, tarım inkılâbının sanayi inkılâbının etkinliğine katkıda bulunduğu noktaları şu şekilde tespit etmiştir: Artan nüfus ve özellikle de sanayi merkezlerinin nüfusunu besleyerek, İngiliz sanayinin ürünlerine olan satın alma gücünü artırarak, Sanayileşmeyi finanse etmek ve büyük bir savaş döneminde bunu sürdürmek için gerekli sermayenin önemli bir kısmını sağlayarak, Sanayide istihdam edilebilecek bir emek fazlasını serbest bırakarak (a.g.e., s. 45). Atatürk, sanayileşmenin tarımsal sanayi ile birlikte ele alınması görüşünü savunmuştur (Y.Ülken, a.g.m., s. 197). Sanayi desteklemek için ilk olarak tarım ürünlerinin artırılması gereklidir. Zira tarihi bir gelişme olarak ileri ülkelerinin sanayideki başarılarına büyük oranda tarım ve maden dallarındaki iyileştirmeler ile ulaşıldığı görülecektir. İktisadi yapıları tarımsal olan ve yeteri kadar gelişmemiş ülkelerin ihracatları de geniş ölçüde tarımsal ürün ve madenden oluşur. Gelişmemiş tarım ülkelerinin gelişmiş sanayi ülkeleri ile ticari temasa geçmeleri, bu ülkelerin tarım ürünlerine karşı olan talebini artıracaktır (N.Serin, a.g.e., s. 53-54, 79-80). Sanayileşme sürecinde tarımda bir daralma veya stabilizasyon olmaz. Bu konu 1972'de de dile getirildi (İlhan Baysal-Aykut Göker, "Sanayileşmenin Neresindeyiz, Neden?", 1972 Türkiye Sanayi Kongresi Bildirileri, TMMOB, Ankara, ss. 1-24, s.5). Kısaca, ekonomik gelişim için tarım ile sanayi arasında bir seçim söz konusu olamaz. (Fevzi Şolt, "Kalkınma ve Sanayi ve Türkiye", 1972 Türkiye Sanayi Kongresi Bildirileri, MMO, Ankara, ss. 1-31, s. 18). Üstelik her tarım ülkesi gelişmemiş de sayılmamalıdır (Bkz.: N.Serin, a.g.e., s. 2). Tarım ve sanayi birbirlerinin ikamesi değil, tamamlayıcıdır. İyibozkurt'un da belirttiği gibi (Tarımdaki Gelişmeler", Güncel Ekonomik Sorunlarımız: Küreselleşme ve Ekonomimiz (İçinde), 4. Baskı, Bursa, Ezgi Kitabevi, 1997, ss. 192-194, s. 193), tarım sanayinin hem girdisi hem de sanayide çalışanların besleyicisidir. Sanayi, ihracat, tarım bağlamında, yapılması gereken; sanayi mallarının üretiminin ve ihracatın teşviki bırakılmadan, tarımın yönlendirilmesidir.

⁴⁵⁸ Selâhattin Tuncer, "1959 Sanayi Sayımı Sonuçları", 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 162-188

Tuncer'in metni üç kısımdan oluşmaktadır: Birinci kısımda, sanayi sayımlarının mahiyeti, amacı, çeşitleri ve önemi gösterildi. İkinci kısımda, Türkiye'de sanayi sayımlarının tarihçesi verildi. Üçüncü kısımda ise 1959 Sanayi Sayımı sonuçları üzerinde durulmuş ve sonuçta Sayımın eleştiri ve tahlili yer aldı.

Tuncer, bir ülkenin toplumsal, iktisadi bünyesini tanımak, belirli kurumlar hakkında hüküm vermek, belirli iktisadi kararlar almak, bazı reform hareketlerini gerçekleştirmek için rakam ve donelere ihtiyaç olduğunu belirtmektedir. Bu da ancak nüfus, sanayi ve ziraat sayımları ile elde edilebilir. Bu tip sayımlar (ve anketler) bir nevi milli envanter çıkarmaya benzetilebilir. Türkiye'de yapılan sayımlar "geniş" anlamda "işyeri" sayımlarıdır. Bu tür sanayinin dışında, ulaştırma, banka, sigorta şirketleri, otelcilik, inşaat ve hatta eğlence ve dinlenme yerlerini de kapsar. Türkiye'de yapılan sanayi sayımları ziraat dışında kalan bütün iktisadi faaliyetleri kapsamaktadır. Bu tip bir sayım, ülkenin "iktisadi takatını" kavramak bakımından önemlidir.⁴⁶⁰

1950'de milli gelir içinde yüzde 12 olan sanayi payı, 1959'a gelindiğinde yüzde 16'ya çıktı. Bu durumda Tuncer'e göre milli gelir içindeki sanayinin payı hem düşük hem de önemsiz kalmaktadır. Cumhuriyet döneminden sonra Türkiye'nin hızla sanayileşmek istemesine rağmen, bu tam olarak başarılamadı. Bunun en önemli sebeplerinden biri, ticari ve zirai kredilerin gelişmesine rağmen sınaî kredilerin son zamanlara kadar oldukça geri kalmasıdır: "*Sınaî kredi imkanları ve kaynakları gelişmediği takdire, bu memleketin sanayileşmesi imkansız gibidir.*"⁴⁶¹ Yazara göre, sınaî yatırımlar bakımından özel sektör devlete nazaran "*daha gayretli ve daha ileri bir durumdadır.*"⁴⁶²

Selahattin Tuncer'in, Sayımla ilgili vardığı neticeler ve tespitler kısaca şu şekildedir:

1. Türkiye milli geliri içinde sanayinin yeri ve önemi artmakla birlikte oransal olarak sanayinin payı, sanayileşmek isteyen bir ülke için yetersizdir.⁴⁶³
2. 1950 yılında (fiilen 1951) yapılan sanayi ve işyeri sayımından sonra Türkiye'de genel bir sanayi ve işyeri sayımı yapılmadı. Aradaki 10 yıllık boşluk ancak kısmi anketlerle tamamlandı. Bugün Türkiye'de sınaî potansiyeli tam olarak

⁴⁵⁹ S. Tuncer, a.g.ç., s. 162. Türkiye'deki sanayi sayımları Osmanlı dönemine kadar gider. İçerikleri, kapsamı farklı olsa da bugüne kadar yapılan sanayi sayımları şunlardır: 1913-1925 Sanayi Sayımı; 1927 Sanayi Sayımı; 1932-1941 Teşviki Sanayi Kanunu Bağlamında Yapılan Sayımlar; 1950 Sanayi ve İşyeri Sayımı; 1957 Sanayi Sayımı; 1959 Sanayi Sayımı (Bunlar hk.bkz.: S.Tuncer, a.g.ç., s. 164-172). Ayrıca 1959 Sanayi sayımı sonuçları için bkz.:S.Tuncer, a.g.ç., s. 173-185.

⁴⁶⁰ S.Tuncer, a.g.ç., s. 162-164

⁴⁶¹ S.Tuncer, a.g.ç., s. 174

⁴⁶² 1959 Sayımının teknik detayları için bkz.: S.Tuncer, a.g.ç., s. 173-185.

⁴⁶³ Yıllara göre ve ayrıntılı tablo için bkz.: S.Tuncer, a.g.ç., s. 185.

gösteren bir sayım sonuçları yoktur. 1957 ve 1959 sayımları politik amaçlarla yapılmasından bunlardan istenilen sonuçlar alınamadı. 1961’de yapılması gereken ve ertelenen sanayi ve işyeri sayımı bir an önce yapılmalıdır.

3. 1950 ile 1959 yıllarında yapılan sanayi ve işyeri anketleri kıyaslanacak olursa sonuçlar memnuniyet verici olmakla birlikte tatmin edici olmaktan uzaktır. Zira aradaki “olumlu” artışlarda enflasyonist tazyikin rolü büyüktür. Sanayimiz enflasyonist tazyikten ileri gelen sun’i artmadan ziyade, hakiki gelişmeye muhtaçtır.
4. Sayım ve anketlerde ayrıntılı ve uluslararası değer ölçülerine göre bilgi toplanması zorunluluğu vardır.
5. Türkiye’de kanuni zorunluluklardan dolayı farklı kurumlar sık sık kendileriyle ilgili bilgiler toplamaktadır. Bu durum işyerlerini bezdirmektedir. Bunun yerine resmi makamların istedikleri bilgiler merkezileştirilmeli ve belirli zamanlarda talep edilmelidir. Bu zaman tasarrufu ve koordinasyon bakımından zorunludur. Ayrıca bu tarz bir çalışma birbirine zıt olan istatistik sonuçlarını da önleyecektir. Türkiye’de sanayi sayım ve istatistiklerinde metodoloji bakımından bir ahenk temini ve ıslahat yapılması zorunludur.
6. Sanayi sayım ve anketlerinde her şeyi devletten beklemek doğru değildir. Mesleki teşkilatlara da bazı görevler düşmektedir.⁴⁶⁴

Bu tebliğ üzerinde “Görüşme” yapılmadı.

Tuncer’in tebliği, 1959 Sayımlarını temel özelliklerle ortaya koymanın yanında, sayımların önemini ve önüne geçeceği muhtemel sakıncalara da değinen bir metindir. Bu yönüyle, sayımları yalnızca betimleyen değil aynı zamanda analiz yönüyle konuyu ele alan temel nitelikte bir kaynaktır.

2.2.2. Sanayinin Sorunları

2.2.2.1. Sanayileşme Üzerine Bazı Düşünceler

Sanayinin ve sanayileşmenin en önemli sorunlarından biri, hammaddedir. Hammadde konusunun, sanayileşmenin sorunları arasında literatürde göreceli olarak daha az ele alındığı söylenebilir. Buna karşılık Türkiye’nin sanayi hammaddesi olabilecek önemli miktarda ve çeşitlilikte kaynağı vardır. Batılılar Sanayi Devriminden itibaren Türkiye’nin hammadde kaynaklarına göz dikmişler ve Türkiye üzerindeki iktisadi planlarını “Pazar”ın yanında “hammadde” üzerinden yapmışlardır.

⁴⁶⁴ S.Tuncer, a.g.ç., s. 185-188

Karabük D.Ç.İ. Boru Fabrikaları Müdürü Emin Bezer tebliğinde⁴⁶⁵ hammaddenin demir asıllı olanlarını ele almaktadır. Demir asıllı hammadde teminini sağlayan kurum ise, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri'dir. Demir Çelik İşletmeleri ana fabrika olarak her türlü makine sanayiinin taleplerini kendi çapında büyük ölçüde karşılayabilmektedir. Ayrıca ilerideki inkişaflarla imkanlar daha da genişleyecektir.⁴⁶⁶

Bezer'e göre, Türkiye'de sanayinin gelişmesinde iki etken vardır. Bunlardan biri, zihniyet diğeri ise mevzuattır. Yürürlükteki bazı kanunlar, sanayiye olumsuz etkilemektedir. Sanayi yatırımlarının yapılabilmesi için öncelikle yürürlükteki kanunların uygun olması gerekir. Aksi taktirde sermayedarlar sanayi yatırımlarına sıcak bakamaz.⁴⁶⁷

Bezer, hayat standardımızı yükseltecek olanın sınaî faaliyetler olduğu görüşündedir. Tercih sanayi alanında gösterilmelidir. Aslında sanayinin gerekliliği bilinmesine rağmen, Türkiye'de sanayi neden yavaş ilerlemektedir? Bu soruya Emin Bezer'in verdiği yanıtlar kısaca şunlardan oluşmaktadır:

1. Vergi sistemimiz sınaî faaliyetlere çok az imkan vermesi,
2. Para istikrarının bulunmayışı,
3. Dış piyasada aleyhte yapılan faaliyetler,
4. Eğitim sistemimizin sanayiye yeterli derecede takviye etmemesi,
5. Amortisman konusunun teşvik edicilik tarafı bulunmadan yürütülmesi,
6. Kâr hadlerini sınırlayan kanun ve hükümlerin kaçamaklara zorlaması,
7. Devletin İktisadi Devlet Teşekkülleri kurmak suretiyle milletin yatırım gücünü semeresiz olarak harcaması ve bu teşekkülleri ısrarla tasarrufunda bulundurması.⁴⁶⁸

Görüşmeler

Emin Bezer'in tebliği, üzerinde en fazla görüşün açıklandığı, katılımcının söz aldığı bildiriler arasındadır. Bu doğrultuda söz alan katılımcılardan kimi liberal kimi de devletçi bakışlardan meseleyi ele alarak, görüş ve çözüm önerileri sundular. Bazı katılımcılar tebliğ sahibine soru sorarken, Bezer ise, sorulara ve bazı konulardaki

⁴⁶⁵ Emin Bezer, "Sanayide Hammadde ve Türkiye'nin Sanayileşmesi Hususunda Bazı Düşünce ve Temenniler", 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 301-304

⁴⁶⁶ E. Bezer, a.g.ç., s. 301-303

⁴⁶⁷ E.Bezer, a.g.ç., s. 303

⁴⁶⁸ E.Bezer, a.g.ç., s. 303-304

görüşleri hemen akabinde yanıtladı. Bunun yanında bazı katılımcılar tek konuda görüş ve düşüncesini açıklarken, bazıları ise birçok konuya teori üzerinden ve/veya örnekler üzerinden değindi. Yine bazı katılımcılar genel konularla ilgili görüş ve düşüncelerini açıklarlarken, bazıları da Karabük, Sanat Enstitüsü gibi özel konularla ilgili değerlendirmelerde bulundu.

Tebliğ üzerine söz alan katılımcıların görüş ve düşüncelerinden öne çıkanlar kısaca şunlardır:

- Kanuni tespit edilen olan amortismanlar azami değerdedir. Haliyle amortisman dolayısıyla sanayinin gelişmediği konusu yanlıştır.⁴⁶⁹
- Devletin iktisadi devlet teşekkülü kurması ve bunlarda tasarrufta bulunması hatalıdır. Doğru olan, bunların belirli bir süre sonra özel sektöre devredilmesidir.⁴⁷⁰
- İDT'nin devri yanlıştır. Devlet kuruluşlarının özel sektöre devredilmesine gerek yoktur. Zira söz konusu olan iktisadi devlet teşekküllerinin özel sektör ya da devlet elinde çalışması değil, mevzuat meselesidir.⁴⁷¹
- Yine mevzuatın önemine değinen bir diğer katılımcıya göre, İktisadi Devlet Teşekküllerinin başarısız olmasındaki bir sebep de başında bulunan amirin tam yetkili olmamasıdır. Bu olumsuz durum, özellikle belirli dönemlerde siyasal yapının bir sonucudur. İDT yeni bir mevzuat ile daha iyi organize ederek bu olumsuzluktan kurtulursa başarılı olmaması için bir sebep kalmayacaktır.⁴⁷²
- Özelleştirmeler yanlıştır. Devlet elindeki işletmeler aynı zamanda usta ve işçi yetiştiren okul görevini yapmaktadır. Karabük Örneği bunun en somut göstergesidir.⁴⁷³
- İDT'nin başarılı olmamasında ileri sürülen siyasi faktör ve mevzuat çözüm değildir. Mevzuatı değiştirip özel sektör gibi hareket edildiği zaman da o kuruluş ilgi odağı olacak, siyasal faktörden kurtulamayacaktır. Zira sorunlar komplikedir haliyle özel sektörün şartları devlete tatbik edilemez.⁴⁷⁴
- Sanayileşmemizin yavaş gitmesinin sebepleri arasında devlet yatırımları ve vergilerin gösterilmesi yanlıştır. Sorun vergi sisteminde ya da devlet yatırımlarından kaynaklanmamaktadır. Türkiye'de sanayileşmenin özel

⁴⁶⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 305

⁴⁷⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 308

⁴⁷¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 308

⁴⁷² 1962 Sanayi Kongresi, s. 311

⁴⁷³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 311-312

⁴⁷⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 312

sektörden beklenemez. Özel sektör genellikle devletten yardım istemektedir. Bunların yanında devlet işletmeleri aynı zamanda birer okuldur. Buralarda çeşitli alanlarda masraflı eğitimler verilmektedir. Özel sektörün bu şekildeki masraflı işlere teşebbüs edemez.⁴⁷⁵

- Sanat Enstitüsünden beklenen yararın alınamaması ekonomik sebeplerden kaynaklanmaktadır. Buraların yeni atölyelere ve bunlardan anlayan hocalara ihtiyacı vardır. Sanat okulları fonksiyonlarını kaybetti. Burada eğitim politikasını belirleyenlerin büyük hatası vardır. Zira kuracakları bir sistem hakkında ilgili tatbikatçılarla temas etmemektedirler. Ülkede sanat okulu ve Sanat Enstitüsü mezunlarının iyi yetişmesi için beraberinde sanayinin de bulunması lazımdır. Sanat okulları öğrencileri ancak okulla beraber sanayi kurulursa ve bizzat sanayiye yatırım yapılırsa iyi yetişecektir.⁴⁷⁶
- Metalurjik kok yanlış kullanılmaktadır, ısıtmada kullanılması hatalıdır.⁴⁷⁷
- Avrupa ile Türkiye arasında kullanılan kalite farkına paralel fiyat farkının olması doğaldır.⁴⁷⁸
- Karabük'te üretilen mamuller normlara uygun değildir ve bu israfa sebep olmaktadır.⁴⁷⁹
- Karabük mamulleri birçok alanda tüketilmekle birlikte birçok alanda da hakikaten sakıncalıdır.⁴⁸⁰
- Ekonomik sistemimizin kesinlikle tam olarak tespit edilmesi gereklidir. Zira bugün birçok yönden aksamaktadır.⁴⁸¹

Bu bölümde söz alan katılımcıların görüş ve soruları üzerinden tekrar söz alan Emin Bezer'in öne çıkan diğer düşünceleri şu şekilde özetlenebilir:

- Amortismanın zaman ve ekonomik duruma göre ele alınmaktadır. Amortismanların frenleyici etkileri önemlidir.⁴⁸²
- Fiyat politikası ancak serbest şekilde hareket edebilen kuruluşların bir piyasa serbestisi içinde alacakları kararların bir sonucudur. Halbuki bugün hammadde ve yarı mamuller sadece devlet kuruluşlarının tekelindedir. Haliyle fiyatlar hakkında söylenebilecek pek fazla bir söz yoktur. Kalite konusunda da Avrupa

⁴⁷⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 313

⁴⁷⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 312-314

⁴⁷⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 305-306

⁴⁷⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 307

⁴⁷⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 308-309

⁴⁸⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 310

⁴⁸¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 309-310

⁴⁸² 1962 Sanayi Kongresi, s. 305

ile Türkiye arasında ciddi farklar vardır. Fakat fiyatlarla kalite orantısına bakıldığında Türkiye lehine bazı hususlar bulunmaktadır.⁴⁸³

- Devlet kuruluşlarının çalışma temposu, randımanı dış sektördeki ile kıyas edilemez. Zarar eden devlet kuruluşları, temelde iyi bir organizasyon ve çalışmayla özel sektöre devredilmelidir. Böylece kâr eder duruma getirilebilir. Ayrıca devlet sektöründe kâr belli bir seviyenin üstüne çıkartılamaz. Siyasi faktörler bu konuda önemli rol oynar. Ancak tamamen idealist çalışmak suretiyle iktisadi devlet teşekkülleri kâr edebilir. Bütün bunların yanında bugün iktisadi devlet teşekküllerinin çoğu zarar etmektedir ve bunların özel sektöre devredilmesi ülke iktisadiyatının aleyhinde olmaz.⁴⁸⁴
- Sanat Enstitüsünün verimsizliği yalnızca sistemde aranmamalıdır. Sanat Enstitüsü mezununun normalde diğer eğitim kurumlarından mezun olanlardan ya da eğitimsiz olanlardan daha kolay intibak etmesi gerekmektedir. Çünkü bu Enstitüde herhangi bir sanat branşında nazari, ön bilgi alınıp, işyerine katıldığı vakit intibakının kolay olması beklenir. Oysa intibak konusunda diğerlerinden pek bir üstünlüğü yoktur. Hatta eğitim süresiyle eşdeğer bir iş tecrübesine sahip biriyle kıyaslanması dahi mümkün değildir. Başarılı olmak, başarısız kalmak biraz da kişinin kendi düşünce arzusunun bağlıdır.⁴⁸⁵
- Türkiye'nin kendine has şartları vardır. Çin gibi, başka ülkelerle belirli konularda karşılaştırmak doğru olmaz.⁴⁸⁶

Görüldüğü gibi tebliğ sahibi söz alan katılımcıların görüş, düşünce ve tespitlerinden yola çıkarak geniş ve çeşitli bir zeminden değerlendirmede bulundu.

2.2.3. Madenler ve Demir-Çelik Sanayi

Maden ve Demir-Çelik Sanayilerini ele alan Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları A.Ş.'den Dr.Veli Aytekin'e⁴⁸⁷ göre, Türkiye'de hammadde konusu şu sebeplerden dolayı önem arz etmektedir:

1. Genellikle, ülkemiz maden cevherleri bakımından zengin alanlara sahip olmasına rağmen, bunlardan layıkıyla istifade edilemeyip, madenlerimiz kısmen ham vaziyette ihraç edilmekte, çoğu durumda da yer altında kendi haline

⁴⁸³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 306-307

⁴⁸⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 308

⁴⁸⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 310-311

⁴⁸⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 314

⁴⁸⁷ Veli Aytekin, "Türkiye'nin Maden Sanayii ve Demir-Çelik Sanayiinin Yakın Geleceğine Toplu Bir Bakış", 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 315-331

terkedilmiş bulunmaktadır. Madenlerin hızla değerlendirilmesi ile milli gelirdede oldukça önemli bir artış ve döviz tasarrufu sağlanacaktır.

2. Bir sanayi tesisinin üretimi, çoğu defa buna dayanan birçok sanayi dalının iptidai maddesini teşkil etmektedir. Bundan dolayı genel olarak sanayinin kalkınması için üretimleri ile memleketin çok muhtaç olduğu diğer önemli sanayi dallarını azami derecede besleyebilen maden sanayiinin geliştirilmesi tercih edilmelidir. Sanayimizin dengeli bir şekilde gelişebilmesi hususu, bu iki faktörün gerçekleşme derecesi ile orantılıdır.⁴⁸⁸

Yazar, tebliğinde Türkiye'deki belli başlı madenler hakkında bilgiler vermektedir.⁴⁸⁹

Veli Aytekin, metnindeki bir alt başlıkta demir-çelik bakımından Türkiye'nin durumunu değerlendirmektedir. Aytekin'in belirttiği gibi, demir-çelik sanayi diğer sanayi dallarının gelişmesine hizmet eden en önemli sanayi koludur. Çelik tüketimi, milletlerin refah seviyesini paralel olarak artmaktadır. Gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında Türkiye bu konuda çok geridedir. Türkiye'de demir madeni ve ihtiyaca yetecek miktarda da metalürjik kok üretimine elverişli maden kömürü bulunmaktadır. Bu konuda alınacak en iyi önlem, demir-çelik sanayinin geliştirilmesidir.⁴⁹⁰ Yazar, Türkiye'deki demir-çelik sanayiini, üretim safhaları ile birlikte belli başlı ürünler hakkında geniş bilgiler vermektedir.⁴⁹¹

Aytekin'e göre malzemenin olması, makine sanayinin en önemli unsurunu teşkil etmektedir. Fakat mevcut malzemenin isabetli kullanılması için özelliklerinin bilinmesi ve daha doğrusu amaca en uygun nitelikte üretilmesi de şarttır.⁴⁹²

Görüşmeler

Veli Aytekin'in sunduğu tebliğin görüşmeler kısmında söz alan on katılımcının tamamı Aytekin'e soru sorarken, Aytekin ise soruları hemen yanıtladı. Soru ve yanıtlar, teknik bilgilerle ilgili olduğu gibi, düşünce ve görüşlerin öğrenilmesine de yöneliktir.

Sorular; kömür üretiminin mevcut kapasitesinin üzerine çıkması için bir çalışma yapıp-yapılmadığı,⁴⁹³ demir, çelik ve pik üretiminin kullanımı, durumu ve geleceği, Türkiye'deki demir-çelik fiyatları ile dış piyasa ile rekabet imkanının mümkün olup-

⁴⁸⁸ V. Aytekin, a.g.ç., s. 315

⁴⁸⁹ V. Aytekin, a.g.ç., s. 316-318

⁴⁹⁰ V. Aytekin, a.g.ç., s. 318-319

⁴⁹¹ V. Aytekin, a.g.ç., s. 319-327

⁴⁹² V. Aytekin, a.g.ç., s. 327

⁴⁹³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 332

olmamasına yöneliktir. Veli Aytekin ise kendisine yöneltilen soruları, teknik bilgiler ışığında yanıtlarken, üretim ve tüketim durumunu ve mevcut durum üzerinden görüş ve düşüncelerini açıkladı.⁴⁹⁴

2.2.3.1. Sanayileşmeye “Doğru” Yaklaşım

Etibank Elektrik İşletmeleri Müessese Müdür Muavini Elektrik Yüksek Mühendisi Şinasi Güçeri, tebliğinde⁴⁹⁵ yer verdiği görüşlerini beş alt başlık altında ifade etmektedir. Yazarın bu alt başlıklardaki belli başlı görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

- Türkiye sağlık, sosyal, kültürel ve ekonomik bakımlardan çeşitli darlıkların baskısı altındadır ve bu baskıların sebep olduğu ıstıraplar gün geçtikçe şiddetlenmektedir.
- Ormanların tahribatı, toprağa verilen zararlar, toprakların verimini kaybetmesi ile yiyecek üretiminin azalmasına karşılık artan nüfus ve buna paralel yeni tüketici kitlesi oluşturmaktadır.
- Bir memleketin iktisaden geri kalmasının veya ileri gitmesinin gerçek sebeplerini insan gücünü değerlendirmek hususundaki düşüncelerinin gelişiminde aramak gerekir. Türk toplumu insan gücünü değerlendirme yönünden oldukça zayıftır.⁴⁹⁶
- Türk toplumunun içinde bulunduğu sıkıntılar konusunda aydınların belirli ve gerçeklere uygun kanaatleri yoktur.
- İnsanlık gelişiminin en büyük sıçramalarını muazzam üretim gücüne borçludur. Hal böyle iken ihtiyaç duyulan birçok endüstri kolları ve ağır makine ve üretim araçları endüstrileri kurulmaksızın asrın medeniyetine ve refahına ulaşılamaz.
- Kanun ve nizamlar bir toplumda tefekkür hamlelerini tabii servet kaynaklarının keşfine ve tedarikine teşvik etmiyorsa, o toplumun iktisaden kalkınması ve refaha kavuşması mümkün değildir.
- Türkiye’nin ekonomik politikasını yürüten otoriteler, hemen her dönemde, kendilerini kolay ve kestirme yollardan bir hazıra konma fikrine kaptırdılar.

⁴⁹⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 332-337

⁴⁹⁵ Şinasi Güçeri, “İnsan Gücünün Değerlendirilmesinde Ağır Endüstrinin Rolü”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 240-244

⁴⁹⁶ İnsan gücü kaynağının, hem üretici hem de tüketici bir unsur olarak, iktisadi kalkınma ile iki yönlü bir ilgisi vardır. Haliyle nüfus artışı, bileşimi ve niteliğinin iktisadi kalkınma hızını ve genişleme seviyesini arttırıcı ve azaltıcı etkileri vardır (N.Serin, a.g.e., s. 17). Bir ülkenin iktisadi yapısı ve iktisadi kalkınma hızı üzerinde nüfusun miktarı, yaş ve cinsiyet bileşimi, toplumsal ve kültürel özelliklerinin etkisi büyüktür. Nüfusun iktisadi gelişmişlikle ilgisi ve Türkiye’nin durumu hakkında bilgi, tespit, analiz ve yorumlar için bkz.: N.Serin, a.g.e., s. 17-48.

- İleri görüşlü milletler her türlü üretim araçlarının temin ve tedarik imkanlarını kendi kontrolleri altında bulundurmayı yalnız ekonomilerinin değil, mevcudiyetlerinin idamesi bakımından da hayati bir zorunluluk telakki etmektedirler. Bizde ise ağır endüstriye ve üretim araçları endüstrilerine ne hükümetler ne de devlet yöneticileri gereği kadar önem vermediler.
- Türkiye'nin ziraat ülkesi olduğu fikri yanlıştır. Zira Türkiye nüfusunun yüzde 80'i tarımla iştigal etmesine rağmen ekmeklik buğday bile kısmen ithal edilmektedir. Türkiye'de et, süt, yağ, ekmek, her şey yetersizdir. Değil insanlar, hayvanlar bile yarı aç dolaşmaktadırlar. Artık ekilebilecek toprak parçası da kalmamış gibidir. Mesele toprak ekmek değil, ekilen topraktan daha çok ürün almaktır. Bunun için de suni gübre fabrikalarına, barajlara, sulama kanallarına, enerji tesislerine, taşıt araçlarına, traktör ve benzeri pek çok makine ve araç-gerece ihtiyaç vardır. Bunlarda son kertede üretim araçları endüstrisine dayanır.
- Dünyada sanayi olmadan ziraatini geliştiren bir ülke mevcut değildir. En ileri sanayi ülkeleri aynı zamanda ziraatte de ileri durumdadırlar. Sanayide geri kalanlar ziraatte de geri kaldılar. Haliyle ülkenin ziraatini kalkındırabileceğini düşünmek yanlıştır. Bu ısrar iktisadi durumu daha da bozar.
- Türk toplumu sanayileşme sürecini yakalayamadı. Sanayileşmenin önemini fark ettiğinde ise Batı oldukça ilerlemiş bir durumdaydı. Bu durum aydınlarımızı ve idarecilerimiz nezdinde bir hamle uyandıracığına, sınai ve teknik gelişmelere karşı bir nevi aşağılık kompleksi yaratmış ve bu ruh haleti nesilden nesile geçerek günümüze kadar gelmektedir.
- Gittikçe zorlaşan yaşam koşulları bizi sanayileşmeye zorlamaktadır. Mali, idari ve iktisadi kanunlarımızdan eğitim yöntemlerimize kadar her şey sanayileşme ihtiyacına hizmet edecek şekilde yeni baştan gözden geçirilmelidir.⁴⁹⁷

Görüşmeler

Tebliğ sahibinin yer almadığı görüşmeler kısmında sekiz katılımcı söz aldı. Tebliğ üzerine söz alan katılımcıların görüş ve düşüncelerinde değindikleri konulardan öne çıkanları şunlardır: Sanayileşmede insan faktörü, sanayileşme zihniyeti, sanayileşmenin uygulamaya geçememesi, sanayileşme ile tarım arasındaki ilişki, Türkiye'nin sanayileşme zorunluluğu. Bu konulara yönelik eleştiriler ve düşüncelerle birlikte bazı teknik bilgiler de paylaşıldı.

⁴⁹⁷ Ş. Güçeri, a.g.ç., s. 240-242

Sanayileşmede insan unsurunun önemine vurgu yapan bir katılımcının “insan unsuru”ndan kastettiği, esasında girişimcidir. Sanayileşme zihniyet ve kültürü girişimciye dayanılarak oluşturulabilir: Sanayileşmede en başta insan faktörü gelir. Sanayiye kuran insanlardır. Krupp, Ford, Edison, Chreyseler olmasaydı endüstri olmazdı. Endüstriyi şahıslar kurmuştur. Şahıslar olmadığı zaman büyük tesisler meydana gelmez. Onun için sanayileşme doğrultusunda bir gelenek oluşturulmalıdır. Sanayileşme vatandaşın ruhuna işlemeli, bu yönde bir zihniyet meydana getirilmelidir. Teknik bir kültür benimsenmelidir. Bu kültür başta aydınlar olmak üzere herkes tarafından etrafa yayılmalı, etraftan destek istenmelidir.⁴⁹⁸

İnsan unsurunu bir başka açıdan ele alan bir diğer katılımcıya göre esas olan “güven”dir. Bu noktada tebliğin esas unsuru birkaç noktada toplanabilir:

1. İşi yapacak adam önemlidir.
2. Kendimize olan inancımızı kuvvetlendirmek lazımdır.
3. Karşımızda olan insana itimat etmek, yani onun bilgisine itimat etmek ve ona imkan vermek gereklidir.

Kısaca, öncelikle insanı ele almak, sonrada kendimize itimat etmemiz, daha sonra da karşımızdakine itimat etmemiz lazımdır. Bunlar temin edilince Türkiye’nin sanayileşmemesine sebep kalmayacaktır.⁴⁹⁹

Sanayi ve tarım ilişkisi sunulan tebliğlerde birkaç defa yer verilen temalardandır. Bu konuyla ilgili bir katılımcının görüş ve düşünceleri kısaca şu şekildedir: Türkiye’de tarıma da sanayiye de yatırım yapılmalıdır. Sanayisiz tarım olmaz. Nüfusun büyük oranının ziraatle meşgul olması ülkenin tarımcı olmasını gerektirmez. Bugün ülkenin sorunu tarıma mı dönelim yoksa sanayiye mi dönelim meselesi değildir. Sanayi sahasına büyük yatırımlar yapmadan, tarımda kullanılacak bilumum makinaları burada yapmadan tarım kalkındırılamaz, nüfusunu besleyemez. Bu doğrultuda görüşlerini açıklayan bir başka katılımcı da sanayileşme ve tarımı birbirleriyle tercih edilmesi gereken olgular olarak görmemektedir: Türkiye nüfusu hızla artmaktadır. İşsiz sayısı da buna paralel artmaktadır. Ayrıca ciddi sayıda gizli işsiz de vardır. Bu işin bir çözümü sanayi kurmak ve bu insanlara işyeri temin etmektir. Ayrıca tarımın gelişimini de sağlamak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu da bir diğer gerekliliktir. Türkiye tamamen ziraati ihmal edip sanayiye yönelemez. Bunun Türkiye açısından üstesinden

⁴⁹⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 245

⁴⁹⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 245-246

gelinmesi zor sonuçları olur. En azından ülkenin nüfus artışına paralel bir zirai kalkınma yapılması gereklidir. Haliyle ‘bizim için tarım mı yoksa sanayi mi ön planda gelmelidir’ şeklinde bir konu yoktur. Her ikisi de aynı derecede önemlidir. Gelişme tempoları birbirinden farklı olmasına rağmen her ikisi de büyük yatırımlar isteyen birer konudur.⁵⁰⁰

Kongre’de sunulan tebliğlerin hatta Kongre’nin temel amacı, Türkiye’nin sanayileşme zorunluluğunun vurgulanmasıdır, denilebilir. Bu konuda görüşlerini paylaşan bir katılımcıya göre sanayileşme konusunda yapılması gereken her şeyden önce zihniyetin değiştirilmesidir.⁵⁰¹

Bu tebliğin görüşülmesinde bir katılımcı da sanayileşme ile nüfus arasındaki ilişkiye dikkat çekmektedir: Nüfus bakımından endüstrileşmek zorunludur. Bütün mesele hangi alandan olursa olsun, başlamaktır, rantabl başlamaktır. Ne yapılırsa yapılsın önemli olan üretilen malın piyasada tutunmasıdır.⁵⁰²

2.2.3.2. Makine Sanayinin Genel Problemleri

Makine sanayinin genel problemlerini konu alan Y.Mühendis Turgut Özkan’a⁵⁰³ göre, bu sanayi dalının üç temel sorunu vardır: Kapasite, kalite ve fiyat.⁵⁰⁴

1959 verilerinden hareketle makine sanayinin durumuna yer veren Özkan, makine sanayinin sorunlarının daha çok teknik bakımdan başarı şartları üzerinde durmaktadır. Bu konuda karşılaşılan problemler çeşitli sanayi ve çeşitli hizmetler için incelenmektedir. Yazar, konusunu, şu olgular etrafından ele almaktadır: Fabrika ve teçhizat sanayi, makine montaj sanayi, küçük sanayi, piyasa etütleri, eğitim ve teknik yardım, kalite ve fiyat kontrolü, ithal rejimi.

Bunlardan ilk yer verileni, “fabrika teçhizat sanayii”dir. Fabrika ve benzeri tesislerde kullanılan kazanlar, depolar ve buna benzeyen teçhizat bu grupta ele alınmaktadır. Bu gibi mamuller sipariş üzerine ve özel projelere göre imal edilirler. Uygulamada bu gibi tesisler anahtar teslimi olarak sipariş edilir. Bunların projelendirilip, imal edilmesi Türkiye’de mümkün olmamaktadır. Bu tesislere yerli sanayinin katılımı sağlanmalıdır. Projelendirilecek teçhizatın yerli sanayice yapılabilecek kısımları dışındakiler satın

⁵⁰⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 247-251

⁵⁰¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 248

⁵⁰² 1962 Sanayi Kongresi, s. 248-250

⁵⁰³ Turgut Özkan, “Makina Sanayiimizin Umumi Problemleri”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 93-104

⁵⁰⁴ T. Özkan, a.g.ç., s. 93

alınmalıdır. Bu iş için özellikle devlet fabrikaları elverişlidir. Bu fabrikalar bu gibi teçhizatın bir kısmını yapabilirler. Buradaki çalışmalar ayrıca kontrol ettirilmek suretiyle istenilen kaliteye ulaşılabilir. Bu tarz çalışmalarda karşılaşılabilecek en önemli sorun zaman sorunu olabilir. Bu sorun da imalatçıların erken bilgilendirilmesi ile aşılabılır.⁵⁰⁵

Makine montaj sanayine de yer veren Özkan, bu sanayideki mamullerin kalkınan ülkelerdeki imalında tavsiye edilen yolun, basit kaba imalattan başlamak olduğunu düşüncesindedir. Bu gibi imalatlarda tecrübe ve araştırmayı icap ettiren yeni etüt veya sonuçları ne olacağı belirsiz bir kopya yerine mevcut bilgi ve tecrübelerden azami şekilde yararlanılmalıdır. Bu alan daha ziyade özel girişime uygun görünmektedir. Hükümetler de bu konuyu belirli bir programa bağlamalı ve bu programın aksamadan uygulanmasını sağlamalıdır. Ayrıca lisansların ülkenin şart ve menfaatlerine uygunluğu da ehliyetli kimselerce kontrol edilmelidir.⁵⁰⁶

Özkan'ın yer verdiği konulardan biri de, "küçük sanayi"dir. Küçük sanayi aynı zamanda büyük sanayinin de destekçisidir. Haliyle bu sanayinin teknik seviyesinin belirli bir derecenin üstünde olması gereklidir. Bu yine kontrollerle sağlanmalıdır.⁵⁰⁷

Yazar genel iktisadi politikaya paralel olarak bu gibi sektörler için izlenecek politikaların da belirlenmesinin gerekli olduğu görüşündedir. Politikaların belli olması, kurumların kendilerini bu politikaya göre ayarlamalarını ve böylece de çalışmalarda bir paralellik sağlayacaktır.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ T.Özkan, a.g.ç., s. 95-96

⁵⁰⁶ T.Özkan, a.g.ç., s. 96-97

⁵⁰⁷ T.Özkan, a.g.ç., s. 97-98

⁵⁰⁸ T.Özkan, a.g.ç., s. 98. Turgut Özkan, bazı teşvik edici tedbirler de önermektedir:

- Vergi muafiyeti gibi mevzuat sanayiye teşvik edici hale getirilmelidir.
- Sanayi bölgeleri belirlenmesi ile bu bölgenin enerji ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması gereklidir.
- Sanayici hammaddeyi her an bulabilmelidir, kolayca temin edebilmelidir.
- Sanayici, kendi varlığını karşılık göstererek en az tüccar kadar kredi alma imkanına haiz olmalıdır.
- Kaliteli ve uygun fiyatla imalat yapacak olan imalatçı her çeşit kolaylık ve himayeyi göreceğine inanmalıdır.
- Zihniyetin yerli sanayinin inkişafını sağlayacak mahiyette olması lazımdır (T.Özkan, a.g.ç., s. 98-99).

Kalkınan ülkelerde piyasa etütlerinin sanayi kalkınmasında rolü ve önemi büyüktür. Bu etütlerle ihtiyaçlar ortaya çıkacaktır. Özkan, bu bağlamda etütlerin yapılması gereken alanlara yer vermektedir.⁵⁰⁹

Tebliğinde eğitim ve teknik yardım konusunda da değinen, Özkan'a göre iş üzerine eğitim zorunludur. Ayrıca teknik yardım konusunda da imkanlardan gerektiği gibi yararlanılmamaktadır.⁵¹⁰

Kalite ve fiyat kontrolü de yazarın yer verdiği diğer konulardır. Sanayi mamullerimizin serbest piyasada rekabet edebilecek vasıfta olması için etkili kalite kontrol tedbirleri bulmak ve mamullerimizin piyasaya çıkacak vasıfta olmasına özen göstermek gerekmektedir. Fiyat kontrolleri de dünya rayiçlerinin takibi ve buna göre önlemlerin alınması ile sağlanabilir.⁵¹¹

İthal rejimi konusuna da değinen Özkan'a göre, sanayi mamullerimizin uluslararası piyasada rekabet kabiliyetinde olması prensibi esas kabul edilirse, yerli mamulün ithalat sınırlamalarıyla korunmasına gerek olmayacaktır. Yerli malların rekabet edebilirlik noktasındaki bazı avantajlarına karşılık, ithal mallarına karşı korunması gereklidir. Bunun sebepleri olarak kısaca şunlar sıralanabilir:

1. İthalatçı, ithal yolu ile iş yapmaya alışmıştır. Hiçbir şekilde yerli malına itibar eder görünmemektedir.
2. Müşteri yerli malına karşı bir itimat beslememekte ve daima ithal malı tercih etmektedir.
3. Çeşitli sebeplerle yerli malları nitelik bakımından tekdüze bir görüntü arz etmektedir.

Bu faktörler, yerli malına itibar edilmesi için etkili bir ithalat kontrolünü gerekli kılmaktadır. Kısaca birçok sebeple ithal rejimi, ülke kalkınmasında önemli bir yeri bulunmaktadır.⁵¹²

Yazar, buraya kadar değinilen tedbirlerin uygulanması ve etkinliğin artırılması için mühendislik ve ekonomik hizmetleri yapabilecek geniş ve tam bir teşkilatın devlet teşkilatında olmadığını ileri sürmektedir. Bu teşkilat bakanlıklar içi ve bakanlıklar arası teknik kararlar ve koordinasyon için gereklidir. Bu teşkilat yalnızca makine sanayi için

⁵⁰⁹ T.Özkan, a.g.ç., s. 99-100

⁵¹⁰ T.Özkan, a.g.ç., s. 100-101

⁵¹¹ T.Özkan, a.g.ç., s. 101-102

⁵¹² T.Özkan, a.g.ç., s. 102

değil diğer iktisadi faaliyetleri de içine almak DPT ile işbirliği planlarla uygulama arasında da bir köprü olacaktır. Ayrıca böyle bir teşkilat analizler, piyasa ve lisans etütleri, diğer kurum ve kuruluşlarla irtibat, teknik yardım organizasyonları, kalite ve fiyat kontrolleri, sanayinin çeşitli kollarının koordinasyonu, özel siparişler ve alımlar gibi görevleri de üstlenecektir.⁵¹³

Sonuç olarak, makine sanayinin problemleri ve bunların halledilmesinde en doğru yol, bir organizasyon kurmaktır. Ayrıca zihniyet birliği oluşturulmalı, Batının tekniğinden azami derecede istifade edilmelidir. Bunlar gerçekleşmesi durumunda ancak mevcut potansiyel ve boş kapasite çalışan kapasite ile birlikte rantabl olarak çalıştırılabilir ve dünya standartlarına uygun mamuller çıkartılır. Bu sanayi için milli bir hedeftir.⁵¹⁴

Bu tebliğ üzerinde “görüşme” yapılmadı.

2.2.3.3. Başarının Sırrı: Koordinasyon

Sanayi bir bütündür, bu manzumede her hangi bir branşın gelişmesi diğerleri için de oldukça önemlidir. Haliyle sanayide koordinasyonun sağlanması, sanayi alanında normal bir gelişmeyi sağlayacak olan en önemli konulardan biridir. TCDD İşletmeleri Fabrikaları Teknik Müşaviri Y.Mühendisi Cemal Üner, metninde⁵¹⁵ koordinasyonun önemini çeşitli yönlerden inceledi. Bunlar; planlamada, yatırımlarda, siparişlerde ve ithalat ile imalatla koordinasyon.⁵¹⁶

Üner, tebliğinde sınai kalkınmayı destekleyen ve zorlayan sebeplere yer verdi. Buna göre; koordinasyon, planlama, eleman, uygun mevzuat, hammadde ve çeşitli yönleriyle istikrar gibi unsurlar sanayi alanını zorlayan sebeplerdir. Bu sebepler, sanayinin kurulmasını teşvik eden ve korunmasını sağlayan faktörlerdir. Eğitim, metot, standardizasyon, kalite kontrolü, patent, araştırma, prodüktivite ve istihsal mühendisliği gibi unsurlar ise sanayii geliştirici sebeplerdir.⁵¹⁷

Koordinasyon konusunda özellikle sanayi ve ziraat arasındaki koordinasyona değinen yazara göre Türkiye’nin sanayi ve ziraat alanında bir potansiyeli vardır. Bununla birlikte üretimin milli gelire isabet eden payı bakımından sanayinin mutlak bir üstünlüğü vardır. Fakat bu durum, sınai üretime önem verip diğerlerini ihmal etmek anlamına gelmez.

⁵¹³ T.Özkan, a.g.ç., s. 103-104

⁵¹⁴ T.Özkan, a.g.ç., s. 104

⁵¹⁵ Cemal Üner, “Sanayide Koordinasyon”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 105-115

⁵¹⁶ C. Üner, a.g.ç., s. 105-107

⁵¹⁷ C.Üner, a.g.ç., s. 108

Böyle bir yolu takip etmek verimsizdir. Bundan dolayı her konu ölçülü bir surette paralel bir şekilde yürütülmelidir.⁵¹⁸

Sanayide teknik eleman konusuna da yer veren Üner, Türkiye’de mühendis, teknisyen, nitelikli işçi sayı itibariyle sanayileşmeyi tam anlamıyla takip edemediği görüşündedir. Bu da teknik koordinasyonun önemini göstermektedir.⁵¹⁹

Türkiye’nin bir sanayi memleketi mi yoksa bir ziraat memleketi mi sorusundan hareket eden Cemal Üner, sanayi ve ziraatin durumunu kısaca ele almaktadır. Buna göre ziraatin de içinde yaşanan yüzyılda aslında bir sanayi kolu durumuna geldiğini, haliyle sanayi ve ziraatin birbirlerinden kesin hatlarla ayırlamayacağını ileri sürmektedir. Üner’e göre, Türkiye’nin “ziraat endüstrisi” de dahil endüstrinin her koluna sahip çıkmalıdır. Bütün dava bunlar arasındaki ilinti meselesidir. İşte bunlar koordinasyonla ilgili ana prensiplerdir.⁵²⁰

Asıl mesele endüstrinin genel kaidelerinin Türkiye’nin bugünkü (1962, MMB) durumuna tatbik edebilmektedir. 1962 Türkiye’sinin genel özellikleri ve bunlar üzerinden yazarın bazı tespit ve önerileri şu şekilde özetlenebilir:

1. 1962 yılı Türkiye’inde sanayi mamullerinin bir kısmı ithal malları ile kalite bakımından rekabet edebilecek bir seviyeye geldi. Ancak bazı maddelerin fiyatlarında indirim zorunluluğu vardır. Özellikle hammaddenin pahalı olması buna sebep olmaktadır. Sınai mamullerin kalkınması için hammaddenin bolluğu ve ucuzluğu temin edilmelidir.
2. Yerli imalatın ürünü olan malların birçok alanda memleket ihtiyacını karşılayacağı hususunda henüz kamuoyunda tam bir itimat sağlanamadı. Ele alınan her yeni konunun halli hususunda şüphe ve tereddütler oluşmaktadır. Bu engelleri ortadan kaldırmak ve yerli mallarımızı yeteri derecede tanıtmak gayesiyle geniş çapta ve her fırsatta teknik sergi ve müzelerin açılması ve imalatçı firmaların daha fazla tanıtma faaliyeti göstermesi gereklidir.
3. Masraflar gelire göre ayarlanmalıdır. Genel ahengi kurabilmek için fiyatlarda bir koordinasyonun sağlanması zorunludur. Bu konuda yabancı ülkelerin fiyat endekslerinden faydalanılabilir.

⁵¹⁸ C.Üner, a.g.ç., s. 108-109

⁵¹⁹ C.Üner, a.g.ç., s. 110

⁵²⁰ C.Üner, a.g.ç., s. 110-112

4. Türkiye sanayisinde mevzuat sorunu vardır. Sanayinin gelişmesine uygun olarak mevzuatın ıslahı üzerinde önemle durulmalıdır.
5. Türkiye'nin kalkınması normal yollarla değil, ancak bir hamle yapmak suretiyle hızla kalkınabilir. Bunun için de öncelikle konu ile ilgili elemanların seferber edilmesi lazımdır.⁵²¹

Üner, Türkiye'nin sanayi davalarını takip etmek ve zamanında halletmek amacıyla bir teşkilatın kurulmasını önermektedir: Sınâî Gelişme Konseyi. Bu Konsey, kamu sektörü, özel sektör ve bilim sektöründen oluşmalıdır ve çalışma şekli ayrı bir yönetmelikle tespit edilmelidir.⁵²²

Sanayi koordinasyonu Üner'in tebliğinde bir bütün olarak ele alınmaktadır. Zira yazara göre, genel kalkınma, sanayinin, ziraat, turizm gibi diğer alanlar arasındaki uyumla yakından ilgilidir.⁵²³

Son olarak sanayi kongrelerine de değinen Cemal Üner, bu tarz kongrelerin önemini belirtmekte ve bu konuda bazı uyarılarda bulunmaktadır.⁵²⁴

Görüşmeler

Bu kısımda söz alan katılımcılar bazıları birbiriyle tamamen zıt görüş ve düşüncelerini paylaştılar. Bunlardan öne çıkanlar kısaca şunlardır:

- Türkiye, ithalat-ihracat dengesi için sanayileşmelidir. Yalnızca tüketici sınıfını üretici hale getirilmek için değil, kuvvetli bir ticari hayatın kurulması için de endüstrileşmek zorunludur. İthalatla ihracatı koordine ederken daima ticareti geliştirecek ve endüstriyi inkişaf ettirecek yönde ayarlamak lazımdır.⁵²⁵
- Türkiye tam anlamıyla ne sanayi ne de ziraat ülkesidir. Asıl dava ülkenin gittiği istikamettir. Türkiye'nin nüfusunun büyük bir kısmının ziraatte toplanmasına rağmen, zirai bakımdan ülkenin gelişmesi büyük handikaplar göstermektedir. Bunlar arasında köylünün yerleşmiş gelenekleri ile hava ve toprak şartlarına büyük ölçüde bağlı olması önde gelir. Özellikle toprak meselesi Türkiye'de büyük zorluklar göstermektedir. Toprakların verimsizliğinden dolayı ziraatte prodüktivite maalesef görüldüğü kadar kolay bir iş değildir.⁵²⁶

⁵²¹ C.Üner, a.g.ç., s. 112-114

⁵²² C.Üner, a.g.ç., s. 114

⁵²³ C.Üner, a.g.ç., s. 114

⁵²⁴ C.Üner, a.g.ç., s. 115

⁵²⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 116

⁵²⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 116-117

- Sanayi alanındaki en büyük zorluk gerek devlet sektöründe ve gerekse de özel sektörde işletmelerin içinde bulunduğu formalitelerdir. Türkiye'nin kalkınması için bir zorunluluk ihtiva etmeyen formaliteler, Türkiye'de iyi düşünüp, müspet işler başarmak isteyen girişimleri zor bir duruma sokmakta ve onların dikkatlerini bir konuya toplamalarına imkan vermemektedir.⁵²⁷
- Türkiye'de bütün yerli mamullerin ambalajlarına Türkçeden başka bir kelime konmayacağı kararı yanlıştır. Türkiye'nin müspet yolda kalkınmasının bu kadar zorunlu olduğu, sanayicilerden müspet çalışmalar beklendiği bir zamanda hükümetin bu şekilde kelimeler ve şekiller üzerinde durması hatadır. Hükümet bu şekilde kararlar almak yerine, ülkenin en fazla kalkınmaya ihtiyaç duyduğu, en büyük teşvikler için zamanı gelmiştir ve üretim maddesinin kalitesi üzerinde durulmalıdır.⁵²⁸
- Türkçe kelime kullanımı konusundaki eleştiri yanlıştır. Türkiye'de üretilen kaliteli mallara Türk damgası vurulmalıdır. Ayrıca Türk mallarının istismarı konusunda da gerekli önlemler alınmalıdır. Formaliteler yanlış değildir. Zira kusur formalitelerde değil, onu tatbik eden ellere aittir. Mesele bu yönde ele alınmalıdır.⁵²⁹
- Teknik bir konuda hiçbir zaman kendi kendimize, Türkiye'ye has kurallar koyulmamalıdır. Formalitelerle üretim hayatı zorlaştırılmamalıdır. Dünyanın diğer ülkelerinde olmayan konuları, Türkiye'de hissi bir şekilde yürütmek lazımdır.⁵³⁰
- Sanayi maddeleriyle ilgili sağlıklı istatistiklerin olmayışının asıl sebebi, standardizasyonun olmamasıdır. Sağlıklı malumat olmayınca da ölçü birimleri arasında koordinasyon kurulamıyor. Haliyle her şeyden önce, bir standardizasyona gidilmesi, ölçü biriminde ve isimlerin tespitinde bir nizamla girilmesi zorunludur. Ayrıca başıbozuk isimlendirme işlerine de bir son vermek gereklidir.⁵³¹
- Türkiye'de büyük sanayiye, ağır sanayiye gidilmesinin ülkenin harcı değildir. Zaten hangi sanayi kolunda olursa olsun, bir sanayiye gidilirken, seri imalata gidilmeyecekse o sanayiden vazgeçmek gerekir.⁵³²

⁵²⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 117-118

⁵²⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 117-118

⁵²⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 119-120

⁵³⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 120-121

⁵³¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 118

⁵³² 1962 Sanayi Kongresi, s. 118. Bu görüş ve talep üzerine tekrar söz alan Cemal Üner tebliğin esaslı yalnız bir noktaya yığıldığını belirtmektedir. Yani sanayiye gidelim diye belirli bir fikir hiçbir zaman öne sürülmedi. Sanayi, ziraat bütün kollar üzerinde çalışmak lazımdır. Sanayi ile ziraat arasında ve diğer

- Koordinasyonun en basiti aydın kesim (mesela makine mühendisleri) ile diğer taraftan aydın olmayan büyük bir araziye sahip olan ve üretim için çalışan kesimdir. Bu ikisinin arasında bir ilişki kurup, bilgisiz kesimleri bilinçlendirmek lazımdır. En basitinden koordinasyon burada başlamaktadır. Zira aydınlara düşen en önemli ödevlerden biri, ülkenin şartlarına uygun koordinatör görevi görmektir. Türkiye’de üretim imkanları vardır. Bütün mesele kurulan teşekküllere yardımcı olmaktır. Fakat bu anlayış uygulamaya geçirilmemektedir. Ayrıca aydınlara düşen bir görev daha vardır: Bir cihazı, bir makineyi en iyi ve iktisadi şekilde kullanmak konusunda bilinçlendirmek.⁵³³
- Türkiye’de yabancı markaların fazla tutması yanlıştır. Bunun kaldırılması, sanayimizin geliştirilmesi unsurlarından biridir. Vatandaşın cehaleti yabancı mallara ilgiyi artırmaktadır.⁵³⁴
- Her şeyden önce bir ülkede sanayice kalkınmak için o ülke halkının görgülü olması lazımdır. Yapılanı, edileni, gidilen yolu, yürünülen izi bilmesi, idrak etmesi lazımdır. Bu da eğitimle gerçekleşir.⁵³⁵
- Formalitelerin hazırlayıcıları ile uygulayıcılarının farklı kişiler olmasının sorunun temelinde yatan unsurdur. Çünkü formaliteleri hazırlayanlar, zararları, sakıncaları bilmedikleri için temennilerimizin tatbik edilmesine imkan yoktur.⁵³⁶
- Aynı malzeme için çok değişik isimler kullanılmaktadır. İsimler standartlaşmalıdır. Ayrıca söz konusu kararnamede geçen husus, vatandaşın aldanmaması için isimlerin mutlaka Türkçe yazılması gereklidir. Bugün yabancı isimlere olan ilgi tamamen psikolojiktir. Reklam aracılığıyla, yerli malının kuvvetli bir propagandası yapılması durumunda bunda başarılı olunacaktır. Fakat bu konuda kimse zorlanmamalıdır. Ayrıca Batı’yı örnek alan bir ülkede reklam konusunda da bir sınır koymamak lazımdır.⁵³⁷
- Hangi sanayide rekabet edebilecekseniz o sanayiye kurmak gerekir. Ayrıca burada da seri imalat meselesi göz önünde bulundurulmalıdır.⁵³⁸

kollar arasındaki ilişkinin kurulması ve her birine düşen isabete göre değerlendirilmesi kısmen sanayi mevcudiyeti kabul edilmiş ve bu sanayileşme bâbında aşağı yukarı takribi bir fikir vermek için sanayinin bazı kollarına değinildi. Bunların dışına elbette ki çıkılabilir. Bu ise sonunda zihniyet ve ekonomi meselesidir (1962 Sanayi Kongresi, s. 118-119).

⁵³³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 119

⁵³⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 121

⁵³⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 121

⁵³⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 121-122. Katılımcı Zararlı olduğu düşünülen, zarar görülen formalitelerin ve onun yerine düşünülen çözümlerin bir bir yazılıp bir sonraki kongrede bu konuda bir bülten hazırlanması gerektiği görüşündedir. Böylece formaliteler değişebilir.

⁵³⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 122

⁵³⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 122

- İmalata gidilmeden önce hammadde durumunun, piyasa araştırmasının yapılmalıdır. Değilse bir imalatı yalnızca suni tedbirle gerçekleştirmek ülkenin yarını için yük teşkil etmekten öte gitmeyecektir.⁵³⁹

Son olarak söz alan konuşmacı Cemal Üner, taşıttan kastedilen, yalnızca motorlu taşıt olmadığını belirtmekte, genel anlamda demiryolu, havayolu, karayolu vs. ve hatta ziraat alet ve makineleriyle ilgili olarak, bütün bu konuları içeren ayrı bir kongrenin toplanmasını önermektedir.⁵⁴⁰

Görüşmeler kısmının sonunda bir önerge divana ulaştırıldı.⁵⁴¹

Cemal Üner'in bildirisi her ne kadar "koordinasyon" konusuna odaklansa da, özellikle görüşmeler bölümündeki katılımcıların somut öneriler ağırlıklı sözleriyle geniş yelpazede irdelenen bir tebliğ oldu.

2.2.3.4. Özel Sektör Gözünden Sanayinin Problemleri

Sanayinin sorunlarını ele alan sanayici Haydar Şahin,⁵⁴² bir sanayi kolunun doğmasını şu faktörlere bağlamaktadır:

1. Birinci derecede ihtiyaç, diğer bir deyişle talep,
2. İhtiyaca yanıt verecek derecede kaliteli mamûl,
3. Bu kaliteli mamûlün değerinin tatmin edici olması.⁵⁴³

Şahin'e göre günümüze kadar hükümetlerin yaptığı temel yanlış, sanayiye devlet ve özel sektör olarak ikiye ayırması ve özel sektöre "milletin malı olmayan üvey evlat" olarak bakması şeklindeki, yaklaşımıdır. Eğer ülkede gerçekten sanayi kollarının başarılı olması, gelişmesi ve kendilerinden beklenen hizmeti gerçekleştirmesi isteniyorsa, öncelikle bu ikiliğe set çekilmeli, "Memleket Sanayii-Milli Sanayii" adı verilebilecek bir sanayi birliği sağlanmalıdır.⁵⁴⁴ Bu yaklaşım, yepyeni bir zihniyet ister. Bu zihniyet

⁵³⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 123

⁵⁴⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 123

⁵⁴¹ Önerge şu şekildedir (1962 Sanayi Kongresi, s. 123):

"Biraz evvel bilgilerinize sunmuş olduğum teklif ve temennilerimi aşağıdaki şekilde özetlemiş bulunuyorum.

1. Memleketimizin sınai kalkınmasını devamlı olarak takip edip durumu umumi efkâra bildirmek gayesi ile devlet sektörü, özel sektör ve bilim sektöründen teşekkül edecek bir sınai gelişme konseyinin kurulması.
2. Makine Mühendisleri ve makine ile uğraşan teşekkül ve firmalardan teşekkül edecek bir Türk Makineciler Birliğinin kurulması.
3. Gelecek kongrenin Türkiye'de taşıt sanayiine inhisar ettirilmesi ve Ankara'da toplanması.
4. İkinci Makine Sanayi Kongresi zabıtlarının en kısa zamanda ve bol miktarda bastırılarak piyasada sattırılmasının temini."

⁵⁴² Haydar Şahin, "Memleket Sanayiinin Problemleri", 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 58-67

⁵⁴³ H. Şahin, a.g.ç., s. 58-59

⁵⁴⁴ H.Şahin, a.g.ç., s. 59-60

teknik meseleleri tekrar gözden geçirdiği gibi, ülkede de yetişmiş/yetişmekte olan insan unsurunun farkında olmalıdır.⁵⁴⁵

Sanayi şirketi ile (unvanı ne olursa olsun) ticaret şirketini karşılaştıran Şahin, bunlar arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Öncelikle bir sanayi şirketinin en az 2-3 yıla ihtiyacı vardır. Bu süre içinde sanayi şirketinin gelir edebilmesi için:

- Amacına uygun bir bina yapması,
- Tesis ve teçhizatı satın alması, tamamlaması,
- İhtiyaç duyduğu nitelikli işçi ve personeli yetiştirmesi,
- Prodüksiyon, vasıf ve değerini tayin ve tespit etmesi için belli bir süre işletme tecrübesi devresi geçirmesi gerekmektedir. Ayrıca ticaret şirketlerinde olduğu gibi sanayi şirketlerinin de bürokratik işler ve yasal olarak yapması gerekenler de vardır. Devletin bütün bunları göz önünde bulundurarak, “nahoş halin önlenmesi” için mevzuatı realist bir şekilde incelemeli ve her sanayi kurumunun, kuruluşundan itibaren en az dört yıl her türlü vergiden muaf tutacak bir formül bulmalıdır.⁵⁴⁶

Ayrıca geçerli ticaret sisteminde sanayiler bazı güçlüklerle de karşılaşmaktadır: Sermaye, hammadde, rekabet, ön yargı.⁵⁴⁷

Haydar Şahin sunumunda temennilerini/hükümetten beklentilerini şu şekilde sıraladı:

1. Devlet ve özel sektörün, bir bütün olarak, mütalaa edilerek, milli sanayi birliğinin sağlanması,
2. Sanayinin ihtiyacı olan sermaye fonunun tesisi ve bunun realist bir idare mekanizması aracılığıyla sanayicilerin yararına tahsis ve idaresi,
3. Yerli mamullerin yetkili ve değerli bir mekanizmanın kontrolü altına alınarak, kalite ve kıymetinin himaye altında bulundurulması,
4. Bir kontrol teşkilatının damgasını taşıyan, yerli mamul benzerlerinin asgari düzeye indirilmesi ve gerektiğinde muaf tutulması ve gelişi güzel bu sınır ve men keyfiyetinin her kotada değişikliğe uğramamasının sağlanması,
5. Sanayiinin ihtiyacı olan ve devlet elindeki işletmelerden temin edilen hammaddelerin dış satılan değerleri üzerinden yerli sanayiye tahsisi için mevzuatta gerekli değişikliklerin yapılması,

⁵⁴⁵ H.Şahin, a.g.ç., s. 60-61

⁵⁴⁶ H.Şahin, a.g.ç., s. 61-62

⁵⁴⁷ Bunlar hk. bkz.: H.Şahin, a.g.ç., s. 61-67.

6. İthal zorunlu bulunan, sanayi hammaddelerinden alınan Gümrük ve İstihsal Vergilerinin mamullerinden alınan vergiden fazla olmamasının sağlanması için mevzuatta gerekli düzenlemenin yapılması,
7. Sanayi ihtiyacı ham maddelerin liberasyon yoluyla sağlanması,
8. Ülkede imal edilen ithal edilenler ayarında bulundukları belgelenebilen yerli mamullerin, devlet sektörü tarafından satın alınmasının sanayideki produktiviteyi teşvik ve ülkenin döviz tasarrufu sağlayacağı keyfiyetinin tamamen bütün devlet sektörüne duyurulması prensiplerinin kabul edilmesi.⁵⁴⁸

Şahin, metnini sanayinin devlet-özel ayrımı temelinde oluşturduğu görülmektedir. Buradan hareketle sanayide yaygın olduğunu belirttiği bir görüşü eleştirmektedir: Devlet-özel sektör ayrımı. Bu görüşün özellikle de hükümetlerde hakim olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, Hükümetler, sanayiye devlet ve özel sektör ayrımı ile bakmamalıdır. Sanayiye bakışta hakim olan bu ikilik ortadan kaldırılmalıdır. Sanayi birliği sağlanmalıdır. Bu yaklaşım da yeni bir zihniyeti gerektirir.

Şahin'in meseleye yönelik eleştiri ve yaklaşımlarının özel sektörün bakışının da özeti mahiyetinde olduğu söylenebilir.

Görüşmeler

Bu bölümde söz alan katılımcıların öne çıkan görüş ve düşünceleri şu konularla ilgilidir: Kredilendirme, mamul kalitesi ve maliyeti, himaye politikası, sanayide kalite, devlet zihniyeti, mevzuat, vergi. Bu konularda katılımcıların öne çıkan bazı görüş ve düşünceleri şunlardır:

- Türk sanayinin öncelikli problemleri arasında kredilendirme vardır. Fakat sanayiye destek verecek kredilerin miktar olarak yetersizliğinin yanında, bürokratik engellerden dolayı kredilendirme yönündeki projeler sonuçsuz kalmaktadır.
- Bir ülkede sanayide mamul kalitesi ve maliyeti o ülkenin iktisadi ve sınai şartlarına bağlıdır.
- Kaliteli mal üretiminin şartlarından biri de devletin uygulayacağı himaye politikasıyla ilişkilidir. Devlet yerli sanayiye koruyucu önlemler almalıdır.

⁵⁴⁸ H.Şahin, a.g.ç., s. 67

Himaye sistemi, özellikle yerli sanayi gibi, “yeni mazisi” olan bir sanayinin 100 yıldan fazla bir geçmişi olan sanayi karşısında, tutunmasını sağlayacaktır.⁵⁴⁹

- Türkiye’nin kaliteli mal sorunu yoktur. Daha doğrusu yapacak gücü ve imkânı vardır, yapmakta, yapabilmektedir de. Haliyle endüstrinin içinde bulunduğu çıkmaz, kaliteli mal yapımı ile halledilemez. İçeride malın kalitesinin yükseltilmesi, ithal edilen malın kalitesine bağlıdır: Kaliteli mal üretmek için, ithal edilenlerin kalitesi kontrol altına alınmalıdır. Kaliteli mal, kaliteli rakip doğurur.⁵⁵⁰
- Devlet, öncelikle zihniyetini değiştirmelidir. Sanayi alanındaki temel görevinin, bu alanı geliştirecek mevzuatı hazırlamak, bu mevzuatın uygulamasını kontrol etmek ve bu kontrolden aldığı sonuca göre yeni mevzuat hazırlamak olduğunu bilmelidir. Yani devlet girişimleri rantabl olmadığı görülmüştür. Bu bakış yeni zihniyetinin temelidir. Kısaca mevzuatı bu zihniyete göre hazırlamalıdır.⁵⁵¹
- Türkiye’nin mevzuat noktasındaki temel sorunu, bir felsefesinin olmamasıdır. Sanayinin çıkmaz yolun içinde olmasının sebebi, felsefesiz hareket etmektir.⁵⁵²
- Devletin yatırımlara getireceği vergi teşviki, bir gelir kaybı değildir. Zira yatırımcı kazancından vermese bile, çalıştırdığı işçilerden, personelden vergi verecektir. Haliyle devletin yatırımlardan vergi muafiyeti sağlaması devletin gelirini azaltmayıp artıracaktır.⁵⁵³

Bu tebliğle ilgili yapılan görüşmelerdeki fikir, görüş ve düşüncelerin temelinde “kalite” ve “mevzuat” üzerine odaklandığı görülmektedir. Üstelik bunlar da birbirlerinden bağımsız, kopuk değildir. Katılımcılar kalitenin birçok faktöre bağlı olmasının yanında devletin yeni bir mevzuatla yerli malını koruyacağını, geliştireceğini düşünmektedirler.⁵⁵⁴

2.2.3.5. Sanayileşmenin Bazı Problemleri

“Sanayileşmenin Çeşitli Problemleri”⁵⁵⁵ başlıklı tebliği sunan Dr. Mustafa Elmalı, sanayileşme konusunda üç noktaya dikkat çekmektedir:

⁵⁴⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 68-69

⁵⁵⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 70-71

⁵⁵¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 71

⁵⁵² 1962 Sanayi Kongresi, s. 72

⁵⁵³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 73

⁵⁵⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 70-76

⁵⁵⁵ Mustafa Elmalı, “Sanayileşmenin Çeşitli Problemleri”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 77-92

1. Sanayileşme bir zorunluluktur. Özellikle ziraata karşı işlevsel bir özellik arz etmektedir. Sanayileşme, süratli bir gelir artışı sağlar, hammadde ve gıda ithalatını kolaylaştırır.
2. Sanayileşme davasının en önemli meselesi, piyasa ve fiili talep yeterliliğidir.
3. Sanayileşme ve eğitimin gelişmesi birbirleriyle ilişkilidir.⁵⁵⁶

Ona göre, sanayileşmenin çeşitli etken ve unsurları şunlardır:

1. Halk sanayileşmenin zorunlu olduğunu kavramalıdır. Böylece sanayileşme hızlanacaktır.
2. Yerli sermayedar sanayiye yönlendirilmelidir.
3. Sanayileşme kadrosu, makine sanayi üzerine oluşturmalıdır.
4. Devlet, hükümetlerin sanayileşme davasına sadık kalınmasına yönelik önlemler (tüzük) almalıdır.⁵⁵⁷

Elmalı, sanayileşmenin Türkiye için adeta 1920'deki Milli Mücadele kadar önemli olduğu görüşündedir. Haliyle hükümetin tam bir sanayileşme politikasının yanısıra, sanayileşme hareketinin tam ve iyi yetişmiş kadrosu olmalıdır.⁵⁵⁸

Yazara göre, ziraat hem arz hem de talep kanunları bakımından sanayi iktisadına nazaran bir gelişme ve planlama merkezi olmaktan çok uzaktır. Ziraat gelişme ve planlamanın ancak bir kolu olmak durumundadır.⁵⁵⁹

Elmalı'ya göre son zamanlarda uluslararası iktisadi dengede yeni değişiklikler ortaya çıktı. Bu durum göz önünde bulundurulmalıdır:

⁵⁵⁶ M. Elmalı, a.g.ç., s. 77-78

⁵⁵⁷ M.Elmalı, a.g.ç., s. 79

⁵⁵⁸ M.Elmalı, a.g.ç., s. 79. Bu doğrultuda devletin sanayileşme konusunda alacağı bazı tedbirler şunlardır:

1. Sanayileşme hareketi esnasında hiçbir maddenin işlenmemiş veya yarı mamul halde ihracına müsaade etmemelidir. Bunun bir istisnası döviz temini için yerine konamayacak ürünlerin değil, teksiri mümkün olanların satımı düşünülebilir.
2. Sanayileşme hareketi esnasında, sadece trafiği tamamen aksatacak imar hareketlerine başvurulmalıdır. Estetik kaygılara göre imar hareketi yanlış olur. Turizm geliri için dahi yatırım yapılmalıdır. Sermaye sanayi kollarında toplanması sağlanmalıdır.
3. Bol miktarda nitelikli personel için okul ve üniversite kurulmalıdır. Türk eğitim sistemi, sanayileşme ile koordineli olmalıdır.
4. Enflasyon yıllık %3'ü geçmemelidir.
5. Sanayi Bakanlığı başta koordinasyon olmak üzere, tetkikler ve tespitler ile kadro konusunda daha aktif olmalıdır.
6. Vergi mevzuatını, "hazine menfaatine" göre ayarlamaktan vazgeçilmeli, gelişmiş ülkelerdeki vergi mevzuatlarından yararlanılmalı, amortisman ve vergi kredileri gibi uygulamalara yer verilmelidir.
7. Sanayileşme propagandası doğru yapılmalı, aşırı tasarruf yerine tüketim teşvik edilmelidir (M.Elmalı, a.g.ç., s. 80-81).

⁵⁵⁹ M.Elmalı, a.g.ç., s. 83

- a. Dünya iktisadi gelişmesi sanayileşmiş ülkelere göre değil, sanayileşecek olanlara göre ayarlanmalıdır.
- b. Gelişmiş ülkelerin dünya ödemeler dengesinin sağlığı bakımından gelişme temposu azalmalıdır. Sermaye kaynağı gelişmiş ülkelerde birikmemelidir.⁵⁶⁰

Ortak Pazar ve himaye meselesine de değinen Elmalı, Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesinden bir sakıncanın olmadığını belirtmektedir. Fakat Türkiye'de girişim zihniyeti ve rasyonel çalışmanın da oldukça geride olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu durum Türkiye'nin sanayileşmesini terk edeceği anlamına gelmez. Sanayide yeni yatırım ve rasyonel çalışmaya yoğunlaşmak gereklidir. Türkiye'nin bir numaralı meselesini, sınaî yatırımları teşvik etmek oluşturmaktadır. Sanayi kolları birbirinin tamamlayan ve teknik dayanışması olduğundan tek bir ve yerel sanayi geliştirmek yerine, tam kadrolu bir sanayinin geliştirilmesi önemlidir.⁵⁶¹

Elmalı, zirai nüfusu fazla olan ülkelerde sanayileşme hareketinin bu fazlayı kullanmasında karşılaşılabilecek ilk zorluğun, filli talepteki yetersizlik olacağını ileri sürmektedir. Zira kitle ve seri haldeki üretimde, talebin geniş olması gereklidir. Eğer mevcut talebi karşılayacak kadar sanayi kurulmazsa satın alma gücü zirai sektörde ve büsbütün sönük kalır. Bu durumda gittikçe sanayileşmenin aleyhine gelişir.⁵⁶²

Yazara göre, devletçilik ve devlet yatırımları yolu ile yeni gelir sahaları böyle bir ihtiyaçtan doğar. Sanayinin kurulmasına, yerleşmesine ve çalışmasına yarayacak satın alma gücü devlet eliyle yayılacaktır. Böylece yeni ihdas edilen gelirle meydana gelecek sanayi kollarından alınacak vergilerle tedricen azaltılacak, bütçeler denk olmaya başlayacaktır. Bu itibarla, devletin iyi mali ve iktisadi metotları olan ülkelerin seri haldeki üretimleri, para ve piyasa eksikliği sınırlandırmaz. Bu amaç için de iç borçlanmalar tabiidir. Burada en önemli husus, hükümetin açtığı gelir yaratma yoluna, yerli girişimcilerin yeni işletmelerle yanıt vermeyişi, yani enflasyon hareketinin başlaması ve devamıdır. Bütçe açıkları, böyle bir üretim temposu ile karşılanmadığı takdirde, sanayileşme esasen, felce uğramış olur. İşte böyle zamanlarda hükümet mecburi olarak sınaî devlet işletmesi kurmaya başlar. Bu hal Türkiye'ye özel bir keyfiyet olmayıp, gelişmek isteyen her ülkede aynı sonuç ortaya çıkar. Üstelik devletin böyle işletmeleri sevk ve idarede yetersizlik göstermesi 50 yıl önceye nazaran az

⁵⁶⁰ M.Elmalı, a.g.ç., s. 84-85

⁵⁶¹ M.Elmalı, a.g.ç., s. 85-86

⁵⁶² M.Elmalı, a.g.ç., s. 87-88

rastlanan bir durumdur. Bu alanda yetişmiş kamu personeli özel teşebbüsten daha az kaliteli değildir.⁵⁶³

Sanayileşmeye verilecek istikamet konusunda ise Elmalı'nın görüşleri kısaca şunlardan oluşmaktadır: Bir ülkede bir sanayinin kurulması temelde iç ve dış piyasanın genişliğine bağlıdır. Bundan sonra sermaye, işçi ve tabii kaynakların temini gibi sorunlar çözülebilir. Başka bir deyişle gelişmemiş bir ülkenin sanayi dalları iç ve dış piyasa müsait olduğu müddetçe gelişmiş ülkelerdeki teferruata kadar gelişebilir. Her sanayi gelişmemiş ülkede kurulabilir. Zaman içinde bu konudaki eksiklikler telafi edilebilir. Fakat burada unutulmaması gereken bir husus vardır: Sanayi bir bütündür. Sanayi kolları sıraya koyularak kurulamaz. Etraflıca mütalaa edilmesi gerekir. Türkiye'de her sanayi kolu belirli bir müddet sonra kurulabilir. Bu teknik anlamda da bir planı gerektirir.⁵⁶⁴

Yazar metninde, son olarak sanayileşmenin gelişmiş ülkelere daha doğrusu sanayileşmeyi önceden tamamlayan ülkelere olan etkilerine ve yeni sanayileşmiş ülkelerle arasında ortaya çıkan bazı farklara yer vermektedir.⁵⁶⁵

Elmalı'nın tebliği okunmadığı için “görüşmeler” kısmı yapılmadı.

Mustafa Elmalı'nın metni, sanayileşmenin zorunlu olduğunu vurgulamakla birlikte bunu sacayaklarını da öne çıkartmaktadır. Ayrıca sanayileşme önündeki düşünsel, yapısal, finansal ve sosyal engellere de değinilmiştir.

2.2.3.6. Ruşen Keleş'in Bakışından Sanayileşme ve Şehircilik

Sanayi ve Şehircilik başlıklı tebliğinde⁵⁶⁶ Dr. Ruşen Y. Keleş,⁵⁶⁷ öncelikle bazı kavramsal açıklamalara yer verdi ve sonrasında ise sırasıyla sanayi ile şehircilik ve sanayileşme ile şehirleşme hareketlerinin bağlantılarını sistem kolaylığı bakımından ayrı ayrı alt başlıklarda ele aldı. Bir sanayici olarak değil fakat bir şehir ve bölge plancısı olarak konuştuğunu belirten Keleş, kavramsal açıklamalar bölümünde, “şehircilik”, “sanayi” ve “şehirleşme hareketleri” kavramlarının tanımlamasını yaptı. Yazar, şehirleşme-sanayileşme ilişkisinin şu şekilde olduğunu ileri sürmektedir:

⁵⁶³ M.Elmalı, a.g.ç., s. 88

⁵⁶⁴ M.Elmalı, a.g.ç., s. 89-90

⁵⁶⁵ M.Elmalı, a.g.ç., s. 90-92

⁵⁶⁶ Ruşen Y.Keleş, “Sanayi ve Şehircilik”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 271-290

⁵⁶⁷ Dr., Siyasal Bilgiler Fakültesi İskan ve Şehircilik Enstitüsü

“Şehirleşme, teorik olarak sanayileşmeyi takip etmek zorundadır.” Keleş tebliğinde, bunun Türkiye açısından böyle olup-olmadığını tespitini amaçladığını belirtti.⁵⁶⁸

Ruşen Y.Keleş, sanayileşme ve şehircilik arasındaki ilişkiyi; “sanayinin yer ihtiyacı” ve “imar planları ve sanayi” alt başlıkları dahilinde incelemektedir. İmar planlamasının hukuki yönünü ise ayrıca göreceli olarak biraz daha genişçe ele almaktadır. Bu teorik çerçeveden sonra ise, sanayinin faaliyetlerinin toplandığı en önemli yer olan İstanbul’un durumu ortaya konuldu.⁵⁶⁹ Keleş’in bir başka alt başlıkta yer verdiği, sanayi ve sanayileşme ile şehirleşme hareketlerinin ilişkisi konusunu da yine alt başlıklar dahilinde inceledi. Bunu sanayinin bir temerküz (toplanma) faaliyeti olduğu üzerinde temellendirmektedir. Sanayi yarattığı asli ve tali iş imkanlarıyla nüfus çeken bir faktördür. Buradan hareketle Türkiye’de sanayileşme ve şehirleşmenin durumu hakkında bilgiler vermekte ve bu konuda avantajlar ve sorunlar bağlamında bazı tespitler yaptı. Ayrıca şehirleşme hareketlerini Türkiye’nin tamamı ölçüsünde ele alan kurumlara, bu doğrultudaki çalışmaları bağlamında yer verdi.⁵⁷⁰

Sonuç olarak Ruşen Y.Keleş, şehircilikteki sanayi problemini sadece bir şehrin kendi meselesi olarak görülemeyeceğinin altını çizmektedir. Zira bir şehrin kendi planları dışında ülke ölçüsünde sanayinin kuruluş yeri ile ilgili bir politika benimsenmemiş ise, münferiden bir şehrin kendi sınırları içinde sanayi problemini çözmesi ya imkansız ya da oldukça kısa bir süre için mümkün olacaktır. Yapılacak iş; “*memlekette nüfusun ve sanayiın dağılışı tarzını gösteren bir şehirleşme siyasetinin merkezde tespit edilmesi ve bölgesel veya mahalli planların bu siyasetin esaslarına uydurulmasını sağlamaktan ibarettir.*” Kısaca Türkiye’de sanayinin dağılışı problemi, şehirler değil, bölgeler ve ülke çapında ele alınarak başarılı sonuçlara ulaşabilir.⁵⁷¹

Görüşmeler

Bu bölümde söz alan bazı katılımcılar, görüşlerini paylaşırken, kimileri de Ruşen Keleş’in bazı görüşlerine itiraz ettiler. Tebliğde eksik kaldıklarını düşündükleri noktalara yönelik açıklama beklediklerini dile getirdiler. Kimi katılımcı ise Keleş’e konuyla ilgili soru sordu. Katılımcıların öne çıkan bazı görüş ve düşünceleri şu şekilde özetlenebilir:

⁵⁶⁸ R.Y.Keleş, a.g.ç., s. 271-273

⁵⁶⁹ R.Y.Keleş, a.g.ç., s. 273-281

⁵⁷⁰ R.Y.Keleş, a.g.ç., s. 281-290

⁵⁷¹ R.Y.Keleş, a.g.ç., s. 290

- Ankara'nın imar planında bazı hatalar ve bilgilendirmede eksik noktalar vardır.⁵⁷²
- Sanayi bölgesi meselesinin Türkiye'nin gelişmesinde ilk ele alınması gereken temel meselelerden biridir. Sanayi bölgelerinde ekonomik amaçlardan ziyade şehrin yerleşilmiş kısmına zarar vermemek amaçlı yapılmaktadır, bu da hatalıdır. Zira gelişmiş Batı ülkelerinde ekonomik amaç birinci sıradadır. Batı ülkeleri sanayiye ekonomik olmayan alanlara zorla iterek değil, ileri teknikleri sayesinde sanayinin (muhtemel) zararlarını önleyerek hareket etmişlerdir.⁵⁷³
- Devletçilik zararlıdır.⁵⁷⁴
- Şehirleşmeye sanayinin etkisinin çok az olduğu şeklindeki görüş yanlıştır.⁵⁷⁵
- Şehircilik açısından sanayi aslında bir bütündür. Kurulan bir sanayi tesisi aynı karakterdedir. Sanayi kolları ayrı ayrı bölgelerde değil, şehrin en uygun mntıkasında toplanmalıdır. Aksi halde zaten birbirinin tamamlayıcısı olan sanayi kolları “kaçak” olarak diğerleri arasında bulunacaktır. Daha önce kurulmuş fakat şehrin büyümesiyle sorun olarak görülmeye başlayan sanayi tesislerinin yerlerinin değiştirilmesiyle ilgili kamu kurumlarının taleplerini, kararlarını yanlıştır. Sanayide kesafet sınırlandırmasının özellikle de gelişmemiş ve kuruluş halinde bulunan ülkeler için uygulanması mümkün olmadığı ileri sürmektedir. Ayrıca yatırım faaliyetlerinin tam olarak kontrolünün keyfiyeti de mümkün değildir. Planlama olumlu bir adım olmakla birlikte bazı yönlerden yanlışlıklar vardır. Özellikle de bazı illerde sanayinin gelişimini durdurmuştur.⁵⁷⁶
- Sanayinin en önemli unsuru insandır. İnsan olmayınca hiçbir adım atılamaz. İnsanı da hür bir toplumda istediğiniz yere götürüp koyamazsınız. Buradan hareketle bir sanayiye Doğu'ya doğru götürmek istediğinizde sanayiinin gerektirdiği organizatörü, teknik kafayı, el emeğini oraya götürmek zordur. Sanayinin birçok eksikliği olan bölgelere götürülmeye çalışılması doğru değildir.⁵⁷⁷
- Özel sermaye Anadolu gerçekleri ile karşı karşıya gelmekten çekinebilirler. Kâr imkanları sınırlıdır. Anadolu'nun özellikle de Doğu ve Güneydoğu'nun ihtiyaçları sonsuzdur. Bu ihtiyaçların şehircilikle ilgili cephelerini

⁵⁷² 1962 Sanayi Kongresi, s. 291

⁵⁷³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 292

⁵⁷⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 293

⁵⁷⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 293-294

⁵⁷⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 294-297

⁵⁷⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 297

düşünmeyeceklerdir. Bu duruma engel olmak için yapılan devlet yatırımları da siyasi hareketlere, parti meselelerine tabi olmaktadır.⁵⁷⁸

- Şehircilik meselesi şimdiye kadar devlet eliyle dahi pek incelenmedi. Özellikle sağlıkla ilgili önlemler alınmadı. Devlet dahi bunu yeterince düşünmezken, özel teşebbüsün bu gibi meseleleri önemsemesi zordur.⁵⁷⁹

Görüşmeciler kısmında söz alan katılımcıların görüş ve soruları üzerine tekrar söz alan Ruşen Y. Keleş'in değinilen bu konularda öne çıkan görüş ve yanıtları şunlardır:

- Ankara'da bir sanayi bölgesinin kurulmasında sanayiciler zor durumda bırakılmaktadır. İmar planlarının "objektif hukuk" kaideleridir. Buradaki "objektif hukuk", teknik bir terimdir. Olumlu kaide anlamındadır.
- Sanayi kuruluşu serbest bırakılamaz. Şehir plancılığı bunu gerektirir.
- Sanayiden beklenen ekonomik faydaların yanında sanayinin etrafa verdiği zararlar, tehlikeler vs. de olduğu göz ardı edilmemelidir.
- Türkiye'yi özellikle de disiplin bakımından ileri ülkelerle kıyaslamak doğru değildir. İktisadi kalkınmışlık bakımından Hindistan, İsrail gibi Türkiye'ye benzeyen ülkelerle kıyaslamak daha doğrudur. Bir sanayi kuruluşunda problem çıktıktan sonra çözümler arayarak değil, problemler öngörülerek karar verilmeli, ona göre adım atılmalıdır.
- Belirli bölgelerde belirli, sanayinin kurulması fikri yanlıştır. Şehircilik bakımından da böyle bir şey olamaz.
- Sanayi aşırı yoğunlaşma halinde olan şehir ve bölgelerden dışarıya çekilebilir. Burada dışarıdan çok uzak olmayan, Adapazarı, İzmit gibi bölgeler kastedilmektedir.
- Planlamada Doğu ve Güneydoğu Anadolu'ya sanayinin çekilmesi diye bir düşünce vardır. Zira devlet bazı yatırımlarında iktisadi verimliliği kıstas olarak almayıp onun yerine sosyal verimlilik kıstasını öncelemektedir.
- Sosyal hizmetler, sanayiye takip eder. Tersine bir durum söz konusu olamaz.⁵⁸⁰

Keleş ve söz alan katılımcılar tarafından şehirleşme ile sanayileşme arasındaki ilişkileri somut örneklerden hareketle ortaya koyuldu.

2.2.3. Sanayide Araştırma ve Eğitim

⁵⁷⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 297

⁵⁷⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 297

⁵⁸⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 297-300

2.2.3.1. Sanayide Etüt ve Planın Önemi

Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası'ndan Y.Mühendis Fikret Örs'e⁵⁸¹ göre, her sınai teşebbüsün bir etüt ve planlama dahilinde yapılması gereklidir. Seçilmiş olan yatırımın konusu, ilmi ve teknik yöntemlere istinaden yetkililer tarafından incelendiği takdirde, hata payı asgari düzeye iner ve kurulacak tesisin ülke ekonomisine olumlu etki yapma imkanı artmış olur. Yabancı ülkelerdeki gibi Türkiye'de de bazı sınai tesisler sırf etüt ve planlama hatası yüzünden kısmen veya tamamen atıl kalmışlardır. Sanayisi ilerlemiş ülkelerde uzun gelişme yıllarının biriken tecrübeleri ile ilmi ve metodik usullerle bir sanayi tesisi kurmadan önce etüt ve planlama işleri belirli bir şekilde yapılır.⁵⁸²

Örs, tebliğinde bir sınai tesisin kurulmasındaki safhalara yer vermektedir. Bunlar;

1. İlk tetkik safhası,
2. Planlama safhasıdır.

İlk tetkik safhası; iktisadi, teknik, hukuki ve mali araştırmaları kapsar. İlk tetkikten olumlu sonuç alınması durumunda ise planlama safhasına geçilir. Bu safhada geçildikten sonra, bir teşebbüsün uygulama sahasına intikal ettirilmesinin gerek girişimci gerekse de milli ekonomi bakımından faydalı olup olmayacağı hakkında nihai karar verilir.⁵⁸³

Görüşmeler

Bu kısımda tek bir katılımcı söz aldı. O da tebliğ sahibinin “Müşavir Mühendislik Firması”nın kurulması şeklindeki teklifini geçmiş tecrübelerinden örnek vererek desteklemektedir. Ona göre, böyle bir firma ülke kalkınmasında çok büyük bir hamle olacaktır.⁵⁸⁴

2.2.3.2. Sanayide Araştırma

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası'ndan Dr. Turgut Noyan tebliğinde,⁵⁸⁵ “araştırma” kavramının ve Türk sanayisinin durumu üzerinden sanayi araştırmalarının önemini belirtip, Türkiye açısından değerlendirdi. Noyan, araştırma olgusunun eski olmasının yanında planlı araştırma faaliyetlerinin yeni yeni geliştiğini belirtti. Türk sanayisinin durumuna kısaca yer veren yazara göre, Türkiye'de sınai araştırmalar henüz layık

⁵⁸¹ Y.Mühendis, Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası, Fikret Örs, “Sınai Teşebbüslerde Etüt ve Planlamanın Önemi”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 124-128

⁵⁸² F. Örs, a.g.ç., s. 124-125

⁵⁸³ F.Örs, a.g.ç., s. 125-128

⁵⁸⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 129

⁵⁸⁵ Turgut Noyan, “Sanayide Araştırma”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 130-137

olduğu seviyede değildir.⁵⁸⁶ Buna rağmen Turgut Noyan Türkiye’de sınai araştırmanın ülke içinde ve dışında birikmiş teknik bilginin şuurlu ve organize bir surette kullanılması ile olumlu sonuçlar doğuracağı görüşündedir.⁵⁸⁷

Yazara göre, Türkiye’de araştırma yapabilecek kurumlar, laboratuvar ve personel (uzmanlaşmış eleman) imkanı vardır. Bu imkanlar birbirlerinden karşılıklı olarak istifadecek şekilde bir bağ yaratılmalı ve bütün Türkiye’yi kapsayan bir kurum oluşturulmalıdır: Milli Araştırma ve Geliştirme Merkezi. Bu kurumun, çeşitli konulardaki araştırma komiteleri ve onların tali komiteleriyle birlikte kurulmasında ülkenin kalkınması açısından son derece faydalı olacaktır.⁵⁸⁸

Görüşmeler

Müzakere bölümünde tekrar söz alan bildiri sahibi Turgut Noyan, sürenin darlığından bildiriye kısa tutmak zorunda kaldığını, bundan dolayı da bazı konulara derinlemesine temas edemediğini belirtti. Bu vesileyle eksik kaldığını düşündüğü bazı konular hakkında da ilave bilgiler verdi. Bunlar; sanayide planlama ve projelerin üzerinde girişimcilerin fazla durmayışlarının sebepleri olarak; bilgisizlik, istikrarsızlık ve taklit gibi sebepleri saymaktadır. Ayrıca müşavir mühendis konusuna da değinen Noyan, bu mesleğin zorluklarını ve hassasiyetlerine yer verdi. Son olarak da, kredilendirme konusunda milli bankaların ön ayak olmaları gerektiği düşüncesini paylaştı. Zira Bankaların kredi kurumları sanayinin problemlerine yeterli kadar girmemektedir. Kısaca sanayide planlama ve projelendirme süreci bilgi, istikrar, müşavirlik desteği, kredi mekanizması gibi birçok unsurla birlikte gerçekleştirilebilir.⁵⁸⁹

Noyan ikinci olarak, bir katılımcının sorusu üzerine söz aldı. Katılımcı, yapılacak bir yatırımın muhakkak suretle iyi istikamete gidebilmesi için bir takım etütlerin yapılması ve yatırıldıktan sonra da, birçok ihtiyaçlarının da en iyi şekilde karşılanması bakımından çalışmaların devam etmesi gerekir. Buradan hareketle katılımcı, büyük çapta iş yapan organlarda araştırma teşkilatının olup olmadığını sorması üzerine söz alan Noyan,

⁵⁸⁶ Bunların belli başlı sebepleri şunlardır:

1. Mahalli endüstri nispeten kısa teknolojik ve ananevi bir tarihe malik olup, bazı konular istisna henüz daha öğrenme ve çiraklık devresindedir.
2. Mahalli endüstri tarafından kullanılan makine, tesisat, teçhizat ve çalışma usulleri genel görünüşte ithal edilmiş teknolojik bilgi ve malzemeye atfedilmektedir.
3. Üretim kapasiteleri ve üretim aşamaları büyük masraflarla gerçekleşmesi sanayi işletmelerine araştırma personeli ve imkanlarını kullanmasına imkan bırakmamaktadır (T.Noyan, a.g.ç., s. 134-135).

⁵⁸⁷ T.Noyan, a.g.ç., s. 135

⁵⁸⁸ T.Noyan, a.g.ç., s. 135-137

⁵⁸⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 138-140

cevaben, hükümetin girişimcilerin yatırımlarına gereken etkinlikte yol göstermek suretiyle yardım edemediğini ileri sürmektedir. Buna teşkilatı müsait değildir. Bu konuda çalışmalar vardır. Fakat devlet hiçbir zaman bir metodu ve kendisine bırakılmış bir sorunu tam anlamıyla karşılayamaz. Bu, Türkiye sanayisinin genel fizyonomisine bir zemin hazırlanması olabilir. Bugüne kadar hazırlanan sanayi teşvik kanunları gibi. Devletin yapması gereken yeni bir plan hazırlandığında yeni fizyonominin tamamlanması için vergi ve sanayi kanununu ortaya koyması çok faydalı olacaktır. Tabii bunun ardından da bir teşkilat gelecektir.⁵⁹⁰

Bunların dışında söz alan katılımcıların öne çıkan bazı görüş ve düşünceleri şunlardır:

- Türkiye’de üniversitelerin özerkliğini yeterli araştırma imkanları yoktur, üniversiteler araştırmalara pek elverişli değildir. Ayrıca Türkiye’de girişimcilerde de araştırma kültürünün yeterince yerleştiği söylenemez.⁵⁹¹
- Bir ülkenin yarınki ekonomisine yön verirken, bir ana plan üzerinde bunun değerini daha iyi görmek lazımdır. Bir devlet planında, devletin öncelikle girişimciyi koruyucu ve ülkeyi gerekli yöne sevk edici bir düzenleyici rolündedir. Hangi alanlara ihtiyacı olduğunu, girişimlerin verimli işlemesi için hangi yönde işlemesi gerektiğini belirtmelidir.⁵⁹²
- Vergi sistemi ile sanayileşme başarısı arasında güçlü bir ilişki vardır. “Alman mucizesi” bu ilişki göz önünde bulundurularak gerçekleşti.⁵⁹³
- Özel teşebbüsle ilgili yaygın ve yanlış bir anlayış vardır. O da özel teşebbüsün yalnızca kendi menfaatini düşüneceği şeklindedir. Konuşmacı özel teşebbüsü fert olarak ele almakta meseleyi devlet-fert ilişkisi üzerinden açıklamaktadır. Ona göre fert ve devlet karşılıklı inanç ve anlayış içinde olmazsa devlet de olmaz. Ferdin olmadığı yerde devlet de olmaz. Özel teşebbüse inanılan, ferdin teşebbüs hakkının kabul edildiği bir ülkede devletin özel teşebbüse yardım etmesi icap eder.⁵⁹⁴
- Gerek planlama ve gerekse de araştırma organları siyasetle işletilen organlar değildir. Bunlar aydınlatıcı organlardır. Bu organlar tamamen bilimsel yöntemlerle çalışır. Bu organlara siyaset alet olmamalıdır.⁵⁹⁵

⁵⁹⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 142-143

⁵⁹¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 138

⁵⁹² 1962 Sanayi Kongresi, s. 140

⁵⁹³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 140-141

⁵⁹⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 141

⁵⁹⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 141

- Sanayi alanında bazı olumsuzlarla karşılaşmaktadır. Bunların çaresi, bilginin gelişmesi ve hakiki sanayi ahlakının yerleşmesidir.⁵⁹⁶
- Ülkenin her alanda ciddi şekilde literatür toplanmasına ihtiyacı vardır. Bu alanda büyük boşluklar bulunmaktadır. Devlet kurumlarının bazılarınca hazırlanan belgeler eksiktir. Tashihli şekilde dokümantasyona ihtiyaç vardır.⁵⁹⁷
- Bir katılımcı da kendi çalıştığı firmasının müşavirlik firması deneyimini anlatmaktadır. Müşavirlik hizmetinin yararlarından örnekler verdi.⁵⁹⁸

Türkiye’de araştırmaların yeterli seviyede olmadığını, bunun da ancak teknik bilginin organize kullanımı ile mümkün olacağı görüşü, bildirinin ana tezini oluşturmaktadır. Buradan hareketle araştırmada kurumsal yapı, işleyişi ve yapısal engeller üzerinden farklı görüşler ortaya kondu.

2.2.3.3. Sanayide Teknik Eleman

Türkiye sanayisinin teknik eleman sorunu ele alan İTÜ Makine Fakültesi Takım Tezgâhları ve Fabrika Organizasyon Kürsüsü Öğretim Üyesi Prof.Dr.Faruk Akün,⁵⁹⁹ konuyu eğitim merkezli inceledi. Harmoni halinde olan bir toplumda dengeli bir gelişimin sağlanabilmesi, bu gelişimde rolü olan her faktörün bu hıza göre ayarlanması gerektiğini⁶⁰⁰ belirten Akün, bu gelişim sürecinde eğitimi daha doğrusu eğitim üzerinden teknik personelin durumunu sorgularken, bu sorgulamayı iki sorudan hareketle gerçekleştirdi:

1. Mevcut teknik personel kadrosu nicelik ve nitelik bakımından mevcut ihtiyaca ve ülke realitelerine yanıt veriyor mu?
2. Teknik personel yetiştirme yöntemlerimiz ve tempomuz gelişim seyrimize uygun mu?⁶⁰¹

Türkiye’de teknik personel başlıca şu yollarla yetişmektedir:

1. Sanayide çıraklıktan başlayarak yetişenler,
2. Sanat okullarından mezun olanlar (ilk okul + 3 yıl)
3. Sanat okullarından mezun olanlar (ilk okul + 5 yıl)
4. Tekniker okullarından mezun olanlar (ilk okul + 7 yıl)

⁵⁹⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 143

⁵⁹⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 143

⁵⁹⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 141-142

⁵⁹⁹ Faruk Akün, “Sanayide Teknik Eleman”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 252-256

⁶⁰⁰ F. Akün, a.g.ç., s. 252

⁶⁰¹ F.Akün, a.g.ç., s. 252

5. Mühendislik tedrisatı yapan yüksek okul ve ya fakültelerden mezun olanlar
6. Dışarıdaki okullardan mezun olanlar.⁶⁰²

Buna karşılık ülke ekonomisinde belli başlı şu tip elemanlara ihtiyaç vardır:

1. Niteliksiz işçiler
2. Küçük sanat erbabı
3. Uzmanlaşmış fabrikasyon işçileri
4. Teknisyenler
5. Mühendisler.⁶⁰³

Bu ihtiyaç farklı eğitim seviyelerindeki okullardan karşılanmaktadır. Fakat bu okullarda daha yerinde bir ifadeyle bu bağlamdaki eğitim sisteminde bazı sorunlar vardır: Öncelikle genel orta öğretime giren öğrenci oranları gereğinden çok fazladır. Başka bir deyişle, teknik okullardaki öğrenci yetersizdir. Çözüm, genel orta eğitimi teknik ve mesleki eğitim yönüne çevrilmektir. Eğitim gerek fert gerekse de toplum için ekonomik bakımdan külfetli ve pahalı bir konudur. Özellikle geri kalmış ülkelerin ellerindeki sınırlı imkanları verimli bir şekilde ve ekonomik cepheye yöneltmesi gereklidir. Bir toplumun sosyal ve özellikle ekonomik gelişmesi için eğitim, verimli bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Eğitimde ekonomik fayda göz ardı edilmemelidir. Türkiye’de eğitim bağlamında kaynaklar verimsiz kullanılmaktadır. Çözüm, milli eğitimde takip edilen yol, ülke realiteleri istikametine çevrilerek işe başlanmalıdır. Orta teknik öğretim yapan kurumların ders ve müfredat programlarında ıslahat yapılmalıdır. Böylece enstitü mezunlarının teknik kabiliyetlerini ve verimlerini artırmak mümkündür. Bunun yollarından enstitü öğretmenleri için sık sık yapılacak teknik seminerler ve kurslar olabilir.⁶⁰⁴

Akün’e göre, okul devresini geçmiş, okulu bitirmiş bir elemanın eğitimi bitmemektedir. Bir de sektöre intibak devresi vardır. Zira okul, ancak potansiyelini artırır, yetişmesini tamamlamaz. İmkanları müsait olan her endüstri tesisinde gerçekçi bir “yetiştirme programı” uygulanmalıdır. Çünkü; *“insan kendi haline bırakıldığı zaman pek yavaş bir tekamül gösterebildiği halde, mevcut bilgiler kendisine sistemli bir şekilde aktarıldığı takdirde, bunları öğrenmek ve tatbik etmek hususunda fevkalâde bir kabiliyete sahiptir.”* Eski tabiriyle iş yerlerinde çeşitli seviyelerde çırak okulları açılmalıdır. Ufak veya geniş çapta olan bu çırak okulları, ana bilgilerin yanında, ilgili olduğu tesisin

⁶⁰² F.Akün, a.g.ç., s. 252

⁶⁰³ F.Akün, a.g.ç., s. 252-253

⁶⁰⁴ F.Akün, a.g.ç., s. 253-254

branşında özel bilgilerin de en ekonomik yoldan yayılmasına ve sağlamlaştırmasına hizmet edecektir.⁶⁰⁵

Orta teknik eleman yetiştirilmesinde veya endüstrideki gelişmelerden çekilen en büyük zorluklardan biri de elemanlara hitap eden yayınların kısırlılığıdır. Devletin bu işi ele alması ve gerekli standart ders kitapları ile hiç olmazsa asgari sayıdaki yardımcı kitap ve broşürlerin bir plana ve müfredata uygun olarak gerekli seviyede yazdırılması çok faydalı olacaktır.⁶⁰⁶ Teknik eleman yetiştirme temposunun, sanayinin ve ekonomik hayatın gelişim seyrine uygun olması gereklidir.⁶⁰⁷

Mühendisler sınıfını oluşturan yüksek teknik elemanların durumunda da bazı aksamalar vardır.⁶⁰⁸

Görüşmeler

Faruk Akün'ün tebliğinde yer verdiği “çırak mektebi”nin bir çözüm olacağına itiraz eden bir katılımcı, onun yerine sanat enstitülerinin daha uygun hale getirilmesinin doğru olacağını düşünmektedir. Çünkü çıraklık okulundan yetişen bir kimse yıllar sonrasında bir eğitim devresinde kalmağa mahkumdur. Buradan hareketle, Akün'e çırak okulu mu enstitüden başka geliştirme kurslarının iş başında eğitimin mi doğru olacağı konusunda soru sordu.⁶⁰⁹ Birinci katılımcıya yanıt olarak söz alan Akün, “çıraklık mektebi”ni bir tabir olarak kullandığını belirtmektedir. Faruk Akün, mühendis, sanat enstitüsü mezunu veya herhangi bir branştan mezun olan bir kimse, daha yetişmiş olmayacağı görüşündedir. Bunları alıp fabrikalarda “çırak mektebi” veya başka bir şekilde adlandırılabilir bir yerde yetiştirilmesi lazımdır. Bugün teknik elemanlar sistematik olarak bir üretmeye tabi tutulmalıdır. Kısaca her çeşit yetişmiş elemanlar için kurslar

⁶⁰⁵ F.Akün, a.g.ç., s. 254-255

⁶⁰⁶ F.Akün, a.g.ç., s. 255

⁶⁰⁷ F.Akün, a.g.ç., s. 256

⁶⁰⁸ Bu aksamalar kısaca şunlardır:

1. Mühendis yetiştiren okul ve fakültelerde genellikle branşlardaki ders çeşidi ve haftalık ders saati haddinden fazladır. Öğrenci konuları ancak yüzeysel bir şekilde öğrenmektedir. Öğrenci dersleri kendisi seçmelidir. Öğrenciye bolca görev verilebilir ve gerekli teknik literatürü okumakla görevlendirilebilir.
2. Türkiye’de mühendislerin büyük bir kısmı direkt teknik işlerle değil, daha ziyade idari işlerle, teknik tabiri ile ‘işletmecilik’ ile uğraşmaktadırlar. Bu aksaklık mühendislerle atölyeler arasındaki bağı koparmaktadır. Bunun çözümü ise “sanayi mühendisleri”dir. Bunlar idari işleri yapan mühendislerdir. Konstrüktör (mamül mühendisleri) tipi mühendislerin yanında bu tip mühendislerle de ihtiyaç vardır.
3. Türkiye’deki yanlışlardan biri de yeni mezun olan mühendise adeta yetişmesini tamamlanmış birer eleman gözü ile bakılmasıdır. Bir mühendisin yetişmesi ancak “fabrikada eğitim”den sonra tamamlanır. Mesela seminerler şeklinde bu eğitim olabilir (F.Akün, a.g.ç., s. 255-256).

⁶⁰⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 257

açılmasını temin eden bir statü tesis içinde bulunmalı ve sistematik olarak gerekli bilgi bunlara verilmelidir.⁶¹⁰

Bu bölümde söz alan diğer katılımcıların öne çıkan bazı görüş ve düşünceler şunlardır:

- Çocuklarımızın teknik atmosfere sokulmak gereği vardır. Ayrıca kurumlarımızda yetişmiş elemanlarda bir “magalomani” vardır. Bunun için ne kendi mevkilerinde ne de üst mevkilerde başarılı olamamaktadır. Bu da zor bir duruma düşürmektedir. Bu durumu önleyecek tedbirler düşünülmelidir.⁶¹¹
- Teknik elemanların kendilerini beğenmelerinin psiko-sosyal nedenleri vardır. Ancak halledilmesi gereken bir meseledir.⁶¹²
- Her alanda aynı derecede olmamakla birlikte çıraklık okullarının ihyasında büyük faydalar olacaktır. Eğitime her aşamada ihtiyaç vardır.⁶¹³
- Sanat okullarımızda 40.000 civarında öğrenci vardır. Fakat asıl problem sayı değil, nitelikli eleman yetiştirilememesidir. Ülkede halledilmesi lazım gelen en kritik nokta, kalifiye eleman problemidir. Bu da yeni bir sistemle çözülebilir: Ülkenin mevcut mihrak noktalarından, uzmanlardan bu yolda istifade ederek.⁶¹⁴
- Nitelikli personel kadar önemli bir problem daha vardır: Enstitü öğretmenlerinin yetiştirilmesi. Enstitü öğretmenlerin yetişmesinde mevcut eğitim kurumları yeterli değildir. Bunlar kurslarla, seminerler takviye edilmelidir.⁶¹⁵
- Eleman yetiştirmek önemli olmakla birlikte meselenin büyükçe bir kısmı da onu değerlendirebilmektir.⁶¹⁶
- Teknik elemanın ücret meselesinde arz ve talep kanunu cari olmalıdır. Ayrıca teknik eleman eğitiminde ülke realitelerine birinci derecede önem verilmesi durumunda başarı sağlanabilir. Onun için ülke realitelerine göre, eğitim sistemimizi gözden geçirmek ve ani bir değişiklik yapmadan o istikamete doğru yavaş yavaş çevrilmek zorundayız.⁶¹⁷
- Müşterek Pazar’a girilmesi durumunda ideal işadama gibi birçok hedefe ulaşılacaktır, mevcut birçok eksiklik giderilecektir.⁶¹⁸

⁶¹⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 257

⁶¹¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 257

⁶¹² 1962 Sanayi Kongresi, s. 258

⁶¹³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 258

⁶¹⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 259

⁶¹⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 259

⁶¹⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 260

⁶¹⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 260

⁶¹⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 260-261

- Zaman faktörü de önemli etki unsurlarından biridir. Ülkenin en kısa bir zamanda hayalindeki seviyeye gelmek için etrafla da mücadele etmek mecburiyeti vardır.⁶¹⁹

Kongre boyunca değinilen, sanayileşmemekle ilişkilendirilen konulardan biri de eğitim, daha doğrusu eğitimin sanayileşmeyi destekleyecek özelliklerden yoksun olmasıdır. Bu genel temanın dışında daha özel bir bağlamda ve fakat derilmesine “teknik eğitim” meselesi Prof. Dr. Faruk Akün tarafından ele alındı. Akün, bildirisinde teknik eğitimi tüm boyutları ile ortaya koyarken, aksayan yönlerle ilişkili olarak yayınlara olan gerekliliği de vurguladı. Bütün bunların yanında Akün’e göre, eğitim meselesi ülke realitesinden hareketle ele alınmalıdır. Yazarın çözüm önerisinin odağında ise “Çıraklık Okulları” vardır. Ayrıca katılımcıların da destekleyici veya farklı ve zıt görüşlerle konuya bakışı zenginleştirildi.

2.2.4. Enerji ve Sanayi

2.2.4.1. Hidroelektrik Enerjinin Sanayi deki Önemi

Sanayileşmede en önde gelen konulardan biri, enerji meselesidir. Üretimin zorunlu girdisi olan enerji aynı zamanda her dönemin en önemli sorunları arasındadır. Devlet Su İşleri Enerji Fen Heyeti Müdürü olan Elektrik yüksek Mühendisi Daniyal Eriç tebliğinde, genel olarak enerji, özel olarak da hidroelektrik enerji kaynakları meselesini ele aldı.⁶²⁰

Eriç’e göre, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte endüstrileşme hareketine girişilmesine, büyük bir başarıya ulaşılmasına rağmen endüstrinin kurulmasında en önemli şartlardan birini oluşturan enerji temini konusu ihmal edildi. Eriç, enerjinin bol olarak temin edildiği İstanbul’un sanayi bölgesi haline gelmesinin, getirilmesinin yanlış olduğu görüşündedir. Yazara göre, İstanbul bölgesi orada kurulmuş birçok endüstri kolları için yerinde bir seçim değildir. Özellikle özel sektörün bu yanlışlığın başını çektiğini düşünmektedir. Oysa büyükşehirlerin yakınında endüstri tesisleri kurmak dünyada terk edilen bir uygulamadır. Bu hususa enerji şebekesi son derece gelişmiş ülkeler bile büyük bir dikkat göstermektedir.⁶²¹

⁶¹⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 260

⁶²⁰ Daniyal Eriç, “Hidroelektrik Enerji Kaynaklarının Memleketin Endüstriyel Gelişmesindeki Etkileri”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 345-358

⁶²¹ D. Eriç, a.g.ç., s. 345-346. Türkiye’de ilk defa 19. yüzyılın sonlarında pratik hayata giren elektrik enerjisi, 20. yüzyılın vazgeçilmez unsurları arasında yer aldı. Türkiye’de ilk hidroelektrik santrali 1902’de Tarsus’ta kuruldu. 1914 ve 1919 yıllarında ise sırasıyla İstanbul ve Adapazarı elektrik enerjisine kavuştu (Hulusi Ersoy, Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Dünü ve Bugünü İncelenerek Elektrik

Cumhuriyet'in ilk döneminden itibaren devlet, özel sektörün aksine Anadolu'nun farklı yerlerinde tesisler kurdu. Böylece endüstrinin sosyal fayda ve nimetlerinden yararlanmayı ülke çapına yaydı. Hemen her işte olduğu gibi, devlet sektörünün çalışmalarını takip eden özel teşebbüs sektörü bu hamleden çok sonra planlı ve hesaplı bir şekilde endüstri teşebbüslerine girişimlere başladı.⁶²²

Eriç'in metninde temelde eleştirdiği konu, özellikle ağır maden, metal eşya veya kimya sanayilerinin enerji kaynaklarının civarında kurulmamasıdır. Başka bir deyişle, kurulacak fabrikalar enerji getirilmek yerine enerjinin bol bulunduğu bölgelere inşa

Enerjisine Olan Katkının Araştırılması, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Vatan Tuğal, Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 1997, s. 12).

1950'li yıllarda Dünya Bankası'nın Türkiye'de küçük baraj ve hidroelektrik santralleri kurulmasına yönelik önerileri oldu. 1933'de 152 GWh olan elektrik üretimi 1950'ye gelindiğinde 760 GWh düzeyine çıktı. 1950'li yılların başlarında enerji sektöründe büyük projeler hazırlanarak uygulamaya geçirildi. Yerli kaynaklara dayalı hidrolik ve termik santraller tesis edip bunları enterekonekte şebekeye bağlayarak güvenilir bir enerji iletim sistemi geliştirilmesi öngörüldü. Aynı dönemde imtiyazı elektrik işletmeciliğine geçildi. 1953'de Devlet Su İşleri (DSİ) kurularak termik santrallerin yanında hidroelektrik santrallere yönelindi. 1953'de Türkiye'nin kurulu gücü, 500 MW'a ulaştı. Bunun içinde hidroelektrik santraller, 30 MW güçleri ile toplam içinde %6'lık bir paya sahiptir. 1954-1963 arasında DSİ'nin katkısı ile hidroelektrik santrallerin kurulu gücü 478 MW'a düştü. Etibank, İller Bankası, Kepez A.Ş.'ninde gerçekleştirdikleri Hidroelektrik Santral (HES)ler ile kapasitesi 10 yılda 16 kat artış gösterdi. 1963'de 1381 MW'lık toplam kurulu güçte HES'lerin payı %35'e ulaştı. 1955 yılında 573MW olan termik kurulu güç 1962'de 901'2 MW'a ulaştı. Aynı yıllarda 38.1 MW olan hidrolik kurulu güç ise 469 MW'a ulaştı. 1962 yılı itibariyle toplam elektrik üretimi 3560 GWh oldu. Bunun %55'i hidroelektrik üretiminin payıdır. Ülke nüfusunun %31.6'sı elektrik enerjisinden yararlanılır hale geldi. 1963'de Enerji ve Tabi Kaynaklar Bakanlığı kurulmak suretiyle, dağınık olarak örgütlenen enerji faaliyetleri Ulusal Enerji Politikası amacıyla bakanlık çatısı altına alındı (H. Ersoy, a.g.ç., s. 12-13, 22). 1920'li yıllarda barajlar yapılmaya başladı. 1955-1960 yılları arasında hidrolik santrallerin yapımı hızla arttı (H.Ersoy, a.g.ç., s. 18).

1913-1960 yılları arasında Türkiye'nin kurucu gücü şu şekilde bir gelişim gösterdi (Hasan Hüseyin Erdem, Türkiye'de Alternatif Santral Kapasitelerinin ve Bölgelere Göre Dağıtımlarının Optimizasyonu, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Ertuğrul Küçükçakmaklı, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2002, s. 112-113):

Yıl	Termik	Hidrolik	Toplam	Artış (%)
1913	17.2	0.1	17.3	-
1923	32.7	0.1	32.8	8.96
1925	33.3	0.1	33.4	0.9
1930	74.8	3.2	78.0	19.4
1935	121.2	5.0	126.2	10.6
1940	209.2	7.8	217.0	11.7
1945	237.7	8.2	245.9	2.5
1950	389.9	17.9	407.8	11.1
1955	573.5	38.1	611.6	8.6
1960	860.5	411.9	1272.4	16.6

Ülkelerin enerji ihtiyacı artan nüfusa ve teknik gelişmelere göre artış göstermektedir. Yeni enerji kaynakları bulan, mevcut enerji kaynaklarını etkin ve verimli kullanabilen ülkeler diğerleri karşısında bir rekabet üstünlüğü elde edecek, en azından onlar karşısında dezavantajlı durumda olmayacaktır.

⁶²² D.Eriç, a.g.ç., s. 346

edilmelidir. Bu ekonomik şartların sağlanması, birçok teknik zorlukları ortadan kaldıracaktır.⁶²³

Türkiye'nin hidroelektrik imkanlarının, daha çok doğu, kuzey doğu, güney ve güneybatı mıntıklarında kümelenmiş durumda olduğunu belirten Daniyal Eriç'e göre, nüfusun daha çok toplandığı batı ve kuzey batı bölgeleri yağışların azlığı veya arazinin topoğrafik şartları bakımından elverişsizliği dolayısıyla enerji üretimi yönünden yetersizdir. Orta Anadolu bölgesi ise çevresindeki bazı imkanlara rağmen enerji bakımından bir süre sonra yetersiz bir duruma düşecektir. Oysa doğuda uzanan boş alanlara ve geniş vadilere büyük nüfus kütlelerinin geçimini sağlayacak endüstri tesisleri kurulacak olursa bütün problemler çözülmüş olur.⁶²⁴ Bütün yatırımlarda olduğu gibi, endüstri yatırımlarının yapılmasından önce de ülkenin her bölgesi tamamen, bütün imkanlarıyla, her türlü potansiyeli meydana çıkacak şekilde etüt edilmeli, ondan sonra endüstrinin kümeleneyeceği merkezler tespit edilmelidir.⁶²⁵

Görüşmeler

Daniyal Eriç'in tebliği üzerinde çok sayıda katılımcı söz aldı. Bunlar hemen her tebliğde olduğu gibi, itirazlar ve yeni görüşler ile katkılar ve tebliğ sahibine yönelttikleri sorularla da konunun daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağladı. Bu bağlamda söz alan katılımcılar sermaye konusundan, hidroelektrik ve termik santralleri karşılaştırmak suretiyle hangisinin rantabl olacağına kadar çeşitli konularda değerlendirmeler yaptılar. Bu konular enerji problemi ve maliyetler bağlamında ele alındı.

Görüşmeler bölümünde söz alan konuşmacıların görüş ve düşünceleri içinde öne çıkanlar şunlardır:

⁶²³ D.Eriç, a.g.ç., s. 348-349

⁶²⁴ Endüstri tesislerinin kurulmasıyla;

1. Batıdaki büyük şehirlere yönelen nüfus akımı durur,
2. Doğuda sık sık baş gösteren kıtlıklar etkisini tamamen kaybeder,
3. Enerjinin bol olduğu doğu bölgesinden batıda kurulan endüstri tesislerine 1000 kilometre uzaktan enerji getirme problemi ortadan kalkar,
4. Doğuda işsizlik değil, bilakis işçi arayan iş alanları oluşur,
5. Elektrometalürji ve kimya sanayii mamullerinin ülkemiz ihtiyacından fazlası ihraç edilir. Böylece sularımızın enerjisi de döviz olarak değerlendirilmiş bulunur,
6. Kurulacak elektrometalürji ve kimya endüstrisinin hammaddeleri özellikle doğu bölgesinde bulunduğu için yoğunluğu fazla olan gereksiz hammadde taşımaları önlenmiş olur, bu da maliyetleri ciddi oranda düşürür,
7. Türkiye'nin batı bölgelerinde nükleer savaş stratejisi yönünden çok sakıncalı olan fabrika yığınakları büyütülmemiş olur, mevcut yığınakları da ucuz ve bol enerjinin, daha uygun ekonomik şartların bulunduğu bölgelere dağıtmak imkan dahiline girer (D.Eriç, a.g.ç., s. 349-350).

⁶²⁵ D.Eriç, a.g.ç., s. 352

- Türkiye gibi gelişmemiş ülkelerde sermaye önemli bir unsurdur. Santral kurulumunda bu durum göz önüne alınmalıdır. Haliyle pahalıya mal olacak tesislerin kurulması rantabl değildir.⁶²⁶
- Sanayinin enerji kaynaklarına yakın yerlerde kurulması şeklindeki tebliğ sahibinin görüşü yanlıştır. Endüstrinin enerjinin bol olduğu yerlere götürülmesi başka problemlere sebep olacaktır: Orada büyük bir piyasa bulmak ve endüstriyel faaliyetleri bu piyasa için geliştirmek gibi. Bu işte piyasa faktörü göz ardı edilemez.⁶²⁷
- Enerji problemini bir yere çekmek doğru değildir. Bir projeden istifade edelim diye varılacak sonuçta enerji ihtiyaçları ve kaynaklarının neler olabileceği düşünülmelidir. Yalnız hidroelektrik veya yalnız termik santrallere doğru bir meyil yapmak maliyeti incelemeden hatalı olacaktır.⁶²⁸
- Ucuz elektrik üretmek için büyük tesislere ihtiyaç vardır. Büyük santrallerle rekabet edilebilecek şekilde ucuz elektrik üretmek mümkün değildir. Ucuz elektrik mutlak şekilde su ile üretilir.⁶²⁹
- Endüstri kuruluşlarını ülke çapına yaymak yanlıştır. Bazı şartlar vardır ki, bu şartlar gerçekleştiği takdirde bu kuruluş zaten kendiliğinden olur. Gelişmiş ülkelerde bugün dahi kurulan tesislerin büyük şehirlerde ve civarlarında kurulduğu görülmektedir. Bunun çeşitli sebepleri vardır: İşçi temini, sosyal şartlar, bazı teknik sebepler gibi. Kısaca endüstri köy ve kasabalarda değil, şehirler civarında toplanmalıdır.⁶³⁰
- Pürtermik santral devri geçmek üzeredir.⁶³¹
- Şehirlerde yakacak tasarrufunun sağlanması için ısı merkezleri tesisi düşünülebilir.⁶³²
- Endüstriyel yatırımlardan önce konu bütün haline etüt edilmelidir. Fakat etütler uzun zaman almamalıdır. Uzun süren etütlerin endüstrileşmemize, kalkınmamıza katkısı olmaz.⁶³³
- Türkiye'nin coğrafi yapısı itibarıyla her yerde aynı verim alınamaz. Bir mıntıkada hidrolik santral rantabl olabiliyor. Bazı yerlerde sıvı yakıt yakan santraller, diğer

⁶²⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 359

⁶²⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 359-360

⁶²⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 360-361

⁶²⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 361

⁶³⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 362

⁶³¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 364-365

⁶³² 1962 Sanayi Kongresi, s. 364-365

⁶³³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 365

bazı yerlerde ise sıvı yakacaklı santraller rantabldır. Haliyle Türkiye için kesin olarak hidrolik santral ya da termik santral daha elverişlidir denemez.⁶³⁴

- Endüstrinin elektrik kaynaklarına yakınlığı meselesini bir bütün halinde, tüketim yeri, sermaye durumu, tüketim miktarı, endüstrinin mahiyeti bakımından incelenip karar verilmelidir. Her coğrafyada elektriklenmede düşünülecek sistem farklı olmalıdır. Elektriğin planlaması ile endüstrinin planlanması paralel gitmek ve birbirini ahenkle dengelemek zorundadır. Aksi takdirde üretilen elektrik sınırlı olan tüketim mahallerine bölünmesi maliyeti yükseltmektedir. Maliyet yükseldiği için de müşteri bulunamaz. Potansiyel olan bir diğer tarafta ise bu imkanlar kullanılmadığı için elektrik enerjisinden mahrum bırakılmaktadır. Kısaca, ülkenin coğrafi ve sosyal karakterinin gereği yapılmalıdır.⁶³⁵

Bu bölümde son olarak söz alan tebliğ sahibi Daniyal Eriç katılımcıların soru, görüş ve düşünceleri üzerinden açıklamalar yaptı. Bu açıklamalardan öne çıkan düşünceleri kısaca şunlardır:

- 1950’li yıllarda hidroelektrik santrallerin tercih edilmesinin sebebi, bu santrallerin ucuz ya da pahalı olması değildir. Hidroelektrik santrallerden başka istifadelerin sağlanmasıdır: Sulama kontrolü, balık üretimi, mesire yerleri ihdası gibi. “*Su santrallerinden çok maksatlı istida etmek imkanı vardır.*”
- Hidroelektrik santraller termik santrallere göre ekonomik açıdan da avantajlıdır. Amortisman süresi uzun, daha dayanıklı makinelere sahiptir, yatırımları temin etmek, kredilendirme imkanı kolaydır, ülkenin yeraltı kaynaklarına göre de hidroelektrik santraller daha uygun bir tercih olacaktır.
- Hidroelektrik santrallerin maliyetleri termik santrallerinden 2-3 kat daha fazla yatırım maliyeti olmasına rağmen, amortismanın kolay olması, yakıt masraflarının olmaması, işletme masraflarının daha düşük olması vd. sebeplerden dolayı çok daha avantajlıdır.
- Bütün bunların yanında bütün ihtiyaçların hidroelektrik santralleri ile karşılanması mümkün değildir. Yalnız ihtiyaçların daha çok hidroelektrik santrallerle karşılanması uygundur ve termik santrallerin baş santral olarak çalıştırılması lazımdır.
- Endüstrinin büyük şehirler etrafından kurulma zorunluluğu yoktur.⁶³⁶

⁶³⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 365

⁶³⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 364-365

⁶³⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 366-369

Tebliğ sahibi, metninde enerji konusu temelinde, kamu-özel, işletme yeri ve hidroelektrik-termik santraller bağlamında oluşturmuştur. Bu bağlamda görüşlerine ve dayandığı argümanlara yönelik itirazlar meselenin daha farklı cephelerden ortaya konulmasını sağlamıştır.

2.2.4.2. Sanayi İşletmelerinde Isı Merkezi

Sanayi tesisleri açısından önemli bir konu da, ısı merkezleridir. Sanayide ilerlemiş ülkelerin yaklaşık yüz yıllık bir geçmişi vardır. Günümüzde ısı merkezlerinde atom enerjisinden faydalanma gündemdedir. İTÜ Eski Rektörü Fikret Narter tebliğinde,⁶³⁷ gelişmiş sanayi ülkelerinde yararı tartışılmayan bazı hususların Türkiye’de neden uygulanmadığı meselesini ele almakta, sorgulamaktadır.⁶³⁸

Öncelikle ileri sanayi ülkelerindeki tarihsel sürecine değinen Narter, Türkiye’nin bu konudaki gelişmelere yabancı kaldığını belirtmektedir. Tarihçeden sonra ısı merkezi tiplerini, bunlar arasındaki farkları ve Türkiye’de uygulanabilirliğini ele alan yazar, en uygun tipin hangisi olacağının arayışındadır.⁶³⁹

Bu tebliğ üzerinde “görüşme” yapılmadı.

2.2.4.3. Alternatif Enerji Kaynağı “Gazyağı”

İstanbul Teknik Okulu Makine Bölümü Otomotiv Kürsüsü Öğretim Görevlisi Doç. Dr. Selçuk Somer,⁶⁴⁰ enerji konusunu irdelediği tebliğinde, istatistiki bilginin olmamasının veya olanların da eksik ve yanlış olmasının Türkiye’nin enerji dengesinin incelenmesinde, üretim ve tüketim tahminlerinde de bir sorun olduğunu belirtmektedir. Somer’e göre ülkenin enerji dengesinin sağlıklı incelenememesi ve gerek üretim gerekse de tüketim bakımından geleceğe dair sağlıklı tahminlerin yapılamamasının bir diğer nedeni ise, yatırım politikasının ve dolayısıyla sınai gelişmenin bir bilimsel esasa ve programa dayanmayıp, “karakuşi”⁶⁴¹ denilebilecek hükümlere göre yapılmasıdır.⁶⁴²

Yazar, Türkiye’nin ihtiyacı olan enerji kaynakları olarak şunları saymaktadır: Kömür, linyit, hidrolik kaynaklar, ticari olmayan enerji (odun, tezek), akaryakıt. Bunlardan ilk

⁶³⁷ Fikret Narter, “Isı Merkezinin Sanayi Tesislerindeki Önemi”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 370-374

⁶³⁸ F. Narter, a.g.ç., s. 370

⁶³⁹ F. Narter, a.g.ç., s. 372-374

⁶⁴⁰ Selçuk Somer, “Ticari Olmayan Enerji Bakımından Türkiye’nin Durumu”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 375-380

⁶⁴¹ Karakuşi: Kanun, kural, mantık ölçülerine dayanmayan.

⁶⁴² S. Somer, a.g.ç., s. 375

dört enerji cinsi tamamen yerli kaynaklardan temin edilirken, akaryakıtın büyük bir kısmı ise ithal edilmektedir. Yerel enerji kaynaklarımızın potansiyeli ve ekonomik işletme şartları göz önüne alınması durumunda, sınai ve sosyal gelişmenin doğal bir sonucu olarak, daima bir enerji açığı mevcut olacaktır. Somer'e göre bu açığın da mazotla karşılanması uygun olacaktır.⁶⁴³

Enerji bağlamında karşılaşılan problemler gelişen her ülkede görülmekle birlikte, ticari olmayan enerjinin Türkiye için ayrı bir özellik gösterdiğini belirten Somer'in asıl konusunu da ticari olmayan enerji ve alternatifleri oluşturmaktadır. Tebliğinde ticari olmayan enerjiyi (odun, tezek) alternatif yakıt kaynakları ile karşılaştıran Somer, bunlara ikame bir yakıt bulmak peşindedir. Son kertede odun ve tezeğin yerine ikame olarak gazyağını önerdi.⁶⁴⁴ Gazyağını, kolay kullanılabilme, fiyat ve yakma tertibatı bakımından incelemekte, eksikliklerini (dezavantajlarını) giderme yöntemlerini ve avantajlarını ortaya koydu. Somer, detaylı bir şekilde incelediği bu konuyu şu üç maddede özetledi:

1. Vergi sisteminin gerekli şekilde düzeltilmesi ile gazyağı fiyatını asgari bir seviyeye indirmek,
2. Sanayicilerin, özellikle de gazyağı aletleri yapanların çok ucuza satılabilecek ocaklar yapmalarını sağlamak,
3. Yoğun bir propaganda faaliyeti ile gazyağını en ücra köşelere kadar sokmak.⁶⁴⁵

Kısaca Somer, gazyağının kullanımının yaygınlaştırılması gerektiği düşüncesindedir.

Görüşmeler

Görüşmeler kısmında söz alan katılımcılar gazyağının tezek ve oduna alternatif olabileceğine farklı gerekçelerle itiraz ettiler. Bu doğrultuda öne çıkan görüş ve düşünceler şu şekilde özetlenebilir:

- Gazyağının fiyatının tezek veya odun fiyatına çekilmesi mümkün değildir; bu da köylünün talebini azaltmaktadır.⁶⁴⁶
- Gazyağının yakıt olarak kullanılması teklif edilemez; mali ve teknik zorluklar ve ithalat da gerektirir. Bu alternatif yakıt yerine, linyit kömürü kullanılmalıdır.

⁶⁴³ S.Somer, a.g.ç., s. 376

⁶⁴⁴ S.Somer, a.g.ç., s. 378

⁶⁴⁵ S.Somer, a.g.ç., s. 380

⁶⁴⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 381

Petrol ürünlerini köylüye tavsiye ederek mali sıkıntılara girmektense, kömür yataklarından köylüyü yararlandırmak daha makul olacaktır.⁶⁴⁷

- Gazyağı alternatifi yalnızca mali bir problem değil, teknik boyutu da olan bir durumdur. Tezek zirai alanda, örneğin gübre olarak, kıymetlendirilmelidir. Ayrıca köylü endüstri hayatına kaydırılmalı, makineleştirilmelidir. Böylece linyit ve gaz yakmayı tercih edebilir. Aksi takdirde fiyat indirilmesi, yakıtın sevkiyatı zordur.⁶⁴⁸
- Gazyağının kullanılması doğrudan istenemez. Köylünün odun ve tezekten vazgeçmesi ancak onlara alternatif olabilecek, ucuz gaz ocakları yapılarak, yardım teşkilatı bulunan petrol şirketleri tarafından dağıtılacak daha ucuz bir yakıtın sağlanması ile olabilir. Köylü ancak bu şekilde yeni bir yakıt kabul eder.⁶⁴⁹
- Tezek kullanımında köylünün birinci ihtiyacı gübrelemek değil, ısınmaktır. Gazyağı önerisi, öncelikle köylünün “önyargı”sına takılacaktır; köylü kademeli olarak gazyağı kullanmaya alıştırılmalıdır.⁶⁵⁰
- Gazyağı, tezekle rekabet edemez; zira köylünün tezeği bedavadır. Bunun yanında Türkiye’nin asıl sorunu, petrol, kömür, linyit kaynaklarının verimli kullanılamamasıdır. Ayrıca Avrupa’daki gelişmiş ülkelerin sanayi ve diğer alanlardaki tercihleri de göz ardı edilmekte, örnek alınmamaktadır.⁶⁵¹

Selçuk Somer, metninde temel olarak “yerli kaynaklara” dayalı olan enerji kaynaklarının kullanımını önermektedir. Buradan hareketle “ticari olmayan enerji” kategorisinde yer verdiği odun ve tezek kullanımına karşı alternatif bir yakıt olarak “gazyağının kullanılması gerektiği düşüncesindedir. Bunun elbette yasal, teknik ve reklam ayaklarıyla yaygınlaştırılabileceğini gerekçesiyle savunmaktadır. Somer’in önerilerine görüşme bölümünde söz alan katılımcıların hemen tamamı tarafından itiraz gelmiştir.

2.2.4.4. Sanayide Elektriğin Önemi

Sanayide elektrik kullanımını inceleyen Y.Mühendis Korkut Öngün’e göre,⁶⁵² büyük miktarda sanayi ürünleri, daima büyük enerji kaynaklarına ihtiyaç duyar. Bu noktada

⁶⁴⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 381-382

⁶⁴⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 382-383

⁶⁴⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 383

⁶⁵⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 383

⁶⁵¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 384

⁶⁵² Korkut Öngün, “Sanayide Elektrik”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 338-344

elektriğin kullanım alanlarının artmasına paralel, sanayide de elektriğin kullanılması geniş ölçüde arttı. Günümüzde ise elektrik ile sanayi hemen hemen beraber akla gelmekte ve gelişmeleri beraber olmaktadır.⁶⁵³

Öngün, metninde Türkiye’de elektrik kullanımlarının yıllara göre dağılımını tablolarla göstermekte, yine tablo üzerinden Türkiye’yi dünya ülkeleri ile karşılaştırmakta ve tablolardan hareketle şu sonuca varmaktadır: Türkiye’de yeni sanayi tesisleri kurulmadıkça veya yıllık elde edilen sanayi mamullerinin miktarı artmadıkça elektrik enerjisi üretiminin büyük oranlarda artması belenemez.⁶⁵⁴ Öngün, analizinde Avrupa için 1953 verilerini baz alırken, Türkiye için ise 1958 verilerini baz almaktadır. Avrupa ve Türkiye’deki durumu karşılaştıran yazarın vardığı sonuca göre, sanayinin gelişmesi için elektriğin ucuz olması tek şart olarak ileri sürülemez. Ucuzluk bol ve devamlı olması gereken elektrik için bir şart değil, bir istektir. Çünkü sanayi ürünlerinin değerinde elektrik masrafı oranı çok düşük mertebededir. Bundan dolayı sanayi için ucuz elektrikten önce bol ve devamlı elektrik istemek gerekir.⁶⁵⁵

Bu tebliğ üzerinde, “görüşme” yapılmadı.

2.2.5. Sanayi Alt Dalları

2.2.5.1. Motopomp ve Santrifüj Sanayi

Toprak-Su Genel Müdürlüğünden Ziraat Yüksek Mühendisi Yılmaz Yaraş’a göre,⁶⁵⁶ Türkiye’deki tarım arazileri rantabl kullanılmamaktadır. Tarımsal verim düşüktür. Hızla artan nüfusun beslenmesinin temini, tarımla uğraşanların emeği, işgücünün değerlendirilmesi ve refah için tarımsal üretim kapasitesi artırılmalıdır. Bu ancak plan ve programlar altında gerçekleştirilebilir. Bu noktada milli üretimi artırmak için tanzim edilen bir programla makineleşme ihmal edilmemelidir. Zirai makineleşme, zirai gelişimin tamamlayıcı bir parçasıdır. Zirai üretiminin artmasında en olumlu etkiyi ekipmanlarla sağlayacaktır. Bu ekipmanların en gereklisi ise motopomplardır. Yapılması gereken, çiftçilerimizin daha ucuza temin edebilmelerini sağlayan yerli motopomp sanayinin kurulmasıdır. Böyle bir sanayinin kurulması, ciddi bir döviz tasarrufu da sağlayacaktır. Ayrıca motopompların tamir ve revizyonlarında gerekli yedek parça miktarı ve çeşidinin azaltılabilmesi için standardizasyona gidilmesi yani

⁶⁵³ K. Öngün, a.g.ç., s. 338

⁶⁵⁴ K.Öngün, a.g.ç., s. 338-343

⁶⁵⁵ K.Öngün, a.g.ç., s. 344

⁶⁵⁶ Yılmaz Yaraş, “Yerli Motopomp ve Santrifüj Sanayiinin Önemi”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 454-455

motopomp imalinde kullanılacak motor çeşidinin birkaç markaya indirilmesi gereklidir. Ülke şartları göz önünde bulundurularak üç-beş marka motor tipi seçilmeli, hep aynı motor ithal edilerek yerli sanayimiz tarafından motopomp haline getirilmelidir. Türkiye’de santrifüjlerin imali için gerekli malzeme mevcut olduğu gibi, santrifüj imal eden her türlü tezgaha sahip imalatçı firmalar da mevcuttur.⁶⁵⁷

Yaraş, Türkiye’deki su kaynaklarının da verimli kullanılmadığı görüşündedir. Gerek sulama tekniklerinin çiftçiler tarafından bilinmemesi gerekse de motopomp gibi sulama ekipmanlarının pahalı olması dolayısıyla yeraltı ve yer üstü su kaynaklarından tamamıyla faydalanılmamaktadır. Eğer motopomp imal sanayi oluşturulursa sulanamayan milyonlarca hektar arazi sulanacak, böylece mahsul miktarı artacaktır. Kısaca, motopomp sanayinin kurulması, geliştirilmesi dolayısıyla üretim miktarının artırılması demektir.⁶⁵⁸

Görüşmeler

Bu kısımda söz alan katılımcılar motopomp ve santrifüj sanayii konusunda görüşlerini belirtti. Görüşmeler kısmında, Ziraî Donatım Kurumunun, motopompların dağıtımı, tanıtımı, rolü gibi konularda soru ve görüşler yer aldı. Ayrıca Gümüş Motor Fabrikası’nın bir temsilcisi de konuyla ilgili çalışmaları hakkında bilgi verdi.⁶⁵⁹ Bunlarla birlikte bir katılımcı, köylülerin de fikrinin alınması gerektiğini ileri sürdü ve makinelerin teknik özelliklerinin önemi konusunda düşüncelerini paylaştı.⁶⁶⁰

Kongrenin en kısa metinlerinde olan bildiride Yaraş, tarımsal üretim artışına dikkat çekmekte, bunun gerekliliğini getirdiği eleştirilerle ortaya koymaktadır. Tarımın gelişmesinde de yerli bir motopomp sanayinin kurulmasını önermektedir.

2.2.5.2. Kamyon Sanayi

Bir ülkenin en önemli endüstri kollarından biri, motorlu araçlar endüstrisidir. Bu endüstri kolunun kurulmasına çalışılan bir dönemde bilhassa kamyon talebinin bilinmesine ihtiyaç vardır. İTÜ Makine Fakültesi Öğretim Üyesi Prof.Dr.Nimet Özdaş,⁶⁶¹ tebliğinde Türkiye’nin 1960-1975 yılları arasındaki kamyon ve otobüs

⁶⁵⁷ Y.Yaraş, a.g.ç., s. 454-455

⁶⁵⁸ Y.Yaraş, a.g.ç., s. 455

⁶⁵⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 456-458

⁶⁶⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 458

⁶⁶¹ Nimet Özdaş, “Türkiye’nin Kamyon İhtiyacı”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 405-431

ihtiyacını tespit edip, motorlu araçlar endüstrisini yeni kuran ülkelerin uyguladıkları yollara yer vermektedir.

Özdaş'a göre, ülkenin yıllık kamyon ihtiyacını tespit etmek için iki husus göz önünde bulundurulmalıdır: Bunlardan birincisi, hurda ve kullanılmaz hale gelmiş eski kamyonların yenilenmesidir. İkincisi ise, ekonomik gelişme ile ilgilidir.⁶⁶² Kamyon ihtiyacını etkileyen birinci faktör, yenilemedir. Kamyonların ortalama ömrü ülkelerin durumuna göre farklılık arz etmektedir. Türkiye'deki çalışma şartlarının zorluğu, teknik bilgi eksikliği ve aşırı yükleme eğilimi ortalama ömrü azaltmaktadır.⁶⁶³ İkinci faktör ise ülkenin sosyal ve ekonomik hayatıyla ilgilidir. Buna göre ihtiyacı belirleyen unsurlar kısaca şu şekilde ifade edilebilir:

- Karayollarının durumu ve gelecekteki gelişmeler,
- Nüfusun hızla yükselmesi,
- İş yerleri sayısındaki hızlı artış,
- Endüstrinin gelişmesi,
- Zirai üretimin artması.⁶⁶⁴

Özdaş, Türkiye'nin 1961-1975 arası kamyon ve otobüs ihtiyacını yıllara göre şöyle tespit etmiştir:⁶⁶⁵

Çizelge 2.1. 1961-1975 Yılları Arası Türkiye'nin Kamyon ve Otobüs İhtiyacı

Yıllar	Kamyon Sayısı	Otobüs Sayısı
1961-1965	13800	1500
1966-1970	16600	2500
1971-1975	25500	3500

Bu tablolara göre gelecek yıllardaki kamyon ve otobüs ihtiyacı göz önüne alınırsa, bunun ithalatla karşılanmasının ülke ekonomisi üzerinde yıkıcı bir etkisi olacaktır. Yıllık araç sayısı ve harcanacak döviz miktarı ülkenin motorlu araç imal edecek bir sanayi koluna olan ihtiyacı açıkça göstermektedir.⁶⁶⁶

⁶⁶² N. Özdaş, a.g.ç., s. 405

⁶⁶³ Bkz.: N.Özdaş, a.g.ç., s. 405-409.

⁶⁶⁴ N.Özdaş, a.g.ç., s. 409-411

⁶⁶⁵ N.Özdaş, a.g.ç., s. 412

⁶⁶⁶ N.Özdaş, a.g.ç., s. 412

Tebliğin bir başka alt başlığında Özdaş, motorlu araç ile milli gelir arasındaki ilişkiye değinmektedir. Buna göre, bir ülkede kişi başına düşen milli gelirin ve bunun dağılışının araç sayısına olan etkisi çok önemlidir. Yazar, bu durumu tablolarla göstermektedir.⁶⁶⁷

Yazar, tebliğinin üçüncü alt başlığında ise, dünya otomobil endüstrisini incelemektedir. Tarihsel bilgilerin yanında istatistiklerle konuyu açıklamaktadır. Dünyanın belli başlı ülkelerindeki otomobil sanayileri hakkında bilgilere ve bunların doğrultusunda görüşlerine yer vermektedir. Diğerlerinden daha fazla yeri, motorlu araç endüstrisinin kurulması için çalışmaların yapıldığı Türkiye ile aynı safhalardan geçerek başarı sağlayan Hindistan'a ayırmaktadır.⁶⁶⁸

Nimet Özdaş, bir diğer alt başlıkta Türkiye'de motorlu araç endüstrisinin kurulmasında takip edilmesi gereken esaslara yer almaktadır. Buna göre, kamyon ve otomobil endüstrileri kurulurken meselenin teknik, ekonomik ve sosyal cepheleri yakından incelenmelidir.⁶⁶⁹

Yazar göre, ekonomik bakımdan kamyon talebinin karşılanması zorunluluktur. Zira kamyon bir üretim aracıdır. Her cepheden bir yatırım olarak değerlendirilmesi gereken kamyonun fabrikadan tek farkı seyyar olmasıdır. Bundan dolayı Otomotiv Endüstrisini yeni kurmaya çalışan ülkeler konuya kamyon imalat ile girmektedirler. Otomobil ise, pahalı ve önemli bir tüketim maddesidir. Bu bakımdan bazı özellikleri taşımak durumundadır. Kamyonlarda ve özellikle de otomobillerde ekonomik imalat için sayının çok yüksek olması şarttır. İmalatta kamyonu öncelik vermekle beraber onun hemen arkasından otomobil imaline geçilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır. Sonuç olarak Türkiye'de mevcut kamyon ve otomobil sayıları ve minimum ekonomik kapasiteleri göz önüne alınırsa kamyon imalatının traktörle birlikte derhal planlanarak uygulama safhasına geçilmesine şiddetle ihtiyaç vardır.⁶⁷⁰

Özdaş, gelişme ve imalatla takip edilmesi gereken programın tespitine yardımcı olması bakımından bir kamyon imalatındaki muhtelif aksamın yüzdesini vermektedir. Buna göre, kamyon bedelinin üçte birine yakın bir kısmını motor tutmaktadır. Haliyle motor sanayiinin kurularak kamyon sanayiine yardımcı olmasının önem ortadadır.⁶⁷¹

⁶⁶⁷ N.Özdaş, a.g.ç., s. 413-414

⁶⁶⁸ N.Özdaş, a.g.ç., s. 415-422

⁶⁶⁹ N.Özdaş, a.g.ç., s. 422

⁶⁷⁰ N.Özdaş, a.g.ç., s. 423-424

⁶⁷¹ N.Özdaş, a.g.ç., s. 425

Türkiye’de Motorlu Araçlar Endüstrisinin kurulmasının gerekliliğini açıklayan Özdaş’ın, iktisadi kalkınmamız için zorunlu gördüğü bu endüstrinin kurulmasının faydaları şunlardır:

1. Döviz tasarrufu sağlar,
2. Sadece kendi nihai mamulünü üreten bir endüstri kolu olmayıp, bütün endüstri kollarının kalkınmasına yardım eder,
3. İş alanını geliştirir, istihdamı artırır,
4. Tipleştirmeyi sağlar, yedek parça tedarikindeki güçlüklerini azaltır.⁶⁷²

Görüşmeler

Bu kısımda söz alan katılımcılar genel olarak meselenin finansman boyutuna ve öncelik sırası bağlamında konuşurken, bu bağlamda sorular sordular. Ayrıca bir katılımcı da kendi faaliyetleri bağlamında meseleyle ilgili görüş ve düşüncelerini paylaştı.⁶⁷³

Tebliğ sahibi Nimet Özdaş’ın, sorulara cevabı tebliğin tekrarı gibidir. Başka bir deyişle, soru soranlardan tebliğe/konuya yönelik bir katkı ortaya koyulmadı. Özdaş’a göre, Türkiye’nin sanayi önceliği kamyon ve traktör olmalıdır. Zira kamyon bir üretim aracıdır. Kamyon ve traktör endüstrisi kurulduktan sonra zaten diğerleri için geniş oranda da zemin hazırlanmış olacaktır. Kısaca kamyon ve traktör öne alınmalı, otomobil daha geriye bırakılmalıdır.

2.2.5.3. Traktör Sanayi

İTÜ Makine Fakültesi Öğretim Üyesi Prof.Dr. İsmail Hakkı Öz’ün⁶⁷⁴ betimlemesine göre⁶⁷⁵ Türkiye’de hâlihazırdaki tablo pek iç açıcı değildir:

“Türkiye gelişme halinde bulunan memleketlerin maruz kaldığı tabii zorlukların içerisinde yüzen bir memleketir. Bu zorluklar, gaye olan gelişmeye götürecektir her elamanın bünyesi içerisinde ve bünye ile girift vaziyettir. Devlet, fert, cemiyet, müessese, zihniyet, imkan her şey bir veya müteaddit noktada aksaklıklarla maluldür. Devletin kararlı bir iktisadi politikası yoktur. Ferdin müşterek çalışma alışıklığı noksandır. Cemiyetimizde toplum şuuru gelişmemiştir. Müesseselerimiz daima fertlerle kaimdir. Zihniyetimiz değişmek ister; imkanlarımızı vardır fakat koordinasyon ister. İlmi araştırma metotlarına değer verilmez. Bunun neticesi olarak, tabii imkanlarımız gittikçe azalmakta veya dejenerasyona gitmektedir.”

⁶⁷² N.Özdaş, a.g.ç., s. 426-427

⁶⁷³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 432-436

⁶⁷⁴ İ.Hakkı Öz, “Türkiye’nin Traktör İhtiyacı”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 437-448

⁶⁷⁵ İ.H. Öz, a.g.ç., s. 437

Öz, Türkiye'nin iktisadi durumunu rakamlarla ortaya koyarak, tabloyu daha net bir şekilde göstermektedir. Tabloya göre, Türkiye kritik bir noktadadır.⁶⁷⁶ Yazar ortaya koyduğu tablodan iki sonuca varmaktadır:

- Her alanı kapsayan bir randımanlılık ve bunun sonucu prodüktivite eksikliği bünyemizi kemirmektedir,
- Ziraatte gizli işsizlik devamlı olarak artmaktadır.

Buradan hareketle her yıl artan nüfusu gelecek yıllardaki kritik durumdan kurtarmak için alınması gereken önlemler vardır:

- Zirai prodüktiviteyi artırmak,
- Ziraatteki fazla iş gücünü diğer hizmet alanlarına aktarmak,
- Sanayi tesislerimizin kapasitesinden tam olarak faydalanmak.⁶⁷⁷

Zirai prodüktivitenin artırılması için ise;

- Sulama,
- Gübreleme,
- Mekanizasyon,
- Konservasyon
- Ziraî reform konuları ele alınmalıdır.

Bunlardan sulama, gübreleme, konservasyon ve mekanizasyon birbiriyle bağlı dört problem olarak ele alınmalıdır. Zira reform ise, parsellerin devamlı olarak küçülmesinin engellenmesi ve mekanize bir ziraata imkan hazırlamak için gereklidir.⁶⁷⁸

Metnin asıl konusu, Türkiye'nin traktör ihtiyacıdır. Öz'e göre, Türkiye'nin traktör ihtiyacının tespit edilmesi önemlidir. Bu ihtiyaç belirlendikten sonra diğer ekipman ihtiyacı da otomatik olarak belirecektir. Fakat bu tespitin zorlukları bulunmaktadır. İ.Hakkı Öz'ün, çeşitli istatistikleri temel alarak yaptığı hesaplara göre, çeşitli türlerde toplam 197.640 traktöre ihtiyaç vardır. Mesele sadece bu ihtiyaç sayısını temin etmek, çiftçiye intikalini sağlamak değil, bunların amaca uygun bir şekilde de kullanılmasını sağlamaktır. Aksi halde 1954'den önceki duruma düşülmesi engellenemez.⁶⁷⁹

Görüşmeler

⁶⁷⁶ Rakamlar ve tespitler için bkz.: İ.H.Öz, a.g.ç., s. 438

⁶⁷⁷ İ.H.Öz, a.g.ç., s. 438

⁶⁷⁸ İ.H.Öz, a.g.ç., s. 438-439

⁶⁷⁹ İ.H.Öz, a.g.ç., s. 440-447

Bu kısımda İ.Hakkı Öz dışında iki katılımcı söz aldı. Birincisi iki konuya değindi. Bunlardan biri, traktörün amaç dışı kullanımı, diğeri ise toprağın bölünmesi meselesidir. Amaca uygun olmamakla birlikte traktörler inşaat gibi başka alanlarda da kullanılmalıdır. Toprağın bölünmesi konusunda ise, tebliğ sahibine hükümetin miras meselesini ele almaktan başka bir yol olup-olmadığını sormaktadır.⁶⁸⁰ Söz alan diğeri katılımcı ise kendi şirketlerinin çalışmalarından ve tebliğe paralel olduğunu iddia ettiği vizyonlarından bahsetti.

Tebliğ sahibi İ.Hakkı Öz, bu iki soruyu uzun bir şekilde yanıtladı, adeta yeni bir tebliğ sundu. Öz'e göre, traktörün başka alanlarda kullanılması doğru değildir. Traktörün kesinlikle ziraatta kullanılması sağlanmalıdır. Traktör bugünkü şartlar altında çok pahalı bir metadır. Traktörün kullanım maliyetlerini düşürücü önlemler alınmalıdır. Toprağın bölünmesi iki şekilde engellenebilir: Birincisi bu doğrultuda bir kanun çıkartılabilir. Kooperatifleşmek de bu amaç için ikinci bir yol olabilir.⁶⁸¹

İ.H.Öz, görüşmeler bölümünde, tebliğinin başından sonuna kadar şu amacı güttüğünü belirtti: Ülkemizde yapılabilen her çeşit ziraat aleti yerli olarak yapılmalıdır. Kalite ve maliyet kontrolü sıkı bir şekilde yapılmalı, halkın istismarının önüne geçilmelidir. Yine Öz'e göre, devamlı bir şekilde artan dış ticaret açığını da kapatmak için mutlakta ziraat motor ve traktörlerini yerli olarak yapmak zorunluluğu vardır.⁶⁸²

İsmail Hakkı Öz'e göre, Türkiye'nin asıl sorunu potansiyelinin zayıf olması değildir. Asıl problem ve diğeri bütün problemlerin temelinde yatan olgu, potansiyelin özellikle de koordinasyonsuzluktan dolayı değerlendirilememiş olmasıdır. Bu durumun en somut sonuçlarından biri ziraat alanında görülmektedir. Genel sorunların yanında bu alanın en önemli sorunlarından birini ise traktör noktasındadır. Fakat burada önemli bir husus meselenin nicel yanın değil, amaca uygun kullanılıp-kullanılmamasıdır.

2.2.5.4. Gemi Sanayi

İTÜ Gemi Enstitüsünden Ord.Prof. Ata Nutku'nun belirttiğine göre,⁶⁸³ Türkiye'nin dış ülkelere mal mübadelesi için bir yılda yaptığı taşımanın yaklaşık %98'i deniz yoluyla yapılmaktadır. Bu da deniz taşımacılığının ülke ekonomisi açısından önemini göstermektedir. Ayrıca ülke içinde ise filo/demiryolu taşıma oranı, %50.4'tür. Son

⁶⁸⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 449

⁶⁸¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 449-451

⁶⁸² 1962 Sanayi Kongresi, s. 451

⁶⁸³ Ata Nutku, "Türk Denizciliği ve Gemi İnşaat Sanayiinin Geliştirilmesi", 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 459-477

yıllarda karayollarının ve kamyon nakliyatının artmasına rağmen, teknik ve coğrafi şartlardan dolayı denizyolları ülke ekonomisinin ana kan damarlarından birini oluşturmaktadır.⁶⁸⁴

Nutku, tebliğinde Türk denizciliğinin, ticaretteki payını, hacmini, ticaret filosunu rakamlarla ortaya koydu. Denizcilik alanına II. Dünya Savaşı'ndan sonra yapılan yatırımları ve örnekler üzerinden gemi işletmeciliğinin rantabilitesini değerlendirdi.⁶⁸⁵ Çalışmasında, Türk gemi sanayisini ayrı bir alt başlıkta inceleyen Nutku, Türkiye'de gemi inşaatının geleneği olan ilk büyük sanat kolu olduğu görüşündedir. III. Selim'den itibaren bu alana büyük yatırımlar yapıldı. Cumhuriyet'le birlikte Atatürk döneminde de bu konu öncelikli konular arasındaki yerini aldı.⁶⁸⁶

Ata Nutku, Türkiye'nin başlıca tersaneleri hakkında bilgiler verirken, tersanelerde verimin düşük olduğunu ileri sürdü. Ona göre, verimin düşüklüğü genel olarak şu sebeplerden kaynaklanmaktadır:

1. Sürekli olmayan işler aralıklı işler dolayısıyla adam/saat kaybı,
2. Malzeme ve makinelerin sipariş ve alınmasındaki gecikmeler,
3. Standart tip üzerinde kalınmaması,
4. Modern tezgah ve araç eksiklikleri,
5. Organizasyondan kaynaklı eksiklikler.⁶⁸⁷

Yazarın bu eksikliklerin giderilmesi için bazı önerileri vardır:

1. Çelik sanayii ile gemi inşaatı birbirine hizmet edecek şekilde geliştirilmelidir,
2. Gemilerin, yardımcı makine ve güverte teçhizatı için Alman ve Amerikan standardı kabul edilmeli, çeşitli tip çapa göre resimleri hazırlanmalıdır,
3. Ülkedeki makine fabrika ve atölyelerin bu parçalar üzerinde uzmanlığı olmalı ve bunları üretmelidir,
4. Tezgahlar ve kaldırma araçları yavaş yavaş temin edilerek tersanelerin bu yüzden doğan para ve zaman kayıpları ortadan kaldırılmalıdır,
5. Tersanelerimizde pistonlu ve buhar türbini yapılmasına ciddi bir programla başlanmalıdır. Bunun için de modern dökümhanenin ön plana alınması zorunludur.⁶⁸⁸

⁶⁸⁴ A. Nutku, a.g.ç., s. 459

⁶⁸⁵ A. Nutku, a.g.ç., s. 459-465

⁶⁸⁶ A. Nutku, a.g.ç., s. 465

⁶⁸⁷ A. Nutku, a.g.ç., s. 466

Tersanelerde maliyeti kontrol etmeyen ve sınırlayan bir unsurun olmaması ve rekabetsizlik, maliyetlerin düşürülmesi konusunda tersanelerin gayretlerini azaltmaktadır.⁶⁸⁹

Ata Nutku'ya göre, tersaneler geçmişten bugüne yanlış yönetildiler. Tersanelerin verimli hale getirilmesi, yalnızca künyelerini değiştirmekle olmaz. Her şeyi atıp, yeni tesisler, tersaneler yapma hayalleri de kurulmamalıdır. İktisadi devlet teşekkülü mü olsun, özel sektöre mi devredilsin gibi tartışmalara da girilmemelidir. Yapılması gereken öncelikle yeni bir zihniyetle mevcut tersanelerdeki tam verimi almaktır. Türkiye için gemi inşaatı zorunludur.⁶⁹⁰ Bu gerçeklerden hareketle Nutku, Türk denizciliğinin saptadığı bazı eksikleri üzerinden bir gelişim programı önermektedir.⁶⁹¹

Sonuç olarak, Türkiye'de denizcilik siyaseti bilimsel etütlere dayanılarak tespit edilmeli ve siyaset ile bürokrasinin dışında tutulmalıdır. Ayrıca denizcilerin kendi kendilerini idare ve deniz işlerini hükümet makamlarıyla birlikte yürütmek üzere bir "Denizcilik Yönetim Kurulu" oluşturulmalıdır. Bu Kurul, denizciliğe ait siyaseti, kanunlarını, talimatlarını, kredi ve döviz tahsislerini, yatırımları, faaliyeti, tarifeleri ve personel sorunlarını inceleyerek, inceleterek hükümete sunmalı, yürütmeli, kontrol etmelidir. Bu anlamda Denizcilik Yönetim Kurulu hükümetin de bir dayanağıdır.⁶⁹²

Ata Nutku, denizciliğin gelişmesi için hükümetin alınması gereken bazı hususlar olduğu görüşündedir:

- Denizcilik siyasetinin kesin olarak tayini,
- Armatörlerimize yabancı memleketlerdekine benzer çeşitli yardımlar yapılması,
- Türk tersaneleri kanalıyla inşaat kredisi,
- Faaliyet ve rantabilitesine göre işletme kredisi,
- Faaliyet ve rantabilitesine göre döviz kolaylıkları,
- Çalışmayı sınırlayan formalitelerin kaldırılması,
- Denizcilik malzemeleri üzerinde gümrük muafiyetinin devamı,

⁶⁸⁸ A. Nutku, a.g.ç., s. 467

⁶⁸⁹ Bu noktada yazarın bazı görüşleri şunlardır:

- o İstenilen fiyat dikte edilebiliyor, fiyat tahminleri eksik,
- o Devlet kurumu olması dolayısıyla zarar-zıyan korkusu yok,
- o Mühendis veya idareciler çalışsın çalışmasın farkı yok,
- o Devlet formaliteleri, inisiyatifi, serbest çalışmayı öldürüyor,
- o İşçilik ve ödemeler üretime göre yapılmıyor (A. Nutku, a.g.ç., s. 470).

⁶⁹⁰ Gerekçelerle ilgili bkz.: A. Nutku, a.g.ç., s. 470-473.

⁶⁹¹ A. Nutku, a.g.ç., s. 473-476

⁶⁹² A. Nutku, a.g.ç., s. 477

- Dışardan getirilecek gemi inşa malzeme ve teçhizatı mukabilinde dışarı gemi satışına müsaade,
- Bayrak himayesinin makul sınırlar içinde devamı,
- Tersaneleri ve filoyu canlandıracak yeni inşaat programlarının derhal etüdü, karar alınması, planlanması, hazırlıkların yapılarak tatbikata geçilmesi.⁶⁹³

Görüşmeler

Bu bölümde söz alan bir katılımcıların öne çıkan bazı görüş ve düşünceleri şunlardır:

- Gemi inşaatı, bu ülkenin ana enerji endüstrisinin temelini oluşturmaktadır. Gemi inşaatı, askeri tersanelerle başladı. Bu konuda daha önce hazırlanan raporların sabotaj edildi. “Sabotaj” olgusu kongrede de karşılaşılan bir durumdur.⁶⁹⁴
- Gemi sanayii konusunda devleti devamlı kabahatli görmek doğru değildir. Zira “devlet de bizden oluşan bir yapıdır.”⁶⁹⁵
- Büyük yeni bir tersane kurmaktansa, elimizdeki tersanelerin çalıştırılmasını bilmemiz lazımdır.
- Önce itimat telkin edilmeli ve yabancı ondan sonra çağrılmalıdır.
- Türkiye’de bu alanda çalışacak beyin vardır, yetişmiş eleman vardır. Asıl sorun bunların çalıştırıl(a)mamasıdır.
- Hakiki endüstrileşmede belirli bir hedef tayin etmek mecburiyetindeyiz.⁶⁹⁶

Gemi sanayinin Türkiye’deki en önemli isimlerinden biri olan, Ord.Prof.Ata Nutku, deniz taşımacılığının önemine dikkat çekerek, bu bağlamda gemi sanayini ele aldı ve gemi inşaatının zorunluluğunu savundu. Bu bağlamda gemi sanayinin gelişmesi için çeşitli öneriler getirdi.

2.2.5.5. Tekstil Sanayi

İTÜ Makine Fakültesi Tekstil Kürsüsü’nden Doç.Dr.Mustafa Köseoğlu,⁶⁹⁷ Avrupa’da 18. yüzyılın sonlarında başlayan sanayileşme hareketlerinin, daha başlangıçtan beri Türkiye’de takip edildiğini iddia etmektedir. Bu bağlamda bir taraftan devletin kurduğu, diğer taraftan kapitülasyonlardan istifade eden yabancı sermayenin kurduğu fabrikalar

⁶⁹³ A. Nutku, a.g.ç., s. 477

⁶⁹⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 478

⁶⁹⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 480

⁶⁹⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 479-481

⁶⁹⁷ Mustafa Köseoğlu, “Tekstil Sanayiinin Islahı ve İnkişaf İmkanları”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 385-400

ile ülkemizde dokuma sanayinin temeli atılmış, bugün ise milli bir sanayi olarak gelişmiş bulunmaktadır.⁶⁹⁸

Yazar yüzyılımızda sanayileşmek isteyen ülkelerin önce dokuma sanayiinden başladığını belirtmektedir. Her sanayi kolu gibi dokuma sanayinin de bir takım özel sorunları vardır. Köseoğlu bu sorunları şu alt başlıklar dahilinde incelemektedir:

- Hammadde Durumu
- Dokuma Sanayii Mamulleri
- Sanayiın Makine ve Kapasite Durumları
- İşçi ve Teknik Personel Problemleri
- Sermaye Durumu
- Sanayide Araştırma
- Mamullerimizin İhraç İmkanları.⁶⁹⁹

Buna göre yazarın tebliğinde yer verdiği bazı aksaklıklar şunlardır:

- Teknik bilgi yetersizdir,
- Fabrikalarda ön inceleme yapabilecek araç gereçler eksiktir,
- Yatırım veya masraf gerektirmeden alınabilecek bazı önemli tasarruf önlemleri alınmamaktadır,
- Kumaş üretiminde maliyeti düşürücü fakat kaliteyi artırıcı bazı karışımlar kullanılabilir,
- Hammadde alınırken ve üretim gerçekleştirilirken bir kalite kontrol sistemi yoktur,
- Türkiye’de 1930’lu yıllarda kurulan bazı fabrikalar yıpranmış demode olmuş, prodüktif olmaktan çıkmıştır,
- Türkiye’de yeni işletmeye açılmış bazı fabrikalar belli başlı Avrupa ülkelerinin yanında kalitesi düşük malzemelerle imal edilen ülkelere alındı. Dolayısıyla bu makinalar istenilen kalitede mamul almak zordur,
- Dokuma endüstrisine bir nevi eleman tedarik kurumu olan Sümerbank’da ücretler düşük, teşvik edici mahiyetten uzaktır,
- Özel sektörün çoğu işletme sermayelerinin azlığı, kredilerin küçüklüğü, faiz oranlarının yüksekliği gibi sebeplerle piyasanın durgun veya yavaş işlemesi halinde zor durumda kalmaktadırlar,

⁶⁹⁸ M. Köseoğlu, a.g.ç. s. 385

⁶⁹⁹ M.Köseoğlu, a.g.ç., s. 385-395

- Sanayinin gelişimi için hayati önemde yapılan araştırmalar ya dar bir alanda ya da oldukça geç yayınlanmaktadır,
- Kurumlar teknik problemlerin çözümü için külfete girmemektedirler, araştırmaya harcanacak meblağları boşa sarfedilmiş olarak görmektedirler,
- Fabrikaların küçük yarım tesislerden ibaret olması maliyetleri arttırmaktadır,
- Fabrikalarda kalite kontrol mekanizması yoktur. Fabrikaların ana politikası imalat üzerine olduğundan kalite ikinci planda kalmaktadır,
- Makine parklarının eksik olması kalitenin düşüklüğünün bir başka sebebidir.

Köseoğlu, sorunlar bağlamında sektörel durumu istatistiki verilerle ortaya koydu ve bazı öneriler sundu. Bunlardan belli başlıları şunlardır:

- Fabrikalarda incelemeler için gerekli cihazları içine alan donanımlı laboratuvarlar kurulmalıdır.
- Özel fabrikalar makine parkında ve işletmede yenilemelere gitmelidir.
- İşçiler zaman zaman kurslara tabi tutulmak suretiyle, prodüktif hale getirmek mümkündür.
- Sümerbank'ta mühendisleri tatmin edecek bir ücret sistemi kurulmalıdır.
- Mamullerin ihracında gerekli yasal ve idari tedbirler alınmalıdır.
- Devlet, ihtiyaç halinde kullanılmak üzere bir miktar pamuk stoku bulundurmaktadır.⁷⁰⁰

Kısaca, fabrikaların reorganizasyonu ve yeni tesislerin, enerjinin ucuz, işçi temininin kolay ve hammaddeye yakın olan bölgelere kurulması ve hükümetçe alınacak kolaylaştırıcı ve teşvik edici tedbirler ile ihracatın normal bir şekilde artması mümkün olacaktır.⁷⁰¹

⁷⁰⁰ M.Köseoğlu, a.g.ç., s. 385-395

⁷⁰¹ M.Köseoğlu, a.g.ç., s. 395. Bir memleketin, hem de Türkiye gibi iç pazarı küçük bir memleketin, kendi kendine yetme prensibine göre sanayileşmesi mümkün değildir. Bundan dolayı memleketimizin sanayileşmesi uluslararası işbölümü ve mübadele prensibine dayanacaktır. Bu prensip, sanayileşmemizde ihracatı başlıca bir hedef olarak almak demektir. Yani kurulacak tesisler yalnızca iç pazarın ihtiyaçlarını karşılamakla sınırlı kalmayacak, aynı zamanda ihracat yapmayı da mümkün kılacaktır (S.Aren, Dış Yardım..., s. 6).

İhraç mallarındaki genişleme yeni iç yatırımları teşvik eden, iç yatırımları genişlemeyi uyaran üç sonuç meydana getirir (P.Deane, a.g.e., s. 220):

1. Bazı sektörlerde tam kapasite durumu,
2. Üretimde sürekli artış beklentisi,
3. Kârlarda artış.

Mustafa Köseoğlu, tebliğinde 1960 yılına ait bazı Avrupa ülkelerinin dokuma ve pamuk sanayilerinin durumu hakkında bilgiler de vermekte, Yunanistan'ın durumunu ayrıca değerlendirmektedir.⁷⁰²

Köseoğlu, tebliğinde son olarak İstanbul'daki dokuma fabrikalarının durumunu kısaca ele aldı. İstanbul'un sanayi için önemini ve özellikle de bugünkü sorunları, Anadolu fabrikaları karşısındaki dezavantajları ve gelecekteki muhtemel problemlerine yer vermektedir. İstanbul'un o ana kadar pamuklu ve yünlü endüstri için merkez olmakla birlikte, her iki endüstri de yavaş yavaş Anadolu'ya, hammaddeye doğru kaymaktadır.⁷⁰³

Sonuç olarak, tekstil endüstrimiz, ihtiyaçlarımızı tamamen karşılayabildiği gibi, bir kısım pamuklular da ihraç edilmektedir. Özellikle İstanbul'da makineler eskimiş, fabrikalar rantabl olmaktan çıkmak üzeredir. Diğer ülkelerde yapılanlara paralel olarak yenileme ve reorganizasyona gidilmelidir. Bu ise devlet yardımları kadar fabrikalara da düşen bir gayreti gerektirir.⁷⁰⁴

Görüşmeler

“Görüşmeler” kısmında söz alan katılımcılar, gelişmiş Batılı ülkelerdeki örneklerden hareketle, gerek zaman, gerekse kaynak kullanımında maksimum faydayı sağlayacak bazı tespitler yapıp, öneriler sundular. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Türkiye’de tekstil sanayi çok kötü bir durumdadır. Bu şartlarda hammaddesi ülkede bulunan yapağı, tüvit vb. mamullerin fazla miktarda yapılarak ihraç edilmesi mümkün değildir. Bizim yapağlarımız doğrudan doğruya halı imalatına uygundur. Bunlardan kaliteli kumaş yapılamaz.
- Türkiye’de konfeksiyon konusunu ele alan bir konuşmacıya göre, konfeksiyon işi Türkiye için zordur. Zira ülkede çok çeşitli bedenlerde insan vardır. Sümerbank bu yönde bir adım atmasına rağmen, başarılı olamadı.
- Tekstil konusunda, makine endüstrisine gitmek gereklidir. Mesela iyi bir imalatın patenti alınarak işe başlanabilir.
- Sanayi ürünü olarak ilk planda ihracı düşünülecek meta, pamuklu mamullerdir. Bu konuda da yapılacak öncelikli iş, sakıncalarını önleyecek bir programdır.

⁷⁰² M.Köseoğlu, a.g.ç., s. 395-399

⁷⁰³ M.Köseoğlu, a.g.ç., s. 399

⁷⁰⁴ M.Köseoğlu, a.g.ç., s. 399

- Sektör ve sendikalar bir arada bir program hazırlayabilir ve bu da hükümetçe finanse edilebilir.
- Kanuni amortismanlar tekrar gözden geçirilebilir.
- İthalat ile sarsılan firmalara hükümetlerce sipariş vererek, vergilerini azaltarak vs. yardım yapabilir.
- Türkiye’de küçük fabrikalar birleşmelidir. Böylece fabrikaların yenilenmesi de kolaylaşacaktır.
- Araştırma laboratuvarları desteklenmelidir.⁷⁰⁵

Tarihsel bir noktadan hareketle sanayileşme meselesini ele alan Mustafa Köseoğlu, sanayileşme sürecinde tekstil sektörünün (dokuma) rolü ve önemini ortaya koydu. Bu noktada sektördeki aksaklıkları da birçok yönüyle değerlendiren Köseoğlu, aksaklıkların giderilmesinde çeşitli öneriler getirmektedir. Ayrıca (iç ve dış örnekler vererek) tekstil sektörünün daha net görülmesi/anlaşılması amaçlanmaktadır. Görüşme bölümünde söz alan katılımcılar ise daha çok sektörün gelişimine yönelik somut önerileri paylaştılar.

2.2.6. Sanayileşme, Milli Gelir ve Kalkınma

2.2.6.1. Türkiye’nin Milli Gelir Potansiyeli

Belirli bir hedefe ulaştırılmak istenen bir gemi veya uçağın seyri sırasında, rotanın devamlı kontrolünün şart olduğunu belirten Y.Mühendis İsmet Ben Ayyat,⁷⁰⁶ normal halde rotasız bir seyir olamayacağı gibi plansız bir kalkınmadan da bahsedilemeyeceği görüşündedir. Bundan dolayı herhangi bir sanayileşme hamlesinden önce Türkiye’nin dünya çapındaki ekonomik durumunu tayin ve tespit etmek zorunluğu vardır.⁷⁰⁷

Yazara göre, iktisat bilimi, ihtiyaçların tespitini yapar, teknik ise bu ihtiyaçları giderir. Diğer bir deyişle, bir problemin ortaya konulması iktisatçılara, ortaya konulan problemin çözümü ise mühendislere aittir. Teknik ve iktisatın bir diğerine karşı üstünlüğü olmayıp, her ikisinin de birbirlerinden ayrılması mümkün değildir.⁷⁰⁸

Ayyat, metninde öncelikle Türkiye’nin 1938’den 1960’lara kadar olan milli gelir oranlarına yer vererek, durumu gelişmiş, orta halli gelişmiş ve gelişmemiş şekilde tasnif ettiği dünya ülkeleri ile karşılaştırmalı bir şekilde ortaya koydu. Ortaya çıkan tabloda o

⁷⁰⁵ M.Köseoğlu, a.g.ç., s. 401-404

⁷⁰⁶ İsmet Ben Ayyat, “Türkiye Milli Gelir Potansiyelinin Tespiti”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 144-157

⁷⁰⁷ İ. B. Ayyat, a.g.ç., s. 144

⁷⁰⁸ İ.B.Ayyat, a.g.ç., s. 144

günkü 121 ülke ve eyalet 9 farklı refah grubu halinde değerlendirilmektedir. Türkiye bunlar içinde milli gelir bakımından “gelişmemiş alt milli gelir grubu” içinde yer almaktadır. Daha açık bir ifadeyle 66 bağımsız ülke arasında ise Türkiye’nin sırası 41’dir. Bu tablodan da anlaşılacağı gibi, Türkiye için öncelikli amaç, milli gelir tutarının en azından dünya ortalama değerine çıkarmak olmalıdır. Bunun da yolu, 20 yıllık devamlı ve programlı bir çalışmanın sonucunda Türkiye gelişmemiş milletler safından sıyrılabilir. Bu gayenin gerçekleşmesi için öncelikle Türkiye’de zihniyet değişikliğinin oluşması gereklidir. Zira kalkınma ve gelişme yalnızca para, bilgi ve teçhizat ile değil aynı zamanda zihniyetle var olabilir. Türkiye’nin dünya gelişimine ayak uydurabilmesi için zihniyetini değiştirmesi lazımdır. Bu zihniyet de, “*Kemalist zihniyetin sulandırılmamış ve bulandırılmamış tatbikatı*”dır.⁷⁰⁹

Görüşmeler

Görüşmeler kısmında, milli gelir üzerine bazı teknik sorular tebliğ sahibi tarafından yanıtlандı. Burada öne çıkan nokta tebliğ sahibinin, çözümün milli geliri artırmak olarak görmesine bazı itirazlar geldi. Bu itirazları yapan katılımcıların odaklandığı temel nokta, milli gelirin Kalkınma Planı’ndaki hedefe göre artmasının çözüm olamayacağı, daha doğrusu Türkiye’yi gelişmiş bir ülke yapmayacağı noktasındadır. Her şeyden önce yüzde 7’lik bir hedef yetersizdir. Zira diğer ülkeler de yerinde saymayacaktır. Milli gelirin belirli bir tempoda artması, standartları yükseltecektir. Ama standartlar yükseldiği zaman yine dünya üzerinde bugün bulunduğumuzdan biraz daha öteye gidemeyeceğimiz ortaya çıktı. Haliyle gidişatı takip edebilmek için bizdeki artışın daha hızlı olması lazımdır. Bu da ancak daha çok yatırım ile olur. Ayrıca nüfusun artmasını, ülkenin gelirini artıracığı şeklinde yanlış düşünceler de vardır. Aslolan nüfusun artırılması değil, belirli bir nüfusu muhafaza edip, bunu geliştirmektedir.⁷¹⁰

Ben Ayyat Türkiye’nin kalkınma e gelişmesinin her şeyden önce bir zihniyet meselesi olduğu görüşündedir.

2.2.6.2. Ortak Pazar Ülkeleri ve Türkiye

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi Doç.Dr.Haydar Kazgan⁷¹¹ Türkiye’nin Ortak Pazar’a girmesi halinde sanayi açısından en önemli sonucunu maliyetlerin artmasının oluşturacağı görüşündedir. Başka bir deyişle Türkiye’nin bu

⁷⁰⁹ İ.B.Ayyat, a.g.ç., s. 145-157

⁷¹⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 158-161

⁷¹¹ Haydar Kazgan, “Müşterek Pazar Memleketlerinde ve Türkiye’de Sınai Maliyetler”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 189-218

camiaya katılması sınaî maliyetlerimizle sıkı sıkıya ilgilidir. Türkiye'nin sınaî maliyeti diğerleri ile eşitlemek amacına uygun çalışmalara şimdiden başlaması gereklidir. Eşit maliyetlere ulaşmak bir taraftan çalışanların ve yöneticilerin bir zaferi olurken, diğer taraftan da Ortak Pazara katılmanın siyasi ve iktisadi sonuçlarına, diğer bir ifadeyle daha mutlu ve müreffeh bir Türkiye'ye kavuşmanın vazgeçilmez bir şartıdır.⁷¹²

Kazgan tebliğinde maliyete etki eden faktörleri iç ve dış faktörler olarak ayırmakta ve her birini alt başlıklar dahilinde incelemiştir. Buna göre maliyete etki eden dış faktörler şunlardır:

- Ekonomik, sınaî bünye ve muhit
- Genel iktisat politikası
- Altyapı ve 'dıştan tasarruflar'
- Firmalar arası ilişkiler⁷¹³

Kazgan, maliyete etki eden iç faktörler olarak ise şunlara yer verdi:

- Yöneticilerin Ortak Pazar ülkelerindeki yöneticilerine göre düşük kalitede olmaları,
- Türkiye'de şirketleşme kültürünün olmaması,
- Sermaye maliyetlerinin yüksek olması,
- Ücretler ve sermayenin emekle ikamesi,
- Hammadde ve pazarlama maliyeti,⁷¹⁴

⁷¹² H. Kazgan, a.g.ç., s. 189-190. Erol Manisalı, 1957'de Roma Antlaşması ile gerçekleştirilen Altılar Ortak Pazarı (Avrupa Ekonomik Topluluğu)'na Türkiye'yi üye olmaya zorlayan başlıca etkenler şu şekilde sıralamaktadır (a.g.m., s. 119-120):

1. Batı Avrupa içinde kurulan ve birkaç yılda büyük bir gelişme gösteren Topluluğa, -Batı'ya dönük bir strateji seçmiş Türkiye için- Topluluğun dışında olmak, bir bakıma, ekonomik, politik, askeri bakımlardan Avrupa'dan kopmak demektir.
2. Türkiye için dış ekonomik ilişkilerde A.E.T. önemli rol oynamaya başlamıştı. 1963'te, Türkiye'nin toplam dış ticareti içinde A.E.T.'nin payı %30 dolayında bulunuyordu. Diğer taraftan, özel dış yatırımlar ve dış yardım bakımından, A.E.T., Türkiye üzerinde etkisini duyurmaya başlamıştı.
3. İhracat ürünleri bakımından Türkiye'nin rakibi durumunda bulunan Yunanistan, A.E.T.'ye aday üyelik için başvurmuştu. Bazı Akdeniz ülkelerinin ise, yakın bir gelecekte teşebbüste bulunmaları bekleniyordu. Geleneksel ihraç ürünleri bakımından Batı Avrupa piyasasında Türkiye'nin rakibi olan ülkelerin, A.E.T.'den imtiyazlı şartlar sağlamaları, ekonomimizin aleyhine olabilirdi.
4. Ekonomik kalkınmamızı, Batı Avrupa modeli bir ekonomik yapıya dönüştürerek gerçekleştirme stratejisi de A.E.T.'ye başvurmamıza yol açan temel etkenlerdendir."

Nejat Bengül, Ortak Pazar'a derhal kayıtsız, şartsız girmenin sanayinin himayesinden vazgeçmeyi veya yabancı sermayeyi tamamıyla serbest bırakmanın "kalkınma fikri"nin terkedilmesi olacağını ileri sürmektedir. Böyle bir düzende himayeye muhtaç olacak büyük bir kitle ortaya çıkacaktır ("İktisadi Sistem Meselesi", Yön, Yıl: 1, Sayı: 9, 14 Şubat 1962, ss. 9, s. 9). Buna karşılık bir yazar da, yabancı sermaye konusunda daha güncel ve farklı bir değerlendirme yapmaktadır: "*Çokuluslu şirketler bir ülkede yatırım yaparken sermayenin yanı sıra, teknoloji ve yönetim bilgisini de götürür. Yatırıma ev sahipliği yapan ülke uluslararası pazarlara daha kolay erişime olanağı elde etmeye başlar.*" (M.Eğilmez, a.g.e., s. 135)

⁷¹³ H.Kazgan, a.g.ç., s. 191-200

⁷¹⁴ H.Kazgan, a.g.ç., s. 200-218

Görüşmeler

Üzerinde en fazla görüş ve düşüncenin paylaşıldığı tebliğ, Haydar Kazgan'ın tebliğidir. Bazı katılımcılar bildiri sahibine teknik ve idari konulara dikkat çeken sorular yöneltirken, yer yer de bildiri sahibi ile katılımcılar arasında karşılıklı diyalog şeklindeki görüş paylaşımları oldu. Katılımcıların görüş ve düşüncelerini de beraber açıklamak suretiyle yönelttikleri soruları genellikle tebliğe uygun olarak “Ortak Pazar” odaklıydı. Ortak Pazar'ın avantajlarıyla, dezavantajlarıyla muhtemel sonuçlarına yönelikti.⁷¹⁵ Az da olsa Ortak Pazar dışında kalan bazı konularda da görüş ve düşüncelerini paylaşanlar oldu. Sorulara Haydar Şahin'in verdiği yanıtlar ise tebliğ metnini tamamlayıcı mahiyettedir. Bu noktada Kazgan'ın öne çıkan bazı görüş ve düşünceleri şu şekildedir:

- Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesi şarttır.⁷¹⁶
- Ticaret ve Sanayi Odaları, firmaların menfaatlerine uygun hareket edememektedirler. Fakat Türkiye'de şirketleşme olursa, Ticaret Odaların sadece birkaç firma ile münasebete girmesi ile menfaat birliği olur. Yani, şirketlerle Oda arasında bir menfaat birliği olacak ki hükümetle yapılan işbirliğinden beklenen sonuç alınabilsin. Bu doğrultuda Ticaret ve Sanayi Odaları, işletmeleri birleştirmek suretiyle büyümeye zorlamalıdır.⁷¹⁷
- Ücretin düşüklüğü sınai maliyetlere oransal olarak intikal etmekle işçi ücretlerinin düşük veya yüksek olması sınai maliyetlerin düşük veya yüksek olacağını belirtmez. Ücretlerin düşük olması bir ümit verebilir fakat kesin bir şekilde ifade edilemez. İşçiye ödenen ücretler ancak sınai bünye bakımından eşit olan ülkeler arasında bir mukayese yapıldığı takdirde bir değer ifade eder. Sınai bünyesi eşit olmayan ülkeler arasında böyle bir mukayese yapmak hatalıdır, yanlış sonuçlara götürür.⁷¹⁸
- Türkiye'de bazı maliyet hesapları yanlış yapılmaktadır. Türkiye'de bazı maliyetlerin farkına varılmıyor. Bu da maliyetlerin düşük çıkmasını sağlıyor. Oysa yapılan bir muhasebe hatasıdır.⁷¹⁹
- Ülke ekonomisine etki eden kurumların sosyal maliyetleri de hesaba katılmalıdır.⁷²⁰

⁷¹⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 219-232

⁷¹⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 220

⁷¹⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 224-225

⁷¹⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 225

⁷¹⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 225-226

⁷²⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 226

- Ortak Pazar’a girmenin sermaye açısından bazı sonuçları olacaktır. Bu noktada en önemli olgu, sermaye, sermaye piyasa koşullarına göre ve verilecek garantilere göre hareket edeceğidir.⁷²¹
- Bizde iç maliyetlerin yüksek olmasının sebebi, “yöneltme noksanı”dır. Yöneltilmeden kasıt, işletmeleri organize, sevk ve idare etmektir. Eğer sermaye ve işgücü daha iyi yöneticiye bırakılırsa randıman da artacaktır. Her sermayecinin yönetici olmak durumuna girmemelidir.⁷²²
- Ortak Pazar’da maliyet-fiyat ilişkileri zaten Pazarın amacını teşkil etmektedir. Amaç, Pazar ülkeleri içinde, hiç olmazsa tam rekabeti cari kılmak ve böylece fiyatlarla maliyet arasındaki farkı minimuma indirmektir. Yani Ortak Pazar’da bundan 5-6 yıl sonra monopol kârları kalmayacaktır. Fiyatlarla maliyetler arasındaki marj minimuma inecektir.
- Sermaye ile müteşebbis hiçbir zaman birleşemez. Başarılı olan bir işletmenin ruhu, sermayeden çok müteşebbistir.⁷²³
- Ortak Pazar’a girilmesi durumunda tanınacak bazı haklar ve garantiler verilecektir. Bunlara bağlı olarak Ortak Pazar içinde bize büyük bir alım gücü yani ithal gücü yaratacaktır ki bu da ödemeler dengemiz bakımından olumlu etki yaratacaktır.⁷²⁴
- Bazı endişelerin olması normaldir. Fakat Ortak Pazar’a girilmezse acaba ne olacak? Ödemeler bilançosu ya da ticaret bilançosundaki açık kapanacak mı? Bilakis artmak eğilimindedir. Ortak Pazar’a girmekle bunu durdurmak bile bizim için büyük bir kâr olacaktır.⁷²⁵ Dışarıdan ithal ettiğimiz ve burada yapabileceğimiz her mamulü yerli olarak yaptığımız takdirde, dışarıya ödediğimiz döviz miktarı azalacak veyahut dış ticaret açığımız kapanacaktır.⁷²⁶

Haydar Kazgan’ın tebliği üzerinde yapılan görüşmeler bölümünde söz alan katılımcıların öne çıkan görüş ve düşünceleri şunlardır:

- Batı’da devlet iktisadi hayatın almış olduğu yönü değiştirici değil, bu yönde gitmek şeklinde iken, bizde ise devlet iktisadi hayatın doğal seyrini takip etmesinde yardımcı olmamaktadır. Her gün çıkartılan kanunlarla, alınan kararlarla girişimcilerin geleceğe güvenle bakmasını engellemektedir. Bu demek değildir ki

⁷²¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 227

⁷²² 1962 Sanayi Kongresi, s. 228

⁷²³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 229-231

⁷²⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 232

⁷²⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 232

⁷²⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 232

diğer devletler tamamen iktisadi hayata müdahaleden uzak durmaktadır. Fakat onlar iktisadi hayata müdahale ederken, bunun sonucunu hesaplayıp, ona göre adım atmaktadır.⁷²⁷

- Türkiye’de sermaye maliyeti yüksektir. Sermayecilerden müstakil bir idareci sınıf yetişmemektedir. Bizdeki girişimcilerin idareciliğın gerekliliklerini bilmemelerine rağmen yöneticilik fonksiyonunu da kendi üstlerinde toplamaları böyle bir sınıfın yetişmesini engellemektedir. Bu da hem ileri bozmakta hem de maliyetleri artırmaktadır. Aynı durum işçi yetiştirmekte de vardır.⁷²⁸
- Türkiye’de ticari sektör, sanayi sektörüne göre avantajlıdır. Sanayi Sektörü Türkiye’de özellikle devletin iktisadi tutumunun belli olmaması büyük rizikolar oluşturmaktadır. Bu da sermayeyi ürkütmekte, korkutmaktadır.⁷²⁹
- Sermayeci ile şirket aynı anlamda gelmez. Sermaye başka kimsedir, şirket başka kimsedir. Sermayenin iradesi hiçbir zaman şirketin idaresine etki etmez. Çünkü şirket öteden beri oluşmuş ve belirli prensiplere inanmış ve belirli prensipleri olan bir yönetim kadrosu ile idare edilir. Yöneticiler sermayecinin iradeleri ile bağlı değildirler. Fakat Türkiye’de sermayecinin iradesi daima şirketin ve firmanın iradesidir. Sermayedar ise girişimci bir olmadığı için idare iyi yürümüyor. Dolayısıyla burada istihdam edilen sermaye ve emeğın prodüktivitesi düşük kalıyor. Ayrıca işçi yetiştirmek bakımından da şahıslar daima kısa vadeli düşünürler. Halbuki şirketleşme halinde bu düşünce ortadan kalkar. Kurum fikri hakimdir. Şirketleşme olduğunda firmalar daha uzun vadeli düşünürler ve daha uzun vadeli düşünmenin bir şartı olan işçi yetiştirme de bu şekilde firmalar içinde önem kazanır.⁷³⁰
- Ortak Pazar’a girilmesi durumunda, Ortak Pazar’a doğru işgücü bakımından bir eleman akışı olacaktır. Aynı durum sermaye için de geçerlidir. Mevzuat meselesi iş adamının en büyük derdidir. Yabancı Sermaye de mevzuattan kaynaklanan zorluklar dolayısıyla Türkiye’ye gelmeyecek ya da Türkiye’de kalmayacaktır.⁷³¹
- Türkiye’nin bazı alanlarda dış piyasa ile rekabet edebilecek özellikleri vardır. Dikkat edilmesi gereken üretimin içeride yapılması, mamullerin ülke içinde tutulmasıdır. Yani sermaye akımlarına dikkat etmek lazımdır.⁷³²

⁷²⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 219-220

⁷²⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 221

⁷²⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 221-222

⁷³⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 222

⁷³¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 228-231

⁷³² 1962 Sanayi Kongresi, s. 231-232

- Gelişmiş ekonomilerden az gelişmiş bölgelere olan sermaye akımları daha ziyade, istihraç sanayii, yani hammadde değerlendirmesi gibi birinci kademedeki konulara doğru hareket eder. Böyle bir hareket de sanayileşme iddiasında olan bir ekonomi için gayet tabiidir ki, dayandığı temeller bakımından endişe verici bir durum ortaya çıkabilir.⁷³³
- Ortak Pazar'a girilmesine karşı çıkan kesimlerin kaygıları temelde mevzuata ve garantiye bağlıdır. Yabancı sermaye iki garanti bekler ve ister: İktisadi garanti ve politik garanti. Garantiden mahrum bir sermayenin Türkiye'ye geleceği şüphelidir. Bununla birlikte mevzuatın değişmesi durumunda Türkiye'deki şartlar Avrupa'dakine benzeyecektir. Para ithalattan sanayiye kayacaktır. Dolayısıyla çok talep olduğundan kâr da düşecektir. Sanayileşme yerine ziraat alanına yatırım yapılması gerektiğini önerenlerin görüşlerde Türkiye'nin sorununu çözmeyecektir. Türkiye'nin her şeyden önce Ortak Pazar olsun ya da olmasın Avrupa'ya entegrasyonunu sağlaması gereklidir. Ortak Pazar'a girmesinde ise ayrıca fayda vardır.⁷³⁴
- Hakiki işçi ile çalışmak üzere iş arayan işçi birbirinden ayrılmalıdır. Ücretlerde de belirleyici olan temel kriter budur. Türkiye'de kârın bir kısmının işçiye intikalinin olmaması da, daha doğrusu az sayıda olması da burada yatar.⁷³⁵
- Ortak Pazar konusunda ise, Türkiye Ortak Pazar'a girmek hedefi doğrultusunda hareket etmelidir. Giremese bile bu yolda gayret, Türkiye'yi ilerletecektir. Aksi takdirde mesela 15-20 yıl sonra da bugünkü seviyede kalınır. Önemli olan Ortak Pazar'a girmek istikametindeki geçiş devresini iyi planlamak, tedbirleri reel olarak tespit etmektir. Türkiye ya Avrupa'dan yana ya da Demirperde ülkelerinden yana olmak noktasında bir karar vermek zorundadır. Bunun ortası yoktur.⁷³⁶
- Ortak Pazar konusu Türkiye'de şu ana kadar gerek resmi, gerek bilim organlarınca gereğince incelenmedi. Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesi durumunda sanayi ne olacak? Gibi temel sorular dahi henüz oturmuş değildir. Ayrıca Ortak Pazar konusu iktisadi açıların dışında siyasal, kültürel ve sosyal bir takım sorularla birlikte değerlendirilmelidir: Türkiye'nin ananevi şartları, siyasi bünyesi, örf ve adetleri, milli bünyesi böyle bir bünye içinde mezcedilebilir mi?

⁷³³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 232

⁷³⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 233-234

⁷³⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 234-235

⁷³⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 235-236

Hayatietini muhafaza edebilir mi? Kısaca bu konuyu dört başı mamur bir şekilde incelemek lazımdır.⁷³⁷

- Ortak Pazar ülkeleri ile Türkiye arasındaki vergi yükü bakımından farklar vardır. Türkiye düşük gelirler kategorisinde, alt kademelerde düşük gelirlerde onların muafiyetlerinin yüksek olması dolayısıyla dezavantajlı durumdadır. Fakat üst kademeler bakımından, dolayısıyla şirketler bakımından ise avantaj çok büyük farkla Türkiye'dedir.⁷³⁸
- Ortak Pazar'a girmeye karar verirken iki yol takip edilebilir: Birincisi bir hazırlık devresi olmadan, her şeyin kendiliğinden düzeleceğine inanarak girmek. İkincisi ise, uzun veya kısa vadeli bir hazırlık devresi yapmak suretiyle girmek. Konuşmacıya göre bunlardan ikincisi doğrudur. Zira, iktisadi ve özellikle teknik yönden çeşitli dengesizlikler dolayısıyla bir hazırlık yapmadan Ortak Pazar'a girmemiz sosyal ve iktisadi alanda tahmin edilemeyecek kadar büyük yaralar açmaya müsaittir.⁷³⁹
- Türkiye'deki işçi ücretlerindeki düşüklüğü o kadar hakim bir düzeydir ki diğer bütün sakıncaları bertaraf edecek ve Ortak Pazar'a cesaretle girilecektir.⁷⁴⁰
- Bazı endüstri mamulleri fiyatları Türkiye'de Avrupa'daki emsallerine nazaran çok düşüktür. Bu da gösteriyor ki ifade edilen diğer sakıncalara rağmen, Türkiye'de o branşta hammadde fiyatlarının düşük oluşu, işçi ücretlerinin düşük oluşu, nihayet sosyal masrafların düşük oluşu bize Ortak Pazar'da o mamul bakımından cesaret vermektedir.⁷⁴¹
- Ortak Pazar'a girmemiz, uzun vadede iktisadi maliyetlerimizi terbiye yolu ile zorlayıp Ortak Pazar ülkelerinin seviyesine indirecektir. Türkiye bu şekilde Ortak Pazar'ın amacına ulaşmış olacaktır.⁷⁴²
- Bizde yönetici sınıfı henüz oluşmadı. Bununla beraber üretim metotlarımız ilkindir. Sayılar küçüktür ve sürümlü imalat da yoktur. Maliyete etki eden unsurlar arasında bunları da göz önüne almak lazımdır.⁷⁴³
- Sektörlerde işçi ücretleri düşüktür.⁷⁴⁴
- Türkiye'de gelir artışına paralel refah yükselmemektedir. Bunun sebebi, sınai maddelerimizin dünya fiyatlarına veya Ortak Pazar ülkelerindeki fiyatlara nazaran

⁷³⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 236-238

⁷³⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 222

⁷³⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 222-224

⁷⁴⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 225

⁷⁴¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 225

⁷⁴² 1962 Sanayi Kongresi, s. 226-227

⁷⁴³ 1962 Sanayi Kongresi, s. 228

⁷⁴⁴ 1962 Sanayi Kongresi, s. 226

çok yüksek olmasıdır. Ortak Pazar’a girmemizin amaçlarından biri de, Ortak Pazar ülkelerindeki tüketicinin beklediği faydanın aynen bize de intikal etmesidir.⁷⁴⁵

- Türkiye’de grev hakkı, kolektif pazar vs. olmadığından ücretler fiyat artışlarını takip edememektedir. Bizdeki fiyat yükselmeleri sermayenin payı (rant) olarak intikal etti.⁷⁴⁶
- Ortak Pazar konusu, hayati bir meseledir. Böyle bir hayati meselede dahi etütlerimiz çok azdır. Yapılanlar çok yetersizdir. Böyle bir hayati mesele ciddiyetle çeşitli ekonomik, sosyal, teknik yönlerden ele alınıp değerlendirilmelidir.⁷⁴⁷
- Tüketici, aynı zamanda üreticidir de. Tüketicinin daima üretici olduğunu dikkate alarak denge bu yönde sağlanmalıdır.⁷⁴⁸
- Sermayenin Türkiye’ye akması için ileri sürülen iki faktör (iktisadi ve politik faktörler) dışında devlet ile sermaye arasındaki ilişkiler gibi başka unsurlar veya üçüncü bir faktör olabilir.⁷⁴⁹
- Devletin, hükümetin yatırımlar konusundaki tavrının net bir şekilde bilinmesi gerekliliği yalnızca yabancı sermaye için değil, yerli sermaye için de doğrudur.⁷⁵⁰
- Ortak Pazar’a girilmesi durumunda Türkiye’deki fabrikaların kapanacağı, burada çalışan sermaye ve işgücünün işsiz kalacağı şeklinde görüşler, kaygılar yersizdir. Zira işgücündeki sermaye, Ortak Pazar içindeki en kötü şartlar altında çalışmış olacaktır. Kötü şartlar altında çalıştığı için tasfiye edilecektir. Buradaki işgücü daha üretici olan, reel olarak produktivitesi yüksek olan alanlara kayacak ve sonuç olarak gelirin Türkiye’de olması sebebiyle reel olarak gelirimiz artacaktır.⁷⁵¹

Genel olarak, liberal tezlere dayalı argüman ve görüşlerin yanında bu liberal tezlere karşı çıkan katılımcılar da bulunmaktadır. Mesela söz alan bir katılımcı, “açalım kapıları getirelim içeriye” şeklindeki argümanı tehlikeli bulmaktadır.⁷⁵²

Haydar Kazgan, Ortak Pazar meselesini maliyet unsurundan hareketle ele aldığı metninde, maliyetin iç ve dış faktörlerini ortaya koydu. Kazgan’a göre Türkiye’nin Ortak Pazar’a girmesi şarttır. Fakat bu zorunluğun altı doldurulmalı, iktisadi

⁷⁴⁵ 1962 Sanayi Kongresi, s. 233

⁷⁴⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 233

⁷⁴⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 238

⁷⁴⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 238

⁷⁴⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 238-239

⁷⁵⁰ 1962 Sanayi Kongresi, s. 239

⁷⁵¹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 239

⁷⁵² 1962 Sanayi Kongresi, s. 239

maliyetlerin yanında ÷lkeye getireceği sosyal maliyetler de göz önünde tutulmalıdır. Bu noktada meslek odalarına, devlete ve sermayedara/girişimciye de işler düşmektedir. Tebliğ üzerinde söz alan katılımcılar da bazı kaygılar taşımakla birlikte Türkiye'nin Ortak Pazar'a girmesi yönünde bir eğilim söz konusudur. Ayrıca katılımcılar Ortak Pazar "yolunda" bazı aksaklıkları paylaştılar, bazı özel alanlarla ilgili eleştiri ve öneriler getirdiler.

2.2.6.3. Yeni Bir Teşvik Sistemi

İşletmelerde üretimi artırmak, maliyeti düşürmek ve sonuçta başarıya götürmek için çeşitli çareler vardır. Teknik ve idari çarelerin yanında çalışanların tatminini amaçlayan yollar da vardır ve son dönemlerde bunlara başvurulmaktadır. Bunlardan biri, prim sistemidir.⁷⁵³

İTÜ Makine Fak÷ltesi'nden Mühendis Dr.İlhami Karayalçın⁷⁵⁴ tebliğinde Batı'daki örneklerden yola çıkarak bir prim sistemi önermektedir. Böyle bir sistemin amacı, işletmelerde her yıl temin edilen kârın belirli bir kısmının işletmenin başarısında, dolayısıyla kâr sağlamasında rolü olanlara, bu konuda gayretleri ve rolleri ile orantılı bir şekilde dağıtmaktır. Bu dağıtım belirlenen bazı kriterler esas alınarak yapılacaktır.⁷⁵⁵

Görüşmeler

Bu bölümde söz alan bazı katılımcılar soru sorarken, bazıları da görüş ve düşüncelerini paylaştı. İTÜ'ne mensubu bazı katılımcılar Üniversite'deki durum, yaklaşım ve çalışmalar hakkında kısa bilgiler verdi. Bunların dışında katılımcıların öne çıkan görüş, düşünce ve önerileri kısaca şunlardır:

- Bilimle sanayi karşılıklı olarak koordineli bir şekilde çalışmalı, birbirlerinden istifa etmelidir.⁷⁵⁶
- Bilim adamlarının çalışmalarının karşılıkları ödenmemesi verimi olumsuz etkilemektedir. Her şeyden önce bu zihniyetin değişmesi lazımdır. Araştırmaların sağlıklı bir şekilde yapılması için, araştırma yapanların maddi olarak tatmin edilmesi gerekir. Dört başı mamur araştırma ancak bu şekilde elde edilir.⁷⁵⁷

⁷⁵³ İlhami Karayalçın, "Yeni Bir Teşvik Sistemi", 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 262.

⁷⁵⁴ İ.Karayalçın, a.g.ç., s. 262-267

⁷⁵⁵ İ.Karayalçın, a.g.ç., s. 262-266

⁷⁵⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 268

⁷⁵⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 169

- İktisadi Devlet Teşekküllerinde ülkede yapılan herhangi bir bilimsel çalışmayı bedava alma arzusu vardır. Fakat aynı kuruluşlar yurt dışından uzmanlar getirterek, bunları belirli hususlarda çalıştırmaktadırlar. Üstelik buraya getirilenler ülkelerindeki alanının en iyileri değildir. Zira ülkesinde başarılı olmuş birinin gelmesi pek mümkün değildir. Kısaca Türkiye’de kendi elemanının kıymeti bilinmemektedir. Bu soruna bir çare bulmak lazımdır.⁷⁵⁸
- İnsan, çalıştığı organizma içinde varlık olduğunu, bir kıymet taşıdığını bilmek ister. İnsanları işletmeleriyle işini bağlayıcı yollar aranmalı ve uygulanmalıdır. Bu konuda çeşitli yollar vardır. İnsanların bünyelerine göre, tiplerine göre, sanayi dallarına göre, kültürlerine göre çalıştıkları yere bağlayan usulleri geliştirmek zorunludur.⁷⁵⁹

2.2.6.4. Türkiye’nin İhtiyacı Olan Ekonomik Sistem

Elektrik Yüksek Mühendisi Mümin Erkunt,⁷⁶⁰ siyasal rejim sorunu halledilmiş olan 1962 Türkiye’sinin ana problemleri iktisadi ve sosyal problemler olduğu görüşündedir. İktisadi problem; hızlı kalkınma, yani milli gelirin tüm imkanların kullanılması ile hızla artırılmasıdır. Sosyal problem ise, meydana gelen milli gelirin hangi ölçülerle üretim unsurları arasında dağıtılacağı meselesidir.⁷⁶¹

Erkunt’a göre, üretim problemi, geçici tedbirlerle çözülemeyeceğine göre hedefe zaman kaybetmekten ulaşmak için millet olarak iktisadi tutumun hangi felsefeye dayanması gerektiğine karar verilmelidir. Mevcutta üç yol vardır: Devletçilik, liberalizm ve karma iktisadi sistem. Üçü de Türkiye’de geçmiş dönemde uygulandı. Bu üç sistem tekrar incelenip karar verilmelidir.⁷⁶²

Görüşmeler

Mümin Erkunt’un metni üzerinde yapılan görüşmelerde, tebliğden hareketle “en uygun” iktisadi sistemler üzerine görüşler paylaşıldı. İş dünyasından, akademisyenlerden ve öğrencilerden görüş için söz alanlar oldu. Bunlar arasında devletçiliği şiddetle eleştirip, geçmiş uygulamalardan örneklerle eleştirilerinin yerindeliğini göstermeye çalışan katılımcıların yanında aynı şekilde liberal iktisadi sistemi savunanlar da vardır. Bu iki temel sistemin yanında karma ekonomik sistemi savunan katılımcılara göre ise, Türkiye

⁷⁵⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 270

⁷⁵⁹ 1962 Sanayi Kongresi, s. 270

⁷⁶⁰ Mümin Erkunt, “Türkiye Hangi Ekonomik Sistemi Kabul Etmelidir?”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 39-45

⁷⁶¹ M.Erkunt, a.g.ç., s. 39

⁷⁶² M.Erkunt, a.g.ç., s. 39-45

günün koşulları içinde ve daha rantabl bir şekilde işletilecek karma iktisat sistemidir. Bunun geçmişte başarısız olduğu taraflar, sistemsel açıklar değil, kurumların iyi çalışmaması, çalıştırılmaması ile ilgilidir.

Bunlarla birlikte hangi sistemi savunurlarsa savunsunlar, hazırun içinde söz alanlar Türkiye'nin sanayileşmesi gerektiği konusunda hemfikirdirler: “*Türkiye endüstrileşmek zorundadır. Aksi halde hayatini kaybeder.*” İktisadi bir gelişmenin sanayileşmeyle olan yakın ilişkisine dikkat çekilmekte, ayrıca sanayileşmenin sağlayacağı sosyal avantajlara da değinilmektedir. Fakat yöntem açısından farklı düşünmektedirler.⁷⁶³

2.3. Sonuç Bildirgesi ve Alınan Kararlar

2.3.1. Kongre'nin Değerlendirilmesi ve Öne Çıkan Konular

Görüşmeler esnasında söz alan ve Tertip Komitesi adına konuşan bir yetkili, yapılan kongrenin amacının “*fikirleri su üzerine çıkarmak, fikirler üzerinde çalışmaya ve düşünmeye teşvik etmek*” ve bu şekilde de fikirlerin olgunlaşmasına yardım etmek olduğunu, karar vermek olmadığını belirtmektedir.⁷⁶⁴ Haliyle Kongrede sonuç bildirgesi ve/veya alınan karar(lar) yoktur.

Kongrenin “Genel Kurul Görüşmeleri” kısmında panellerde okunan tebliğleri ve kongreye katılanların paylaştıkları görüşlerle ilgili yapılan çalışmanın bir özeti okunup, ondan sonra konu hakkında görüş bildirmek isteyenlere söz verildi. Böylece paneldeki çalışmalar Genel Kurul’a sunuldu.⁷⁶⁵

Tebliğlerle ilgili olarak şu konularda soru, görüş, düşünce ve temenniler yer aldı:

- Traktör ihtiyacı ve üretimi,
- Ziraat makinaları,
- Termik ve hidro elektrik santrallerinde öncelik ve kurulması gereken yerler,
- Demir ve çelik üretimi.⁷⁶⁶

Görüşmeler bölümünde özetlerin okunması yerine, bir sonraki kongrenin nerede toplanacağı, ne iş yapılacağı gibi çalışmaların yapılması önerildi. Özetlerin okunmasının gerekliliği ve önemi belirtilmiş olmasına rağmen görüşmelerin bundan sonraki kısmı

⁷⁶³ M.Erkunt, a.g.ç., s. 46-57

⁷⁶⁴ M.Erkunt, a.g.ç., s. 56-57

⁷⁶⁵ Makine Mühendisleri Odası, “Genel Kurul Görüşmeleri”, 1962 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, ss. 482-496, s. 482

⁷⁶⁶ 1962 Sanayi Kongresi, s. 482-489

yapılmakta olan kongrede konuşulanların basımı ve diğer kongreyle ilgili teklifler alındı.⁷⁶⁷

Kongre Tertip Komitesi adına İ.Hakkı Öz Kongreyi kısaca değerlendirdi. Daha sonrasında söz alan oda temsilcilerinin Kongreyle ilgili yaptığı değerlendirmelerin ardından Kongre kapandı.⁷⁶⁸

2.3.2. Kongre'nin Basına Yansımaları

Kongre, basında bir iki istisna dışında yer bul(a)madı. *Milliyet*'te, 1962 Sanayi Kongresi'nin açılışı "Sanayi Kongresi ve sergisi açıldı" başlığıyla yer aldı. Haberde, sanayicilerin beklentileri ile bazı akademisyenlerin görüşlerine kısaca değinildi.⁷⁶⁹ Yapılan haberde Kongre "İkinci Sanayi Kongresi" olarak nitelendirildi.

Dönemin bir başka yaygın basın organı olan *Yeni İstanbul*'da ise Kongre'nin üçüncü günü haberleştirildi. Haberde "Ortak Pazar" vurgusu yapıldı ve kongre hakkında genel ve kısa bilgiler yer verildi.⁷⁷⁰

1962 Sanayi Kongresi'nin toplandığı günlerde basında her konuda haberler yer alırken,⁷⁷¹ Kongre ise birkaç kısa haber dışında yer bulmadı. Kısaca, basının 1962 Sanayi Kongresi'ne ilgisi son derece zayıftır ve hatta yok derecesindedir.

⁷⁶⁷ 1962 Sanayi Kongresi, s. 489-494

⁷⁶⁸ 1962 Sanayi Kongresi, s. 494-496

⁷⁶⁹ "Sanayi Kongresi ve Sergisi Açıldı", *Milliyet*, 27 Şubat 1962, s. 4

⁷⁷⁰ "Sanayimiz geri durumda", *Yeni İstanbul*, 28 Şubat 1962, s. 1, 5

⁷⁷¹ Mesela; "Kavgalı Kızılay Kongresi Tehir Edildi", "Uluslararası Çocuk Koruma Teşkilatı'nın Kongresi İstanbul'da Yapılacak", "Kadınları Koruma Derneği Genel Kongresi Yapıldı", "Kızılay kongresi", "CHP'liler Yüzünden Kızılay Kongreleri Tamamlanamıyor", "Zirai reform şarttır", "75 milyon dolarlık yeni kredi sağlandı", "Ormancılar Kongresinde Bir suiistimal olayı ele alındı", "Grev tasarısı Meclise geliyor", "25 milyon dolar değerinde eroin!...", "1962 Bütçe tasarısı yarın oya sunuluyor", "Yeni ödeme şekli gerçekleşiyor", "Saigon Cumhurbaşkanı sarayı dün bombalandı", "8 dakikada bir cinayet", "İstanbul'un yeni valisi: Niyazi Akı", "Zirai gelir vergisi şimdilik geri kaldı", "Amerika 33 dizel lokomotif için ikrazda bulunuyor", "Yeni bütçe Samimi ve Tasarrufa Riayetkârdır."

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1964 SANAYİ KONGRESİ

3.1. Kongre'nin Amacı, Toplanması ve Programı

3.1.1. Amacı ve Toplanması

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ile başlayan yeni süreç, yalnızca siyasal alanla sınırlı kalmadı. Bunun dışında hukuki, iktisadi vd. alanlarda da yeni ve köklü önlemler alınmasının önü açıldı. Türkiye “Planlı” döneme geçti. Bu dönem içinde Planların merkezi önemde olduğu birçok toplantı ve kongre gerçekleştirildi. 1964 Sanayi Kongresi bunlar arasındadır. Bu Kongre, Planlı dönemin ilk yılını doldurduğu bir zamanda olması dolayısıyla Plan üzerinde vurgunun oldukça yoğun olduğu bir “etkinlik” olarak öne çıkmaktadır.

1964 Sanayi Kongresi, Sanayi Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği ve Makine Mühendisleri Odası tarafından düzenlendi. Kongre'nin düzenlenmesindeki temel amaç, ülke kalkınmasında yol gösterici olacak farklı fikirlerin ortaya çıkması, bunların tartışılarak değerlendirilmesidir.⁷⁷² Böylece sanayinin problemlerinin ortaya konulması ve bu problemlerin çözümünün sağlanması amaçlanmaktadır. Buna uygun olarak Düzenleme Komitesi Başkanı Şükrü Er'in de vurguladığı gibi⁷⁷³ buradaki problemler sanayi hayatından alınan problemlerdir.

İlk olarak 18 Haziran 1962'de Makine Mühendisleri Odası tarafından başlanan Kongre çalışmalarına diğer kurum temsilcilerinin katılımıyla oluşturulan Tertip Komitesince son şekli 21 Eylül 1962'de verildi. Tertip Komitesi çalışmalarını Makine Mühendisleri Odası'nda yaptı. Kongrenin düzenlenmesine yardım amacıyla Sanayi Bakanlığı, 50 bin TL ödenek ayırdı. Ayrıca Türkiye Ticaret Odaları Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği ve Makine Mühendisleri Odası da onar bin TL ayırdı. 15-16-17 Haziran 1964 tarihleri arasında Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde toplanan kongreye on tebliğ sunuldu.

Kongreye giriş davetiyeli oldu. Katılmak isteyenler ve kongrede görüşmelere katılacakların belirlenmesi için bir anket yapıldı. Tebliğlerin büyük bir kısmı önceden basılarak konuşmalardan önce davetlilere dağıtıldı. Tebliğlerin görüşülmesinde

⁷⁷² Şükrü Er, “Tertip Komitesi ve Makine Mühendisleri Odası Başkanının Önsözü”, 1964 Sanayi Kongresi, Ankara: MMO, ss.VII, s. XI-VII

⁷⁷³ Şükrü Er'in Kapanış Konuşması, s. 267

konusacak olan katılımcılar önceden tespit edildi. Tebliğlerin görüşülmesinden sonra tebliğ sahibine tekrar söz verildi. Kongre'ye kongreyi düzenleyen kuruluşların temsilcileri başkanlık etti.⁷⁷⁴

Başkanlığını Makine Mühendisleri Odası Başkanı Şükrü Er'in, Başkan Vekilliğini Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği'nin temsilcisi Medeni Soysal'ın, raportörlüğünü ise Makine Mühendisleri Odası'ndan Hulusi Çetinoğlu'nun yaptığı Kongre'nin Düzenleme Komitesi'nin diğer üyeleri ise şu isimlerden oluşmaktadır: Sabahattin Teoman (Sanayi Bakanlığı), Muzaffer Uyguner (Sanayi Bakanlığı), Bekir Sıtkı Oransay (Devlet Planlama Teşkilatı), F.Şahin Coşkun (Devlet Planlama Teşkilatı) ve Selçuk Günel (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği).

Kongre'nin Açılışı

Kongre, Başbakan İsmet İnönü'nün konuşmasıyla açıldı. Kalkınma meselesinin önemine ve izlenmesi gereken istikamete değinen Başbakan İnönü, 1964 Sanayi Kongresi'nin "altıncı" kongre olduğunu belirtti. Bunun nedeni 1923 yılında İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nin aynı zamanda sanayi kongresi olarak kabul edilmesidir. Diğer kongreler ise 1930, 1936, 1951 ve 1962 Sanayi Kongreleridir.

Konuşmasında Cumhuriyet'in, Osmanlı'dan sanayi devir almadığını ileri süren Başbakana göre, sanayileşme meselesi Cumhuriyet'in ilk gününden beri idarecilerin "baş meselesi"dir. İnönü, sanayileşme meselesini Türkiye için hayati bir mesele olarak gördüğünü ve iktisadi gelişmenin, refahın sanayi ürünlerinin dışarıda rağbet görmesine bağlı olduğunu belirtti. Ona göre sanayi rasyonel işlemelidir. Mevcuttaki sistemin "Karma Ekonomik Sistem" olduğunun altını çizen Başbakan, bu sistemde sanayinin kalkınmasının devlet ve özel sektörün güven içinde verimli çalışmalarına bağlı olduğunu vurguladı. İnönü'ye göre burada devlet, özel sektöre bu konuda karşılaşacağı güçlüklerin çözümünde yardımcı olacağı gibi, özel teşebbüs de devlete yardımcı olmalıdır. Özel teşebbüs potansiyelini değerlendirmelidir.⁷⁷⁵ Kısaca sanayinin kalkınması devlet ve özel sektör işbirliğine bağlıdır.

⁷⁷⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. XI-XII

⁷⁷⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 4-6

İnönü, konuşmasının hemen ardından Bakanlar Kurulu toplantısının yapılacağını gerekçe göstererek salondan ayrıldı.⁷⁷⁶

Kongrenin düzenleyicilerinden Sanayi Bakanı Muammer Erten de Başbakan ile benzer bir yaklaşımda konuşmasını yaptı. O da kalkınma ile sanayileşme arasındaki yakın ilişkiyi vurguladı. Ayrıca Sanayi Kongresi amaçları doğrultusunda Osmanlı'nın son döneminden itibaren Cumhuriyet döneminde sanayi alanında gerçekleşen önemli gelişmelere ve geçmiş kongreler hakkında kronolojik olarak kısa bilgiler verdi.⁷⁷⁷ Böylece ekonomik gelişme tarihinde sanayi kongrelerinin yeri ve önemi de belirtildi.

Erten'in konuşmasında, tarihsel süreçle ilgili ön plana çıkan hususlar şunlardır: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devlet sermayesi ile kurulan birkaç dokuma, deri, barut ve fişek fabrikaları ile tersaneler ve maden işletmeleri vardı. Bunların yanında yerli ve yabancı sermaye ile kurulmuş birçok da sanayi işletmesi intikal etti. Teşvik-i Sanayi Kanunu (1913) çıkartıldı. 1914'de kapitülasyonlara fiilen son verildi. Bir sınai gelişme hamlesine girişmek üzere mevcut durumun ne olduğunun öğrenilmesi için 1915'de belli başlı büyük şehirlerde sanayi sayımı yapıldı. 1916'da da koruyucu bir gümrük kanunu çıkarıldı. Milli Mücadele döneminde Milli Hükümet, düşman elinde bulunan (İstanbul, Bursa, İzmir, Adana vs.) iller hariç bir sanayi istatistiği yaptı. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlandı. 1933'de "devletçilik" iktisadi niteliği ile bir sistem olarak benimsendi. Atatürk'ün de vurguladığı gibi, bu sistem ideolojik amaçlarla değil, iktisadi zorunluluklardan kabul edildi.⁷⁷⁸

Ertan'a göre, 1964'e gelindiğinde sanayileşme konusunda temel soru da değişti: "Sınai gelişmemizi hangi usullerle sağlayalım" sorusu yerine "sınai gelişmeyi sağlayıcı plan tedbirlerimizi süratlendirmek için nasıl davranalım?" sorusu üzerinden çözümler aranmaktadır. Sanayi Bakanı, geçmiş kongrelerin ve uygulamaların bir tecrübe kazandırdığını, bunun bir avantaj olduğunu dolaylı olarak belirtti. Ayrıca sanayileşme konusunda bir de Hükümet Programı'nın sağlam bir zemin olarak düşüncelere dayanak olması söz konusudur.⁷⁷⁹

⁷⁷⁶ "Endüstride gelişme", Ulus, 16 Haziran 1964, s. 7

⁷⁷⁷ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 6-15

⁷⁷⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 7-10

⁷⁷⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 13-14

Kongre'ye Katılanlar

1964 Sanayi Kongresi'ne Başbakan İsmet İnönü, bazı bakanlar, senatörler ve milletvekilleri katıldı. Bunların dışında üniversitelerden akademisyenler, DPT başta olmak üzere kamu kurumlarından, iktisadi devlet teşekküllerinden, bankalardan, özel sektör yöneticilerinden ve basın organlarından çok sayıda siyasetçi, aydın, bürokrat, iş adamı ve basın mensubu Kongre'de yer aldı.⁷⁸⁰

⁷⁸⁰ **Bakanlar** : İsmet İnönü (Başbakan), Ferit Melen, Fenni İslimyeli, Muammer Erten.

Senatörler : Hasan Ali Türker, Ziya Şerefhanoglu, İzzet Birand, Eşref Ayhan, Ahmet Yıldız.

Milletvekilleri: Kasım Gülek, Muhlis Ete, Rahmi İnceler, Veli Uyar.

Üniversite : Orhan Dikmen, Süleyman Kadayıfçı, Hamit Demirtaş, Tekin Çuhadar, İ.Hakkı Öz, Nurettin Çuhadar, Lutfullah Ulukan, Alparslan Teker, Kamuran Pekiner, Mustafa Aysam, Süleyman Arısoy.

Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı : Ziya Müezzinoğlu, Nejat Ölçen, F.Şahin Coşkun, Vehbi Dinçerler, Attila Candır, Yavuz Yılmaz, Tarık Kıvanç, Oğuz Dumanoglu.

Milli Savunma Bakanlığı: Arif Önder, Emrullah Uçkan, Özkan Ağır, Olgay Bilgin, Osman Karaman.

Maliye Bakanlığı : Memduh Aytür, Ali Gürtuna, Tarık Timur, Şinasi Çelikkol.

Bayındırlık Bakanlığı : Serbülent Bingöl, Refik Oral, Yılmaz Özbakan, Cengiz Bozkır, İsa Altınsoy, Erineç Kocabıyıkoglu, Nihat Erguvanli.

Ticaret Bakanlığı : Pertev Duru, Muzaffer Uzunaylı.

Sanayi Bakanlığı : Hayrettin Güleriyüz, Sabahattin Teoman, Muzaffer Uyguner, Selahattin Beler, Naim Akmen, Azmi Fenercioğlu, İzzet Erksal, Bekir Sıtkı Oransay.

Tarım Bakanlığı : Vehbi Günüz.

Enerji Ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı : Kemal Aybarsu, Fikret Süer, Mehmet Erdemir, Cemal Başgöze.

Karayolları Genel Müdürlüğü : Fikret Uğuz, Arslan Sanır, Manuk Halıpcıyan, Nimet İpek, Şükrü Kakçioğlu.

Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü : Ünal Öziş, İbrahim Batukan, Atalay Yıldız, Ünal Özgü, Ertuğrul Amasyalı, Kemal Tekin.

Enstitüler : Ali Faruk Sümer, Faruk Sunter, Velid İsfendiyyar, İbrahim Kutlutan, Nevzat Sengel, Ergun Dağcıoğlu, Ali Haydar Kuran.

Meslek Teşekkülleri : Berin Beydağı, Rafet Tanyıldız, Fuat Yücesoy, Doğan Burat, Nihat Mumcu, Atila Koryürek, Sabri Dalli, Erdoğan Taşkın, Turgay Berker, Medeni Soysal, Necati Türkeri, Cemil Bülbül, Reşit Tüzün, Vedat Kumuşoğlu, Kemal Evliyaoğlu, Arif Olgun, Hüsnü Öngen, Sait Holu, Ümin Erkunt, Rıza Ormancı, Muhip İşman, Muhtar Baruter, Fasih İnal, Reşat Timuçin, Yahya Oktay, Fethi Ark, Muhittin Gençarslan, Tahsin Yıldırım, İbrahim Aksoy, Hasan Pakyüz, Mehmet Berberoğlu, Hasan Tiral, Kemal Ungam, Ramazan Dayioğlu, Orhan Işık, Şükrü Er, Mithat Ersöz, Rıza Barlas.

İktisadi Devlet Teşekkülleri : Celal İmre, Ahmet Güner, Orhan Çınar, Recep Teoman, Mehmet Nöker, Rifat Serdaroğlu, Mustafa Seyrek, Müfid Tolunay, Samim Özgür, Kenan Tüzün, İsmet Özkan, Cemal Ünver, Mustafa Yazar, Secaattin Sevgen, Ömer Alp, Ethem Kuru, Kadri Suyabakan, Avni Silay, Orhan Uçak, Osman Bozak, Ahmet Dikmenoğlu, Ahmet Kutsal, Şinasi Güveri, Muzaffer Karadereli, Sedat Okan, Korkut Öngün, Mustafa Özkan, Yaşar Gürkök, Orhan Saltık, Bedri Işıl, İsmail Göksun, Doğan Kabalak, Nadir Kolaçlar, Alattin Tarhan, Emin Giray, Şevket Turgut, Ahmet Aytekin, Zehra Özgür, Reşat Erlevent, Vedat İlalan, İhsan Topaloğlu, Münir Cerid, Emin İplikci, Müfit Nayır, Akın Yönter, Aslan Başer, Melih Ataman, Kadir Karayel, Celal Ferit Savaşan, Haydar Gereçci, Fuat Dörtbudak.

Bankalar : Nedim Rüştü Aksal, Halit Taşcıoğlu, Harun Pastonoğlu, Fikret Örs, Fikret Çeltikçi, Müeyyet Kerimol, Şerafettin Yaşlıca, Münis Faik Ozansoy, İbrahim Sami Bükülmez, Kemal Öge, Muhittin Kulin, İsmet Benayyat, Ayetullah Üsküdarlı, Orhan Altan, Selahattin Baysan, Ahmet Mutlu, Şükrü Koçarslan, Kenan Özkan, Turgut Tarıkahya.

Özel Sektör : Ahmet Zeren, Kenan Çetinel, Ahmet Peynirci, Selahattin Gürlek, Celal Demirgüneş, Cemal Malkoç, Beytullah Aksu, Hulusi Akbay, Şaban Çavuşoğlu, Uluer Cümbüş, Reşat Sarıbaş, Hulki Alisbah, İsmail Bayındır, Necati Yılmaz, Hasan Pekyatırmacı, Mehmet Emin Gödemeli, Şükrü Topsakal, Oktay Yılmaz, Paşa Bağdatlı, Hayrettin Akarca, İsmail Dilber, Ömer Alageyik, Şerif Ömay, Hasan Atasu, Rafet Sözüçetin, Şaban Karaman, Kamil Tolon, İbrahim Üzümcü, Kadir Afyonkale, Nurettin Karsu, Mustafa Fikirbilici, Fevzi Kızıklı Özdemir Yarar, Halim Dincer, Ahmet Karacıgan, Muzaffer Öz, Haşim Ertuğrul, Bekir Yıldırım, Sami Gökçen, Kemal Lokman, Kenan İsmail, Adnan Birgi, Namık Zeki Aralık, Turan Güngen, Haluk Türkmen, Tuğrul Kutay, Esat Yavuz, Aydın Akın, Visalettin Vardar, Salih Turhan Lokmanoğlu, Rüstem Kaptan, Kadri Sayit, Hakkı A. Mecik, Nejat Turkan, Nihat Okan.

X. İnönü Hükümeti (25.12.1963-20.02.1965) üyelerinin üst düzeyde katılım sağlaması, iktidarın Kongre'ye karşı olan yaklaşımının da en somut göstergesidir. Kongre'ye Başbakan İsmet İnönü'nün (Malatya) yanı sıra, Sanayi Bakanı Muammer Erten, (Manisa) Ticaret Bakanı Mehmet Fenni İslimyeli (Balıkesir), Maliye Bakanı Ferit Melen'in (TBMM dışından, Cumhuriyet Senatosu Van Üyesi) dışında çok sayıda senatör ve milletvekili katıldı. Bu katılımlar Meclisin ve Hükümetin Kongreye olan ilgiden öte, desteğinin bir göstergesidir.

3.1.2. Gündemi ve Tartışmalar

Kongre'de sunulan tebliğlerde ele alınan ve değerlendirilen temel konulardan öne çıkanlar şu şekilde tasnif edilebilir:

1. Kalkınma Planı ve Sanayileşme
2. Sanayinin Finansmanı
3. Mevzuat ve Sanayileşme
4. Sanayileşmede Teknik Eğitim ve Altyapı

Bu temel konular etrafından, niceliksel ve niteliksel verilere dayalı açıklamalar, yorumlar, analizler, değerlendirmeler yapıldı ve bunlarla ilgili çeşitli önerilerde bulunuldu. Bu bağlamda; Türkiye'nin öncelikli sanayi dalları, Türkiye'nin ekonomik problemleri, sanayide bilim ve teknolojinin önemi, sanayileşme süreci, Türkiye'nin sanayileşme tarihi, sanayileşme sürecinde dönemlendirme, Ortak Pazar, sermaye piyasasına olan ihtiyaç, nitelikli işçilerin yurt dışına göçü, Avrupa'daki vatandaşların tasarruflarının Türkiye'de değerlendirilmesi, yabancı sermaye gibi pek çok konu üzerinden sanayileşme olgusu tarihsel ve olgusal perspektiflerden irdelendi. Bunların yanında yalnızca betimlemelerle, tespitlerle sınırlı kalınmadığı gibi, kongrelerin daha sık yapılmasından, çeşitli kanunların çıkarılmasına, ihtiyaç duyulan kurum ve kuruluşlardan koordinasyona, bilim ve teknikten verimli faydalanmaktan, Tercüme Büroları'nın kurulmasına kadar çeşitli öneriler de yapıldı.

Kongre'de tebliğlerin dışında görüşmeler/müzakereler kısımlarında söz alan katılımcıların da son derece önemli tespit, görüş ve önerileri oldu. Katılımcıların değindiği, görüşlerini üzerinden açıkladığı, önerilerini temellendirdikleri konu, olgu ve

Basın : Danyal Eriç (Akis Mecmuası), Bülent Dikmengi (Cumhuriyet Gazetesi), Yılmaz Karahan (Yeni Tanin Gazetesi), Mustafa Ekmekçi (Milliyet Gazetesi), Halil Güden (Güden Gazetesi), Cahit Baydar (Ticaret Postası Gazetesi), Necdet Durakbaşı (Banka Dergisi) (MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 279-284).

gelişmeler şunlardır: Ortak Pazar, karma ekonomi, montaj talimatnamesi, işçi tasarrufları, standardizasyon, üniversitelerin sorunları, sektörler, sermaye eksikliği, sanayinin finansmanı, kalkınma, istihsal vergisi, yatırım indirimi, vergi mevzuatı, gümrük mevzuatı, nakliye araçları, sanayide vergilendirme, revalüasyon, disponibilibite, Türk Parasını Koruma Kanunu, montaj sanayi, eleman meselesi, kota, enerji sorunu, işçi-işveren ilişkileri, makine imalat sanayi, İktisadi Devlet Teşekkülleri, girişimci, piyasa kamu yatırımları, taşıt imalatı, Devlet Planlama Teşkilatı, Yabancı sermaye (yatırımları), DPT ve yabancı sermaye, iktisat anlayışı, Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları, Kalkınma Planı, hammadde yetersizliği, verimsizlik, ödemeler dengesi(ziliği), dış açıklar, zihniyet, sanayileşme zihniyeti, işletmecilik zihniyeti, Ticaret ve Sanayi Odaları, sanayileşme hareketi, eşgüdüm, sınai yatırım, doküman eksikliği, altyapı (yatırımları), sanayide altyapının önemi. Bunların dışında, “Dilek ve Serbest Saat” bölümünde de bazı kavram, olgu ve konulara değinildi: Dış ticaret rejimi, sevk ve idare, sanayi dalları, sanayi yatırımları, kıdem tazminatı vs.

Kongre’de oturum başkanlıklarını şu isimler yaptı: Şükrü Er (Makine Mühendisleri Odası), F.Şahin Coşkun (DPT), Bekir Sıtkı Oransay (Sanayi Bakanlığı), Reşit Ertüzün (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları Birliği), Fuat Yücesoy (Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları, Ticaret Borsaları Birliği).

Kongre programı içinde gerçekleştirilen altı oturumda on tebliğ sunuldu. Siyaset dünyasından, stratejik kurumlarda görev yapan bürokratlardan, akademisyenlerden, önde gelen özel sektör ve mesleki sivil toplum kuruluşlarının yöneticilerinden, önde gelen isimlerden katılımcılar tebliğleri ile Kongrede yer aldı: Ziya Müezzinoğlu (DPT Müsteşarı), Orhan Işık (Doç.Dr., Makine Mühendisleri Odası Başkanı), Bülent Yazıcı (Türkiye İş Bankası Genel Müdürü), Orhan Dikmen (Prof.Dr.,İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi), Hulki Alisbah (Koç Genel Koordinatörü), F.Şahin Coşkun (Y.Müh. DPT Uzmanı), Memduh Aytür (Maliye Bakanlığı Müsteşarı), Fethi Çelikbaş (Prof.Dr., Milletvekili, Eski Sanayi Bakanı), Behçet Osmanağaoğlu (TOBB Eski Başkanı).

Kongre içinde sunulan tebliğlerin ardından söz alarak görüş ve düşüncelerini ifade eden katılımcılar/konuşmacılar ise şunlardır: Ahmet Karacığan, Ahmet Yıldız (Senatör), Alpaslan Timur, Argun Dağcıoğlu, Arslan Başer Kafaoğlu, Celâl Demirgüreş (Sümer Dikiş Makineleri), Celâl İmre (MKE Genel Müdürü, Mah.Y.Müh.), Emin İplikçi, F.Şahin Coşkun (Mak.Y.Müh. DPT), Fasih İnal, Fethi Çelikbaş (Prof.Dr. Milletvekili, Eski Sanayi Bakanı), Fuat Yücesoy (Ticaret Odaları, Sanayi.Odaları,Ticaret Borsaları

Birliği, Mak.Y.Müh.), Hadi Sami Gökçen, Halit Işıl, Hasan Atasu (Sanayici, Bursa), Hulki Alisbah (Koç Genel Koordinatörü), İ.Hakkı Öz (Prof.Dr., İTÜ), İbrahim Aksoy (İstanbul ticaret Odası), İbrahim Kutlutan (Türk Standartlar Enstitüsü), İbrahim Üzümcü (Kavel Gen.Müd.), İbrahim Üzümen, İsmail Şahin, İsmet Ben Ayyat (İş Bankası Teknik Müşaviri, İnşaat Y.Müh.), Kadir Afyonkale (Kavel Mak.Y.Müh.), Kâmil Tolon (Tolon Çamaşır Makinesi, Bursa), Kâmuran Baydur, Lütfullah Ulukan (Prof.Dr., İTÜ), Memduh Aytür (Maliye Bakanlığı Müsteşarı), Mustafa Aysan (Öğretim Görevlisi, İktisat Fakültesi), Mustafa Elmalı, Muzaffer Uyguner (Sanayi Bakanlığı), Nejat Ölçen, Orhan Dikmen, Orhan Işık (Mak.Müh.Odası Başkanı, Doç.Dr.), Özdemir Yarar (Atom Boya Sanayi, Kimya Y.Müh.), Rıza Barlas, Rıza Ormancı (İstanbul Sanayi Odası), Sabahattin Teoman (Sanayi Bakanlığı Sanayi Dairesi Başkanlığı), Selahattin Beler (Sanayi Bakanlığı, Mak.Y.Müh.), Serbülent Bingöl (Bayındırlık Bakanlığı Müsteşar Yrd., Y.Müh.), Şaban Karaman (Sanayici-Ankara), Tahsin Yıldiran, Uluer Cümbüş (Müteahhit, Y.Mak.Müh.), Yaşar Gürkök (Denizcilik Bankası).

3.2. Konular ve Sunulan Tebliğler

3.2.1. Kalkınma Planı ve Sanayileşme

3.2.1.1. Devletin Resmi Görüşü: Ziya Müezzinoğlu ve Kalkınma Planı

Kongre'nin ilk tebliği DPT Ziya Müezzinoğlu'na ait olup “Kalkınma Plânımızda Sanayiın Yeri”⁷⁸¹ başlıklıdır. Müezzinoğlu, Kalkınma Planı'nda sanayinin yerini açıkladı. Bunun da daha iyi anlaşılması açısından öncelikle Kalkınma Planı'nın kısa bir analizini yapmakta ve bu Plan içinde sanayinin yerini belirtti. Ayrıca uygulama durumu hakkında bir fikir vermesi açısından 1963 ve 1964 Yıllık Programları ile bunların uygulamalarına kısaca değindi.

Planı, 15 yıllık bir görüneye göre hazırlanan Plan ile “*tamamen iç ve dış kaynakları daha iyi bir şekilde kullanmak ve gerekli reform ve reorganizasyon tedbirlerini de gerçekleştirmek suretiyle ekonomimizin hızlı ve dengeli bir şekilde kalkındırılması*” amaçlandı.⁷⁸²

⁷⁸¹ Ziya Müezzinoğlu, “Kalkınma Planımızda Sanayiın Yeri”, Makina Mühendisleri Odası, 1964 Sanayi Kongresi, Ankara, 1966, ss. 17-26

⁷⁸² Bu amaçla tespit edilen ana hedefler şu şekilde özetlenebilir:

- GSMH'yı Plan dönemi içinde her yıl ortalama %7 oranında arttırmak,
- Gittikçe artan işsizlik ve gizli işsizlik sorununu çözmek,
- Ekonominin yardım şeklinde dış ekonomilere bağılılığını azaltmak ve belli bir süre sonunda dış yardıma muhtaç olmadan gelişmesine devam edecek bir hale gelmesini sağlamak,
- Gelir dağılımı açısından mevcut dengesizliği ve gelişme açısından bölgesel gelir dağılımı farklılığını azaltmak (Z.Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 18).

Müezzinoğlu'nun da belirttiği üzere, kalkınma hızı ile ilgili sektörel farklar bulunmaktadır. Şöyle ki; milli gelirin %40'ından fazlası tarımdan gelmektedir. Yapılan incelemeler Plan dönemi içinde ve normal şartlar altında tarımda ortalama olarak yılda ancak %4,2 oranında bir artış sağlanabileceğini ortaya koydu. Bu durumda plan hedefi olan %7'nin sağlanması için diğer alanlarda %7'nin çok üzerinde bir artışa ulaşılmasını gerektirir. Bu da sanayinin GSMH içindeki payının yükseltilmesini zorunlu kılmaktadır. Ayrıca tarımın hava şartlarıyla birebir ilişkisi ve tarım ürünlerinin ihracının da değişen fiyat hareketlerine bağlılığı göz önünde bulundurulursa sanayileşmenin önemi bir kez daha ortaya çıkacaktır. Kaldı ki tarımda beklenen artış için yoğun tarıma geçilmesi gerekmektedir. Bunun içinde ihtiyaç duyulan gübre ve ilaç imalatı için buna ait sanayi kurulması ve geliştirilmesi şarttır.⁷⁸³

Yazara göre, artan işgücünün çözümünde tarım yetersiz kalmaktadır. Üstelik yoğun tarım içinde işgücü ihtiyacı nisbî olarak da azalmaktadır. Haliyle artan işgücü tarımda eritilemeyeceğine göre bunun çözümünde en çok imkana sahip sektörlerden biri sanayidir. Ayrıca sanayinin gelişmesi dış ödemeler dengesinin sağlanması ile de yakından ilgilidir: Kalkınma halindeki ekonomilerin artan sermaye malları ithalatı dolayısıyla doğal olarak dış yardım ve kredilere ihtiyaç duyacaktır. Ancak bir ekonominin sürekli olarak yardıma dayanması mümkün değildir. Bundan dolayı dış ödeme hesapları bir dengeye ulaşmalıdır. Bu hedef ise, bir yandan ithalat ikamesi programlarının geliştirilmesi ile bir yandan da halen işlemeyen satılan ürünlerin işledikten sonra ihraç edilmesi suretiyle döviz gelirlerinin artırılmasını gerektirmektedir. Bu da her iki yönüyle sanayinin geliştirilmesiyle ilgilidir. Sanayileşme gelir dağılımındaki adaletsizliğin giderilmesinde ve milli gelirin artırılmasında da hayati derecede önemlidir. Ayrıca sosyal güvenlik sağlayıcı yönü de sanayileşmenin bu bağlamdaki bir başka avantajını oluşturmaktadır.⁷⁸⁴

Görüldüğü gibi, Müezzinoğlu Plan hedefleri doğrultusunda sanayileşmenin gerekliliğini kalkınma hızı, istihdam, dış ödemeler dengesi ile gelir dağılımı ve bölgesel dengesizliğin azaltılması bağlamında ortaya koydu. Başka bir deyişle, Kalkınma Planı'ndaki hedefler doğrudan doğruya veya dolaylı olarak sanayi ile ilgilidir. Bu bakımdan Plan hedeflerinin gerçekleştirilmesinde Planın tümü içinde sanayiye özel bir yer verilmesi gerekmektedir.⁷⁸⁵ Plan içinde sanayi yatırımları ikinci sıradadır.⁷⁸⁶

⁷⁸³ Z.Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 18-19

⁷⁸⁴ Z.Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 19

⁷⁸⁵ Z.Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 20

Müezzinoğlu'nun belirttiğine göre, sanayi sektörüne yapılacak yatırımlar bir yandan gıda, içki, tütün, mensucat sanayii gibi istihlâk malları üretecek hafif sanayii; bir yandan da makine, kimya, plastik, kağıt ve kauçuk sanayii gibi üretim malları üretecek ağır sanayiye kapsamaktadır. Yatırımlardan amaç, hafif sanayinin üretimdeki payının azaltılması, ağır sanayinin de artırılmasıdır. Buna göre 1967 yılına gelindiğinde toplam sanayi içinde ağır ve hafif sanayi oranları eşitlenecektir.⁷⁸⁷

Plan döneminde yapılacak yatırımların kamu ve özel sektör dağılımı da önem arz etmektedir. Buna göre, Plan dönemi içinde sanayi sektöründe yapılacak 10,1 milyon TL yatırımın 4 milyonu kamu sektöründen 6,1 milyonu ise özel sektörden beklenmektedir. Sanayi sektörü içinde kamu yatırımların toplam yatırımlara oranı yaklaşık %40, özel sektörün payı ise %60'tır. Yatırımların genel toplam içinde kamu sektörünün payı %60 iken, bu oran özel sektör için %40'dır. Bu tabloya göre bir nokta daha dikkat çekicidir: Toplam kamu yatırımları içinde sanayi yatırımlarının payı %11.1 olduğu halde toplam yatırımlar içinde sanayi yatırımlarının payı %25.7'yi bulmaktadır.⁷⁸⁸ Kalkınma Planı içindeki toplam 59.7 milyar TL'lik yatırımlara bakıldığında kamu yatırımları özel sektör yatırımlarına göre yaklaşık %50 fazladır.⁷⁸⁹ Bu tablo ve açıklamalarda, karma ekonomi ilkesine göre Kalkınma Planı'nda sanayi sektöründe devlet eliyle de yatırım yapılması öngörülmekle beraber, devlet yatırımları daha çok diğer sahalara yöneltilip ve sanayi sektöründe yapılacak yatırımlarda özel sektöre öncelik tanınmaktadır.⁷⁹⁰

Yazara göre, sanayi sektörüne yapılacak yatırımların yıllar içindeki dağılımına bakıldığında ise, zaman içinde yatırım miktarının azalan bir seyir izlediği

786

Sektörün Adı	Yatırım Tutarı Milyar TL	Toplam Yatırıma Oranı
Tarım	10,6	17,7
Madencilik	3,2	5,4
Sanayi	10,1	16,9
Enerji	5,1	8,6
Ulaştırma	8,2	13,7
Konut	12,1	20,3
Turizm	0,8	1,4
Hizmetler	9,6	16
TOPLAM	59,7	100

Kaynak: Z.Müezzinoğlu, a.g.m., s. 20

⁷⁸⁷ Z.Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 20-21

⁷⁸⁸ Yatırımların kamu ve özel sektör arasındaki dağılımı için bkz.: Z.Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 21.

⁷⁸⁹ Z.Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 21

⁷⁹⁰ Z.Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 21-22. Yazarın belirttiğine göre, 1963 yılı içinde programlanan sanayi yatırımları %87 oranında gerçekleşti. Özel sektörle ilgili kesin bir veri yoktur (Bkz.: Z.Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 23-24).

görülmektedir.⁷⁹¹ Bunların yanında Kalkınma Planı'nda hedeflerin gerçekleştirilebilmesi için yatırım yapılmasının gerekliliğinin yanında, iktisadi ve sosyal bünyenin tamamı ve bazı sektörlerle ilgili olarak çeşitli tedbirler öngörülmektedir.⁷⁹²

Müezzinoğlu, “Kalkınma” kavramının çok yönlü bir çabayı ifade etmesine rağmen, çoğu kez “sanayileşme” olarak anlaşıp uygulandığını belirtti. Ona göre bu anlayış bir bakıma Türkiye için doğrudur. Zira Türkiye'nin ilk Kalkınma Planı da (1933) 5 yıllık sanayi planı şeklinde hazırlandı.⁷⁹³

Sonuç olarak Ziya Müezzinoğlu'nun ön plana çıkan görüş ve düşünceleri kısaca şu şekilde özetlenebilir: Kalkınma kavramının sanayileşmeyle eşdeğer anlamda kullanılması bir bakıma Türkiye için mümkündür. Buna paralel Kalkınma Planında sanayi, Plan hedeflerinin gerçekleştirilmesi bakımından en önemli unsurlardan biri olarak kabul edildi. Plan hedeflerinin gerçekleştirilmesinde Türkiye'nin bazı avantajları vardır: El emeğinin bol olması, ucuz çeşitli hammaddelerin bol bulunması, altyapı tesislerinin oldukça gelişmiş ve oldukça önemli bir girişimci ve yönetici kitlenin yetişmesi, toplam olarak tasarruf ve yatırım gücünün artması gibi. Bu ve benzerleri ülkenin olumlu bir ortamda bulunduğunu gösterir. Bunların yanında devlet yaptığı bazı yasal düzenlemelerle de her sektörün daha verimli hale gelmesini, yatırım gücünün artmasını sağladı. Ayrıca ekonominin tümü açısından faydalı olan alanlarda yabancı sermaye ile işbirliği de gelişmektedir. Fakat bütün bunlarla birlikte Ortak Pazar'a girme sürecinde olan Türkiye'nin belli bir süre bazı mükellefiyetler yüklenecek olması da göz ardı edilmemeli ve bugünkü uygun ortamda gayretler yoğunlaşmalıdır.⁷⁹⁴

Metninde daha çok teknik konulardan hareketle Plan'ın felsefesini ortaya koyan Ziya Müezzinoğlu'nun Kalkınma Planı'nın hazırlanmasından ve yürütülmesinden sorumlu kurum olan DPT'nin Müsteşarı olması, buradaki görüşlerin bir bakıma devletin resmi bakışı olduğunu söylemek mümkündür.

Görüşmeler

Birinci Tebliğin görüşülmesi esnasında, Sami Gökçen, Celal İmre, Selahattin Beler, Ahmet Yıldız, Kâmil Tolon ve Özdemir Yazar söz almış ve görüş ve düşüncelerini paylaştı.

⁷⁹¹ Yıllara göre yatırım miktarları ve oranları için bkz.: Z. Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 22.

⁷⁹² Kurulmuş ve kurulacak sanayinin korunması ve sanayinin teşviki ile ilgili olan tedbirler için bkz.: Z. Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 22-23.

⁷⁹³ Z. Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 25

⁷⁹⁴ Z. Müezzinoğlu, a.g.ç., s. 25-26

İlk sözü alan Sami Gökçen'e göre, bazı malların dışarıdan getirilmesinin zorunlu olması ile birlikte bu doğrultudaki sınırlamalar suiistimallere sebep olabilir. Bunun için sınırlamalar dikkatli bir şekilde yapılmalıdır.⁷⁹⁵

Celâl İmre ise iki önemli soruna dikkat çekti: Birincisi, "Karma ekonomi" belirgin bir şekilde tarif edil(e)memesi. İkinci olarak da, devlet ve özel sektörün koordinasyonlu çalışmasının sağlanamaması. Bu noktada bir "istişare heyeti" kurulmalıdır. Ona göre özel sektörün gözlenen düşüklük iyi tahlil edilmelidir. Kalkınma Planı'nda ikinci seneye girilmesine rağmen tasarruf yatırıma dönüşmediğini ve bu konuda gerekli tedbirlerin alınmadığını ileri süren İmre'ye göre, gerek özel sektör gerekse de devlet vatandaşın tasarrufunu toplayacak bir istikamete yöneltilmelidir. Bunun gerçekleşmesi için bir an önce sermaye piyasası açılmalı ve vatandaşın tasarrufları yatırıma yöneltilmelidir.⁷⁹⁶

Bir diğer katılımcı olan Selâhattin Beler, Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na göre, sınai kalkınmanın hızlı bir şekilde sağlanması için bazı önerilerde bulundu. Bu öneriler genel olarak şu şekilde özetlenebilir: İlgili devlet kurumalarının yeniden ihtiyaçlara ve gereklere göre teşkilatlanmalıdır, bazı sanayi kollarının göz ardı edilmesinin yanlıştır, yerli otomobil sanayi kurulmalıdır, Planlara ilgili bazı kurumlar dahil edilmelidir, yetişmiş eleman sorunu vardır, bazı vergi avantajları yatırımcılara da sağlanmalıdır, iç turizm kurulmalıdır.⁷⁹⁷

Ahmet Yıldız ise, Ortak Pazar konusu ciddiyetle ele alınması gerektiği görüşündedir.⁷⁹⁸

Sanayi kongreleri daha sık tekrarlanması gerektiğini belirten Kâmil Tolon'a göre, Kalkınma Planı'nda alınan tedbirler yetersizdir. Mevzuatla ilgili sorunlar vardır. Ekonominin gereği olan bazı hususlar göz ardı edilmektedir. Henüz bir teşviki sanayi kanunu yoktur. Kaldırılan eski kanun yerine günün şartlarına göre yeni bir teşviki sanayi kanunu hazırlanmalıdır. Yabancı isimler yerine yerli isimlerin reklamı yapılmalıdır. Eğitim sisteminin ıslah edilmesi zorunludur. Yeni buluşları takip edecek eserlerle ilgili Tercüme büroları kurulmalıdır. Özellikle yurt dışına giden işçilerden dolayı nitelikli işçi sorunu vardır.⁷⁹⁹

Özdemir Yazar'a göre, gelişmemiş bir ülke olarak Türkiye'nin ekonomik ve endüstri problemleri çok çeşitli ve komplekstir. Bu problemlerin kolaylıkla ve süratle çözülmesi

⁷⁹⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 27

⁷⁹⁶ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 27-28

⁷⁹⁷ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 28-30

⁷⁹⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 31

⁷⁹⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 32-34

mümkün değildir. Fakat en azından uygun ve doğru bir yola girmek lazımdır. Bu noktada üç husus önemlidir:

1. Dünyada ve özellikle de gelişmiş ülkelerde uygulanan kalkınma çabaları ve programları incelenmelidir. Bu konularda çalışmalar yapmış bazı kurum ve kuruluşlar ile bu doğrultudaki yayınlar takip edilmelidir.
2. Yalnızca bilimsel ve teorik çalışmalarla yetinilmemelidir. Devlet, çalışma şartlarını yerinde tespit etmelidir. Böylece bazı olumsuzluklar, özellikle de özel sektör ile kamu arasındaki bazı farklar da ortadan kalkacaktır.
3. Türkiye'nin önemli sorunlarından biri belki de birincisi, döviz tasarrufu meselesidir. Bu sorun iki şekilde çözümlenebilir: Ya ihracat ile döviz kazanılır ya da ithalat yerine yerli ürünler ikame edilmek suretiyle dövizden tasarruf sağlanır. Türkiye'nin ikinci yolu seçmesi daha mantıklıdır. Zira geri kalmış bir ülkenin ürünlerinin sanayide birkaç yüzyıl önce başlamış, bilimsel ve teknik aşamaları geçmiş ülkelere ihraç yoluyla girmesi kolay değildir. Ülkenin reel şartları kabul edilmelidir. Türkiye için bu konuda en doğrusu ithalat maddeleri yerine ikame edecek malların bulunmasıdır.⁸⁰⁰

Tebliğî sunan DPT Müsteşarı Ziya Müezzinoğlu, söz alan katılımcılardan sonra tekrar söz alarak, görüşmeler üzerinden bazı açıklamalarda bulundu. Getirilen eleştirileri yanıtlayan Müezzinoğlu, Sami Gökçen'in görüşlerinden hareketle, Plan içinde sanayinin ve yerli mallarının himayesinin belli ölçüde kabul edildiğini belirtti ve sanayinin gelişme ve öğrenim dönemini tamamlaması için bir himayeye ihtiyacı vardır. Kalkınma Planı'nda da prensip olarak himayeye yer verildiği bilgisini paylaştı. İkinci olarak Celal İmre'nin iddia ettiği, karma ekonominin açık bir tarifine ihtiyaç olduğu hususuna itiraz etti. Buna göre böyle bir tarife ihtiyaç yoktur. Zira böyle bir tarifi yapmak maddeten de mümkün değildir. Karma ekonomi, özel sektörle kamu sektörünün birlikte, yan yana çalıştığı bir sistemi ifade eder. Bunda herkes ittifak etmek durumundadır. Ayrıca karma ekonomi sistemi, sınır tespitine de pek müsait değildir. Ancak ara yönler getirilebilir.⁸⁰¹ Müezzinoğlu bunların dışında kalan itiraz ve önerilere de kısaca değinerek, genel anlamda devletin meseleye bakışını ortaya koydu.

⁸⁰⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 34-35

⁸⁰¹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 35-36

3.2.1.2. Kalkınmanın Şartları ve Kalkınmadan Beklentiler

Kalkınmakta olan bir ülkede sanayinin hangi yönde gelişmesi gerektiği, hangi sektörlerle önem verileceği ve hangi mamullerin imaline öncelik tanınacağı problemi özellikle planlı bir kalkınma yolu takip edildiğinde çok daha önem kazanmaktadır. DPT'den Y.Mühendis F.Şahin Coşkun,⁸⁰² tebliğinde bu problemi tartışmaya açıp, BBYKP içindeki durumunu ortaya koydu. Metinde öncelikle şahıs veya şirketin yatırımları tercih etmesi ile devletin yatırım seçimi arasındaki fark, sonra yatırımlardan azami faydayı sağlaması gereken devletin bu konuda takip etmesi, politikası ve hedefleri tayin etmesi üzerinde duruldu. Kalkınma Planı'nın hazırlanmasında tespit edilen politika ve hedefler ile plandaki hedefler açıklanıp, plan çalışmaları ve sektör programlarının hazırlanması ve sonuçları anlatıldı. Daha sonra önceki detaydaki esasların tespiti ve öncelik verilen ve uygulanan projelerin seçiminin yapılış durumu açıklandı. Son olarak da tespit edilen ve öncelik verilen sektörlerin gelişmesini sağlamak üzere devletin alması gereken tedbirler tartışıldı.⁸⁰³

Coşkun'un da belirttiği gibi şahıs veya şirket ile devletin hangi konuda yatırım yapacağı veya hangi malı üreteceği konusunda göz önüne aldığı kriterler farklıdır. Şahıs veya şirketin göz önüne alması gereken ilk kriter, kazanacağı net kârın yüksek olması iken; devletin ise özellikle planı bir kalkınma halinde gerek şahıs veya şirketlerin gerekse de kendi yapacağı yatırımların ekonomiye azami fayda sağlamasına dikkat etmelidir.⁸⁰⁴ Devlet yatırım planlamasında her şeyden önce belirli hedeflerin seçilmesi ve belirlenmiş politikanın tespiti gereklidir. Bu hedef ve politika ülke şartlarına uygun ve çok realist olmalıdır. Devletin politikasını tespit ederken seçeceği esaslar ve üzerine ağırlık vereceği konuların öncelik yönünden en önemlileri şunlardır:

1. Ekonomi düzeni,
2. Kalkınma hızı,
3. Tüketim ve yatırım seviyesinin tespiti,
4. Tasarruf politikası,
5. Vergilendirme politikası, para değeri,
6. Yatırım politikası,
7. Tüketim, üretim veya ara mallara yönelmek,
8. İhracatın artırılmasına verilecek önem,

⁸⁰² F.Şahin Coşkun, "Sınai Gelişmede Öncelik ve Gerçekleştirilme İmkânları", Makina Mühendisleri Odası, 1964 Sanayi Kongresi, Ankara, 1966, ss. 137-154

⁸⁰³ F.Ş. Coşkun, a.g.ç., s. 137

⁸⁰⁴ F.Ş.Coşkun, a.g.ç., s. 137-138, 150

9. İthalat ikamesine verilecek önem,
10. İstihdam,
11. Milletlerarası mukayeseli fiyatlar yönünden yatırımlarda aranacak şartlar.

Bu konuları kapsayacak şekilde, Türk toplumunun seçtiği yaşam şekli olan demokrasi düzeni içinde en yüksek kalkınma hızını sağlayacak, devam ettirecek ve sosyal adaleti gerçekleştirecek bir kalkınma planının yapılması genel esas olarak kabul edildi.⁸⁰⁵

F.Şahin Coşkun, metninde Kalkınma Planının iktisadi ve sosyal hedeflerinin tespitine özetleyip, Plandan beklentileri açıkladı. İktisadi ve sosyal hedeflerden sonra sektörlerin özellikleri ve ekonomi içindeki durumlarıyla ilgili Plan'ın sektörel beklentilerine kısaca yer verilip, geliştirilmesi öngörülen sektörlerle öncelik sırasına göre kısaca değinildi.⁸⁰⁶

Yazara göre tespit edilen politika ve hedeflere ulaşmak için çeşitli tedbirlerin alınması gereklidir. Bunlar seçilmiş olan ekonomi düzenine, ülkenin şartlarına göre değişmektedir. Karma ekonomik düzenin bulunduğu Türkiye'de sanayinin gelişmesi ve kalkınma hızının sağlanması için devlete daha önemli görevler düşer. Bunlardan özellikle özel sektöre yatırım için şartların hazırlanması, öncelik verilen, geliştirilmesi öngörülen alanlara yöneltilmesi devletin sağlayacağı hususlardır. Bunun için de, politik ve ekonomik istikrarın sağlanması, psikolojik şartların hazırlanması, sermaye oluşumu ve birikiminin sağlanması gibi genel tedbirlerin yanında özellikle şahıs ve şirketlerin projelerin değerlendirmesini yapmaları sırasında yapacakları etütlerin sonucunu istenilen alanlara yöneltmek için bazı önlemler alması gerekir. Bu önlemlerin en önemlileri şunlardır:

1. Vergi muafiyetleri ve indirimlerinin yapılması,
2. Yatırımlara gümrük vergilerinde muafiyet, indirim ve kolaylık sağlanması,
3. Uygun şartlarda kredi sağlanması,
4. Düşük faizle kredi teminin sağlanması,
5. Uzun vadeli kredi sağlanması,
6. Hızlı amortisman uygulanması,
7. Ucuz elektrik enerjisi temini,
8. İthalata karşı koruma,
9. İhracatın teşviki,
10. İmalata zorlayıcı tedbirlerin alınması,

⁸⁰⁵ F.Ş.Coşkun, a.g.ç., s. 138. Bunlar hk.bkz.: F.Ş.Coşkun, a.g.ç., s. 138-140.

⁸⁰⁶ F.Ş.Coşkun, a.g.ç., s. 140-150

11. Devlet satın almalarını iç piyasaya yöneltmek,
12. Altyapı yatırımlarının yapılması,
13. Sanayinin ihtiyacı olan personelin yetiştirilmesi,
14. Sanayi kollarının ihtiyacı olan enstitüler, laboratuvarlar gibi teşkilatların kurulması,
15. Devletin öncelik verilen sanayinin gelişmesi amacıyla yatırım yapması.⁸⁰⁷

Görüşmeler

F.Ş.Coşkun'un tebliği üzerinde şu katılımcılar görüş ve düşüncelerini paylaştı: Hadi Sami Gökçen, Kâmil Tolon, Rıza Ormancı, İsmail Şahin, Uluer Cümbüş, İbrahim Aksoy, Fuat Yücesoy, İ.Hakkı Öz. Söz alan katılımcılar görüş ve düşüncelerinin yanında bazıları önerilerde de bulundu.

Hadi Sami Gökçen'e göre, Kalkınma Planı'ndaki hedeflenen %7 büyüme hızının gerçekleşmesi istihdamı da artıracaktır. Fakat bir ülkede sanayinin gelişmesi fazla işçi kullanmayı değil, sanayi alanında önemli mevkiler işgal etmesiyle olur.⁸⁰⁸

Kâmil Tolon ise şuursuzca yapılan ithalattan dolayı bazı firmalar kapandığını belirtirken bunun sebebinin araştırılması gerektiği, ayrıca ona göre makinelerin içeride temin edilme imkanı araştırılmalıdır.⁸⁰⁹

Sanayide öncelik, makine imalat sanayi olduğunu belirten Şaban Karaman'a göre "*Makine kalkınmanın, makine refahın sembolüdür*". Makine imalat sanayinin bir an önce gelişebilmesini sağlamak için onu teşkilatlandırarak Makine İş Kooperatifi kurulmalıdır. Karaman, milletler ne kadar çok iktisadi düstura sahip olurlarsa kalkınmaları da o kadar hızlı olacağı görüşündedir.⁸¹⁰

Rıza Ormancı'ya göre Türkiye'de devletin altyapıdan kâr etmemesi gerektiği şeklinde yanlış bir anlayış var. Kâr etmediği için iktisadi devlet teşekkülleri devlete ve millete yük olmaktadır. Enflasyonun da sebepleri bu fikir. Kâr etmeyen devlet teşebbüsü de özel sektör teşebbüsü de her zaman yüküdür. Ormancı, Batı'daki bir anlayışı da görüşlerine temel almıştır: "*Kâr, iş yaratır*."⁸¹¹

⁸⁰⁷ F.Ş.Coşkun, a.g.ç., s. 151-154

⁸⁰⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 155

⁸⁰⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 155

⁸¹⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 155-156

⁸¹¹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 156-157

İsmail Şahin de, Rıza Ormancı'yla, kâr konusunda benzer görüşleri vardır: Kâr olmadıkça hiçbir yerde sanayi olmaz. Kâr olursa zevkle çalışmak, kâr olmadıktan sonra yük gelir insana. Bu yük sadece işverene olmaz, çalışana da olur. Şahin, bugünkü ticari sistemin, sanayinin artmak istediği hıza ayak uyduramayacağını ileri sürdü.⁸¹²

Sanayi kalkınmasının milletçe bir dava olduğuna ve kurtuluş yolu olduğuna inandığını belirten Uluer Cümbüş, ortada para dönmediğinden yakındı.⁸¹³ Cümbüş ayrıca kongrenin önemine rağmen, kongreye olan ilgisizliği de eleştirdi.⁸¹⁴

Söz alan bir diğer katılımcı İbrahim Aksoy, Kongre programına dağıtılan bültenlerin genellikle üretimin maddi unsurları üzerinde durduğunu belirtti. Ona göre, statik birer üretim unsuru olan sermaye, emek unsurlarının toplayıcı organize edici olan girişimcinin kalkınmamızdaki rolü üzerinde yeterince durulmadı. Asıl önemli olan unsur, girişimcidir. Çünkü emek, sermaye ve rant kendiliğinden bir araya gelen ve organize olan unsurlar değildir. Onlar, girişimcinin kararına uygun olarak, emir kumandasına göre hareket ederler. Haliyle tedbirlerimizin tümü ekonomimizin iş adamlarına, girişimcilerine hitap eden tertip ve tempoda olmalıdır. Bir insan olması dolayısıyla müteşebbisin “iş ufku” vardır. Bu iş ufku müteşebbisin daha önceki meşguliyet alanının büyük ölçüde etkisi altında oluşmuştur. İş ufku geniş olan girişimcilere ihtiyaç vardır. Bunun yanında mevcut üretim unsurlarını veya ekonomiye yeniden katılacak üretim değerlerinin sanayiye kaymasını sağlamak, sanayi faaliyetlerini cazip hale getirmekte yeterli olmayacaktır. Sanayiye cazip hale getirirken girişimcilerin ve tasarruflarındaki üretim unsurlarının halen teveccüh etmiş olduğu alanın da cazibesini azaltacak tedbirlerin birlikte alınması lazımdır.⁸¹⁵

Aksoy'a göre, bir ülke sanayisi birinci derecede iç piyasa talebinin “müşfik kucağında” doğar onun himmetiyle büyür, gelişir ondan sonra dış piyasalara çıkar ve dış piyasaların faydalı talep hacminden yararlanabilir. O halde biz de sanayimiz için hayati önemi olan iç piyasa talebini gayet iyi kullanmak mecburiyetindeyiz. Bu ortamın kurutucusu ise ithalattır. Bundan dolayı sanayinin gelişmesi için ithal rejiminin çok dikkatli olarak tatbik edilmesi ve düzenlenmesi gereklidir. Yerli sanayi malları ihracı yönünde ciddi

⁸¹² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 157

⁸¹³ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 157

⁸¹⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 158

⁸¹⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 158-159

tedbirler alınarak geliştirilmelidir. Üstelik sanayileşme yolunda lehimize olan bazı durumlar da vardır.⁸¹⁶

Fuat Yücesoy, üç noktada görüş ve düşüncelerini paylaştı. Birincisi, devletin kalkınma hızının gerçekleşmesi, tıkanıkların meydana gelmemesi için bazı ürünlerin imalatına girmesi gerekir şeklindeki ibaredir. Özel sektörünü imkânının olduğu alanlarda kamu sektörünün yatırıma devam etmesi, daha doğrusu edip-etmesinin net olmamasıdır. Bu durum zaten ürkek olan girişimciyi düşünmeye sevk edecektir. İkinci nokta, yurt dışından getirilen otomobillerle ilgilidir. Yurt dışından otomobil getirmek tasarrufun kaybı anlamındadır. Otomobil imalatı için bir başlangıç noktası bulunmalıdır. Üçüncü nokta, devletin sanayi kurduğu alanlarla ilgilidir. Devlet, özel sektörün yatırım yapmadığı alanlarda yatırım yapmak yerine, özel sektörün aslında buralarda yatırım yapmadığını değil “yapamadığını” anlamalı ve ona göre hareket etmelidir. Özel sektör bir alana yatırım yapmıyorsa bu yapmadığından değil, yapamamasındandır. O halde devlete düşen görev, özel sektörün o alana yatırım yapmasını özendirecek ek tedbirle almasıdır.⁸¹⁷

İ.Hakkı Öz, tebliğin son derece faydalı olduğunu belirtti. Fakat tebliğde yatırım hacminin büyük oranlarda olabilecek önemli bir konunun başka bir başlık altında, mesela “taşıt imalatı” gibi ayrı bir başlıkta incelenmemesinin nedenini sordu.⁸¹⁸

F.Şahin Coşkun, tebliğin müzakeresinde söz alan katılımcıların soru, görüş ve düşünceleri üzerinden yer verdiği diğer görüşleri şu şekilde özetlenebilir:

- Daha fazla işçinin kullanılması ile yatırımların rantabilitesi ülke şartlarında birbirine zıttır. Her proje için optimum işçi adedi bulundurulmalıdır. Çok işçi kullanılması durumunda projelerdeki ilave kıymetin büyük bir kısmı işçiliğe dolayısıyla tüketime gidecektir. Bu ise yatırılabilir fonları azaltacaktır.
- Plastik hammaddesi yalnızca kömür değildir. Petrol de vardır. Bu yöntem Kalkınma Planı’nda tercih edildi ve bu doğru bir tercihtir.
- Bazı konular devletin, bazıları ise özel sektörün yararına olabilecek alanlardır. Devlet her alandan çekilemez. Her alan yalnızca özel sektöre bırakılamaz. Mesele sadece kâr değildir. Bunun yanında milli ekonomi ve toplumsal

⁸¹⁶ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 159-160

⁸¹⁷ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 160-161

⁸¹⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 161

bakımdan kârlılık ödeme dengesine etkisi, istihdama etkisi, tamamlayıcı etkisi ve diğer özel kıstasların da göz önüne alınması gerekir.

- Rekabet ekonominin ve toplumun yararınadır. Tekel durumda olan kurumlar için ancak belirli kâr limitlerine izin verilmektedir.
- Binek otomobillerin bedelsiz ithali şeklindeki görüş doğrudur. Kalkınma Planı'nda binek otomobilin imalinden korkulmamıştır. Binek otomobilde ithalatı durduracak olan girişimcilerin imalat yapmasıdır.⁸¹⁹

Bildirisinde F.Ş.Coşkun'un piyasalara yönelik görüş ve analizlerinin yanında getirdiği somut çözüm önerileri öne çıkmaktadır.

3.2.2. Sanayinin Finansmanı

3.2.2.1. Sanayileşme ve Sermaye

Türkiye İş Bankası Genel Müdürü Bülent Yazıcı, tebliğinin⁸²⁰ konusunu “yatırım”, “sermaye” ve “kredi” kavramları üzerinden ele aldı. Bu kavramların Kalkınma Planı içindeki durumlarından hareketle tespit ve düşüncelerine yer verdi.

İktisadi gelişmenin itici gücünün yatırım olduğunu belirten Yazıcı, herhangi bir alandaki gelişmenin belirli bir andaki durumunu tespit etmek için hacmini ve verimliliğini ölçmek gerektiğinin altını çizmektedir. Bunların her ikisi üzerinde de durulması, dikkat edilmesi gereken noktadır. Kamuoyundaki tartışmalarda ise dikkat üretim hacmine toplanmakta, verimlilik ihmal edilmektedir. Beş Yıllık Kalkınma Planı, belirli bir yatırım verimliliği öngörülerek hazırlandı. Bu alanda en çok kullanılan ölçü, sermaye-hasıla katsayısıdır. Plan'ın beş yıllık dönemi için sermaye kat sayısı 2.7 olarak hesaplanmaktadır. Bu orantı sektörler göre de değişmektedir. Plan'a göre öngörülen imalat sanayi sahasında yapılan yatırımların verimliliği Plan'ın öngördüğü ortalama yatırım verimliliğinin çok üzerindedir. Plan'daki durumdan hareketle Türkiye'nin kalkınma hızının artırılması imalat sanayi ve özellikle de özel sektör imalat sanayi yatırımlarının genel yatırım hacmi içindeki payının artırılması faydalı ve zorunludur. Bununla birlikte yatırımdan bahsederken genel olarak yalnızca sabit kıymetlerin finansmanı kastedilmektedir. Ülkedeki yatırım hacmi ve gayri safi milli hasılda yatırımın oranı ifade edilirken yine yalnız sabit kıymetlere yatırımlardan bahsedilmektedir. Oysa mal stoklarına yapılan harcamalar da yatırım niteliğindedir.

⁸¹⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 161-163

⁸²⁰ Bülent Yazıcı, “Sınai Gelişmemizin Sermaye ve Kredi Bakımından Durumu”, Makina Mühendisleri Odası, 1964 Sanayi Kongresi, Ankara, 1966, ss. 59-70

Bunların da sermaye oluşumunda rolü vardır ve ekonominin gerçek istikametlerinin belirlenmesinde mal stoklarına olan yatırımlardaki hareketlerin de tespiti gereklidir.⁸²¹

Yatırımın kaynağının tasarruflar olduğunu belirten Bülent Yazıcı, bu kaynağa yabancı ekonomilerden temin edilen sermaye ve transferler de eklenir. Ayrıca Merkez Bankası yolu ile açık finansmana müracaat sonucunda ortaya çıkan enflasyonlarda “zecri” tasarruflar da oluşabilir. Bu kaynakların kamu ve özel sektör olarak ayrı ayrı incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılır: Kamu sektörünün gelirleri; vergiler, resimler ve harçlar ile devlet işletmelerinin kârları ve devlet mallarının gelirlerinden oluşur. Haliyle kamu sektörü ancak kendi işletmeleri ve mallarından doğrudan gelir sağlayabilir. Vergilerden, cari masrafların karşılanması için yapılan harcamalardan sonra kalan kısmı ise tasarruf ve yatırımın kaynağını oluşturur. Ayrıca devlet gerekli gördüğünde bu kaynağı özel sektörden ve dış ekonomilerden borçlanmak suretiyle takviye eder. Özel sektörde ise mal ve hizmet üretimi sırasında gelirler, kâr, faiz ve ücret olarak oluşur. Bu gelirlerden önemli bir kısmı, vergi, resim ve harçlar yolu ile kamu sektörüne transfer edilir. Geri kalan miktardan kişilerin tüketim harcamaları çıktıktan sonra kalan bakiye de özel tasarrufları oluşturur. Bu özel tasarruflar da özel yatırımın kaynağıdır. Ayrıca bu kaynağa kamu sektöründen ve dış ekonomilerden borçlanmalar ilave edilir.⁸²²

Kalkınma Planı’nın hedeflenen GSMH oranlarına ve bunların muhtemel sonuçlarına değinen Yazıcı, bu hedeflere göre 1964 yılı için gerçekleşmesi tahmin edilen milli tasarruf ve sermaye oluşumu ve sonuçlarını ele almaktadır. Oluşan tasarruflar ve bunlara eklenen yabancı kaynaklar makroekonomik bilgilerin ışığında muhtemel sonuçlarına yer verdi.⁸²³

Yazar, “Türkiye’de Sanayiinin Gelişmesini Çerçeveleyen Unsurlar” alt başlığı dahilinde Türkiye’de genellikle sanayinin gelişmesinin bazı sınırlara değindi. Ona göre karşılaşılan ilk engel, imal edilecek malların sayılabileceği piyasanın darlığıdır: Türkiye ekonomisi henüz zirai karakterini kaybetmedi. GSMH içinde tarımın payı azalmakta ise de halen %40 civarında bir orandadır. Çalışan nüfusun ise %75’i tarım alanındadır. Bu bünyede olan bir ekonomide gelirler yüksek olamaz. Düşük gelir ve tüketim rakamları iç piyasanızın sınırlarını açıkça göstermektedir. Haliyle sanayimizin gelişmesinin en büyük engelini gelir düşüklüğünün yarattığı piyasa darlığı oluşturmaktadır. Gelir artışı dengeli bir gelişmeye ve bu arada sanayileşmenin hızlanmasına bağlıdır. İç piyasa

⁸²¹ B.Yazıcı, a.g.ç., s. 59-60

⁸²² B.Yazıcı, a.g.ç., s. 60

⁸²³ B.Yazıcı, a.g.ç., s. 60-62

darlığı ihracat ile telafi edilebilirse hem GSMH artar hem de açık vermekte olan ödemeler dengesi olumlu bir etkinin altında kalır.⁸²⁴

Yazara göre, sanayileşmemizdeki bir diğer engel bilgi seviyemizin düşüklüğüdür. Bu bilgiyi üçe ayırmak mümkündür: Girişimcilik bilgisi, idare bilgisi ve teknik bilgi. Bu alanlardaki bilgilerimiz yetersizdir. Bu alanlardaki bilgimizi muntazam bir çalışma ve iyi bir öğretim sisteminin yardımı ile yükseltmek mümkündür. Sanayi alanındaki gelişmemizin diğer bir engeli de ödemeler dengesindeki bozuk durumdur.⁸²⁵

Sanayi alanındaki gelişmemizin önündeki en büyük engel ise, para ihtiyacıdır. Buradaki “para” ibaresi, sermaye ve krediden farklı bir kavramdır. Zira bunlar birbirinin yerine ikame edilen fakat sonuçta aynı amacın üretimi için kullanılan aletlerdir. Bu aletler ekonomimizdeki tasarrufların yekdiğerinden farklı kullanılma şekillerinden ibarettir. Ekonomimizdeki gelirler önemli oranda artmadıkça bu tasarruflarda da bir inkılâp addedilebilecek değişiklikler olmaz. Haliyle sanayinin finansmanında kullanılacak tasarruflar ekonominin gelişmesi ve gelirlerin artmasına paralel olarak artabilir. Bütün mesele bu tasarruflardan bugünkünden daha büyük bir payın sanayi sektöründe kullanılmasını temin etmektir. Yazıcı, bu konunun imkanlarını alt başlıklar dahilinde sorguladı. Bu alt başlıklar; sermaye, kredi çeşitleri ve kredi kaynaklarıdır. Sermaye konusunda belli başlı görüş ve tespitleri şu şekilde özetlenebilir: Halka açık anonim şirketler az gelişmiş ülkelerde nadir görülür. Haliyle az gelişmiş bir ülke olan Türkiye’de de bunun yerine aile anonim şirketleri veya birkaç ortaklı sahiplik yapısındaki kapalı anonim şirketler çoğunluktadır. Bu normal bir durumdur. Bu tarz şirketlerin piyasaya yayılması yavaş yavaş olur. Türkiye’de gelişmiş ülkeler gibi aynı yollardan gitmektedir. Bugün sermaye bünyesi sanayimizin gelişme ihtiyacını karşılayamadığını belirten Yazıcı’ya göre, bu durum bizi bir sermaye piyasası oluşumuna doğru adeta itmektedir. Sermaye piyasasının gelişmesi öz sermaye kaynağının başlıca unsurunu teşkil edecektir. Sağlam bir bünyeye ulaşmak için öncelikle kredilerin değil, sermayenin artması imkânlarını araştırmak lazımdır.⁸²⁶

Bülent Yazıcı, bir diğer alt başlıkta kredi çeşitlerine ve kaynaklarına yer verdi. Kredi çeşitleri hakkında kısa bilgilerden sonra kredi kaynaklarını açıklamakta ve değerlendirmeler yaptı. Bu kısımda son olarak kısaca faiz hadlerine değindi.

⁸²⁴ B.Yazıcı, a.g.ç., s. 62

⁸²⁵ B.Yazıcı, a.g.ç., s. 62-63

⁸²⁶ B.Yazıcı, a.g.ç., s. 63-65

Sonuç olarak; Türkiye’de özel sermayenin karşılaştığı problemlerden biri sermaye ve kredi darlığı olmasına rağmen, bunlar sanayimizin gelişmesini sınırlayan başlıca unsurlar değildir. Sanayimizi sınırlayan başlıca unsur sermaye ve kredi olmayıp diğer beşeri, teknik ve iktisadi unsurlardır. Ülkemizde sanayi bu unsurların imkanı ölçüsünde gelişecektir. Ayrıca Türkiye Sınai Kalkınma Bankası ve Sınai Yatırım ve Kredi Bankası’nın kaynakları süratle arttırılmalı ve yabancı sermaye yatırımı teşvik edilmelidir.⁸²⁷

Görüşmeler

Bülent Yazıcı’nın tebliği üzerinde dört katılımcı söz aldı: Ahmet Karacığan, Emin İplikçi, Mustafa Elmalı ve Nejat Ölçen. Söz alan katılımcılar, farklı ve yeni görüşlerle, eleştirilerle tebliğe ve konuya katkı sağladılar.

Bunlardan Ahmet Karacığan, müzakere kısmında Türkiye’deki sınai kalkınmanın hızla gelişmesi için bazı tedbir ve teşvikler önerdi.⁸²⁸

Emin İplikçi’ye göre, Türkiye’de sanayi alanına halk tasarruflarını yöneltmek için bir takım tedbirlerin alınması zorunludur. Onun için her şeyden önce halkın, parasını emin bir işe yatırdığı inancını vermek için menkul kıymetler piyasasının oluşması lazımdır. Ayrıca yeminli eksperler muhasipler bu kurumların bilançolarını ve kâr ve zarar hesaplamalarını denetlemelidir. Piyasasının istikrar içinde olması da yatırımcı için önemlidir.⁸²⁹

Mustafa Elmalı ise sanayi finansmanı konusunda özel, bankadan ve sermaye piyasasından olmak üzere üç esaslı kaynak olduğunu belirterek bu kaynakların gelişmemiş ülkeler açısından bazı özelliklerine değindi. Yatırımcıların kredi kaynağına olan yaklaşımını ele almakta, ne tür bir sınai finansman aracı çeşidi olduğunu açıklamaktadır. Sonuç olarak gelişmemiş ülkelerde eksik olan tek unsur para değildir: “Gelişmemiş memleketlerde her şey rasyonel, sadece para noksandır, sloganı yetersizdir.”⁸³⁰

Yazıcı’nın ülkenin eksikliklerinden biri olarak gördüğü iktisatçı bulmaktaki güçlük konusuna katılan Mustafa Elmalı, iktisadi mevzuların iyi ve olgun araştırmalar istediğini, yoksa bir kongrede aniden akla gelenler çözüm olmayacağı görüşündedir.

⁸²⁷ B. Yazıcı, a.g.ç., s. 70

⁸²⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 71-73

⁸²⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 73-74

⁸³⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 74-75

Ona göre iktisadi meselelerin çok hassas olduğunu, gerekli önem verilmediği ve ehil kimselerce incelenmesi gereklidir. İktisadi meseleler tersine çevrilemezler. Yani hatalı bir kararın sonuçları kalıcıdır. Bunun için milli ekonomi bir tecrübe tahtası olmaktan kurtulmalı, çıkartılacak bir kanunla iktisatçı yetiştirmeye, burs vermeye, yabancı ülkelere gençler göndermeye sevk edilmelidir. Bir ülkenin sanayileşmesi ve kalkınması her şeyden önce çok sayıda iyi iktisatçıların yetişmesine ve bunların layık oldukları yerlere getirilmesine bağlıdır.⁸³¹

Son olarak söz alan Nejat Ölçen, Bülent Yazıcı'nın milli gelirin artması için tasarrufların artmasının gerektiği şeklindeki görüşüne itiraz etmektedir. Bu görüş klasik iktisat teorisine aittir ve 1930'da dünya krizine sebep olarak miadını doldurmuş ve tarihe karışmıştır. Yeni teoriye göre; tam aksine, tüketim ve yatırım değişimleri birinci derecede milli gelirin değişmelerine sebep olmakta, fakat hiçbir zaman eskiden zannedildiği gibi, tasarrufların artışının milli geliri artıracığı söylenememektedir.⁸³²

Türkiye'nin finans sektörü içindeki en önemli kurumlardan birinin temsilcisi olarak katılan Bülent Yazıcı, sanayileşmeyi temelde makro ekonomik konular bağlamında ele aldı. Bunun yanında sanayileşmeyi yalnızca iktisadi faktörlerle açıklamadı. Bunun yanında bilgi seviyesinin rolünü de özellikle vurguladı. Yazıcı'nın sanayi alanındaki gelişmemizin önündeki en büyük engelin "para" ihtiyacı olduğu görüşündedir. Yazar bu noktada "para"yı sermaye ve krediden farklı bir kavram olarak ele aldı. Bildiri üzerinde söz alan katılımcılar da, bildirinin çizdiği çerçeve bağlamında görüş, düşünce ve önerilerini paylaştılar.

3.2.2.2. Sanayileşme ve Yabancı Sermaye

Kongreye iki tebliğle katılan Prof.Dr.Orhan Dikmen, bu tebliğini⁸³³ üç kısma/konuya ayırmak suretiyle ele aldı: Sanayileşmede yabancı sermaye kavramı, Türkiye sanayinde yabancı sermaye yatırımları ve Türkiye sanayinde yabancı sermayenin dağılışı. Bu üç konuda da şu üç temel üzerinden hareket edildi:

1. Osmanlı dönemindeki tatbikatının etkisiyle, Cumhuriyet döneminde uzun müddet yabancı sermayeye karşı, korkuya yaklaşan bir çekingenlik gösterildi. Ancak II. Dünya Savaşı sonrasında belirli şartlarla birlikte yabancı sermayenin

⁸³¹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 75-76

⁸³² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 76-78

⁸³³ Orhan Dikmen, "Türkiye'de Sınâî Gelişme ve Yabancı Sermaye", Makina Mühendisleri Odası, 1964 Sanayi Kongresi, Ankara, 1966, ss. 165-178

yardımdan yararlanılmaya çalışmanın yerinde olacağı sonucuna varılmış ve “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu” çıkarılmıştır. Haliyle Türkiye’de yabancı sermaye yatırımlarının tarihçesi yenidir. Modern manada ve serbest şekilde sanayi yatırımlarına girişilmesi ancak 10-15 yıllık bir maziye sahiptir.⁸³⁴

2. Türkiye sanayiinde yabancı sermaye konusu, iktisat literatüründe gereği gibi ele alınıp, işlenmedi. Bu konu, hemen daima teşvik tedbirleri bakımından incelendi. Yabancı sermayenin, Türkiye’nin sınai gelişme çabalarına iştirak ve yardım derecesi üzerinde hiç durulmadı. BBYKP’nda da yabancı sermaye problemi ihmal edildi.⁸³⁵ Ayrıca yabancı sermaye konusunu ele alan yazarlar bu konunun yalnızca bir kısmını incelemekle yetindiler. Bu mesele bir bütün halinde, tarafsız ve toptan bir şekilde incelenmedi. Bundan dolayı da varılan sonuçlar, meselenin tamamı bakımından bir kıymet ifade etmekten çok uzaktır. Bunların dışında yabancı sermaye meselesini incelemek iddiasında bulunan yazarların hemen hepsi, önyargıların etkisi altında ve taraflıdır. Tarafsız ve bilimsel inceleme amaç ve niteliğiyle bağdaşacak kimliklerden uzaktır.⁸³⁶
3. Yabancı sermaye, çok taraflı ve çapraşık bir problemler manzumesidir. Özellikle Türkiye’ye gelen istatistiki veriler, dağınık ve çok yetersizdir.⁸³⁷

Orhan Dikmen, tebliğinde yabancı sermaye konusunu sadece yatırımlar açısından ele alıp, diğer iktisadi sonuçları kapsam dışında bıraktı. Ayrıca Yazar, Türkiye’ye gelen yabancı sermayenin yatırım veçhesinin de tam olarak incelenmediğini belirtti. Dikmen’e göre buna imkan yoktur.⁸³⁸

Sanayileşmede Yabancı Sermaye Mefhumu

Yazar, her şeyden önce kaynak bakımından ülke içinde yaratılan sermaye ile dışarıdan sağlanan sermayeyi birbirlerinden ayırmak gerektiğini belirtmektedir. Sermaye oluşumu ve bunun kısmen yöneldiği sanayi sahasındaki yatırımların, biri iç diğeri dış olmak üzere belli başlı iki kaynağı olabilir. Esas iç kaynaklardır. Bunlar, ihtiyarı ve zorunlu tasarrufa dayanabilir. Dış kaynaklar ise, tamamlayıcı mahiyettedir. Bunlar da devlete yapılan yardımlar veya özel yabancı sermaye şeklindedir. Orhan Dikmen’in bu tebliğinin konusu sonuncu kaynak yani yabancı özel sermayedir. Bilançolardaki özel sermaye hareketleri, “uzun vadeli” ve “kısa vadeli” olarak ikiye ayrılmaktadır. Kısa

⁸³⁴ O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. 165

⁸³⁵ O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. 165-166

⁸³⁶ O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. 166

⁸³⁷ O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. 166

⁸³⁸ O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. 166

vadeli hareketler konunun dışında bırakılmıştır. Başka bir deyişle uzun vadeli sermaye hareketleri tebliğin esas konusunu oluşturmaktadır. Bunlar da direkt hareketler ve bankalar aracılığıyla olmak üzere iki kısım olduğunu belirten Dikmen, bunlar hakkında kısa bilgiler verdi.⁸³⁹ Ona göre uzun vadeli krediler yoluyla ülkeye giren emtianın bir üretim aracı veya maddesi olup olmadığına bakılmalıdır. Eğer bu yoldan ülkeye giren emtia, üretime yönelecek nitelikte ise bu sermaye hareketi oluşturduğu kabul edilebilir. Fakat bu yoldan ülkeye sokulan metalar, nihaî bir tüketim maddesi niteliğinde ise bu tebliğin konusu bakımından bir yabancı sermaye yatırımı olarak görülemez. Haliyle ithalatın niteliği üzerinde durmak ve buna göre hüküm vermek lazımdır.⁸⁴⁰

Tebliğde, yabancı sermaye olarak ancak direk ve vasıtalı olarak sanayiye yönelmiş olan yatırımlar göz önünde bulundurulmaktadır. Bunlar da başlıca “direkt yatırım” olarak Ereğli Demir ve Çelik Şirketi’ne yapılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu’na göre gelen, Petrol Kanunu’na göre gelen ve Sanayi Kalkınma Bankası kanalı ile özel sektör sanayine tahsis edilen yabancı sermayedir.⁸⁴¹

Türkiye Sanayiinde Yabancı Sermaye Yatırımları

Orhan Dikmen, tebliğinin ikinci kısmında Türkiye’deki yabancı sermaye yatırımlarını Osmanlı’nın son yüzyılından almak suretiyle değerlendirdi. Dikmen’in de belirttiği gibi, özellikle 19. yüzyılda kapitülasyonlar ve imtiyaz sözleşmelerinden dolayı yabancı sermaye için oldukça cazip bir alan olan Türkiye, savaşlar ve daha sonrada yabancı imtiyazlı şirketlerin tasfiyesi dolayısıyla yabancı sermayedarlar bakımından çekiciliğini kaybetti. Tasfiye hareketlerinden epeyce sonra çıkartılan ve bu konuda yeni bir tutumun ifadesi olan “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu”na rağmen, yabancı yatırımcılar bir süre çekingen ve tereddüt içinde davrandı. Yapılan taleplerin ve fiili yatırımların büyük tutarlara ulaşmaması da bundan dolayıdır. Buna rağmen BBYKP’nda yabancı sermaye konusuna hiç yer verilmedi. Plan’ın birinci yılında (1963) yabancı sermaye hakkında bir kayda yer verilmemişken, ikinci yılında (1964) kısaca yer almaktadır. Plan’da özel yabancı yatırımlar kaynağının tamamıyla ihmal edildiğini belirten Orhan Dikmen’e göre bunun sebebi, “*Plan’ın daha birçok kısımlarında hakim olduğu görülen, ekonomik bakımdan çok sathi kalan bir müşahede ve tahlil ile bilinen bir siyasal eğilimin müşterek neticesi*”dir.⁸⁴²

⁸³⁹ O.Dikmen, Türkiye’de Sınâî Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. 167-168

⁸⁴⁰ O.Dikmen, Türkiye’de Sınâî Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. 169

⁸⁴¹ O.Dikmen, Türkiye’de Sınâî Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. 169

⁸⁴² O.Dikmen, Türkiye’de Sınâî Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. 169-170

Türkiye'ye gelen yabancı sermaye kapsamlı ve genel bir şekilde incelenmediğini belirtmektedir. Bu konudaki istatistikler de yetersizdir. Üstelik yabancı sermayenin yatırım dışındaki yönlerini gösteren istatistikler ise hiç yoktur. Bunların yanında ülkeye gelen yabancı sermayenin sanayi ile direkt bir ilgisinin olmadığı tahmin edilebilir. Türkiye'de sanayi sektörüne yönelmiş yabancı sermaye yatırımları başlıca dört kısımda mütalaa edilebilir: Yabancı sermayeyi Teşvik Kanunu'na göre gelenler, Sanayi Kalkınma Bankası kanalı ile sanayiye yönelenler, Petrol Kanunu çerçevesinde gelenler ve Ereğli Demir-Çelik tesisler bağlamında gelenlerdir. Orhan Dikmen tebliğinde, bu dört kaynaktan gelen yabancı sermayenin önem derecesine kısaca değindi. Yazara göre sanayiye yönelmiş özel sermaye yatırımları azımsanmayacak bir tutardır.⁸⁴³

Türkiye Sanayiinde Yabancı Sermayenin Dağılışı

Orhan Dikmen'in tespitlerine göre yabancı sermayenin yöneldiği başlıca sanayi kolları şunlardır: Maden sanayi, petrol sanayi, kauçuk sanayi, gıda sanayi, dokuma sanayi, kimya sanayi, toprak-cam vs. sanayi gibi.⁸⁴⁴ Bununla birlikte ülkeye gelen yabancı sermayenin menşesine bakımından da sağlıklı bilgiler yoktur.⁸⁴⁵

Sonuç olarak Orhan Dikmen'in görüş ve düşüncelerini şu şekilde toplamak mümkündür: Türkiye'de yabancı sermaye belli bir seviyede olsa da henüz istenilen düzeyde değildir. Fakat mevcut durum tatmin edici kabul edilebilir. Bu yatırımların birden bire muazzam seviyelere gelmesi beklenmelidir. Yabancı sermayenin bir ülkeye yatırım yapması için birçok şart vardır: Emniyet, süreklilik, yüksek kâr gibi. Yalnızca hukuki ve idari kolaylıklar değil aynı zaman geniş bir sermaye piyasası mekanizmasının da bulunması gerekir. Bununla birlikte yabancı sermayenin yerli sermayenin yerini alması beklenemez. Yabancı sermaye, ancak yerli sermayenin tamamlayıcısı olarak düşünülebilir. Bütün bunların yanında yabancı sermayenin nicel olarak ölçülmesi de sağlıklı fikir vermez. Bu sermayenin asıl önemi, nitelikseldir: *“Bilhassa yeni kurulan veya yeni hamlelere girişen sanayi kollarında, bu kapitalin beraberlerinde getirdiği bilgi, metod, tecrübe ve şahsi münasebetler çok kıymetlidir.”*⁸⁴⁶

⁸⁴³ O.Dikmen, Türkiye'de Sınâî Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. 171-174

⁸⁴⁴ Ayrıntıları gösteren tablolar için bkz.: O.Dikmen, Türkiye'de Sınâî Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. 175-177.

⁸⁴⁵ Bu konuda bkz.: O.Dikmen, Türkiye'de Sınâî Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. 177.

⁸⁴⁶ O.Dikmen, Türkiye'de Sınâî Gelişme ve Yabancı Sermaye, s. s. 177-178

Görüşmeler

Üzerinde en fazla görüş bildirilen, değerlendirilen tebliğlerden biridir. Bu tebliğ üzerinde Orhan Dikmen'in dışında şu katılımcılar söz aldı: Yaşar Gürkök, Emin İplikçi, Mustafa Elmalı, Halit Işıl, Fuat Yücesoy, Rıza Ormancı, İbrahim Üzümcü, Tahsin Yıldiran, Sabahattin Teoman, Arslan Başer Kafaoğlu, Kâmil Tolon. Bunlardan bazıları tebliğ sahibine soru sorarken, bir kısmı da teknik bilgi verdi. Ayrıca Emin İplikçi, Petrol Dairesi'nin yayınlayacağı yıllıkın basımına değindi. Tebliğle veya konuyla ilgili herhangi bir bilgi veya düşünce yoktur.⁸⁴⁷

Yaşar Gürkök, Devlet Planlama Teşkilatı'nın yabancı sermaye konusuna gerekli önemi vermemesini eleştirdi. Gürkök'e göre, Planlama Teşkilatı'nın yabancı sermaye yatırımları konusunda yapacağı bazı adımları atması gereklidir.⁸⁴⁸

Türkiye'deki hakim iktisat anlayışındaki değişime değinen Mustafa Kafalı, milliyetçilikten serbest ekonomi taraftarlığına doğru bir gelişme olduğunu belirtti. Devletçilik yanlısı görüşte olanlar, devletçiliğin rasyonel hareket etmesi durumunda ülkede özellikle sınaî gelişmeyi hızlandıran bir faaliyet tarzı olduğunu düşünmüşlerdir. Ona göre devletçilik, bütün gelişmemiş ülkelerde de bu zaviyeden ele alınmıştır. Elmalı'ya göre, önümüzdeki çeyrek yüzyıl içinde özel sektör kuvvetli bir kalkınma planını bertaraf edecek şekilde hareket etmelidir. Aksi takdirde yeni dünyaya ortak Pazar kanalı ile entegre olunabilir bu da sanayi alanında olamaz. Bugünkü sınaî gelişme hızıyla ancak bir ziraî sanayi kurulup uluslararası iktisat nizamına iştirak edilebilir. Ağır sanayi ve makine sanayinin gelişmediği ülkelerde ikinci sanayi sektörü denilen tüketim malları ile güçlü bir kalkınma sağlanamaz. Nüfus artış oranının yıllık %3 olduğu bir noktada küçük sanayi ile artan nüfusun istihdam dengesinin sağlanması mümkün değildir.⁸⁴⁹

Fuat Yücesoy, ülkeye gelen yabancı sermaye için beşinci bir kaynak daha vardır. O da, Yabancı Sermaye Kanunu'ndan yararlanmadan gelen, yabancı sermaye olduğunu belirtti. Bu şekilde gelen sermaye doğrudan doğruya Türk Ticaret Kanunu'na göre yatırım yapmaktadır. Konuya Orhan Dikmen'in değinmesini istemektedir.⁸⁵⁰ Bunların

⁸⁴⁷ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 179

⁸⁴⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 179

⁸⁴⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 179-180

⁸⁵⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 181

dışında Yücesoy, yabancı sermaye konusunda, yapılmış ve yapılmak üzere olan yayınlardan bahsetti.⁸⁵¹

Bu bölümde söz alan Rıza Ormancı'ya göre, özel sektörün her alana girememesinin, girmemesinin bir nedenini de hammadde yetersizliğidir. Ayrıca sanayi alanındaki öncelik sırası da sorunludur. Öncelikle bir zemin hazırlanmalıdır. Ülke içinde rahatlıkla yapılabilecek sanayi yerli girişime bırakılır, büyük sermaye biraz da büyük bilgiye ihtiyaç duyulan işletmecilik esaslarına zorunluluk gösteren konuları dış sermayeye bırakırsa çok olumlu sonuçlar alınacaktır. Ormancı, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde girişimci, işletmeci, mühendis, teknisyen yetersizliğine dikkat çekti. Ona göre, 1920'lerde, 1930'larda kadro yoktu. Kadro yokluğunda korku ise yerinde durmuştur. Girişimci, sanayici vs. istismar edildi. Fakat bugün gelinen noktada yabancı firmalarla rekabet edilebilecek, onların metoduna uygun çalışılabilecek bir noktaya gelindi. Bunun sırrı hükümetin otoriteyi elinde tutması ve özel teşebbüs ile ele vermesidir. Rıza Ormancı, Orhan Dikmen'in tebliğinde değindiği iktisat literatürün eksikliğine itiraz etti. Ormancı'ya göre aslında eksik olan var olan kaynaklardan yeterince yararlanılmamasıdır. Ülkedeki iktisadi eşgüdümün dağınıklığını ve birbirlerinden kopukluğunu da eleştiren Ormancı, kongrelerin bu anlamda da önemli faydaları olduğuna dikkat çekmektedir. Son olarak ise devlet-özel sektör ayrımını aslında yapan olgulardır. Ona göre, *“memleketin bir otoritesi vardır o muayyen bir mekanizmanın elinde olur. Öbür tarafta da çalışan ve yaratıcı çaba vardır. Bu da vasat ortam ister.”*⁸⁵²

Bu bölümde söz alan bir diğer katılımcı İbrahim Üzümcü'ye göre, iktisaden geri kalmış ve/veya gelişmekte olan ülkelerin karakteristik özelliklerinden biri de bu ülkelerde sermaye birikiminin çok yavaş olmasıdır. Bu memleketlerde tasarruf azdır, dolayısıyla da sermaye kıttır. Böyle bir ülke sanayileşmek, iktisaden kalkınmak istiyorsa, diğer tedbirlerin yanında, yabancı sermaye yatırımlarını da teşvik etmek durumundadır. Türkiye için de bu bir gerçektir, zorunluluktur. Ancak, yabancı sermayeye yatırım müsaadesi verilirken objektif esaslara göre hareket edilmesi ve bazı özel durumların göz önünde bulundurulması gereklidir. Göz önüne alınacak en önemli nokta; *“yerli sermayenin yatırıma amâde olduğu sanayi kollarında yabancı sermayeye asla müsaade edilmemesidir.”*⁸⁵³ Bir işletmeden beklenen başlıca sonuç, kâr elde etmesidir. Sermaye kârlı olan alanlara akar. Yabancı sermaye de böyledir. Üzümcü'ye göre, asıl amaç Türkiye'yi kalkındırmak değil, kâr elde etmektir. Bundan dolayı, zaten kıt olan yerli

⁸⁵¹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 181-182

⁸⁵² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 182-183

⁸⁵³ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 183-184

sermayenin yatırım yapacağı ve kârı tamamen ülke içinde kalacak sanayi kollarında yabancı sermayeye de müsaade verilmemelidir. Aksi takdirde birkaç yıl içinde ödemeler dengesi olumsuz etkilenecek, yerli sermaye yatırımları kösteklenecek, cesareti kırılacak ve aynı zamanda yerli sermaye, teknik ve sermaye kudreti bakımından üstün durumda bulunan yabancı sermayenin rekabetine kurban edilmiş olacaktır. Sonuç olarak, yabancı sermaye yatırım talepleri iyice tetkik edilmeli, yerli sermayenin yatırıma hazır olduğu ve yatırım yaptığı alanlarda yerli sermayeye öncelik verilmeli, yabancı sermayeye asla müsaade edilmemelidir. Ayrıca Türkiye Sınâî Kalkınma Bankası gibi kredi kurumları da yabancı yatırımları desteklememelidir.⁸⁵⁴

Tahsin Yıldırım gelecekte yabancı sermayenin Türkiye'ye fazlaca iltifat edeceğini ileri sürdü. Bugün ülkeye gelen yabancı sermaye “direkt bir yatırım” yolundan gelmektedir. “Endirekt” yatırım bugün için yabancı sermaye için düşünülen bir yatırım değildir. Bilimsel olarak “portföy” yatırımlar olarak ifade edilen bu yatırımlar uluslararası alanda büyük önem kazandı. Türkiye’de sermaye piyasasının gelişime paralel olarak endirekt yatırımlar da artacaktır. Temennisinin, bu yatırımların artması olduğunu belirten Yıldırım, reklam, tanıtım ve bilgi eksikliğinin önemli olduğunu, bu verilerin yetersizliğinden duyduğu üzüntüyü dile getirdi.⁸⁵⁵ Yıldırım’ın önemli gördüğü bir mesele de, yabancı yatırımcıların Türkiye’ye getirdiği sermayeyi amaç dışında kullanmasıdır. Böylece elde edilen kârlar transfer edilmektedir. Üstelik ülkeye gelen yabancı sermaye gerekli şekilde kontrol edilmemektedir. Müsaade alınan ile gelen arasında büyük farklar vardır.⁸⁵⁶

Sabahattin Teoman, Orhan Dikmen’in tebliğde ifade ettiği eksikliklerin belirtilen zaman ve kaynak yetersizliğine bağlanamayacağını iddia etti. Bu konuda pratik yollar da mevcuttur, yararlanılabilecek kaynaklar da. Dikmen’in metninde, gerek uzman gerekse de materyallerden yeterince yararlanmadığını ileri sürdü.⁸⁵⁷ Teoman, yatırımlardan DPT’nin önemine yer vermektedir. DPT bu konuda önemli işler yapmaktadır. Ayrıca Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi de süratli ve verimli bir şekilde çalışmaktadır.⁸⁵⁸

Arslan Başer Kafaoğlu, Orhan Dikmen’in tebliğini birkaç noktadan eleştirmekte görüşlerini dile getirdi. Ayrıca, Kalkınma Plan’ının rolü ve önemine de savunmacı bir üslupla ele aldı. Kafaoğlu’na göre, yabancı sermayenin 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın

⁸⁵⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 184

⁸⁵⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 185

⁸⁵⁶ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 185-186

⁸⁵⁷ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 186

⁸⁵⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 186-187

başındaki kadar “korkunç bir faktör” olmadığı görüşüne katılmaktadır. Ancak uygulamada bazı eksiklikler vardır. Daha açık bir deyişle, yabancı sermayeye her ne pahasına olursa olsun kucak açılmamalıdır. Kafaoğlu, bunun örneklerini vererek konuya bakışını ortaya koydu.⁸⁵⁹ Ayrıca Arslan Başer Kafaoğlu, tebliğde yer alan Plan rakamlarında özellikle yabancı sermaye tahminlerinin küçümsenmesine eleştiri getirdi. Ona göre bu olmadı. Rakamların bazı kaynaklarda farklı olması, tarif farklarından kaynaklandı. Türkiye’de rakamın olmadığı şeklindeki kanaat yanlıştır. Yalnız tariflere göre bu rakamlar amaca uygun şekilde ayarlanmalıdır. Plan’da da rakamlar nettir. Ancak Dikmen’in aldığı rakamlar brüttür. Fark buradan çıkmaktadır. Kafaoğlu’nun tebliğe yönelik bir eleştirisi de, yabancı sermayeye Plan’da önem verilmediği şeklindeki Dikmen’in görüşüdür. Oysa; *“yabancı sermaye akımı bir elimizde olan faktöre (o sermayeye verilen avantajların artmasına) bir de elimizde olmayan faktöre (dış dünyada ileri sanayi ülkelerine kâr yüzdelerinin düşmesine) sıkı sıkıya bağlıdır. Ve ikinci faktör daha önemlidir. Plan elinde olmayan bir unsur hakkında ne diyebilirdi?”*⁸⁶⁰ Bunların dışında Kafaoğlu’na göre “ulusal belge” hakkında hüküm verilirken biraz daha insaflı olmak zorunludur. Plan, en azından bu ülkede ekonomi alanında rakamlarla, net tartışmaları getirmiş “milli bir yapıt”tır.⁸⁶¹

Kâmil Tolon’a göre, yabancı sermaye, uluorta büyük veya küçük çaplarda değil, hükümetin ve milli sermayenin başaramadığı teknik bakımdan çok zor olan alanlara yöneltilmesi ülke için daha gerekli ve faydalıdır.⁸⁶²

Orhan Dikmen, söz alan 11 konuşmacının görüş, düşünce ve sorularını bu bölümde yanıtladı. Bunları şu şekilde toparlamaktadır: Rakam ve doküman, krediler, beşinci kaynak, Kalkınma Planı, İhracat. Dikmen, rakamların azlığından, iyi işlenmediğinden, kısmen hatalı olduğundan ve kaynaklardaki farklılıklarından mustariptir. Fakat kendisi de kendisinin kullandığı kaynakların kurumların “resmi” kaynakları olduğunu belirtmektedir. Haliyle hatalardan kendisi sorumlu değildir. Ayrıca bazı rakamlar da tebliğin konusu ve özü ile ilgili değildir. İkinci olarak krediler de sermaye olarak kabul edilmelidir. Zira krediler çıkarılacak olursa, yapılan yabancı yatırımların hakiki değeri, genişliği anlaşılamaz.⁸⁶³

⁸⁵⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 187-188

⁸⁶⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 188

⁸⁶¹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 188

⁸⁶² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 188

⁸⁶³ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 189-190

Fuat Yücesoy'un değindiği “beşinci kaynak” konusunu kendisinin de göz ardı etmediğini belirten Dikmen, ancak bu konuda hiçbir rakamın olmamasından dolayı bildiride yer almadığını belirtti.⁸⁶⁴

İbrahim Üzümcü'nün görüşlerinden hareketle, bizatihi kıtlığın yabancı sermayenin daveti için bir sebep olarak mütalaa edilmesi gerektiği görüşündedir.⁸⁶⁵

Dikmen'e göre, Plan'da yabancı sermayeye yeterince yer verilmedi. Arslan Başer'in görüşleri bu intibai değiştirmede. Ayrıca Plan'ın eksiklerinin, aksaklıklarının, boşluklarının dile getirilmesi, Plan'ın daha uygun, daha amaca elverişli hale getirilmesinde faydalı olacaktır.⁸⁶⁶ İhracata yönelmiş sanayinin kapasiteyi aşan bir sanayi olması lazımdır. İç tüketim kapasitesini aşmayan bir sanayinin zaten ihracata yönelmesi beklenemez. Bu bakımdan ihracata yönelik sanayide kapasite aşımı yani iç tüketim kapasitesinin aşılması bir bakıma zorunludur.⁸⁶⁷

En geniş hacimli ve üzerinde en fazla görüş paylaşılan bildiride yazar, konuyu tarihsel ve olgusal olarak ortaya koydu. Tarihsel süreç içinde Türkiye'nin yabancı sermayeye bakışı, yaklaşımı, yabancı sermayenin de Türkiye'ye yönelik tutumunu değerlendirdi. Tarihsel sürecin güncel kısmını oluşturan BBYKP'nda yabancı sermayenin yeterli derecede yer bulmadığını eleştirdi. Ayrıca yabancı sermayeye yönelik bilgi eksiklerinin vurguladı. Dikmen'in temelde öne çıkardığı hususlardan biri de yerli ve yabancı sermayenin farklılığıdır. Bu noktanın özünde sermayenin bir bütün olarak görülemeyeceği düşüncesi yatar. Zira Dikmen'e göre, yabancı sermaye, yerli sermayenin tamamlayıcısıdır. Tebliğ üzerinde söz alan katılımcıların bir kısmı Dikmen'in görüşlerine yönelik eleştirilerin daha fazla olduğu dikkat çekmektedir.

3.2.2.3. Uluslararası Ticaret ve Sanayileşme

Maliye Bakanlığı Müsteşarı Memduh Aytür, tebliğinde⁸⁶⁸ uluslararası iktisadi ilişkilerin yürütülmesi açısından sınaî gelişmeyi ele aldı. Yazar, öncelikle dış iktisadi ilişkilerdeki “mes'eleleşmiş” tarafların neler olduğunu ortaya koydu. Bir ülkedeki dış iktisadi ilişkilerle iç iktisadi ilişkiler arasındaki ilişkiye dikkat çeken Ona göre, dış ilişkilerdeki

⁸⁶⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 189

⁸⁶⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 190

⁸⁶⁶ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 190

⁸⁶⁷ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 190

⁸⁶⁸ Memduh Aytür, “Uluslararası İktisadi Münasebetlerimizin Yürütülüşü Açısından Sınaî Gelişmemiz”, Makina Mühendisleri Odası, 1964 Sanayi Kongresi, Ankara, 1966, ss. 191-210

birçok meselenin milli iktisadi hayatı etkilemektedir.⁸⁶⁹ Aytür, meseleyi çeşitli kavramlar ve olgular üzerinden inceledi.

Yazara göre, Türkiye'nin iç iktisadi meseleleri esas itibariyle kalkınma davası etrafında toplanır ve kalkınma davasının başlıca meselesi de sınaî gelişmedir. Bundan dolayı, sanayi alanındaki gelişmenin BBYKP'nın çekici kuvvetini oluşturmaktadır.⁸⁷⁰

Aytür, Sanayileşmeye bir planın dinamizmini emanet eden özellikle sermaye yoğunluğuna dikkat çekti. Sermaye yoğunluğuna ilaveten bu alanda sermaye hasıla oranının diğer alanlara kıyasla yüksek oluşu genel gelişmeyi sanayileşmeye bağlar. Ancak sanayileşme de, altyapı, vasıflı işgücü, girişimci kabiliyeti, idareci kadrosu, yaratıcı ve araştırmacı yetenekleri, geniş bir piyasa ve makine sanayine muhtaçtır. Bunlar da yeterli eğitim sistemine, kuvvetli bir idare mekanizmasına ihtiyaç duyar. Türkiye'nin kalkınma ihtiyacını, bütün bu noktalar göz önünde bulundurulmak suretiyle, öncelik sıraları hesaplanarak, hedefler belirlenerek, önlemler alınarak, açık bir plana bağlandı. Bundan sonra zaman kazanmak isteniyorsa, kaynak israf edilmek istenmiyorsa bu hedefler ve önlemler uygulanmalıdır. Bunların uygulaması ise;

1. Gönüllü ve zorunlu tasarruf hacmi,
2. Yabancı tasarrufların katılma imkanı,
3. Mali ve nakdi politika,
4. Dünya konjonktürü,
5. Akımın 'heyecanı' veya "tasası" ile yakından ilgilidir.⁸⁷¹

Aytür'e göre sanayinin gelişmesi hedefi, onun yardımcı olacağı hedefler ve ona yardımcı olacak hedefler, planda hacmi ve oranı gösterilmiş olan bir finansmana yani paraya ve döviz ihtiyacı duyar. Sermaye birikimi ve dış ödemeler dengesi olayı olarak bu ihtiyaç başlıca dar boğazlardan birini oluşturur. Dar boğazlar ekonominin en hassas noktalarıdır. Üzerinde dikkat ve itina gösterilmesi gereken ve patolojik sonuçlar doğurabilecek noktalardır, yani "*mes'eleleşmiş taraflar*"dır. Yönetimler bunlardan dolayı uluslararası iktisadi ilişkilerinin yürütülmesinde ödemeler dengesine ve ödemeler dengesi açıklarına büyük önem verirler.⁸⁷²

⁸⁶⁹ M.Aytür, "a.g.ç., s. 191

⁸⁷⁰ M.Aytür, a.g.ç., s. 191

⁸⁷¹ M.Aytür, a.g.ç., s. 192

⁸⁷² M.Aytür, a.g.ç., s. 192

Dış iktisadi ilişkilerimizde “mes’eleleşmiş” noktanın, ödemeler dengesi olduğunu belirten Aytür, Ödemeler dengesinde açığın olmaması, açığı kapatmak hatta mümkünse fazla vermesi yönetimin hedefi olduğunu vurguladı. Fakat ödemeler dengesi açık vermektedir. Bunun bazı sebepleri vardır. Bunlar arasında “görünmeyen kalemler” önemli ve dinamik unsurdur. Ödemeler dengesindeki açık, yüksek bir orandadır. Bu oran, dış ilişkilerde göz önünde tutulan bir orandır. Bu oranın büyümesi, yeni kredilerin temininde güçlüklerin, şartların ve teminatların artmasına sebep olacaktır.⁸⁷³

Memduh Aytür, dış iktisadi politikaları kronolojik bir şekilde ve tarihsel olgular, kavramlar, kurumlar ve ilişkiler dahilinde açıkladı. Çünkü dış iktisadi ilişkilerin geçmişteki yürütülüşü bakımından eğilmekte fayda olduğunu belirten Aytür, böylece bu ilişkilerin bu günkü yürütülüşünün nedenlerinin daha iyi verilebilmesinin mümkün olduğunu düşünmektedir.⁸⁷⁴

Yazarın bu açıklamalar dahilindeki diğer bazı görüş ve düşünceleri ise şunlardır:

- 1946’da yapılan devalüasyonun bugün için sağlıklı değerlendirilmesi için yeterli malumat yoktur.
- 1946-1950 döneminde Avrupa İktisadi İşbirliği çalışmalarına katılım, ABD yardımlarının başlaması, Türkiye’de “yatırım” kavramının yayılması, Sınâî Kalkınma Bankası’nın kurulması, Dünya Bankası’nın Türkiye’nin kalkınma imkanlarını incelediği bir dönemdir. Bu dönemin siyasi ve idari alanda getirdiği yenilikler 1950’de iktisadi politikada ve dış iktisadi ilişkilerde iyimser bir siyaset güdülmesinin sebeplerini hazırladı.
- 1950’li yıllarından ortalarından itibaren ise Türkiye il iş yapmak fikri “emniyetsizlik” ile çağrışım yapmaya başladı.
- 1956’dan sonra ithalat süratle daraldığı, sanayi hammadde, yedek parça ve teçhizat bulamadığı, üretim kapasitesinin çok altına düştüğü yıllar oldu.
- 1958’de alınan kararlar mahiyeti itibari ile ani olmuş ve sorumlu idare ciddi bir ketumiyet gösterdi.
- 1958 stabilizasyon politikasının uygulaması yalnız, dış iktisadi ilişkilerin yürütülüşünde mali itibarı iade etmekle kalmayıp, Hükümete uzun perspektifli bir kalkınma planı yapmak imkanı da verdi.

⁸⁷³ M.Aytür, a.g.ç., s. 192-194

⁸⁷⁴ M.Aytür, a.g.ç., s. 195

- Planlı devreye geçiş olan 1962 yılına kadar yetkililerce alınan kararlar Türkiye'nin dış mali itibarını önemli derecede kuvvetlendirdi.
- Dış yardımların milli tasarrufa net bir ilave oluşunu vakıasına rağmen, bir ülkenin kendi öz kaynaklarının onun dış ve iç ödeme ihtiyaçlarını karşılanmasının alternatifı yoktur. Dış iktisadi ilişkilerde yöneticiler bu gerçeği göz ardı etmemelidirler. Bundan dolayıdır ki, ihracat gelirlerinin hızla ve sanayi mamûlü olarak arttırılması, ithalatın, yüksek kaliteli ve müsait fiyatlı ikamelerle daha lüzumlu maddelere yönetilmesi, görünmeyen kalemleri net bir kazanç haline getirilmesi ve bütün bunların sağlam iktisadi prensipler gözden kaçırılmaksızın yapılması şarttır.
- Kalkınma krediler, ister uluslararası kuruluşlar kanalıyla verilsin, ister devlet tarafından açılsın, büyük kısmı itibari ile milli bütçelerden çıkmaktadır.
- Hükümetlerin yaptıkları yardımlar kamuoyundan ve Meclisten eskisi gibi onay görmemektedir.
- Dünya sanayini, gelişimini, teknolojiyi bilen, piyasayı tanıyan, tecrübeli mühendisler yetiştirilmelidir.
- Kalkınma hızındaki %7 hedef ulaşılabilir bir hızdır.
- Kalkınma Planı'ndaki hedefler ve orantılar doğrudur.⁸⁷⁵

Aytür'ün metninin sonuç kısmında öne çıkan görüş ve düşünler kısaca şu şekilde ifade edilebilir: İktisadi politikaları yürütenlerin dikkat etmeleri gereken bazı hususlar vardır: Öncelikle iktisadi istikrar prensibi gözden kaçırılmamalıdır. Daha sonra, kalkınma hızını elde edebilmek için planın kabul ettiği sermaye hasıla kat sayısına dikkat edilmemelidir. Son olarak da, yıllık taahhütler yerine birçok yıla dağıtılmış geçici taahhütler yapılmalıdır. Bunlarla birlikte hükümet yasal ve idari önlemler ve kararlar aldı. Bir ülkenin iç düzenin ve iktisadi tutumunun sağlamlığı, o ülkenin potansiyelini izleyenlerin gözünden kaçmayacaktır. Bu da temelde; bilgili, kararlı ve tutarlı bir yönetimle sağlanacaktır.⁸⁷⁶

Görüşmeler

Bu bölümde söz alan katılımcılardan Rıza Barlas, kongrede değinilmediğini belirttiği bir konuda görüşlerini paylaştı: Verimsizlik. Tamamı veya bir kısmı devlete ait olan 150'nin üzerinde teşekkül ve teşebbüs olduğunu ifade eden Barlas, bu teşekkül ve teşebbüslerin verimli çalıştırılmadığını iddia etti. Böylece gereken kâr elde

⁸⁷⁵ M.Aytür, a.g.ç., s. 195-209

⁸⁷⁶ M.Aytür, a.g.ç., s. 209-210

edilememektedir. Verimsizliğin birçok sebebi olmakla birlikte en önemlilerinden biri, üretim verimsizliği olarak ifade edilebilir. Personelin düşük verimi, yönetimin niteliksel düşüklüğü, yeniliklere yönelme eksikliği bunun sebepleri arasındadır. Türkiye’deki işletmeler ABD ve Avrupa’dakilere kıyasla 3-4 kat daha verimsiz çalışmaktadır.⁸⁷⁷

Mustafa Elmalı ise, tebliğ sahibinin mart ayından beri devam eden “Beynelmilel Ticaret Konferansı”nın gelecek “beynelmilel münasebetler” üzerinde ne gibi etkilerinin olacağı hususuna değinmesini istemektedir. Ayrıca Memduh Aytür’ün Türkiye’nin iktisadi geleceği hakkındaki görüşlerini fazlaca iyimser bulan Elmalı, Plan’ın iç ve dış etkenlerden dolayı oldukça olumlu devam edeceği konusunda kolay kolay neticeye varılacağı düşüncesindedir.⁸⁷⁸

Rıza Ormancı, tebliğ sahibine vergideki istikrarsızlığın sonuçları, dış ticaret ve sanayinin gelişmesi konularında bazı sorular sordu.⁸⁷⁹

Bir diğer katılımcı olan İbrahim Aksoy, tebliğde sunulan ödemeler dengesizliğinin Türk sanayisinin gelişmesi yönündeki olumsuz etkilerine değindi: Geri bir ülkede sanayinin kurulmasında, gelişmesinde iç talep birinci teşvik unsurudur. Fakat Ticaret bilançosu – ki ödemeler dengesizliği haliyle ticaret bilançosunun büyük etkisi altındadır- açık verdiğinde iç talebin sanayiye teşvik edecek olan büyük bir kısmı dış piyasaya yönelir. Böylece sanayinin teşvik edici gücü düşer. Bundan dolayı, ticaret bilançosunu dengeye getirecek yönde çalışmaları dikkate almak, tatbik etmek gerekir. Dış ilişkilerimizde sanayimizi köstekleyen ikinci unsur, ithal rejimindeki anlaşmalılar tatbikatıdır. Anlaşmalılar tatbikatına esas hakim olan unsur basit ir iki ihraç metnini ihraç etmek arzusu ve ihracatçılarımızın baskısı altında devam etmektedir. Bu itibarla sanayicinin sırtından ihraç mallarını himaye etmekte vaz geçmek gerekir. 1963-64 yılı uygulamaları gösterdi ki, ihraç ve ithalatımız sürüşlerle yürümektedir. Bu noktada üçüncü bir unsur daha ortaya çıkmaktadır. Sürüş imkanlarının Türk sanayisi için daima uluslararası piyasada hakim olması dışarıda bir kısım tasarruftun, dövizin sürekli kalmasını ve dışarda iş görmesini sağlamasıdır. Fuar rejimi, uygulamamızda dış ilişkiler bakımından büyük ölçekte bir Türk sermayesinin dış piyasada iş görebilme şansını iş görebilme imkanını artırmaktadır. Bu itibarla eğer sanayimizi kalkındırmak istiyorsak ihraç mallarımızı sürmek veya satabilmek baskısı altında bu anlaşmalılar tatbikatını tamamen serbest piyasaya doğru kaydırmalı ve fuar rejimini de sanayinin sırtından devam eden

⁸⁷⁷ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 211

⁸⁷⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 211-212

⁸⁷⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 212-213

bir takım yerli sermayenin dışarıda iş yapabilme şansını öldürmek pahasına da olsa, daha ölçülü olarak uygulamalıyız.⁸⁸⁰

Özdemir Yarar, aynı zamanda da Maliye Bakanlığı Müsteşarı olması dolayısıyla tebliğ sahibi Memduh Aytür'den bir temennide bulundu. Teknik seviyede ve üç ayda bir periyodik olarak sanayicilerin, maliye bakanlığının yetkili uzmanlarının toplanmasını talep etti. Eğer geniş bir uzmanlar kadrosu ile maliyecilerin çeşitli kademelerdeki yetkilileri, uzmanları vs. ile sanayicilerin bu konularla ilgili tanınmış isimleri üç ayda bir toplanabilirse, meselelere daha derinden temas edilecektir. Böylece bu meseleye esaslı bir hal çaresi bulma yoluna girilmiş olacaktır.⁸⁸¹

Fethi Çelikbaş, yabancı sermaye ile alakalı yatırımların kaçak bir dövizle yapıldığı iddia edilen yatırımlarda kategorik bir olumsuz tavır takınılması gerektiğini ileri sürdü. Zira, bu yatırım %100 ihracata yönelik ise veya bu yatırım her yıl transfer edilecek kâr payının asgari 4, 5, 6 katı döviz getirebilecek durumdaysa gerçekten kaçak dövizlerle yapılsa dahi Türkiye'nin ödemeler bilançosunu müspete doğru götürmek bakımından faydalıdır. Bu konuda geniş bir uygulamaya ihtiyaç vardır.⁸⁸²

Görüşmeler bölümünde söz alan bir başka katılımcı, dış açıklar gibi doğrudan vergiler yoluyla kapatılması yerine, Türkiye, bu açıklara kapatacak gelirleri temin edecek kaynaklara sahiptir. Ereğli taş kömürü gibi kaynaklar tek bir amaçla değil de sanayinin başka alanlarında da kullanılabilir. Türkiye'nin sanayisinin kalkınmasında gerekli olan maddeler ülkede mevcuttur. Bu kaynaklar doğru bir şekilde değerlendirilmelidir.⁸⁸³

Son olarak söz alan Memduh Aytür, Ayrıca Aytür, kısmen tebliği konusuyla da ilgili vergi sistemi ile ilgili değerlendirmelerinde ve bürokratik işleyişle ilgili görüşlerde de bulundu. Kurumsal bir işleyişe vurgu yaptı. Kendisine yöneltilen sorular, getirilen eleştiriler ve katkılar doğrultusunda tebliğinde yer verdiği bazı hususları tekrar ederken, söz alan katılımcıların görüşlerine katıldığını belirtirken, bir tek Çelikbaş'ın "kaçak dövizler" konusunda farklı düşündüğünü ifade etti.⁸⁸⁴

Görüşmelerin son bölümünde söz alan Aytür, öncelikle konuşmacı olarak Maliye Bakanlığı Müsteşarı olarak bulunmadığının altını çizdi. Böylece paylaştığı görüş ve düşüncelerin resmi bir yaklaşım gibi algılanmasının önüne geçmek istemiş olabilir.

⁸⁸⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 213

⁸⁸¹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 214-215

⁸⁸² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 214

⁸⁸³ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 214-215

⁸⁸⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 215-216

Fakat bürokrasinin güçlü olduğu bir ülkede ve/veya dönemde Maliye Bakanlığı Müsteşarının görüşlerinin, devleti “resmi” yaklaşımı gibi algılaması doğaldır. Bundan dolayı olacak ki, görüşmeler bölümünde söz alan katılımcıların yaklaşımında devleti/hükümetin görüşü şeklindeki algı belirgindir.

3.2.3. Mevzuat ve Sanayileşme

3.2.3.1 Vergi Sistemi’nin Sanayileşmeye Etkisi

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Öğretim Üyesi, İktisatçı-Hukukçu Prof.Dr.Orhan Dikmen Kongre’de yukarıda da belirtildiği üzere iki tebliğ sundu. Yazar, bu tebliğinde⁸⁸⁵ Türkiye’nin sınaî gelişme problemini vergileme açısından inceledi. Yazar, konu hakkında kesin hükümler vermek, kesin kurallar koymak amacında olmadığını, sorunları halletmekten çok bunları belirtmek ve serbest tartışmayı mümkün kılmasından ibaret olduğunu belirtti.

Tebliğ, giriş ve sonuç dışında üç kısımdan oluştu. Birinci kısımda, sanayileşme süreci hakkında, kısmen şahsi anlayışını yansıtan bazı temel kavram ve mekanizmalar hakkında kısa bilgiler verildi. Bu kısım, sonraki kısımlarda yer alan açıklamalar ve ileri sürülen görüşlerin mahiyetini daha iyi kavramak için yardımcı olacağı düşünülerek oluşturulmuştur. İkinci kısımda, Türkiye’de sanayinin teşviki ile vergi sistemi, tarihi bir perspektif içinde irdelendi. Tebliğin üçüncü kısmı ise, Türkiye’nin sanayileşme davası, vergileme politikası açısından değerlendirilip, vergi sistemi ve özellikle bazı ana vergilerde sanayileşmeyi zorlaştıran hükümler ve boşluklar üzerinde duruldu. Sanayileşme ve vergi sistemi arasındaki tam bir uygunluk sağlanması konusunda tespit edilen aksaklıklar, özellikle belli başlı vergi kanunlarında bu uygunluğun kurulmasına engel olan esas sebep tebliğin sonuç kısmında yer aldı.⁸⁸⁶

Sanayileşme Vetiresi

Sanayileşmenin, esas itibariyle karışık, muğlak bir süreç olduğunu belirten Dikmen’e göre, bu süreçte sermaye, işçi ve organizasyon faktörlerinin çok çeşitli tezahürleri ayrı ayrı rol oynar. Tebliğde bunlardan yalnızca sermaye faktörü üzerinde durulmuştur.⁸⁸⁷

Yazara göre, sanayileşme bu açıdan ele alındığında sırası ile sermaye oluşumu, sermayenin toplanması ve sermayenin tahsisi problemi olarak ele alınabilir. Sermayenin

⁸⁸⁵ Orhan Dikmen, “Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi”, Makina Mühendisleri Odası, 1964 Sanayi Kongresi, Ankara, 1966, ss. 79-91

⁸⁸⁶ O. Dikmen, a.g.ç., s. 79

⁸⁸⁷ O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi, s. 80

oluşumu, bir taraftan tasarruf diğer taraftan da yatırım ile ilgilidir. Geri kalmış ekonomilerde ihtiyarı şekilde tasarruf edilen tutarların tamamı veya büyük kısmı bir “iddihar”⁸⁸⁸ eğilimi dolayısıyla yatırım halini alamamaktadır. Bu tutarların bir kısmı, “sığınak değerler”e yönelmekte, yani başlıca altın ve diğer kıymetli maden ve taşlarla, kısmen de itibarlı yabancı paralara çevrilmektedir. Yatırıma yönelen tasarrufun bir kısmı da bizzat sahibinin mesken ihtiyacını karşılamak amacı dışında, bir nevi “sığınak” değer kabul edilebilecek gayrimenkul sektörünü tercih etmektedir. Böylece tasarruf edilen tutarların ancak küçük bir kısmı sanayi sektöründe yatırım haline gelebilmektedir. Benzer durum cebri tasarrufta da görülmektedir. Geri kalmış ekonomilere sahip ülkelerde, devlet giderlerinin büyük bir kısmının cari işlere yönelmesinden dolayı da vergi yolu ile devlete intikal eden munzam tutarların ancak sınırlı bir yüzdesi yatırıma ayrılabilir. Bunun da özellikle alt yapı ile ilgili veya diğer alanlardaki yatırımlardan dolayı, doğrudan doğruya sanayi yatırımı halini alabilen bölümü çoğunlukla oldukça cüz’i kalmaktadır.⁸⁸⁹

İkinci safha, sermayenin toplanmasıdır. Genel bir sermaye oluşumu sanayileşme için kâfi değildir. Modern sanayi büyük sermaye işidir. Bundan dolayı, yalnızca sermaye oluşumu değil, fakat belirli bir miktarda sermayenin de bir araya gelmesi lazımdır. Buna sermaye toplanması denilebilir. Bu toplanma başlıca iki şekilde olabilir: Sermaye birikimi bunlardan birincisidir. Birikim, sermayenin ya belirli kişilerin veya oto-finansman yoluyla şirketlerin elinde birikmesi şeklinde olabilir. Sermaye toplanmasının ikinci şekli, sermayenin bir araya getirilmesidir. Bu şekilde ise, belli kişi ve ortakların öz sermayeleri artmayıp, küçük sermayedarlar bir araya gelmektedir.⁸⁹⁰

Sermayenin sanayiye yönelmesi üçüncü safhayı oluşturur. Sermayenin oluşması ve toplanmasından sonra, bunun sanayiye aktarılması gerekmektedir. Bu yönelme keyfiyetten, başka bir deyişle tercihten ibarettir.⁸⁹¹

Dikmen, sanayileşmenin bir bakıma, bir tutum ve zihniyet meselesi olduğu görüşündedir. Ona göre rasyonalist ve dinamik bir ekonomik düşünce ile belirli seviyede bir görgü ve bilgiyi gerektirir. Ayrıca sanayileşme, yeter sayıda ve kalitede yönetici ve teknik eleman bulunmasına, büyük sermaye ve bütün bu unsurları bir araya getirip işletecek teşkilat kurulmasına bağlıdır. Kısaca, sanayi devamlı mücadele isteyen

⁸⁸⁸ İddihar: Gömüleme

⁸⁸⁹ O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi, s. 80-81

⁸⁹⁰ O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi, s. 81

⁸⁹¹ O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi, s. 81

rizikolu ve ziraî bünyeli memleketlerde henüz layıkıyla bilinmeyen bir alandır. Haliyle oluşan ve toplanan sermayenin diğer sektörler kaymasını önleyip sanayiye yönelmesini mümkün kılmak üzere, bu alanın çekici bir hale getirilmesi şarttır. Bu bakımdan, sanayi alanındaki yatırımlara, çeşitli hukuki ve mali imkanlar ve kolaylıklar gösterilmesi gereklidir. Bu amaçla, müracaat edilebilecek tedbirler arasında, makul bir gümrük himayesinden başka, para, kredi ve vergi politikaları ilk sırada gelir.⁸⁹²

Dikmen, çeşitli zamanlarda ve çeşitli ülkelerdeki sanayileşme süreçleri incelendiğinde istisnasız olarak sanayileşmenin ancak müsait şartların varlığı halinde mümkün olabildiği açıkça görüldüğünü belirtmektedir. Gümrük ve para konuları ile ilgili alınan önlemler buna örnek gösterilebilir. Ayrıca Orhan Dikmen'in tebliğinde "vergi politikası" tedbirleri üzerinde de duruldu. Tebliğde vergi politikası tedbirleri sadece sanayileşme hareketini teşvik bakımından ele alındı. Dolayısıyla esas itibarıyla özel sektör sanayi söz konusudur. Zorunlu tasarruf veya vergileme yolu ile sağlanan meblağların devlet tarafından kurulacak veya geliştirilecek sanayiye tahsis keyfiyeti konu dışındadır.⁸⁹³

Türkiye'de Sanayi Teşviki ve Vergi Sistemi

Türkiye'de sanayinin kurulması yeni olduğunu belirten Dikmen, Osmanlı döneminde sınaî üniteler, devlet elinde bulunan ve idarenin askeri ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulmuş birkaç işletmeden ibaret olduğunun altını çizmektedir. Kapitülasyonlar dolayısıyla bir himaye politikası gütmeye imkan yoktu. Yeterli bir sermaye oluşumu da mevcut değildi. Bu şartlar altında piyasa için üretim yapan bir sanayi de kurulamazdı. Bu durum İmparatorluk döneminin sonuna kadar devam etti. 1913 sonlarında bir Teşviki Sanayi Kanunu çıkarılmış, kapitülasyonlar da 1914'de yürürlükten kaldırıldı. 1916'da himayeci karakterde bir Gümrük Kanunu çıkarılmış ise de devam eden savaşlar içinde bunlardan hiçbir sonuç alınamadı.⁸⁹⁴ Dikmen, Cumhuriyet ile birlikte sanayileşme üzerinde durulmaya başlandı. Ancak bu dönemde de sanayileşme davası zaman içinde değişik süreçler arz etmiş bunun en uygun usulü tespit ve buna dayanan devamlı ve etkili bir uygulama oluşturulamadı. Orhan Dikmen Cumhuriyet dönemi sanayileşme sürecini beş dönem halinde incelemektedir.⁸⁹⁵

⁸⁹² O.Dikmen, *Türkiye'de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi*, s. 81-82

⁸⁹³ O.Dikmen, *Türkiye'de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi*, s. 82-83

⁸⁹⁴ O.Dikmen, *Türkiye'de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi*, s. 83

⁸⁹⁵ Dikmen, sanayileşme merkezli olarak iktisat tarihini, sanayiyle ilgili gelişmeleri baz alarak beş temel dönemde değerlendirmekteydi. Bunlar arasında, 1951-1962 devresi iktisadi gelişme ve sanayileşme, vergi politikasından çok, para ve kredi politikası tedbirlerinin etkisi altındaydı. Ardından Plan devresi

Sanayileşme ve Vergi Sistemi

Metnin üçüncü kısmı, “Sanayileşme ve Vergi Sistemi” başlığını taşımaktadır. Dikmen, bu kısımda Türk vergi sistemini ve vergileme ile sanayileşme arasındaki ilişkileri ele almıştır. Ona göre bu ilişki, sadece vasıtasız değil, aynı zamanda vasıtalı bir ilişkidir. Ayrıca vergilerin dışında, Maliye Bakanlığı ve mali yargıya ilişkin teşkilat ve işleme mevzuatı da bunların uygulanmasındaki zihniyet ve tutumlar da sanayileşme üzerinde etkilidir.⁸⁹⁶

Orhan Dikmen, Türk vergi sisteminin genel değerlendirmesinin ardından gelir ve kurumlar vergisini sanayileşme açısından önemine istinaden ayrıca değerlendirmektedir. Bu bağlamda gelir vergisinde çeşitli sakıncalar yaratan hükümler ve boşluklar vardır.⁸⁹⁷ Kurumlar vergisinde de sanayileşmeye engel olabilecek mahiyette çeşitli hükümler veya boşluklar bulunmaktadır.⁸⁹⁸ Bunların dışında kalan vergi kanunlarında da ekonomik gelişme ve ayrıca sanayileşmeyi engelleyici çeşitli hükümler vardır.⁸⁹⁹ Kısaca, devlet vergi mevzuatının, ekonomik gelişme ve özellikle sanayileşme hedefi perspektifi altında baştanbaşa taranmaya ihtiyacı vardır.⁹⁰⁰

Sonuç olarak Orhan Dikmen, Cumhuriyet’in başından beri sanayileşmenin “kuvvetli milli bir arzu” halinde hissedildiğini, fakat yapılan tüm çalışmaların yetersiz kaldığı görüşündedir. Ona göre, sanayileşmede yetersiz kalınmasının sebebi, perakende ve münferit halde başvurulmuş çarelerin, bir türlü bağlantılı hale getirilememiş ve sanayi davası bir bütün olarak sistemli bir şekilde ele alınamadı. Sanayileşmenin yalnızca ekonomik faktörler etkisi altında olmadığının altını çizen Orhan Dikmen’e göre ekonomik faktörlere hukuki, demografik, sosyal, mali vs. faktörlerin etkisini eklemek lazımdır. Fakat bunlar içinde “vergileme faktörü” çok önemli bir yer tutmaktadır.⁹⁰¹

gelmekteydi. Gerek BBYKP’nda gerekse de yıllık uygulamasında sanayileşme ile vergi politikası arasında dar anlamda bir ahenk veya bağlantı kurulmadığı eleştirisinde bulunmaktaydı. (O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi, s. 83-86).

⁸⁹⁶ O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi, s. 56-87

⁸⁹⁷ Gelir vergisindeki bazı sakıncalar için bkz.: O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi, s. 87-89.

⁸⁹⁸ Bunlardan bazıları için bkz.: O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi, s. 89.

⁸⁹⁹ Bunlar için bkz.: O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi, s. 90.

⁹⁰⁰ O.Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi, s. 90

⁹⁰¹ Orhan Dikmen, Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi, s. 90-91

Görüşmeler

Dördüncü tebliğde, tebliğ sahibi Orhan Dikmen'in dışında dokuz katılımcı söz aldı: İsmet Ben Ayyat, Sabahattin Teoman, Özdemir Yazar, Kâmil Tolon, Şaban Kahraman, Rıza Ormancı, Mustafa Aysan, Alpaslan Timur, Celâl Demirgüleş.

Tebliğin görüşülmesinde ilk sözü alan ve iki konuya değinen İsmet Ben Ayyat, birinci değinisinin “detay” (ayrıntı) işi, diğerinin ise “genel mahiyette” olduğunu belirtmektedir. Birinci, kimya sektörünün başlıca hammaddesi olarak belirttiği taş kömürüdür. Taş kömürünün yakıt olarak kullanılmasının yanlış olduğunu iddia etmektedir. Bunun yerine elektrik kullanılması teşvik edilmelidir. Şöyle ki, teknolojik buhar üretimi için kullanılan elektrik miktarlarının vergiden muaf tutulması konusunda bir mevzuat oluşturulmalıdır. Böylece gereksiz yere kömürün yakıt olarak israf edilmesi önlenmiş olunur ve başka şekilde değerlendirilebilir. Ben Ayyat'ın ikinci değinisi kalkınma-para ilişkisidir: Türkiye, “kalkınma davasını” başarmak zorundadır. Kalkınmak için her şeyden önce lazım olan, paradır. Bu da özel sektörde daha fazla para toplamak ile olur. Kalkınma hızı para ile hızlandırılabilir. Devletin özel sektörde daha fazla para tasarrufu yapabilecek şartları hazırlaması gerekir. Devlet ihtiyaçları için ziraat sektörünü verilemelidir. “*Ciddi ve gerçek bir şekilde*” ziraat sektörü vergiye tabi tutulmalıdır.⁹⁰²

Sabahattin Teoman da iki hususa değindi: Gümrük giriş tarifesindeki değişiklik ve istihsal vergisi. Yeni gümrük tarifesini sınaî himaye açısından vergiler alanında gerçekleştirilmiş başlıca operasyonlar biri olarak değerlendiren yazar, yeni durumun sağladığı avantajlara yer verdi. Ayrıca bu konunun tebliğde olmamasını eleştirdi. İkinci olarak ıslahat vergisini değerlendirmek ve bu verginin bugünkü şeklinin gerçek bir muamele vergisi uygulanacak bir tarihe kadar bazı düzeltmelerle devam ettirilmesini zorunlu görmektedir.⁹⁰³

Yatırım indirimi konusunda görüşlerini belirten Özdemir Yazar, devletin aldığı dolaylı vergiler dolayısıyla yatırım indirimden kaybetmiş gözüktüğü alanlardan da veri alabildiğini/aldığını örneklerle açıkladı. Yazar'a göre yatırım indirimi %100 dahi olsa hazine bundan zarar etmeyecektir. Bu tip teşvikler hazine bakımından bir kayıp değil, bir kazançtır. Yatırımcı açısından meselenin asıl önemli noktasını oluşturan yatırım ve

⁹⁰² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 92-93

⁹⁰³ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 93-94. Daha sonra tekrar söz alan Teoman, cevap mahiyetinde görüşlerini kısaca paylaştı (MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 101).

Üretim oranına dikkat çekmektedir. Bu nokta yatırımcı için belirleyicidir. Kısaca maliye, dar görüşlerden kurtulmalı, iyi hesaplara, iyi mesnetlere dayanmalıdır.⁹⁰⁴

Orhan Dikmen'in tebliğinde vergi mevzuatının sanayileşmeyi nasıl ksteklediğini bilimsel bir şekilde ortaya koyduğunu belirten Kâmil Tolon, bütün detayların söylenmesinin mümkün olmadığından bazı hususların atlandığını ileri sürdü. Tolon, konuşmasında atlandığını düşündüğü bazı uygulamalar değindi. Ona göre, vergi mevzuatı sanayileşmeyi baltalamaktadır. Kalkınma isteyen bir ülkenin öncelikle yatırımcıları caydıran, üretim süresinde ve sonrasında alınan bazı vergilerin hali gereklidir.⁹⁰⁵ Tolan, tebliğı sahibinin değindiğı bir baēka konu olan bina vergisi konusunda da görüşlerini ifade etmektedir. Bina vergisinde adaletsizlik vardır. Bina vergisi uygulaması da sorunludur. Kâmil Tolan'a göre, bütün yk özel teēebbsn sırtındadır. Vergi oranları düşürülmelidir. Böylece mükellefin vergi ödemesi kolaylaşır ve devlet hazinesi de daha çok vergi geliri elde eder.⁹⁰⁶

ēaban Karaman da iki konu hakkındaki görüşlerini paylaēmaktadır: Birincisi, yeni bir gümrük mevzuatının hazırlanmasıdır.⁹⁰⁷ Kahraman'ın değindiğı ikinci konu nakliye araçlarıdır: Bugünkü Türkiye'ye ihtiyaçtan çok fazla yeni araç gelmekte, eski araçlar kēe-bucak her yeri doldurmaktadır. Bu yanlış bir yaklaēımdır. Gerekli olmayan yeni araçlar alınmamalıdır. Böylece paranın bu gibi iēlere değil daha yararlı bir şekilde kullanılacaktır. Ayrıca eski araçların rekabet edememesi yüzünden araçların parçalanması ve hurda değeriyle elden çıkmayacaktır.⁹⁰⁸

Rıza Ormancı, tebliğ sahibine iki soru sordu ve teknik konularla ilgili görüşlerini paylaētı. Ayrıca sanayi ve vergilendirme konusunda bazı eleētiriler getirdi.⁹⁰⁹ Ayrıca Ormancı, tebliğde vergilemede istikrar konusuna değiniilmesi gerektiğini ileri sürdü. Ona göre, istikrar yüksek vergilerden daha çok önem arz etmektedir. Ayrıca Ormancı, tebliğlerin sanayi ve vergilendirme konusunda bilgi eksikliğini gösterdiğini görüşünde eder. Kongreye Maliye Bakanlığı'nın yetkililerinin katılmamasını eleētirdi. Buradan hareketle Türkiye'ye yayılmış bir sorunu ifade etti: *“Yetkilinin bilgisi yok, bilginin yetkisi yok.”*⁹¹⁰

⁹⁰⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 94

⁹⁰⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 95

⁹⁰⁶ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 95-96

⁹⁰⁷ Hazırlanmasını önerdiğini mevzuatla ilgili bkz.: MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 96-97.

⁹⁰⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 97-98

⁹⁰⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 98-99

⁹¹⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 98

Mustafa Aysan, tebliğde yatırım indiriminden söz edilmesine rağmen, bu konudaki tedbirlere yer verilmediğini, bu konuda tebliğ sahibinden bilgi istemektedir. Aysan’a göre yatırım indiriminden formalitelerden dolayı fiilen istifade edilmesi zordur. Aysan, yapılmakta olan Kongre’yle ilgili bazı değerlendirmeler ve öneriler sundu.⁹¹¹

Görüşmeler bölümünde söz alan bir diğer katılımcı Alpaslan Timur; revalüasyon müessesesi, disponibilite meselesi ve yatırım indirimi konularındaki görüşlerini paylaştı. Ona göre Vergi Usul Kanunu’nda revalüasyon temelli bazı değişiklikler yapılmalıdır. Çünkü mevzuattaki aksaklıklar bu müessesenin bütün faydasını sıfırlamakta hatta ters istikamette sanayicilere büyük külfetler yüklemektedir. Bugünkü uygulaması kesinlikle bir ihtiyaca cevap vermemektedir.⁹¹² Timur, vergi tahsilinde disponibilite meselesinin hiçbir şekilde dikkate alınmadığını belirtmekte, bu hususun dikkate alınmadan vergi talep edilmesi eleştirmektedir. Ona göre, “*borcun tevcihi için disponibilitenin nazara alınarak bir tedbir bulunması*” yerinde olacaktır. Timur, yatırım indirimi konusundaki görüşlerini ise Orhan Dikmen’e cevap mahiyetinde açıkladı. Alpaslan Timur’a göre, oto finansman yalnızca yatırım indiriminden ibaret değildir. Zira yatırım indirimi son zamanlarda kanunumuza girdi. Ondan önce de bazı hükümler vardır. Bundan dolayı kanunların oto finansman konusundaki hükümleri yeterlidir. Bu bağlamda yatırım indirimi de oran itibarıyla fazla faydalanılması uygulamada imkansız gibi görünmektedir.⁹¹³

Celâl Demirgüleş’e göre bazı ülkelerde olduğu gibi, sanayicilere düşük oranlar üzerinden vergi alınması yönünde hareket edilmediği ve bazı istisnai muafiyetlere meydan verilmediği için sınai yatırımlar mümkün olamamaktadır. Ödenen vergilerin büyüklüğü yüzünden sınai yatırım ve teşebbüslere girişilememekte böylece de ülke ekonomisi için büyük vergiler ödeyen kurumlar gelişmemektedir. Demirgüleş, “*teşebbüste bulunarak sınai müesseselerin daha az nispetler üzerinden vergi alınmasını, geçim indirimi nispetlerinin ve bizler için büyük bir yük olan tasarruf bonoları mevzuunun kaldırılmasının teminini*”ni talep etmektedir.⁹¹⁴

Son olarak bu bölümünde söz alan Orhan Dikmen, görüş ve düşüncelerini dile getiren konuşmacıların sorularını yanıtladı, itiraz ve görüşlerini değerlendirdi. Buna göre

⁹¹¹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 99

⁹¹² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 99-100

⁹¹³ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 100-101

⁹¹⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 101

Dikmen'in değerlendirmesinde ve yanıtlarında şu görüşler ve düşünceler yer almaktadır:

- Vergilemede istikrar olmalıdır. Vergide hesap yapamama durumu engellenmelidir.
- Revalüasyon konusunda değişikliklere ihtiyaç vardır.
- Disponibilite idareye verilecek yetki çerçevesinde mütalaa edilmelidir. Bu konuda idareye genel bir yetki verilmelidir. İdare bu yetkiyi geniş bir şekilde kullanmalıdır.
- Enerji kaynakları üzerinden alınan vergiler ağırdır.
- Gümrük vergisinin aksayan yönleri olmakla birlikte tamamen “ayarsız” değildir.
- Muamele Vergisi, tüketime yakın safhalara doğru götürülmelidir.
- Yatırım indirimi konusunda bugün yapılacak en doğru iş, optimum bir nokta bulmaktır. Çünkü devlet uzun vadede kârı olsa bile kısa vadede de gelir elde etmek zorundadır.
- Bina vergilerinde adaletsizlik vardır.
- Yeni makinelere bir oran dairesinde daha fazla vergi yükü konulmalıdır.
- Sınai müesseselere yılsonu stokları hakkında indirim ve istisna tanınmalıdır.⁹¹⁵

Hem iktisatçı hem de hukukçu olan Prof.Dr.Orhan Dikmen'in bu tebliğinin temelinde yatan olgu, sanayileşmede hukuki ve mali imkanların önemidir. Meseleyi de bu minvalde ele almıştır. Diğer bir deyişle sanayileşme yalnızca iktisadi faktörlerin etkisiyle gelişmez. Buna başka unsurlar da eklenmelidir. Bu noktada metinde Dikmen'in hukukçu yanı daha baskındır. Tebliğ üzerinde söz alan katılımcılar da ağırlıklı olarak mevzuat üzerinde durmuşlardır.

3.2.3.2. Özel Sektörün Gözünden Mevzuat ve Sanayi

Koç Grubu Genel Koordinatörü Hulki Alisbah, teblięi⁹¹⁶ konusunu “önsöz” ve “netice” dışında on iki alt başlıkta ele aldı:

1. Sanayi ve Beş Yıllık Plan
2. Sanayi ve Sermaye
3. Sanayi ve Kredi
4. Sanayi ve Dış Ticaret Rejimi

⁹¹⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 101-104

⁹¹⁶ Hulki Alisbah, “Vergiler Dışında Resmi Mevzuat ve Sanayiiimiz”, Makina Mühendisleri Odası, 1964 Sanayi Kongresi, Ankara, 1966, ss. 105-123

5. Sanayi ve Montaj Talimatnamesi
6. Sanayi ve Standardizasyon
7. Sanayi ve İmar Mevzuatı, Sanayi Sahaları
8. Sanayi ve İş Mevzuatı
9. Sanayi ve Eleman Yetiştirme
10. Sanayi ve Enerji
11. Sanayi ve Kamulaştırma
12. Sanayi ve Diğer Resmi Münasebetler

Bu alt başlıklar altında yer verdiği bazı görüş, tespit ve önerileri şunlardır:

- BBYKP’nda imalat sanayiye doğrudan ilgilendiren bazı eksik tahminler ve hesaplar bulunmaktadır.
- Sanayide emek önemlidir. Emek, sanayinin yürütücülerinden biridir. Fakat sanayinin yaratıcısı sermayedir ve gün geçtikçe sermayenin önem ve mevkii artmaktadır. Sanayiye esaslı temellere dayandırmak, yeterli bir sermayeyle mümkündür. Türkiye’de emin ve istikrarlı bir sermaye piyasası yaratılmalıdır. Yabancı sermayenin önü açılmalıdır. Otofinsman konusunda engel oluşturan hükümler yeniden gözden geçirilmelidir.
- Türkiye’deki kredi imkanları sanayinin gerçek ihtiyaç ve icaplarına yetmemektedir. Ayrıca sağlanabilen kredilerde de faiz oranları yüksektir.
- Sanayicinin dış ticaret konusu ile bağı beklentilerinden ötürü her yönden önemlidir.
- Ortak Pazar’a hazırlık devresinde dış ticaret rejiminin önemi artmaktadır. Türk sanayisinin hedeflenen noktaya hazırlanması ancak dış ticaret rejiminin koruyucu tedbirleri ile mümkündür.
- Devamlı himaye ile yaşayabilen bir sanayi mümkün değildir. Fakat sanayinin ayağa kalkması için belli bir dönem himaye gereklidir.
- İthal rejiminin dayandığı teminatlar sanayide gevşetilmelidir.
- Sanayicinin fiktif antrepo ve ihraç imkanını sağlayanlara geçici ithal rejimlerinde azami kolaylık gösterilmeli, ağır maddi teminat şartları sanayicinin kurulu durumu dikkate alınarak hafifletilmeli ve hammadde veya işletme malzemesi fiktif antrepodan fabrikasyona intikalinde değil, fabrikasyondan sonra gümrüklenmelidir.

- İhracatta iadesi kabul edilen vergiler ve masraf unsurları, bir cari hesap gibi ihracatla birlikte ödenmeli ve uzun tahakkuk formaliteleri ile ihracatı yapan sanayiciye munzam bir mali külfet tahmiline vesile olmamalıdır.
- İhraç edilen malların içerdiği hammaddenin kotalardaki kontenjanlar veya dağıtımındaki hisseler üzerinde serbestçe ithali de aynı derecede önemlidir.
- Yatırım kotaları yetersizdir.
- Konsorsiyum kredilerinden sağlanan imkanlarda kamu sektörünün asıl alanı dışındaki alanlarda özel sektöre öncelik tanınmalıdır.
- Yatırımda firmaları temin edeceği dış krediler kolaylaştırılmalıdır.
- 14 Nisan Tarihli Montaj Talimatnamesinde bazı sakıncalı hususlar vardır.
- Sanayinin standardizasyonu, milli sanayinin halk nezdinde itibarını sağlayacak, gayrimeşru rekabeti önleyecek bir destektir. Standardizasyonun tatbikatı, son kanun ve teşkilattan sonra tarafsız ve bilimsel bir teşkilat hüviyeti ile çalışmaktadır. Standardizasyon kararlarının başarısı, uygulamasını sağlamakla ve kontrol etmekle mümkündür.
- Şehir planlarında sanayicinin ihtiyaç ve gerekleri öncelikle dikkate alınmalıdır. Zira sanayi o şehrin, o bölgenin ekonomik kalkınmasının temelidir. İmar planının tahakkukuna hizmet edecek en büyük unsurdur. Planlar da sanayi açısından rantabl hazırlanmalıdır.
- Sanayi ve sanayicinin iş mevzuatından kaynaklanan bazı sorunları vardır: Sigorta primleri yüksektir. Kıdem tazminatı işvereni tehdit eden bir konu olmaktan çıkarılmalıdır. Hastalık sigortasının uygulaması işveren açısından külfet doğurmaktadır. Ek ücret ödemeleri her dönem aynı olmamaktadır. Bu da işçilerde bir baskıya dönüşen bir beklenti oluşturmaktadır.
- Sendikalar ve grev kanunları uygulamada işçi ve işveren ilişkilerini bozmaktadır.
- İşverenin işçi üzerindeki denetim hakkını derece derece kullanan unsurların sendika içine alınması işverenin emniyetini zedelemektedir.
- Teknik eleman yetiştirme işini yalnızca devlet ve milli eğitimden beklememek lazımdır. Ticaret ve sanayi odaları da kendi bölgelerinde mesleki öğretim ve kurslarla eğitime katkı sağlamalıdır.
- Enerji temini konusunda kendi santrallerini kuran sanayi kurumları tazyik edilmemelidir.
- Sanayi kurumların toplandığı iktisadi bölgelerdeki enerji yetersizliği bir an önce giderilmelidir.

- Sanayinin az sayıda fakat yüksek tüketici olduğu yerlerde belediyeler sanayi tüketiminde yüksek tarifeler uygulamamalıdır. Belediyeler bu konuda serbest bırakılmamalı, belirli ölçüde fazla tüketen sanayi doğrudan enerji müessesesi ile muhatap olmalıdır.
- Ulaştırma kolaylıkları bir bölgenin sanayileşmesinde her şeyden üstündür. Bu bakımdan geri kalmış bölgelerin sanayileşmesinde bu husus ihmal edilemeyecek bir önem taşır.
- Demiryolu ve denizyolları dahil resmi ulaştırma tarifelerinde bir revizyon gereklidir.
- Sanayinin telsiz ve telefon ihtiyaçlarına da ilgisiz kalınmamalıdır.
- Devletin arttırma, eksiltme ve ihale mevzuatı bizzat devleti kaliteli mal almak veya inşaat yaptırmaktan geri bırakmaktadır.
- Su sorunun giderilmesinde başvuru alan yer altı kaynaklarının kullanımı sanayinin zorunlu ihtiyaçları temel alınarak kontrole edilmelidir.⁹¹⁷

Sonuç olarak, sanayicinin başarısı memleketin başarısıdır. Alisbah'a göre sanayici yalnızca kendisinin değil, çalıştırdıkları ve ailelerinin de sorumluluğunu yüklenmektedir. Sanayiciye sağlanacak kolaylık, topluma yapılan kolaylıktır.⁹¹⁸

Görüşmeler

Beşinci tebliğin görüşülmesinde Hulki Alisbah dışında sekiz katılımcı söz alıp görüş ve düşüncelerini paylaştı. Bunlar; Fasih İnal, Kâmil Tolon, Özdemir Yazar, Fuat Yücesoy, Hasan Atasü, Şaban Karaman, Tahsin Yıldırım, İbrahim Üzümen.

İlk sözü alan Fasih İnal, yatırım indirimi konusundaki tespit ve düşüncelerini açıkladı. Buna göre, Kalkınma Planı içinde yer alan yatırım indiriminden geride kalan süre zarfında pek fazla sonuç alınamadı. Yatırım indirimi konusunda 1961'de kurulan Vergi Reform Komisyonu'nun çalışmalarına da yer veren İnal'a göre yatırım indirimi tutmadığı gibi, kalkınmaya bir faydası da olmadı.⁹¹⁹ İnal'ın değindiği bir diğer konu, kredi konusudur. Resmi Gazete'de yayınlanan Türk Parasını Koruma Hakkındaki 17 Sayılı Karara ek kararı değerlendiren İnal, bu kararnameyi eleştirmektedir. Kalkınma

⁹¹⁷ H.Alisbah, a.g.ç., s. 106-123

⁹¹⁸ H.Alisbah, a.g.ç., s. 123

⁹¹⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 124-126

Planı'nda yer alan ve yatırım teşvikleri için alınacak, mali tedbirlerin yanında çeşitli tedbirlerle ilgili olarak 1963 sonu itibariyle hiçbir başarı sağlanamadı.⁹²⁰

İkinci olarak, ülkenin ölüm-kalım mevzuu olarak kabul ettiği, montaj sanayi ile ilgili görüşlerini paylaşan Kâmil Tolon Türkiye'de montaj sanayinin yanlış anlaşıldığını ve uygulandığını ileri süren Tolon, üstelik bu konunun istismar edildiğini belirtmektedir. Yabancı mamullere olan ilgiyi yanlış bulan Tolon, yerli malına olan güvenin artmasını ve yerli malın sahiplenilmesini beklemektedir.⁹²¹

Bir diğer katılımcı olan Özdemir Yazar'ın iki önerisi vardır: Birinci olarak; gerek meclis içinde gerek hükümet içerisinde ve gerekse de Odalarımızda problemler ayıklanmalı ve mutlak bir zorunluluk olmayanları kaldırılmalıdır. Böylece ciddi bir hafifleme ve rahatlama olacaktır. İkincisi; idarenin vatandaşı ve sanayiciyi kontrol etmesine mukabil olarak vatandaş da idareyi kontrol edebilmelidir. Bunun yolu normal mahkemelerin içinde idari davalara bakan şubelerin açılması ve Danıştay'ın da ancak bunların temyizi durumuna sokulmasıdır.⁹²²

Fuat Yücesoy ise kota, yatırım kotaları ve montaj sanayi konularına değindi. Kotalar ve yatırım kotaları konusuna değinen Yücesoy, kendisinin de hazırlanmasında yer aldığı Montaj Sanayi Talimatnamesi hazırlık süreci ve amaçları hakkında bilgiler verdi.⁹²³

Sanayide eleman meselesi konusunda görüşlerini aktaran Hasan Atasü'ya göre sanayinin en önemli problemlerinden biri, eleman problemidir. Eleman yetiştirmekte eğitim kurumları yetersizdir. Üstelik bütçeden ayrılan paylar ise sanayinin ihtiyacı olan elemanları değil, kendi bildikleri, kendi anladıkları, kendi düşündükleri anlamda realiteden tamamen uzak bir takım amaçlara yöneltildi. Bunlar da ülkedeki imalat kalitesini olumsuz etkilemektedir.⁹²⁴

Bir diğer katılımcı Şaban Karaman'a göre, tebliğde sanayinin gelişmesi için gerekli mevzuatların önemleri ve özel tarafları hakkında bilgiler verilmeliydi. Ayrıca tebliğde yer verilen standardizasyon ve kalite kontrolü gibi konuların önemi çok büyük olmakla birlikte nasıl bir mevzuatla kurulmaları gerektiği bilinmemektedir. Yerli sanayimize her

⁹²⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 126-127

⁹²¹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 128-129

⁹²² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 129-130

⁹²³ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 130-132

⁹²⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 132-133

gün çelme takan bir montaj sanayinin yanında ufukta bir Ortak Pazar vardır. Her ikisi karşısında da sanayimizin bir an önce teşkilatlanması gereklidir.⁹²⁵

Tahsin Yıldırım, sanayiye eleman yetiştirmeyi üçe ayırmaktadır: Teknik eleman, yüksek yönetici kademelerine eleman ve araştırmacı yetiştirme. Buna iş adamı yetiştirmeyi de dördüncü bir nokta olarak eklemektedir. Standartlar üzerinde ciddi eksikler vardır. Bu konuda özel sektörün mesleki teşekkülleri, Sanayi Bakanlığı, Sanayi Odaları Birliği ve yeni kurulmuş olan Türk Standartları Enstitüsü gibi kurumlar üzerine düşenleri yapmalıdırlar. Ayrıca Çalışma Bakanlığı da “işçi Bakanlığı” gibi çalışmaktan vazgeçmelidir. Son olarak değindiği konu, enerjidir. Ona göre de, Enerji sorunu çözülmedikçe sanayi gelişemez.⁹²⁶

İbrahim Üzümen ise tebliğde yer alan konulardan kredi, sanayide standardizasyon, işçi-işveren ilişkileri, enerji ve eleman meselesi konularında görüşlerini paylaştı.⁹²⁷

Son olarak, müzakere bölümünde söz alanlarla görüş farklılığı olmadığını belirten Hulki Alisbah, aynı zamanda kendi çalıştığı kurum olan Koç Topluluğunun eğitim konusundaki çalışmalarından kısaca bahsetti.⁹²⁸

Alisbah’ın metninde sermayenin önemi, finansal imkanlar ve finansal sorunlar, mevzuattan kaynaklanan engeller, devlet himayesinin gerekliliği, altyapı ve enerji gibi konular öne çıkmaktadır. Aynı şekilde tebliğin görüşülmesi sırasında söz alan katılımcılar da genel olarak Alisbah’la benzer konulara temas etme, benzer eleştiriler ve değerlendirmelerle konuyu ele aldıklarını söylemek mümkündür.

3.2.3.3. Gelişmenin Yapısal Temeli: Mevzuat

Sanayi Eski Bakanı ve Burdur Milletvekili Prof.Dr. Fethi Çelikbaş’a⁹²⁹ göre, sınaî gelişmeyi sağlayacak yeni bir kamu hizmeti düzenlemesine ihtiyaç vardır. Bu

⁹²⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 133-134

⁹²⁶ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 134

⁹²⁷ Bu görüşlerden öne çıkanları şunlardır:

- Türkiye Sınai Kalkınma Bankası krediler konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu Banka kendinden beklenen fonksiyonu ifa edememektedir.
- Sanayide standardizasyon konusu yalnızca kağıt üzerinde kaldı. Kontrol yoktur. Standartları kontrol mercii olalı ve müeyyideye bağlanmalıdır.
- Çalışma Bakanlığı’nın bir nevi işçi bakanlığı gibi çalışması doğru değildir ve bu takdirde bir de İşveren Bakanlığı kurulmalıdır.
- Enerji yetersizliğinin önemli ortadadır. Bu konu devletçe önemle ele alınmalıdır.
- Sınai işletmelerin bazında, teknik bilgilerle donanmış mühendisler yerine sevki idareci olarak işletmenin geniş ve çeşitli bilgileri konusunda uzmanlığı olan işletmecilerin bulunması gerekir (MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 134-136).

⁹²⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 136

sağlandığında, sınai gelişmenin diğer problemleri birbirine en iyi şekilde bağlanacak, yapışacak ve sınai gelişmemiz ahenk içinde organik olarak hızla yükselme imkan ve fırsatına kavuşacaktır.⁹³⁰

Çelikbaş'a göre Türkiye'de Ekonomik gelişme içinde sanayiinin ilerlemesi kaçınılmazdır. Bu jeo-stratejik bir olaydır. Türkiye'nin coğrafyasının, jeo-politik durumunun ve sosyolojisinin zorladığı bir olaydır. Üstelik belirli bir aşamadan sonra ziraatin gelişmesi de sanayinin ilerlemiş olması ile sıkı ilişkilidir. Nüfus ve artan oranı yeni iş alanlarının açılmasını zorunlu kılmaktadır. Bunun doğal sonucu ise sanayileşmedir.⁹³¹

Yazar Kalkınma Planı'nda hedeflenen büyüme oranının gerçekleşmesi büyük ölçüde sanayileşmeye bağlı olduğunu ileri sürmektedir. Haliyle sanayileşmeyi daha etkili ve hızlı hale getirmek suretiyle başarılı olacak bir kamu hizmetinin kendine has zihniyet ve anlayışı ile kurumsallaşmasına ihtiyaç ve zorunluluk vardır. Sanayi hayatımız gün itibarıyla henüz böyle bir hizmet anlayışı fikrinden uzaktır. Bunda tarihi sebepler de etkilidir. Sanayi alanına ilişkin meseleler kişisel gayretler, geçici önlemlerle yürütülmeye çalışılmaktadır. Sanayi kamu hizmetinin yürütülmesinde idari sorunlar bulunmaktadır. Sanayi hayatı, kendisini kuşatan iktisadi, mali, sosyal ve dış ticaret olaylarına tabi olarak gelişir. Bunun etkisi, sanayi hizmetlerinin yürütülmesinde her zaman görünür.⁹³²

Fethi Çelikbaş, yeni bir kamu hizmeti anlayışına ihtiyacı olduğu görüşündedir.⁹³³

Tebliğ sahibine göre Türkiye gibi, iktisadi gelişme süreci içinde bulunan bir ülkede hedefe hızla ulaşmak için işlerin yönetilmesinde hızlı, etkili ve birbirinin boşluğunu tamamlayan önlemlerin ardı ardına devamlı uygulanmasına ihtiyaç vardır. Bunların yanında sınai gelişme yalnızca idari bünyenin hizmet düzenlemesiyle gerçekleşemez. Sınai gelişme probleminin bir kısmı, bizzat ilgili sanayicilerin kendi bünyelerinde kanun yoluyla olduğundan çok daha fazla, gönüllü olarak da yapılanmasını şart koşar.⁹³⁴ Fethi Çelikbaş, sanayileşme probleminde her şeyin yalnızca kamu üzerinden çözülemeyeceğini, aynı zamanda özel sektörün de bu doğrultuda gayret etmesi, katkı

⁹²⁹ Fethi Çelikbaş, "Sınai Gelişmeyi Sağlayacak Yeni Bir Âmme Hizmeti Düzenlenmesi Zorunluğu", Makina Mühendisleri Odası, 1964 Sanayi Kongresi, Ankara, 1966, ss. 217-220

⁹³⁰ F. Çelikbaş, a.g.ç., s. 217

⁹³¹ F.Çelikbaş, a.g.ç., s. 218

⁹³² F.Çelikbaş, a.g.ç., s. 218

⁹³³ Bu ihtiyacı bağladığı gerekçeler için bkz.: F.Çelikbaş, a.g.ç., s. 219.

⁹³⁴ F.Çelikbaş, a.g.ç., s. 219

sunması gerektiğini ileri sürdü. Zira ona göre sanayileşmede başarı, kamunun atacağı adımlarla tek başına halledilemez. Bunun yanında özel sektörün de gerek bilinçlenmekte gerekse de teknik bir takım adımlarda bu çözüme katkı sağlaması önemlidir.

Görüşmeler

En geniş şekilde müzakere edilen tebliğ, dokuzuncu tebliğdir. Fethi Çelikbaş'ın dışında tebliğ üzerinde şu katılımcılar söz aldı: Orhan Işık, İbrahim Kutlutan, İ.Hakkı Öz, Selahattin Beler, Şaban Karaman, İsmet Ben Ayyat, Mustafa Elmalı, Rıza Ormancı, Kâmuran Baydur, Fuat Yücesoy.

Orhan Işık'a göre, Türkiye'nin asıl meselesi, yeni yeni kurumlar, işletmeler kurmak değildir. Türkiye'nin asıl meselesi, kamu düzeninde sanayi için yeni bir anlayış, yeni bir zihniyet getirebilmektir. Mevcut kamu kurumlarına bu zihniyetin gelmesi, girmesi sanayinin hakikaten kalkınmamız için mutlak ve zorunlu bir şekilde ihmal edilemez bir unsur olduğunun bütün çalışanlarca, bütün elemanlarca bilinmesi çok daha önemlidir.⁹³⁵

Müzakere kısmında söz alan İbrahim Kutlutan, genel olarak sanayileşme ve sanayileşmeye bakışla ilgili görüşlerini belirtip ve sanayileşmenin nasıl ele alınıp uygulanacağı ile ilgili düşüncelerini sistematik bir şekilde açıkladı. Kutlutan, sanayileşmenin daima ikinci plana itildiği görüşündedir. Uzun zamandır Türkiye'nin bir ziraat ülkesi olduğu telkini yapılmıştır. Bundan dolayı sanayileşme hiçbir zaman ciddi ve zorunlu bir ihtiyaç olarak kabulü üzerinden ele alınmadı. Oysa ziraati dahi ilerletecek olan sanayidir. Sanayinin bu ihmali çekilen sıkıntıların sebebidir. Sanayileşmeden mahrumiyet, milli felaketlere dahi yol açabilir. Sanayileşme uygarlığın dayandığı temel faktörlerden biridir.⁹³⁶

Kutlutan'a göre, sanayileşme konusunda ferdi ve kamuyu birbirinden ayrı tutmaya imkan yoktur. Tersine bu işte taraflardan biri ihmale uğrarsa, bundan diğer taraf da aynı şekilde etkilenecektir. Bundan dolayı sanayileşme ve onu geliştirmede girişim, fertlerden gelmiş olsa bile onun kuruluş, işleyiş ve devamlılığında kamu menfaatleri yakın bir ilgi izleyip gözetiminde bulundurmakta büyük bir fayda ve zorunluluk vardır. Kısaca ifade etmek gerekirse, ülkede verimli bir sanayi kurmakta özel teşebbüsle kamu sektörü baştan sona kadar birbirini tutmalı ve tamamlamalıdır. Kutlutan, sanayileşmeyi

⁹³⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 221

⁹³⁶ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 222

kuruluş, işletme ve sürüm safhaları olarak üç kısımda ele alıp, bunların girişimci ve sahiplerle kamunun hizmet paylarını, rollerini ayrı ayrı belirtmektedir. Bu hizmetleri gerçekleştirmek için de bir teşkilat kurulmalıdır: Teknik Araştırma ve İşbirliği Enstitüsü.⁹³⁷

Yeni kurum üstüne kurum kurma konusunu ele alan İ.Hakkı Öz'e göre ülkedeki bütün kapasitelerden tam olarak istifade edilmemektedir. Elimizdeki kapasiteden tam olarak yararlanılmalıdır. Milli gelirin arttırılmasında bu eksik kullanılmalı ondan sonra yenileri düşünülmelidir.⁹³⁸

Selahattin Beler ise, sanayi hayatımızın henüz sanayi hizmetinden mahrum olduğu şeklindeki düşüncelere itiraz etmektedir. Ona göre sanayi konusu 1923'den beri hükümet başkanlarınca ele alınmış bir konudur. Ayrıca 1957'de Sanayi Bakanlığı kurularak bu konu, görevlerini belirterek Bakanlığa bırakıldı.⁹³⁹ Sanayide kimin ne yapacağı, neyin nerede yapıldığına dair çalışmaların olmadığı şeklindeki görüşe değinen Beler, bunun Sanayi Bakanlığı'na verilen bir görev olduğu belirtmektedir. 1960'dan sonra Sanayi Dairesinde bu konunun tespit ve takibi için bir büro kurulmak istenmesine rağmen, sonradan bundan vazgeçildi. Beler, Sanayi Bakanlığı'nda nasıl bir teşkilat kurulması gerektiği konusunda bir proje teklif etmektedir. Bu projedeki teşkilat, sanayi alanında ve Sanayi Bakanlığı bünyesinde devletin kanunu teknik otoritesini temsil edebilecek bir teknik ve bilimsel bir "Teşkilat"tır.⁹⁴⁰

Tebliğde sanayileşmemizdeki en ağır görevin Ticaret ve Sanayi Odaları olduğu şeklindeki ifadeyi son derece yerinde bulan Şaban Karaman, böylece Odalar'ın sorumluluğunu kabul edeceğine inandığını belirtmektedir. Karaman'ın değindiği bir diğer konu, Makine İş Kooperatifi'dir. Karaman, bu konunun Türk sanayi ve iktisadi hayatında reform yapılabilecek kadar kıymetli bir mesele olarak olduğunu düşünmektedir. İş Kooperatifi bir an önce sanayileşmemizin halli için gereken birçok sorunun çözümüdür. Gelişmiş belli başlı ülkeler de kalkınmalarını iş kooperatiflerini borçludurlar.⁹⁴¹

Şaban Karaman'a göre Türkiye'nin kurtuluşu makine devrini idrak etmekle gerçekleşecektir. Bu devri idrak etmek için sadece 10-15 mevzuatı su yüzüne çıkarmak

⁹³⁷ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 222-226

⁹³⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 226-227

⁹³⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 227

⁹⁴⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 228-231

⁹⁴¹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 232

ve uygulamaya koymakla mümkündür. Bütün bunlara, alınması gereken önlemlerin, yapılması gerekenlerin başarıyla sonuçlanması hükümetin ve onun teşkilatı devletin, hatta devletin ve hükümetin çalışmalarını denetleyen halk (kamuoyu) desteklemezse hiçbir iş başarılamaz. Bu da ancak sanayici olarak yaptıklarımızın, yapabildiklerimizin her an göz önünde bulundurulmasıyla, bir teknik müzenin kurulmasıyla mümkündür. Kurulması gerekli olduğu müze hakkında bilgi veren Karaman'a göre, bu müzenin kurulması ile sanayimizin kudreti meydana çıkacak ve Hükümetlerimiz de kalkınmamızda çalışma morali kazanacaktır. Bu müze sayesinde sanayinin kudreti ziyaret eden yöneticiler tarafından da görülecektir. Ona göre bu müze hükümetle ile sanayici arasında da bir köprü, hükümet ve millete manevi bir çalışma kuvveti ve sınai gelişim sağlayacak bir kurum olacaktır.⁹⁴²

Bir diğer katılımcı İsmet Ben Ayyat, üç nokta üzerinden fikirlerini açıkladı. Bunlar kısaca şu şekildedir:

1. Ülke sanayinde bir bilgisizlik vardır: Kimin ne yaptığı, neyin nerede yapıldığına dair bir çalışma yoktur. Yapılacak ilk iş neyin nerede yapılacağına dair bir teknoloji envanterinin çıkarılmasıdır.
2. Yeni sanayi kollarının kurulması için bir proje gereklidir. Projelendirme merkezleştirilmelidir. Kamudaki idari dağınıklık giderilmelidir.
3. Üretim iktisatçıları ve mühendisler tarafından yönetilmekle birlikte işçiler tarafından yapılmaktadır. Bu noktada prodüktivite önemli bir mesele olarak ortaya çıkar. Öncelikle prodüktivitenin tespiti lazımdır. bunun belli bir kısmı oranında işçilere ikramiye olarak verilmelidir. Böylece herhangi bir kıstasa dayanmayan işçi ikramiyeleri, üretim için bir teşvik şeklinde verilmiş olacaktır.⁹⁴³

Mustafa Elmalı sanayileşmenin uygulamasına dair bazı eleştiriler getirdi. Bunlar kısaca şu şekilde ifade edilebilir:

- Sanayileşme fikrinin, sağlam bir sanayileşme ideolojisine dayanmadan yürütülmektedir. Sanayi politikası uygulaması devlet kademesinde yayılmadı. Çünkü bu uygulamanın fikir manzumesi bütün halinde ve mevzuat olarak ortaya konulmadı. Kısaca sanayileşmenin idari işlerle ilişkisi, sanayileşmeyi zaman kaybetmeden başarma niteliğine ulaşamadı.

⁹⁴² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 232-234

⁹⁴³ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 234-235

- Diğer üretim sektörlerinin sanayileşmeye yardım etmesi gereklidir. İdari hayatın ve mevzuatın bu hedefe göre yönetilmesi gerekirdi.
- Sanayileşme hareketinin savunulmasında resmi ve özel basın hiçbir gayret göstermemektedir.
- Sanayileşme işini yürütmek üzere kamu otoriteleri fikir ve uygulama bakımından başarısız durumdadırlar.
- Sanayileşme fikir ve uygulamasını köstekleyen her şeyin Türkiye Odalar Birliği şubeleriyle işbirliği yapılması suretiyle kaldırılacağı şeklindeki fikir yanlıştır. Odalar Birliği İdare Meclisi'nde oy hakları artık kalabalığa göre değil, yapılan işin kamu menfaatine yararlık derecesine göre tespit edilmelidir.⁹⁴⁴

Türkiye'de organ, komisyon, komite, heyet enflasyonu olduğunu belirten Rıza Ormancı'ya göre Türk sanayisinin yönetilmesinde bir eşgüdümsüzlük, bir karışıklık vardır. Bu özel sektöre olumsuz bir şekilde yansıyor. Bu eşgüdüm bozukluğunu, karışıklığı giderecek olan özel sektör değildir. Özel sektör sorunların çözümünde yetkililerle canla başla çalışmaya hazırdır. Yeter ki mevcut teşkilat ıslahı ile bir çalışma programı çıkarılsın.⁹⁴⁵

Belediye planlarıyla ilgili görüşlerini açıklayan Kâmuran Baydur'a göre, sınai yatırım öncelikle kuruluş yerinden başlar. Kuruluş yeri ise o bölgedeki, mınıkadaki bir arazi kullanılış programına bağlı olmalıdır. Bunlar da şehirlerdeki nazım planlarıdır. Yeni bir organizasyon sırasında belediyelerin çalışmasının planlanması ve kamu hizmeti bakımından ele alınması gereklidir. Baydur'un ikinci değindiği görüşü ise, kamu kesimi yöneticilerinin işletmecilik zihniyeti ve onun tekniklerine uygun bir şekilde yetiştirilmesi gerekliliğidir. Böylece kamu kesimi yöneticileri hem daha rasyonel hem daha verimli çalışır ve bu arada da sınai kalkınmamaya yeterli derecede yardım etmek imkanını bulur.⁹⁴⁶

Fuat Yücesoy, tebliğde Türk sanayisinin durumunu derinden değerlendirilmesine rağmen, çareleri ve reçetelerinin verilmediğini belirtmektedir. Fethi Çelikbaş'tan bu konuda teklifler beklemektedir.⁹⁴⁷ Yücesoy'un değindiği bir diğer konu, "dokuman eksikliği"dir. Şu ana kadar dokuman eksikliği olduğu bir gerçektir. Fakat Odalar

⁹⁴⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 235-237

⁹⁴⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 237-238

⁹⁴⁶ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 238-239

⁹⁴⁷ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 239

Borsalar bu eksikliği gidermek üzere bir takım çalışmalar yapmaktadır. Yücesoy, bu çalışmalardan kısaca bahsetti.⁹⁴⁸

Son olarak söz alan Çelikbaş, müzakere kısmında söz alan konuşmacıların görüşlerini kısaca değerlendirdi. Burada iki nokta ön plana çıkmaktadır: Birincisi, sanayileşme konusunda artık aydın çevrelerde bir tereddüt kalmamıştır. Fakat bunun kamuoyuna duyurulması konusunda yapılacak çok iş vardır. İkinci olarak da yeni bir idare kurulurken bir bakanlığı müstakilen kabul etmek yanlıştır. Devletin bütün organları, toptan belirli bir görüş içerisinde reorganize etmek lazımdır. Türkiye’de bugüne kadar Bakanlıklar münferiden kendi bünyelerinde bir reorganizasyona geçtikleri içindir ki, hizmetlerde başarısızlıklar, boşluklar vardır.⁹⁴⁹

Fethi Çelikbaş’ın akademik unvanının yanında, siyasi kimliği özellikle de Kongrenin düzenlenmesinde birkaç ay öncesinin Sanayi Bakanı olması ayrıca önemlidir. Zira Kongre arifesinin sanayi bakanının (ki daha öncede Sanayi Bakanlığı yaptı) mevzuat konusunu ele alması dikkat çekicidir. Çelikbaş’ın mevzuat meselesini öne çıkartması aynı zamanda siyasal erkin meselenin farkında olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu bölümde Kongreye bildiri sunan katılımcılardan bazılarının da söz almış olması, eksik bıraktıkları veya konularının dışında olup da önemli gördükleri meseleleri dile getirmek imkanı tanımıştır. Fethi Çelikbaş’ın tebliği üzerine söz alan katılımcıların ele aldıkları konulara 1964 Sanayi Kongresinin özeti olduğunu söylemek dahi aşırı bir yorum olmayabilir.

3.2.4. Sanayileşmede Teknik Eğitim ve Altyapı

3.2.4.1. Her Başarının Temeli: Bilim

Makine Mühendisleri Odası Başkanı Doç.Dr. Orhan Işık, tebliğinde⁹⁵⁰ ilim-teknik-endüstri ilişkisine dikkat çekti. İlim, teknik ve endüstrinin tanımları, bunların faaliyetlerinin kesin sınırlarını çizmekten uzak olduğunu iddia eden Işık’a göre, bu kavramlar farklı anlamlarda olmasına, farklı alanları ifade etmesine rağmen birbirleriyle ilişkilidir. Hatta günümüzde birçok faaliyetin ilmi mi, teknik mi yoksa endüstriyel mi olduğu kesinlikle tespit olunamaz. Bu alanların birindeki bir gelişme bir diğerrinin ana unsuru olabilir. Bu noktada daha çeşitli, daha kullanışlı, daha faydalı mamuller imal etmesi için endüstri ilim ve teknikten faydalanmak zorundadır. Çünkü endüstrinin

⁹⁴⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 240

⁹⁴⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 240-241

⁹⁵⁰ Orhan Işık, “Sınai Gelişmede İlimin ve Tekniğin Yeri ve Türkiye’nin Durumu”, Makina Mühendisleri Odası, 1964 Sanayi Kongresi, Ankara, 1966, ss. 37-46

bünyeleri içinde teknik ve ilmi çalışmalar yapması, laboratuvarlar kurması temposunu artırarak, gelişimini hızlandırır. Fakat bu ilmi ve teknik araştırmalar şüphesiz ki maliyetleri artıran bir unsurdur. Bunun yanında ihtiyaç duyulan ya da kullanılmasında fayda olan ilim ve tekniği başka kurumlardan da temin etmek mümkündür. Ayrıca ilmi ve teknik araştırmalar için yapılan masrafların geri dönüşü de uzun yıllar alabilmektedir.⁹⁵¹ Türkiye'nin tarihine bakıldığında “*esnaf faaliyetinden endüstri faaliyetine*” geçilemediği görülecektir.⁹⁵²

Endüstride donanımlı, yetişmiş elemanların çalışması zorunlu olduğunu vurgulayan yazara göre ilim ve tekniksiz de bir endüstri olmaz. Bunun için önce teknik eleman yetiştirilmelidir. Fakat bundan daha önce yetişmiş teknik elemanları yetiştirecek kadro lazımdır. Bunun için üniversitelerin asistan durumunun üzerinde önemle durulmalıdır.⁹⁵³

Işık'a göre, endüstri kurumlarında mühendis istihdamı zorunlu olmalıdır. Zira mühendis kullanmayan işyerleri endüstri kurumları değil, esnaf işyerleridir. Türkiye'de esnaf ve endüstri birbirleriyle karıştırılmaktadır. Buradan bir işyerinin bünyesinde mühendis çalıştırması ile endüstri kuruluşu olacağı sonucu çıkartılmamalıdır. Bu yanlış bir düşünce olur. Zira bir endüstri kurumu hedefi ile, programı ile, doğuşu, büyüüşü ve mazisi ile yaşayan bir tek organdır. Orada bir ekip çalışması vardır. Haliyle esnaf işletmesine tek unsurun sokulması ile endüstriye dönüşemez. Bunlar ancak endüstri nüveleri olarak görülebilir.⁹⁵⁴

Orhan Işık'ın diğer bazı görüşleri şunlardır:⁹⁵⁵

“Türkiye'nin bugünkü durumunda, endüstri ile ilgili ilmi ve teknik problemlerin hallinde müteşebbisler veya sevk ve idare organları bizzat meşgul olmaktadır ki, bu yolun endüstrimizi çağdaş ilim ve tekniğin gerektirdiği seviyeye ulaştırabilmek için kifayetsiz olduğu şüphesizdir. Bu noksanın üniversiteler yolu ile giderilmesi de sağlanamamıştır. Endüstrinin kendi bünyesinde özel araştırma grupları kurması, şüphesiz ki müesseselerin mali ve teknik potansiyelleri ile ilgilidir. İstikrarlı ve sürekli bir endüstri politikasının geliştireceği müesseselerin, adam yetiştirme politikamız başarıya ulaşmak şartıyla, müesseselerine üstünlük

⁹⁵¹ O. Işık, a.g.ç., s. 38-39

⁹⁵² O. Işık, a.g.ç., s. 41

⁹⁵³ O. Işık, a.g.ç., s. 44

⁹⁵⁴ O. Işık, a.g.ç., s. 44-45

⁹⁵⁵ O. Işık, a.g.ç., s. 45

sağlayacak ilmi ve teknik çalışmalara yönelmeleri tabiidir. Bunu hızlandırıcı tedbirlerin zamanında alınması endüstrimizde sağlamaya çalıştığımız kalkınmanın bir müddet sonra duraklama devresine girmemesi için zaruridir.”

Yazar, gelişmiş bir endüstride karşılaşılan problemlerin çözümü için şüphesiz ki ilmi ve teknik araştırma ortamının kendiliğinden ortaya çıkacağını ileri sürmektedir. Fakat bu ortamın kendiliğinden ortaya çıkmasını beklemek endüstrinin duraklama dönemine gireceğinin göstergesidir. Bu hususlar Kalkınma Planı’nda da belirlenmesine, bu doğrultuda bazı sorun ve tespitler incelenmesine rağmen, tedbirlerin gerçekleştirilmesinde geri kalındı: Araştırmacı ve öğretim üyesi yetiştirilmesi için yapılan program, öngörülen bilimsel yayınların Türkçeye çevrilmesi aksadı.⁹⁵⁶

Sonuç olarak Orhan Işık, endüstriyel gelişmenin sağlanması ve durmaması için ilim-teknik-endüstri koordinasyonunun sağlanması ve ilim adamı yetiştirme tedbirleri alınmasının zorunlu olduğu görüşündedir. Zira “*bu gün artık savaşlar askeri alanda değil, ilim ve teknik alanında yapılmaktadır.*”⁹⁵⁷

Görüşmeler

İkinci tebliğin görüşülmesi sırasında şu isimler söz alarak, görüş, tespit ve düşüncelerini paylaştı: Hadi Sami Gökçen, Argun Dağcıoğlu, Celâl İmre, İ.Hakkı Öz, Muzaffer Uyguner, Kadir Afyonkale, Mustafa Elmalı, Lütfullah Ulukan ve İsmet Ben Ayyat.

Hadi Sami Gökçen, bazı alanlardaki hızlı ilerlemelere karşılık Türkiye’de sanayinin durakladığını iddia etti. Bu duraklamanın sebeplerinden birinin kalifiye işçilerin Türkiye sanayisinden çalışmamaları oluşunu ileri sürdü. Bu işçiler Avrupa’ya gitmektedirler. Ayrıca Avrupa’da en düşük seviyede işlerde çalışmakta, üstelik de bu işler hem çok ağır hem de ücreti çok az olan işlerdir. Buna rağmen tasarruf yapabilmektedirler. Fakat Avrupa’da ve özellikle de Almanya’da çalışan Türk işçiler kazandıkları paralardan yaptıkları tasarrufları Türkiye’ye gönderememektedirler. Bu paraların Türkiye’ye gönderilebilmesi için imkanların sağlanması gereklidir.⁹⁵⁸

İkinci tebliğin görüşülmesi sırasında söz alan Argun Dağcıoğlu ise, bilim ve teknik alanındaki standardizasyonun öneminden, çalışma yöntemlerinden ve bunlardan beklenen faydalar ile ilgili görüşlerini belirtti. Dağcıoğlu’na göre milli sanayinin

⁹⁵⁶ O.Işık, a.g.ç., s. 46

⁹⁵⁷ Orhan Işık, “Sınâî Gelişmede İlmin ve Tekniğin Yeri ve Türkiye’nin Durumu”, Makina Mühendisleri Odası, 1964 Sanayi Kongresi, Ankara, 1966, ss. 37-46, s. 46

⁹⁵⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 47

kuruluşunda ve gelişmesinde bilim ve tekniğin özellikle de standartlaştırmanın etkisi büyüktür. Bundan dolayı kurulacak sanayinin daha etüt safhasından başlayarak açılışına kadar ve üretimin devamı süresince gerekli araştırmaların yapılması ve önlemlerin alınması zorunludur.⁹⁵⁹

Bir başka katılımcı Celal İmre'ye göre, Türkiye, eleman açısından çok fakir bir ülkedir. Mühendis sayısı çok yetersizdir. Bunun sebebini kanunlarda aramak lazımdır. Zira ülkede uzun süre devletçilik bayrağı altında, devletçi bir endüstri kurulması yoluna gidildi. Devletçilik başladığında ise devlet baremi oluşturuldu. Bu devlet baremi mühendis yetiştirilmesinin kısır kalmasına sebep oldu. Çünkü “*en az zahmetle en çok kazanç temin eden yollar tercih*” edildi. Türkiye'nin bugün teknik adam olarak bu kadar yetersiz kalması bundandır. Türkiye'nin ihtiyacı “Teknik Personel Kanunu”nun çıkartılması ve teknisyenlere bu ülkede iyi bir gelir sağlanması ile mesleğe heves edenlerin teşviki için önemli bir unsur olacaktır.⁹⁶⁰ Araştırmaların önemine de değinen Celâl İmre, gelişmiş ülkelerin çok büyük hamleler yapabilmesinin sebebi olarak araştırmalara ayırabildikleri eleman, para ve zaman sayesinde olduğunu belirtmektedir.⁹⁶¹

Görüşmeler bölümünde söz alan bir diğer katılımcı İ. Hakkı Öz'e göre, ülkenin kalkınması aşağıdan yukarıya değil, yukarıdan aşağıya doğru olacaktır. Bu noktada bilimin pahalı olmasına rağmen ondan daha büyük faydalar sağlanabilir. Türkiye'deki üniversitelerde araştırmacı bulmak, yeni kadrolar yetiştirmek bugünkü şartlarda pek mümkün görünmemektedir. Zira üniversitelerin asistan kadrolarına girebilmek için aranan şartlar ile verilen ücret orantısızdır. Ayrıca Üniversitelerden gönderilen raporlar devlet kurumlarınca göz ardı edilmektedir. Teknik üniversitelerin çöküşü önlenmelidir. Bunun için asistan problemi halledilmeli ve üniversiteler cazip hale getirilmelidir.⁹⁶²

Eleman konusuna değinen Muzaffer Uyguner'e göre eleman sorunu şüphesiz önemlidir. Fakat teknik bilgilerle donanmış insan yetiştirmekle sorunlar halledilmiş sayılmaz. Çünkü “*teknik gelişmeler zamanla eskir.*” Bu yüzden bunlara yeni bilgiler eklenmelidir, aşılmalıdır. Bu aşılmanın ne şekilde olacağı konusuna Orhan Işık'ın değinmediğini belirten Uyguner'e göre bu konunun nasıl yapılacağı hususunun tebliğde yer alması gerekiyordu. Zira bu nokta uygulamaya ışık tutacak niteliktedir. Bunların dışında

⁹⁵⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 47-48

⁹⁶⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 48-49

⁹⁶¹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 49

⁹⁶² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 49-50

kurumların bünyelerinde araştırma organlarının, özel şekilde bilimsel ve teknik araştırmalar için kurumların kurulması yeterli değildir. Asıl önemli olan bu kurumsal sonuçların sanayiye nasıl uygulanacağıdır. Eğer bu sonuçlar sanayiye uygulanamıyorsa verimli bir sonuç elde edilmiş olunmaz. Uyguner, tebliğde uygulamalara dair Avrupa’da yapılan bazı çalışmalardan yararlanılmaması noktasında da Işık’ın tebliğini eleştirmektedir. Zira sanayide teknik bilgi alış verişi önemli bir rol oynar.⁹⁶³ Son olarak Muzaffet Uyguner, Işık’ın tebliğinde, aynı noktadan hareket etmesine farklı sonuçlara ulaşan araştırmacıların bu araştırmaları karşılaştırılmaması da bir eksiklik olarak görmektedir.⁹⁶⁴

Kadir Afyonkale ise, iktisadi gelişmenin sağlanmasında, sanayinin ilerlemesinde en önemli faktörün toplumu oluşturan kişilerin nitelikleri ve nicelikleri olduğunu belirtti.⁹⁶⁵ Çalışan nüfusun sadece %9.5’i sanayide çalışmaktadır. %78’i tarım %12,5’luk bir kesim ise hizmetler sektöründedir. Sanayide çalışan nüfusun ise %72’si imalat sanayinde, %5,9’u maden çıkarma ve %22,1’i ise inşaat sektöründedir. Üstelik bu tabloya daha derinden bakıldığında çalışan nüfusun ancak on binde 8’inin mesleki personel, on binde 13.7’sinin teknisyen ve on binde 26.3’ünün usta başı olduğu görülecektir.⁹⁶⁶ Miktar ve kalite olarak bu cılız kadronun mevcut sanayi tesislerinin prodüktif bir şekilde çalışmaktan uzaktır. Yeni yatırımlarla aradaki büyüme sanayinin aleyhine olacağı açıktır.⁹⁶⁷

Afyonkale, Türkiye’nin nicelik ve nitelik olarak yetersiz olan eleman probleminin çözümünde kısa ve uzun vadeli olmak üzere alınması gereken bazı tedbirler önerdi: Kısa vadede; tarım işçisi “bölge sanayi kursları” ile yetiştirilmeli, mevcut işletmelerde çalışan eleman oranına uygun bir şekilde çırak yetiştirme kurumu kanunlaştırılmalıdır. Uzun vadede alınması gereken önlemler ise; eğitim sisteminin ıslahı ve eğitimin sanayileşmeye yardımcı olmasının temin edilmesidir. Kısaca, *“sanayi toplum için geliştirilirken, toplumda sanayi için yetiştirilmelidir.”*⁹⁶⁸

Mustafa Elmalı, Orhan Işık’ın tebliğine bazı düşünceler eklemektedir. Sanayi, zaten bir ilim ve teknik meselesidir. Bu iki olguyu göz ardı eden bir ülke sanayileşmiş olsa bile,

⁹⁶³ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 50-51

⁹⁶⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 51

⁹⁶⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 51

⁹⁶⁶ Ayrıntılı tablolar için bkz.: MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 51-52.

⁹⁶⁷ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 52

⁹⁶⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 52

daha yaratıcı buluşları olan ülkelerle yarışamaz.⁹⁶⁹ Elmalı'ya göre her sanayi kolu bir ülkede ya kendi araştırma imkan ve kaynaklarıyla kurulur ya da başka bir ülkeden patent halinde ithal edilir. Kendi imkanlarıyla kurulan ülkelerde avantajlar arz eder. Büyük yıkımlar yaşayan ülkelerin hızla kalkınmasının sırrı buradadır. Gerçek sermaye budur. Teknik buluş kuvveti her ağır şartı zorlayarak yıkar. Türkiye bu konuda eksiktir, cılızdır.⁹⁷⁰ Bu durumda yapılacaklar bellidir: Araştırma faaliyetlerini artırmak, sanayi yeni buluşlarla, yeni şartlara uyum sağlamasıdır. Fakat bu konuda bir takım zorluklar vardır.⁹⁷¹ Türkiye'de karşısında bulunan zorluklarla, engellerle ve şartlarla araştırma işlerinde ilerlenemez. Teknik buluştan önce onu yaşatacak psiko-sosyal şartların oluşturulması gereklidir.⁹⁷²

Lütfullah Ulukan, Orhan Işık'ın tebliğinde değindiği Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu hakkında geniş bilgiler verdi. Çünkü bu kurumun sanayileşmeyle çok yakın bir ilgisi vardır.⁹⁷³

İsmet Ben Ayyat'a göre, Türkiye'de mühendisler için iki yol vardır: Biri, akademik kariyer yapmak. Diğeri, endüstriyel kariyeri tercih etmektir. Bunlardan birini seçilmesi durumunda bilgi sahibi olunuyor. Fakat bu uzun yılları almaktadır. Endüstriyel kariyerde ise tecrübe kazanıyor fakat genel olarak mühendislik bilgisinden mahrum kalıyor. Yani tercih bir defa seçildikten sonra diğeri taraf aksamaktadır. Bu mevzuatla ilgili bir sorundur. Endüstriyel kariyer ile akademik kariyer arasında devamlı bir teşriki mesai gereklidir. Böylece bir taraftan endüstri bilgiden, üniversite de tecrübeden faydalanmış olur.⁹⁷⁴

Tebliğin sahibi Orhan Işık, tebliğine yönelik eleştirileri yanıtladığı, katkıları değerlendirdi. Eleştiri ve katkıları yerinde buldu. Işık, endüstrinin bütün olduğunu, bir

⁹⁶⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 52

⁹⁷⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 52-53

⁹⁷¹ Bu zorluklar kısaca şunlardır:

1. Her şeyden önce ya araştırma fonları yoktur ya da çok az miktardadır. Nüfus baskısı daha çok tüketim malı sanayi kurmaya zorlayıcıdır. Siyasi hareketler öncelikli olarak tüketici seçmenin bu alanda tatmin edilmesine öncelik vermekte, araştırma işlerini ikinci plana atmaktadırlar.
2. Diğeri taraftan araştırma işleri için gerekli şart ve elemanları yetiştirecek kuruluşlar olsa da bunlara yönelik bakış olumsuzdur. Bu durumda bu elemanları kısa sürede tedirgin eder. Siyasi otoriteler de bu olumsuzluğa karşı sağlam bir ahlak taşımaz.
3. Araştırma işlerini kıymetlendirecek özel teşebbüsün zihniyet yapısı sorunludur.
4. Kurumlar arasında (İktisadi idare, üniversite, iş çevreleri...) teknik araştırma işlerinde devamlı ve duygusallık dışı bir işbirliği kurmak pek mümkün değildir. Her grup kendi camia veya kurumunu ön planda ve üstün görür (MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 53).

⁹⁷² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 53

⁹⁷³ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 53-55

⁹⁷⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 55

endüstri kurumunun tam bir ekip halinde üretimde bulunması ve endüstriyel üretimde faydalı, devamlı ve yüksek seviyede bir üretim devrine geçilebileceği görüşündedir.⁹⁷⁵

Orhan Işık sanayinin meselesini başında bulunduğu Makine Mühendisleri Odası'na uygun" bir yaklaşımla ele aldı. Buna göre ilk çizilmesi gereken sınır mesleki sınırdır: Esnafılık mı, Endüstri mi? Bunun dışında endüstri kurumlarında mühendis istihdamının zorunlu olması gerektiğini ileri sürmektedir. Değindiği bir diğer konu da ilim ve tekniğin koordine edilmesidir. Görüldüğü üzere söz alan katılımcılar tebliğ bağlamında yer alan görüşlere destek verirken, bazı noktalara da eleştiriler getirmişlerdir.

3.2.4.2. Altyapı ve Başarı

Sanayide alt yapı konusunu ele alan Behçet Osmanağaoğlu'na⁹⁷⁶ göre sanayide ilerlemiş ülkelere bakıldığında bunların bu durumlarının altında müsait ulaştırma, kolay hammadde temini ve mamulün avantajlı sürüm imkânlarının olduğu görülecektir.⁹⁷⁷

Altyapının sanayileşme için ne denli önemli bir olgu olduğu açıktır. Türkiye'de altyapının mevcut veya planlanmış sanayinin gelişmesi üzerindeki etkisini araştıran Osmanağaoğlu, bu konudaki altyapı faktörlerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Ulaştırma
2. Depolama
3. Enerji
4. Haberleşme
5. Eğitim
6. Bankacılık
7. Sanayi Bölgeleri

Yazar tebliğinde bu faktörleri incelemektedir. Bu incelemesinde öne çıkan bazı tespit, görüş ve görüşleri şunlardır:

- Su yolu genelde denizyollarından ibaret kalmaktadır. Üstelik de ucuz denizyollarından yararlanılmamaktadır.
- Demiryolu nakliyesinin ucuzlatılması lazımdır.

⁹⁷⁵ Orhan Işık, a.g.ç., s. 55-57

⁹⁷⁶ Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Eski Başkanı

⁹⁷⁷ Behçet Osmanağaoğlu, "Sanayiimizin Gelişmesinde Enfrastrüktürün Önemi", Makina Mühendisleri Odası, 1964 Sanayi Kongresi, Ankara, 1966, ss. 243-250, s. 243

- Modern limanlar inşa edilmeli, her limanın demiryolu ve karayolları şebekesi ile hinterlandı bağlanmalıdır.
- Zirai ürünlerin depolanması altyapı teşkilatının en önemli faktörüdür. Depolar her şeyden önce başarılı bir ihracat yapılabilmesi için gereklidir. Bu da dövizin kazanılmasında en önemli hazırlıktır.
- Fabrikalar enerji kaynakları civarında kurulmalıdır.
- Haberleşme şebekesi yetersizdir. Özellikle telefon hizmeti ıslah edilmelidir. Modern sanayi ve gelişimi bu telefon hizmeti ile sıkı sıkıya bağlıdır.
- Eğitim fabrika üretim ve rantabilitesi için olduğu kadar sanayinin geleceği açısından önemlidir. Nitelikli işçi sayısı artırılmalıdır. Bunun için özellikle çırak okulları ve teknik okulların artırılması gerekir.
- Bankalar, özel teşebbüs için orta ve uzun vadeli düşük faizli kredi kaynakları oluşturmaktadır.
- Organize sanayi bölgeleri yaygınlaştırılmalıdır.⁹⁷⁸

Görüşmeler

Osmanağaoğlu kongrede bulunmadığından görüşmelere katılamadı.⁹⁷⁹ Bildiri üzerinde dört katılımcı söz aldı: Serbürent Bingöl, Kadir Afyonkale, Emin İplikçi ve Mustafa Elmalı.

İlk olarak söz Serbürent Bingöl, genel anlamıyla sanayi planlaması ve altyapı planlaması ilişkileri açısından görüşlerini belirtti. Bu bağlamdaki tespit ve görüşlerinden öne çıkanları şunlardır:

- Altyapı yatırımları ile sanayi yatırımları arasındaki genel ilişki bir sebep-sonuç ilişkisidir.
- Genel ölçülerde yapılmış bir ulaştırma yatırımı diğer faktörlerle beraber kolaylıkla sanayi yatırımını üzerine çekebilir.⁹⁸⁰

Afyonkale ise, altyapının öneminin bilinen bir durum olmakla beraber, bu konuda yapılacak yatırım ve çalışmaların tanzim ve tatbikinde güçlükler çekildiğini belirtti. Ona

⁹⁷⁸ B.Osmanağaoğlu, a.g.ç., s. 244-250

⁹⁷⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 255

⁹⁸⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 251-252

göre mevcut iş ve makine gücünden yeterince istifade edilememektedir.⁹⁸¹ Bu doğrultuda Afyonkale, iki teklifte bulundu:

1. Ulaştırma araçlarından yol ve limana, enerji temini ve sulama için baraj ve sulama kanallarına acilen ihtiyaç vardır. Bunların halkın hizmetine bir an önce sunulması için hükümet emrindeki tüm teknik eleman ve makineleri seferber etmelidir. Bunlar uygun bir şekilde teşkilatlandırılıp, yol, baraj ve liman inşaatlarında faal hale getirilmelidir.
2. Deniz nakliyatının geliştirilmesi için yük ve yolcu gemilerine ihtiyaç vardır. Bunlar dışarıdan sipariş edilerek sanayi gelişmez. Bu araçlar Türkiye’de yapılmalıdır. Bunun için de Gölcük Tersaneleri en kısa zaman İktisadi Devlet Teşekkülü haline getirilmelidir.⁹⁸²

Osmanağaoğlu’nun tebliğinde sanayide kullanılan yer altı ve yer üstü sularına ait tesislerden bahsedilmediğini değinen Emin İplikçi, bunun önemli bir konu olduğunu belirtmemektedir. Bu doğrultuda İplikçi, sanayiye su temini için bazı dileklerde bulundu.⁹⁸³

Son olarak söz alan Mustafa Elmalı ise, ekonominin altyapısını oluşturan unsurlar olmadan doğrudan üretim ve yöntemleri değersiz kalacağını düşünmektedir. Bununla birlikte altyapının dozu iyi ayarlanmalı, altyapıdan beklenti de gerçekçi olmalıdır. Ayrıca siyasi yatırımlar da makul bir gerileme göstermelidir.⁹⁸⁴

Osmanağaoğlu’nun tespit ve önerileri üzerinden inşa ettiği metnin görüşmeler kısmında sınırlı da olsa eleştirilerin yanında tebliği tamamlayıcı mahiyette görüşler paylaşıldı, öneriler getirildi.

⁹⁸¹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 253

⁹⁸² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 253

⁹⁸³ Bu dilekler kısaca şunlardır:

1. Yer altı suları araştırmalarının sanayinin geliştiği bölgelerde öncelikle yapılması ve işletme sahaları kararnamelelerinin bu bölgeler için bir an önce yayını,
2. Kararnamelerin uygulanmasının kontrol edilmesi için bir teşkilatın kurulması,
3. Akarsuların ıslahı ve kanalize edilmesi suretiyle bunlardan sanayinin istifa etmesinin sağlanması ve bunun Devlet Su İşleri tarafından sanayici girişimciler ve sanayi odaları ile birlikte gerçekleştirilmesi,
4. Sanayide kullanılan suyun tanziminde kontrolünde DSİ ile Sanayi Odalarının işbirliği yapması ve yürütücü organlarda sanayi odaları daimi temsilcilerinin bulunması (MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 253-254).

⁹⁸⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 254-255

3.3. Sonuç Bildirgesi ve Basındaki Yansımaları

3.3.1. Kongre'nin Değerlendirilmesi ve Öne Çıkan Konular

Kongre'de sonuç bildirgesi yayınlanmadı. Bunun yerine tebliğlerin kitap olarak bastırılıp kamuoyuyla paylaşılması, yetkili kurum ve kuruluşlara duyurulması amaçlandı.

Bunların dışında Kongre'nin son bölümünü oluşturan “Dilekler ve Serbest Saat” bölümünde davetlilerin tebliğler dışındaki konular hakkındaki görüşleri ve önerileri alındı.

Bu bölümde şu davetliler söz almak suretiyle, tespit, görüş ve düşüncelerini paylaşp, bazı önerilerde bulundu: Rıza Ormancı, Kadir Afyonkale, Mustafa A. Aysan, Mustafa Elmalı, Hulûsi Akbay, Macit Kasar, Kâmil Tolon.

Rıza Ormancı, bir süre sonra ilan edilecek olan “Dış Ticaret Rejimi”nde sanayi için büyük tehlikeler olduğunu ileri sürdü: *“Peşinatlar ve teminatlar artırılıyor. Ödeme şekilleri kısıyor. Formaliteler esasen çok.”* Ormancı, Kongre'de bulunan Sanayi Bakanı'ndan bunları korumasını istedi.⁹⁸⁵

“Dilek ve Serbest Saat” bölümündeki ikinci konuşmacı olan Kadir Afyonkale, İktisadi Devlet Teşekküllerinin “sevk ve idare”sini ele aldı. Amerika'da yapılan bir araştırma ortaya koymuştur ki, işletmelerin başarısızlığında sevk ve idarenin rolü yüzde 90'ın üzerindedir. Görüldüğü gibi bir müessesenin başarısı sevk ve idarecilerine bağlıdır. Bir işletmenin başarısını teminat altına almanın en emin yolu yüksek sevk ve idarecilerini uygun brans, tecrübe ve seviyede seçmekle mümkün olur. Bu gerçek, İDT'nde göz ardı edildi. Sanayimizin önemli bir kısmını oluşturan İDT'nde yönetim kurulları, her türlü menfaat zümrelerinin etkisinden uzak, sevk ve idare ilminin ışığında teşkilatlandırılmalıdırlar.⁹⁸⁶

Bu bölümde söz alan ise Mustafa A.Aysan, çalışmaların uzatılmasını öngören ve Kongre'ye sunmak için hazırladığı bir önergeyi okudu.⁹⁸⁷

Söz alan bir diğer davetli, Dr.Mustafa Elmalı'dır. Elmalı'nın bu bölümde değindiği konulardan biri, yatırımda hangi alanların tercih edilmesi gerektiğidir. Bu konuda, ağır sanayi ve makine sanayinin tercihini değerlendirdi. Ona göre, gelişmiş

⁹⁸⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 259

⁹⁸⁶ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 259-260

⁹⁸⁷ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 260

memleketlerde bu sanayilerin öncelikli kurulması gereken sanayi kolları olarak değerlendirilmesinde bazı meselelerle karşılaşılır. Bunlardan birincisi, yatırım kaynakları kısıt olan gelişmemiş ülkelerde nasıl olur da bu kadar masraflı tesislerin öncelenmesidir. İkinci olarak bu görüşün alternatif düşüncesi de şu şekildedir: Ağır sanayi ve makine sanayi olmadan nasıl olur da tüketim malları sanayinde maliyet ve teçhizat ithali masrafı düşürülebilir. Elmalı bu iki meseleyi ele almaktadır. Değerlendirmesinde vardığı netice şudur: Her gelişmemiş ülkenin devamlı maliyet kontrolünü ve süratli ithalat sınırlamasını ancak üretim sanayi kurmakla teminat altına alınabilir.⁹⁸⁸ Elmalı'nın ele aldığı bir diğer konu, ise bu iki sanayi dalındaki istihdam seviyesiyle ilgili düşüncelerdir. Bu konuda farklı bakışlara yer verdi: Bir bakışa göre ağır sanayi ihmal edilmemek şartıyla, gelişme başlangıcında daha çok işçi istihdam edecek sanayi öncelikle kurulmalıdır. Bir başka yaklaşıma göre ise istihdam seviyesi ikinci planda düşünülmektedir. Burada daha fabrika sayısını çoğaltmak suretiyle daha az işçi kullanma sakıncası da ortadan kaldırılabilir. Elmalı, esasında muasır sanayileşmelerde sanayiye az miktarda kurmak yerine çok miktarda ve süratli kurmanın avantajları bulunmaktadır. Bu tarz sanayilerde çeşitli kollarda hızla sanayi kurmak ihtiyacı son derece gereklidir. Nüfusu fazla artan ülkelerde iç piyasanın genişlemesi suretiyle sanayi mamulü sürümü ancak nüfusun kazanç sahibi olmasıyla mümkün hale gelir. Bu ise kısa zamanda, çok miktarda sanayi kolunun kurulmasıyla bu fabrikalardaki işçi sayısının diğer fabrikalara piyasa görevi yapar. Az miktarda ve fakat, daha çok işçi kullanan kuruluşlara orana bu sonuncu kuruluşların en büyük avantajı ileri bir teknolojiye sahip olmaları ve sermaye hasıla oranında düşüklük sağlamasındandır.⁹⁸⁹

Elmalı'ya göre, sanayinin birbirine piyasa olduğu şeklindeki yorumu, dış rekabet ve satış zorunluluğunu uzun süre ortadan kaldırır. Bu günkü teknik, işçi tasarrufuna doğru gitmektedir. Türkiye'de ise bu tezin savunulmamasının iki sebebi vardır: Birincisi Türkiye'nin sanayileşmesinde II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan durgunluk ve sanayi siyasetindeki gevşekliliktir. Bu ürkeklik ortamında ise elemanlar seslerini duyuramamaktadırlar. Hükümetin de sanayi ortamını sağlamakta gecikmesi bu seslerin kısık olmasıyla sonuçlanır. Bundan dolayı Türkiye, son yıllardaki fazla nüfusunu fazla işçi kullanacak tüketim malı sanayiinde kullanmayı tercih etmiştir. İkinci olarak ise, Türkiye'nin ziraî mahsullerine fazla talep sağlanması isteği de aynı siyasetin bir diğer vechesidir. Buradan anlaşılacağı gibi, Türkiye sanayileşmesinin iki büyük kusuru, ağır sanayi ve makine sanayinin yeterli oranda kurulmasına engel olmuştur: Sanayileşme

⁹⁸⁸ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 260-262

⁹⁸⁹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 262

siyasetinin sistem olarak ele alınmayışı ve bu siyasetin kapsadığı hususların modern ve gelişmiş dış sanayi sistemine ayarlanmayışı.⁹⁹⁰

Elmalı, bunların dışında, İ.Hakkı Öz'ün tebliğindeki öngörüsünden hareketle, eski sınaî tesislerin fazla üretim kapasitesini ülkedeki yeterli derecede sanayi kurulmamasından kaynaklandığı şeklindeki görüşünü paylaştı. Ona göre yeni tesisler kurulursa bu fazla kapasite iki sebeple ortadan kalkacaktır: Birincisi, fazla tesisler, daha çok personel ve işçi istihdamını bitirecektir. Bu ise, mevcut bütün sınaî tesislerin daha rantabl çalışmasına yol açacaktır. İkinci olarak sanayileşme esnasında dış piyasaların kazanılması da yine fazla sınaî tesis sayesinde mümkün olmaktadır. Bunun da iki önemli sebebi vardır: Birinci olarak, dış ticaret daha çok sanayileşmiş millet arasında gelişmektedir. Diğer taraftan, fazla sınaî tesis, ülke içindeki niteliksiz işgücüne hızla liyakat ve yatkınlık kazandıracağı için dış rekabet imkanları daha fazla sınaî sayesinde kazanılır.⁹⁹¹

Mustafa Elmalı'ya göre, milli müdafaa ihtiyaçları ağır sanayi ve makine sanayinin kurulması için başlı başına gerektirir.⁹⁹²

Bir başka katılımcı Hulûsi Akbay, üç konuda görüş ve düşüncelerini açıkladı: Birincisi özellikle planlı kalkınma devresinde sanayi kongrelerinin sıklıkla yapılması gereklidir. İkinci olarak sanayide koordinasyonun önemine değindi. Üçüncü olarak hammaddelerin tahsisinde ve dağıtım sistemi sorunludur. Bu da isabetsizlik, haksızlık ve suiistimallere sebep olmaktadır. Akbay, bunların giderilmesine yönelik bir teklifte bulundu: Fiilen çalışan, tesisin imalat kapasitesi, çalışan işçi sayısı, işçi ücretleri bordro yekûnu, sarfedilen elektrik, kömür, mazot miktarları, elde ettiği kâr ve benzeri faktörlere göre dağıtım yapılmalı ve bu husus kanunla bütün sanayiye yayılmalıdır.⁹⁹³

İş Kanunu'na yönelik eleştiriler yapan bir diğer katılımcı Macit Kasar'a göre İşçinin kıdem tazminatı, sanayi erbabına yüklenen çok tehlikeli bir yüküdür. Kıdem hakkı işsizliğe sevk etmektedir. Kıdem tazminatından dolayı işverenler daha az sayıda işçi çalıştırmak ve kıdem hakkı kazandırmamak durumunda olmaktadır. Bundan dolayı ülkede iş darlığı ve nitelikli işçi yok olmak tehlikesiyle karşı karşıyadır. İş hacminin genişlemesi ve ülkenin kalkınması için kesin surette kıdem haklarının İşçi

⁹⁹⁰ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 262-263

⁹⁹¹ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 263

⁹⁹² MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 263

⁹⁹³ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 263-264

Sigortalarınca üstlenilmesi şart ve gereklidir. Ayrıca işveren hissesi olarak Sigorta Kurumuna ödenen paradan işveren de yararlanmalıdır.⁹⁹⁴

Son olarak söz alan Kâmil Tolon, 16 maddelik bir dilek ve teklifler listesi sundu:

1. Sanayi kongreleri 3 yılda bir düzenli bir şekilde yapılmalıdır.
2. Sanayi Teşvik Kanunu bir an evvel çıkarılmalıdır.
3. Kotalar sistemi kaldırılarak, istikrarlı, hakikatlere uygun, kalkınmayı sağlayacak nitelikte ve mamûl madde ithalatını önleyecek ve ihracatı sağlayacak bir sistem kurulmalıdır.
4. Mali mevzularda reform yapılmalıdır: Vergi oranı azaltılarak ve mükellef sayısı çoğaltılmak suretiyle gelirler artırılmak yoluna gidilebilir.
5. Gümrük tarife sistemlerinin realitelere uygun şekilde ıslahı ile eşit olarak uygulanması sağlanmalı ve açık kapılar bırakılmamalıdır.
6. Yabancı isim hastalığından milli sanayii kurtarılmalı ve montaj sanayinin ihtiyacı kisvesi altında ülkeye şuursuzca parça halinde sokulan sınaî mamûlleri önlemek suretiyle işsizliği bertaraf edilmelidir.
7. Hammadde dahil sınaî mamûllerin ihracı ön plana alınmalıdır.
8. Laboratuvarlar kurulmalı ve uygulaması teknik eserlerin tercümesi için bürolara kurulmalıdır.
9. Yeni buluşları takip ve neşrecek bürolar kurulmalıdır.
10. Dış ülkelerden sağlanan uzun vadeli kredilerden özel teşebbüsün (ülke dahilinde yapılması mümkün olmayan fabrika ve tesislerini kurma veya geliştirme mevzuunda) istifadesine izin verilmelidir.
11. Sanayiye kısıtlayan gereksiz formaliteler kaldırılmalıdır.
12. İhracatı temin edecek dış ilişkileri ve teşkilat esaslı suret ele alınmalıdır.
13. Planlı Kalkınma'dan beklentilerin gerçekleşmemesinin nedenleri üzerinde hassasiyetle durulmalıdır.
14. Medeniyet ve iş hayatının başta gelen vasıtası telefon konusunun halledilerek, köylerin ve ihtiyaç sahiplerinin bir an önce telefona kavuşturulması zorunludur.
15. İhracatta döviz verme kabiliyeti olmayan memleketlere sınaî mamûllerimizi ihraç karşılığı gereksiz hammadde almak suretiyle ihraç imkânlarının sağlanması temin edilmelidir.
16. Uluslararası buluş beratları anlaşmasından ayrılmak suretiyle Japonya gibi mevcut medeniyeti kopya etmek imkânına kavuşabilme yolunda gidilmelidir.

⁹⁹⁴ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 264

Kısaca hammadde satıp mamûl eşya olarak değil, kendi hammaddemizi mamûl haline getirip satmak suretiyle iktisadi esaretten kurtulabiliriz.⁹⁹⁵

Kongre, kamu ve özel sektör tarafından birlikte yapıldı. 1964 Sanayi Kongresi, Makine Mühendisleri Odası'nın Sanayi Bakanlığı, Devlet Planlama Teşkilatı, Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği ile birlikte düzenlediği ikinci toplantıdır.

Kongre'ye hükümet desteği en düzey katılımı açıkça ortaya kondu. Sanayi Bakanı Muammer Erten, 1964 Sanayi Kongresi'nin son derece yararlı bularak, burada sunulan ve "üstün değerde" olduğunu belirttiği tebliğlerin, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasında düşünce ve hareket dayanağı sayılabilecek eserler niteliğinde olduğunu görüşündedir.⁹⁹⁶

Kongre'de sanayileşme olgusu dışında belki de en fazla değinilen konu, BBYKP'dır. BBYKP'nın ilk verileri ışığında bazı değerlendirmeler yapıldı. BBYKP'na yönelik ciddi eleştirilerle karşılaşmış olmakla birlikte genel olarak Plan'a güven hakimdir.

Bu kongrede bildiriler üzerine söz alan katılımcılara bakıldığında genel olarak özel sektörde çalıştıkları, hatta bir kısmının özel sektörün simge kuruluşlarında görev yaptığı görülmektedir.

MMO'nın düzenlediği ilk kongre olan 1962 Kongresi'ne göre, 1964 Sanayi Kongresi basında genişçe yer aldı. Fakat bir "sanayileşme sorunu" bağlamında ise basının ilgisi son derece yüzeysel ve siyasal gündemin gölgesinde kaldığı görülmektedir.

3.3.2. Kongre'nin Basına Yansımaları

1964 Sanayi Kongresini en hızlı duyuran gazete, *HerGün*'dür. Öğle baskısında kısaca verilen bir haberde Kongre'nin Türkiye'nin sanayi hayatına yeni bir ruh vereceği iddia edilirken, haberin başlığına gümrüklerde ve vergilerde indirimlerin yapılmasının istendiği yansdı. Haberde açılış konuşmasını yapan Başbakan İnönü'ye dair bir ibare yer almazken, Sanayi Bakanı Muammer Ertan'ın konuşma yaptığı belirtildi.⁹⁹⁷

Kongrenin toplanacağı haberini yapan ve bunu ilk sayfadan duyuran bir başka yayın organı, *Tercüman*'dır. Haberde "ilk sanayi kongresi"nin 1951'de yapılan kongre olduğu

⁹⁹⁵ MMO, 1964 Sanayi Kongresi, s. 264-265

⁹⁹⁶ Muammer Erten, "Önsöz", 1964 Sanayi Kongresi, Ankara: MMO, ss.III, s. III

⁹⁹⁷ "Sanayicilerin kongresinde Gümrüklerde ve Vergilerde indirmeler yapılması istendi", *Hergün*, 15 Haziran 1964, s. 1

belirtilirken, başlayacak olan Kongre’de haber “Ortak Pazar” odaklı, sanayinin gelişmesinin önündeki engeller ve vergi sistemindeki aksaklıklar merkezli yapıldı.⁹⁹⁸

Kongre’nin yapılacağını ilk gün duyuran gazetelerden biri, *Milliyet*’tir. Başbakan İnönü’nün açış konuşmasıyla başlayacak Kongre’deki bazı konuşmacılara ve DPT Müsteşarı’nın konuşmasından özet yer aldı.⁹⁹⁹

16 Haziran 1964 tarihli *Cumhuriyet*’te Sanayi Kongresi’nin başladığını ve Başbakan İsmet İnönü’nün katılım ve Kongre’nin açış konuşmasını haberleştirdi. Haberde Sanayi Bakanı Muammer Erten ve DPT Müsteşarı Ziya Müezzinoğlu’nun konuşmalarına yer verildi.¹⁰⁰⁰

Ulus’da Kongre manşette yer buldu. Manşet Başbakan İsmet İnönü’nün konuşmasından yapılan alıntıyla atıldı: “Endüstride gelişme bizim için bir hayati meseledir.” Bunun yanında Sanayi Bakanı Muammer Erten’in konuşmasından da bir cümle de birinci sayfadan ayrıca haber başlığı olarak kullanılırken haberlerde İnönü’nün açılış konuşması ve Erten’in konuşmasından fotoğraflar kullanıldı. Kongre hakkında genel bilgilerin yanında İnönü ve Erten’in konuşmaları özetlenip, DPT Müsteşarı Ziya Müezzinoğlu’nun konuşmasına değinildi.¹⁰⁰¹

Milliyet’in 16 Haziran 1964 tarihli sayısının birinci sayfasında yer bulan “Altıncı Sanayi Kongresi” yine İsmet İnönü’nün açış konuşması merkezli yer aldı. İnönü’nün açış konuşmasını, özel sektör ile devlet sektörünün çalışmalarını birbirlerine eklemelerini istemesi şeklinde özetlendi. *Milliyet* de haberde Sanayi Bakanı Erten ve DPT Müsteşarı Müezzinoğlu’nun konuşmalarına kısaca değinildi.¹⁰⁰²

Kongre’nin başlaması *Son Havadis*’te de birinci sayfadan “Sanayi kongresi açıldı” başlığıyla duyuruldu. Katılımcılara değinilen haberde yalnızca İnönü, DPT Müsteşarı Müezzinoğlu’nun konuşmalarından birer cümleye ve Sanayi Bakanı Erten ile İş Bankası Genel Müdürü Bülent Yazıcı’nın konuşmaları hakkında kısaca bilgiye verildi.¹⁰⁰³

Kongre’nin birinci günü *Yeni Tanin*’de “İnönü Kalkınma Plânını Övdü” başlığıyla birinci sayfada yer buldu. Haberde Başbakan İsmet İnönü’nün yaptığı konuşmada

⁹⁹⁸ “Sanayi Kongresi Bugün Toplanıyor”, Tercüman, 15 Haziran 1964, s. 1, 7

⁹⁹⁹ *Milliyet*, “Sanayi Kongresi bugün açılıyor”, *Milliyet*, 15 Haziran 1964, s. 3

¹⁰⁰⁰ *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1964, s. 1, 7

¹⁰⁰¹ “Endüstride gelişme bizim için bir hayati meseledir”, *Ulus*, 16 Haziran 1964, s. 1, 7; “Çağımızın ortak dâvası yoksulluk, gerilekle savaştır”, *Ulus*, 16 Haziran 1964, s. 1, 7

¹⁰⁰² *Milliyet*, 16 Haziran 1964, s. 1, 7

¹⁰⁰³ “Sanayi kongresi açıldı”, *Son Havadis*, 16 Haziran 1964, s. 1, 5

endüstrinin Türkiye için hayati bir mesele olduğu şeklindeki görüş haber özetine taşındı. Yaptığı konuşmada endüstrinin Türkiye için hayati bir mesele olduğu şeklindeki görüşü vurgulandı. *Yeni Tanin*'de de "Altıncı Kongre" olduğu belirtilmektedir. İnönü'nün konuşmasında Kalkınma Planı'nın önemi ve Plandan beklentilerle ilgili görüşleri özetlendi. İnönü'nün konuşmasının dışında Sanayi Bakanı Muammer Erten'in konuşması bir paragraf özeti yer aldı.¹⁰⁰⁴

Yeni İstanbul, Kongre haberinde hükümete yönelik eleştirel bir başlık kullanmaktadır: "Hükümet yerli sanai'ye alâkasızlıkla itham edildi". Kongre'nin 1951'den beri "ilk defa" toplandığı belirtilmiş ve katılımcıların genel olarak kimler olduğu bilgisi yer buldu. Haberde Başbakan İnönü, Sanayi Bakanı Erten'in konuşmaları ile DPT Müsteşarı Müezzinoğlu, Prof.Orhan Dikmen ve Orhan Işık'ın tebliğlerine kısaca değinilmiş, özel sektör temsilcilerinin eleştirileri ve beklentileri özetlendi.¹⁰⁰⁵

Sanayi Kongresi, basında genel olarak Başbakan İsmet İnönü'nün merkezde olduğu haberlerle yer aldı. İnönü'nün yaptığı açılış konuşması basın organlarında yer alırken, özellikle de Kalkınma Planı hedefleri üzerinden haberleştirildi. Fakat *Tercüman* 16 Haziran tarihinde İnönü'nün diğer program ve demeçlerine değinirken, Sanayi Kongresi'ne yer verilmedi. Gazetede Kongre, bir sonraki gün, 17 Haziran tarihli yayınında birinci sayfada yer aldı. Bu haberde de eleştirel bir yaklaşım ön plandadır. "İki gündür devam eden" Kongre'de sanayicilerin sermaye ve kredi azlığından şikayetçi oldukları belirtilmektedir. Orhan Işık'ın görüşlerinden hareketle eldeki fabrikaların rantabl kullanılmadığı görüşü öne çıkmaktadır. Ayrıca tebliğ sahibi ve katılımcıların görüşlerinden eleştiri mahiyetinde olanlardan bazıları habere taşındı.¹⁰⁰⁶ Kongre'nin bitişi ve son günle ilgili bir haber *Tercüman*'da yer almadı.

Milliyet'te Kongre'nin ikinci günü hakkında yapılan haberde, sanayicilerin vergiyi yüksek bulmasına değinilip, bu görüşü savunan bazı tebliğ sahiplerine ve görüşlerine kısaca yer verildi.¹⁰⁰⁷ Yine aynı gün yapılan bir başka haberde, "yerli sanayiye ilgilendiren meseleler"ın görüşüldüğü belirtildi. Bu konuda DPT Uzmanı Y.Müh.Şahin Coşkun'un tebliğinde ön plana çıkan hususlara yer verildi. Ayrıca haberde Prof.Orhan Dikmen'in tebliğindeki temel görüş olan, vergi sisteminin eleştirmesini ve bunun

¹⁰⁰⁴ Yeni Tanin, "6. Sanayi Kongresi Açılışında İnönü Kalkınma Plânını Övdü", 16 Haziran 1964, s. 1, 7

¹⁰⁰⁵ "Hükümet yerli sanai'ye alâkasızlıkla itham edildi", Yeni İstanbul, 16 Haziran 1964, s. 1, 5

¹⁰⁰⁶ "Sanayiciler sermaye ve kredi azlığından şikayet etti", Tercüman, 17 Haziran 1964, s. 1, 7

¹⁰⁰⁷ "Sanayiciler Vergiyi Yüksek Buluyor", Milliyet, 17 Haziran 1964, s. 1

sanayileşmeyi kısmen engellediği şeklindeki görüşü ve bu görüşünün dayanaklarına kısaca değinildi.¹⁰⁰⁸

17 Haziran 1964 tarihli *Cumhuriyet*'te "Konu ve Yorum" başlıklı köşede "Endüstriyle Kalkınma" başlığıyla yer bulan yorum şu şekildedir:¹⁰⁰⁹

"1964 Endüstri Kongresi toplandı. Kongre, geri kalmış bir ülke olan Türkiye'nin endüstrileşme zorunluluğunu geniş vatandaş kütlelerine yayabilecek bir heyecan taşıdı mı? Kongre, Türkiye'nin nasıl endüstrileşmesi gerektiğini açıkça ortaya koyup tartışabildi mi? Bu sorulara kuvvetli cevaplar bulmak güçtür. Hiç olmazsa diyeceğiz ki İkinci Dünya Savaşından önceki endüstrileşmeye hız verilmesi karar ve heyecanını bu kongre dolayısıyla göremedik.

Klasik ekonomi doktrinlerine göre ekonomik gelişmenin temel taşı teşkil eden sermaye birikmesi ve bu biriken sermayenin en verimli alanlara yatırılması, karşısına hiçbir engel çıkarılmadığı takdirde, kendi kendine ve yavaş yavaş yer alır. Çünkü ekonomik bir faaliyete girişmenin motifini teşkil eden müteşebbis kârı, sermaye birikmesinin başlıca kaynağıdır ve serbest rekabet rejimi de bu biriken fonların atıl olarak tutulmayıp, tekrar en verimli oldukları yerlere yatırımlarını sağlayabilmektedir. Gerçekte bugün ekonomik plancılığın gelişmiş olması, ekonomik kalkınmanın kendi kendine yani fiyat mekanizması yoluyla gerçekleşeceği fikrini eskitmiştir. Ancak hazırlanan planlarda, genel olarak, toplumdaki hakim sınıfların etkilerini bulmak mümkün olduğundan, seçilen kalkınma modelinin endüstrileşme bakımından önemi de büyük ölçüde söz konusu etkilerin izlerini taşımakta, diğer bir deyimle, gerçek bir endüstriyel kalkınmaya imkan vermemektedir.

Batıdaki endüstrileşme vetiresinin daha çok sömürgeciliğe dayanan modelinden ayrı olarak geri kalmış ülkeler için sık sık Japon endüstrileşme modeli örnek olarak ileri sürülmektedir. Bu konuda Batı ekonomi literatüründe çok çeşitli ve teferruatlı incelemeler yayınlanmıştır. Japon endüstrileşmesinin fiyat mekanizması yoluyla gerçekleşmediğine şüphe yoktur. Japon kalkınmasını, devletin öncülüğü (müdahale ve himaye yoluyla) karakterize eder. Prof.Hishman'ın tanımladığı 'lider sektör', Japon kalkınma vetiresinde endüstri sektörü olmuştur. Hangi nedenle olursa olsun devletin bizzat temel endüstrileri (makine, kimya, gemi yapımı vb.) kurması, bir anlamda 'dengesiz kalkınma'yı ortaya çıkartmış fakat ekonomik ve toplumsal yapı da bu arada hızla değişerek ilk kalkış dönemi nispeten kısa olmuştur. Bu bakımdan Ankara'daki kongreye tebliğ veren bazı hatiplerin 'bugün Batı'daki bütün gelişmiş memleketler bu safhadan geçtiklerine göre bizim de aynı yollardan yavaş yavaş ileri gitmemiz mümkündür' şeklinde ortaya koydukları çeşitli yargılar tek bir endüstrileşme yolu üzerinde ileri sürülen temenniler olmaktan öteye gidememektedir. Oysa ki, gönül, 'Türk Endüstrileşme Modeli'ni bulmaya yarayacak birkaç endüstrileşme yolu üzerinde tartışmaların yeralmasını arzu ederdi. Hintli iktisatçı P.C.Mahalanobis'in bütün geri kalmış ülkeler için tavsiye ettiği 'Endüstrileşme Problemlerini Etüd Grubu' bu bakımdan ve böyle bir kongre vesilesiyle memleketimiz için de gecikmeden kurulmalıdır. Endüstrileşmenin çeşitli alternatiflerini ve

¹⁰⁰⁸ "Sanayileşmeyi Hızlandıracak Tedbirler Aranıyor", *Milliyet*, 17 Haziran 1964, s. 2

¹⁰⁰⁹ Konu ve Yorum, "Endüstriyle Kalkınma", *Cumhuriyet*, 17 Haziran 1964, s. 5

bunlar arsından Türkiye için en uygun olanını 15 veya 20 yahut 25 yıllık bir perspektif içinde etüt ederek tarımın ve modern endüstrinin gelime programlarının taslağını hazırlamakla görevlendirilecek böyle bağımsız bir grubun Sanayi Bakanlığı içinde yer alması uygun olur. Reformist hükümetin genç Sanayi Bakanı'ndan bu konuda enerjik ve olumlu bir karar beklemek hakkımızdır.”

Yine 17 Haziran 1964 tarihli Özgen Acar imzalı bir başka haberde, “Altıncı Sanayi Kongresi” olarak adlandırdıkları Kongre'nin iki gününde sunulan tebliğlerin ilgiyle izlenildiğini belirtti. Haberde Kongre'yi Sanayi Bakanı'nın açması gerekirken Başbakan İsmet İnönü'nün açması, hükümetin konuya verdiği önemin bir göstergesi olarak yer aldı. Haberde Başbakan İnönü ve Sanayi Bakanı Muammer Erten'in konuşmaları hakkında kısa bilgiler verildi.¹⁰¹⁰

Kongreyle ilgili *Son Havadis*'te çıkan haber kapanışla ilgilidir. Kongrenin son gününde hükümetin sanayi politikalarının eleştirisine yönelik görüşler haberde yer aldı. Haberde ayrıca Maliye Bakanlığı Müsteşarının eleştirilere yönelik verdiği cevaba da değinildi.¹⁰¹¹

18 Haziran 1964 tarihli *Milliyet*, Sanayi Kongresi'nin kapanmasını birinci sayfadan verdiği şu kısa haberle duyurdu:¹⁰¹²

“SANAYİ KONGRESİ DÜN KAPANDI

Sanayi Kongresi'nin kapanış konuşmasını yapan Sanayi Bakanı Muammer Erten, delegelerin tenkid ve temennilerine cevap vermiş ve Bakanlığının 1964 yılında yapacağı işleri saymıştır.

Bakan, kredi faiz hadlerinin indirilmesi konusunda önümüzdeki günlerde Banka Kredilerini Tanzim Komitesinde bir toplantı yapılacağını, büyük sanayicilere 300 milyon ve küçük esnaf ile sanayicilere de 50 milyon liralık kredi verilmesi hususunun gerçekleştiğini bildirmiştir.”

Banka (dergisi) dışında kongreye yer veren bir diğer dergi, *Akis* 'tir. Kongre, Dergi'nin 19 Haziran 1964 tarihli 522. Sayısında “Sanayi” başlığıyla yer buldu. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi binasında gerçekleştirilen Kongre'nin hazırlıklarının altı aydan önce başladığı belirtilen haberde, Kongrenin tam anlamıyla “teknik” bir toplantı olmamasında çeşitli mesleklerden katılımcıların olmasına bağlandı. Binden fazla üye ve davetlinin katıldığı Kongre'nin, zaman zaman bir parti kongresi havasına büründüğü iddia edildi. İnönü'nün konuşmasında kalkınma hızı hedefi, tarihsel olarak

¹⁰¹⁰ Özgen Acar, “6ncı Sanayi Kongresi Toplandı: Özel Sektör Yatırımlarında Yüzde 20 Düşme Bekleniyor”, Cumhuriyet, 17 Haziran 1964, s. 5

¹⁰¹¹ “Eski Bakan Çelikbaş yenilerini tenkid etti”, *Son Havadis*, 18 Haziran 1964, s. 1, 5

¹⁰¹² “Sanayi Kongresi Kapandı”, *Milliyet*, 18 Haziran 1964, s. 1

endüstrileşme süreci ve Cumhuriyet'in meseleye yaklaşımına yer verildi. Ayrıca Kongrede aynı zamanda bir de tebliğ sunan Sanayi Bakanı Muammer Erten'e gösterilen ilgiye yer verildi. Ayrıca haberde de Muammer Erten'in fotoğrafı ve Başbakan İnönü'nün açış konuşmasını gösteren fotoğrafı kullanıldı. On tane tebliğin sunulduğu Kongre'de tebliğ sahiplerinin piyasada tanınmış isimler olduğu belirtildi. Kongre'de en fazla ilgiyi Prof.Orhan Dikmen'in tebliğinin gördüğü iddia edildi. Bunun yanında tebliğlerin dışında tebliğler üzerine söz alan konuşmacıların hükümet eleştirilerinin de Kongre'yi daha verimli hale getirdiği belirtilen haberde söz alan bazı konuşmacıların görüşlerine kısaca değinildi. Tebliğler üzerine yapılan bir diğer değerlendirme İş Bankası Genel Müdürü Bülent Yazıcı'nın tebliğidir. Tebliğin başından sona kadar bir bankacının, sanayiciyi kritik eden bir üslupla hazırlandığı ileri sürülmüş, tebliğdeki bazı tartışmaya müsait noktaların da eleştiri oklarının Yazıcı'ya yönelmesine sebep oldu. Kongre'de yüze yakın konuşmacı söz aldı.¹⁰¹³ Kongre değerlendirme ve yorumlarla *Akis*'te genişçe ele alındı.

Kongre'yi manşetten veren *İş ve Ekonomi*, en geniş yeri ayıran süreli yayındır. Gazetede, Kongre hakkında genel bilgiler yer alırken, Başbakan İnönü ve Sanayi Bakanı Erten'in ve Maliye Bakanlığı Müsteşarı Memduh Aytür'ün konuşmaları geniş bir şekilde özetlendi.¹⁰¹⁴ Kongre'nin ikinci gününe de geniş yer veren *İş ve Ekonomi*, 17 Haziran 1964 tarihli 65. sayısında okunan tebliğler hakkında bilgiler verilirken¹⁰¹⁵ Kongre'nin kapanması da *İş ve Ekonomi*'de kısaca yer buldu.¹⁰¹⁶

İş ve Ekonomi, 1964 Kongre'sindeki “bazı teşekküller ve şahıslar tarafından sunulan tebliğleri imkan nispetinde” yayınlayacağını duyurdu. İlk olarak da MMO Başkanı Doç.Dr. Orhan Işık'ın “*Sınâî Gelişmede İlmin ve Tekniğin Yeri ve Türkiye'nin Durumu*” başlıklı tebliği parça parça,¹⁰¹⁷ Daha sonra ise bazı diğer tebliğler yayımlandı. Yayınlar tebliğler ve yayın tarihleri şu şekildedir:

- Doç.Dr. Orhan Işık, “*Sınâî Gelişmede İlmin ve Tekniğin Yeri ve Türkiye'nin Durumu*”, 20-27 Haziran 1964,

¹⁰¹³ “Sanayi”, *Akis*: Haftalık Aktüalite Mecmua, Cilt: XXX, Sayı: 522, Yıl: 11, 19 Haziran 1964, ss. 21-22

¹⁰¹⁴ “Başbakanın yaptığı konuşma ile: 1964 Sanayi Kongresi Açıldı”, *İş ve Ekonomi*, 16 Haziran 1964, s. 1, 4, 8

¹⁰¹⁵ “Sanayi kongresi'nde 2. Gün”, *İş ve Ekonomi*, 17 Haziran 1964, s. 1, 8

¹⁰¹⁶ “1964 SANAYİ KONGRESİ DÜN NİHAYETE ERDİ”, *İş ve Ekonomi*, 18 Haziran 1964, s. 1, 8

¹⁰¹⁷ “Sınâî Gelişmede İlmin ve Tekniğin Yeri ve Türkiye'nin Durumu”, *İş ve Ekonomi*, 20-27 Haziran 1964, s. 2

- Prof.Dr.Orhan Dikmen, “*Türkiye’de Sınâî Gelişme ve Yabancı Sermaye*”, 29 Haziran-4 Temmuz 1964,
- Behçet Osmanağaoğlu,¹⁰¹⁸ “*Sanayiimizin Gelişmesinde Enfrastrüktürün Önemi*”, 6-10 Temmuz 1964,
- Ziya Müezzinoğlu,¹⁰¹⁹ “*Kalkınma Plânımızda Sanayiın Yeri*”, 11-18 Temmuz 1964,
- Bülent Yazıcı, *Sınâî Gelişmemizin Sermaye ve Kredi Bakımından Durumu*”, 20-27 Temmuz 1964,
- Hulki Alisbah, “*Vergiler Dışında Resmi Mevzuat ve Sanayiimiz*”, 28 Temmuz-7 Ağustos 1964.

Bunların dışında İş Bankası Genel Müdürü Bülent Yazıcı’nın 1964 Sanayi Kongresi’nde sunduğu “Sınâî Gelişmemizin Sermaye ve Kredi Bakımından Durumu” başlıklı tebliği, “bankacılık ve işadamlarına faydalı olacağı kanaatinden” dolayı *Banka: Meslek ve Fikir Dergisi*’nin Temmuz 1964 tarihli sayısında yayınlandı.¹⁰²⁰ Dergi yine Temmuz 1964 tarihli sayısında Kongre hakkında genel bilgileri haberleştirdi. Haberde ön plana çıkan unsurlardan biri, Başbakan ve Sanayi Bakanının 1923’te ilk İktisat Kongresi ile başlayan ve ülkede geniş ekonomik etkiler yaratan bundan önceki beş kongrenin bir devamı saymaları ve bunu altıncı kongre olarak adlandırmalarıdır. Ayrıca haberde *Banka* dergisinden Dr.Mustafa A.Aysan’n “zaman yetersizliğinden doğan tatbik imkansızlığı sebebiyle ancak gelecek kongrelerin tertiplenmesinde gözönünde bulundurulmak üzere bir temenni olarak kapanış toplantısında” okunan teklifine yer verildi.¹⁰²¹

1964 Sanayi Kongresi, radyoda da yer bulmuştur. Kongre açılışından bir gün önce, 14 Haziran 1964’te saat 9.00’da duyuruldu. Bunun yanında açılış günkü haberde Başbakan İnönü, Maliye Bakanı Ferit Melen, Ticaret Bakanı Fenni İslimyeli, Sanayi Bakanı Muammer Erten, bazı senatör ve milletvekilleri, bürokratlar, kamu ve özel sektör temsilcilerinin katıldığı yer almıştır. Ayrıca Kongre’nin kapanışı 17 Haziran 1964, saat 22.45’de radyoda yer aldı.¹⁰²²

¹⁰¹⁸ Türkiye Ticaret Odaları, Sanayi Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği

¹⁰¹⁹ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarı. Bu Tebliği DPT tarafından hazırlanmış, Ziya Müezzinoğlu tarafından Kongre’ye sunulmuştur. Bundan dolayı gazetede yayınında isim bulunmamaktadır.

¹⁰²⁰ Bülent Yazıcı, “Sınâî Gelişmemizin Sermaye ve Kredi Bakımından Durumu”, *Banka Meslek ve Fikir Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 4, Yıl: Temmuz 1964, ss. 5-17

¹⁰²¹ *Banka*, “Haberler”, Cilt: 1, Sayı: 4, Yıl: Temmuz 1964, s. 47-48

¹⁰²² 1964 Sanayi Kongresi, s. 270-271

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Kongrenin dönemin basın-yayın organlarında önemine istinaden gerektiği kadar görülmediği söylenebilir. Hemen her konuda haber basın organlarında genişçe yer alırken, Türkiye'nin belki de en önemli ihtiyacı olan sanayileşme konusu son derece az yer buldu. Bu durum, kamuoyunu bilinçlendirmenin de temel misyonları arasında olan basın organlarının bu yaklaşımı temel misyonuyla tezatlık arz etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türk sanayileşme tarihi iktisadi ve tarihsel olgular etrafından kısaca ortaya konuldu. Her şeyden önce Osmanlı ile Cumhuriyet dönemleri arasında iktisadi alanda bir süreklilik olduğu vurgulandı. Genel olarak iktisadi gelişim, özel olarak da sanayileşme olgusu bu temel üzerinden ele alındı.

27 Mayıs 1960'da Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülke yönetimine el koymasıyla birlikte başlayan yeni dönemin başından itibaren Türkiye'nin gelişmesi/kalkınması için, Planlamanın gereği kabul edildi. 1960 sonrası planlı kalkınmanın başlatılması çalışmaları tamamlandı ve 1963 yılında Planlı döneme geçildi. Çalışmanın kapsamı, Planın ilk yılı olmakla birlikte, 1964 Sanayi Kongresi'nin gerçekleştirildiği tarihlere kadarki gelişme ve görüşlere de yer verildi. Bu noktada yapılabilecek ilk saptama, 1962 ve 1964 Sanayi Kongrelerinin Planlı Kalkınmaya bir destek mahiyetinde olduğudur.

Tezin kapsamı dahilinde Cumhuriyetin ilk 40 yıllık dönemine bir bütün olarak bakıldığında ekonomi alanında başarılar görülmektedir. Zorlukları da barındıran bu dönemin iç ve dış kaynaklı sebepleri mevcuttu. Nüfus sorunu, nitelikli insan yetiştirme ihtiyacı, toplumsal zihniyet yapısındaki değişimler gibi iç sorunların dışında; Büyük İktisadi Bunalım, Dünya Savaşı, Soğuk Savaş döneminin özellikle NATO ülkelerinin güvenlik merkezli politik öncelikleri sayılabilir.

Genel olarak sanayi kongreleri, 1923 Türkiye İktisat Kongresi'yle başlayan İktisat Kongrelerinin devamıdır. Birbirlerinden farklı etki ve sonuçları olmakla birlikte 1930'dan itibaren Türkiye'de Sanayi Kongreleri düzenlenmekteydi. Özellikle de 1960 sonrası başlayan süreçte gerçekleştirilen Kongrelerle sanayinin her alanı adeta mikroskobik bir incelemeye tabi tutuldu. 1962 ve 1964 Sanayi Kongrelerinin bu “geleneğin” oluşmasında önemli kilometre taşları olduğu söylenebilir. Kongrelerde Sanayi Kongrelerinin gerekliliği ve devamlılığı güçlü bir şekilde vurgulandı.

Türkiye'de gerçekleştirilen sanayi kongrelerinin temelindeki unsur, ülkenin çağdaş bir sanayiye kavuşmasıydı. Bu, ekonominin diğer alanlarına da olumlu bir şekilde yansıtacaktı. Üstelik sanayileşmenin gereği ve faydası yalnızca ekonomik amaçlarla da sınırlı değildi. Kongrelerde (kamu eliyle, özel sektör veya karma bir modelle de olsa) sanayileşmenin gerekliliği vurgusunda genel olarak iktisadi gerekçelerin yanında sosyal ve güvenlik amaçları da gerekçeler arasında ön planda yer almaktadır.

Çalışmada, gerek 1962 gerekse de 1964 Sanayi Kongrelerinde, Türkiye'nin ve Türk insanının içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar, yaşanan sorunlar neredeyse tüm yönleriyle, tebliğler ve tartışmalar içinde yer aldı. Bunlara yönelik özgün tespitler ve çözüm önerileri yapıldı. Kongrelerde söz alan tebliğ sahipleri ve katılımcılar arasında birbirine taban tabana zıt görüşler de vardı.

Bu Kongrelerde ileri sürülen görüş ve düşünceler büyük ölçüde 1960'lı yılların ilk yarısındaki siyasal yapı ve bu yapının kurmak istediği iktisadi sistemle uyumludur. Fakat bu uyumluluk genel çerçeve için geçerlidir. İktisadi model olarak özellikle 1964 Kongresinde ve Kongre dönemi Senato ve Meclisinde iktisadi görüşler Devletçilik ve liberalizm şeklindedir. Diğer bir ifadeyle, bu görüşler temelde iki iktisadi politik bakıştan kaynaklanmaktaydı: Devletçilik ve liberalizm. Fakat “devletçilik”, Türkiye'ye özgü şekliyle ele alınırken, “liberalizm” ise Türkiye'ye özgü, geçmişte denenmiş olan ve yaygın olarak uygulanmak istenen şekliyle değil de, klasik liberal tezlerle dayalıdır. Bunun yanında her halükârda devletçi yaklaşım daha baskındır. Daha açık bir deyişle, 1962 Sanayi Kongresi içinde ve dönemindeki görüşler neredeyse tamamen “devletçi” bir anlayış içindedir. 1964 döneminde ise özellikle siyasal muhalefetin bazı temsilcileri ve özel sektörden katılımcıların “liberal” bir anlayışa/yaklaşımına sahip olduğu görülmektedir. Bunların yanında, Kongrelerde ister devletçi bakış açısından, isterse de liberal yaklaşımdan öneriler getirilse de, değerlendirmeler yapılsa da, hepsinin ortak sonucu, “Milli İktisat”tır, Milli İktisat politikası bağlamındadır. Bu bağlamda önerilen sanayileşme modeli, Batıyla ilişkili ve fakat “milliyetçi bir sanayileşme”dir. Üstelik bu model, yabancı sermayeye de karşı değildir.

Kongrelerde sunulan bildirilerde önemli tespitler yapıldı. Bunlara ayrıntılı bir şekilde bildiriler içinde yer verildi. Ayrıca Kongrelerde sunulan bildirilerin üzerinde söz alan diğer katılımcıların tespit ve düşünceleri de oldu. Bunlara da metin içinde değinildi.

Gerek 1962 Sanayi Kongresi gerekse de 1964 Sanayi Kongresi'nde sunulan bildirilerde iktisadi alanın hemen her konusunda önemli istatistiklere, belgelere dayalı bilgiler verildi. Bildiri sunanların görüş, düşünce, yorum ve analizlerinin yanında, Kongrelerin diğer katılımcılarının düşünce önerileriyle iktisat ve sanayi literatürüne yapılan önemli katkılardır. Genel olarak Kongrelerde sorunların ele alınışına bakıldığında, sanayi kongrelerinin yerinde faaliyetler olduğu ortadadır.

Kongrelerin katılımcıları ve gündemleriyle ilgili şu tespitler yapılabilir:

Kongrelerin düzenleme kurulları MMO yöneticileri, bürokratlar ve öğretim üyelerinden oluştu. Kongrelerdeki bildiriler genellikle geniş bir katılımı tartışıldı. Kongre programı içinde yer almayan fakat Kongre’de okunan tebliğler oldu. Bazı tebliğlerde benzer sorunlar ortaya kondu. Tebliğlerin görüşülmesinde yer yer polemiklere rastlanmaktadır. Bazı tebliğlerin müzakere bölümünde söz alan katılımcıların görüşten ziyade soru ağırlıklıdır/ağırlıkla soru sordu. Tebliğlerin müzakeresi sırasında paylaşılan bazı görüşler adeta tebliğ gibidir. Tebliğlerdeki bazı konular geniş bir biçimde değerlendirilip, incelendi. 1964 Kongresi’nde 1962 Kongresine göre tebliğ başına fazla katılımcı söz alarak, görüş ve düşüncelerini paylaşıp, önerilerde bulundu. Bunun başlıca sebebi, bildiri sayısının azlığı olabilir.

Tebliğlerde incelenen, ele alınan başlıca konular genel olarak şu şekilde tasnif edilebilir: Türk Sanayileşme tarihi ve sanayinin durumu, sanayinin sorunları, sanayide araştırma ve eğitim, sanayinin finansmanı, sanayi ve hammadde, sanayi alt dalları, sanayileşme ve tarımsal gelişme, sanayi, kalkınma ve milli gelir, sanayileşme ve Ortak Pazar, Plan, Kalkınma Planı ve sanayileşme, mevzuat ve sanayileşme, sanayide altyapı, zihniyet, kültür ve sanayileşme, işletmelerde verimlilik, sanayide koordinasyon.

Kongrelerde özel olarak sanayileşme ve genel olarak da iktisadi konularda son derece önemli saptama ve tespitler yapıldı, görüş ve düşünceler paylaşıldı, öneriler getirildi. Bu bağlamda 1962 ve 1964 Sanayi Kongrelerinde sunulan içerikleriyle ilgili yapılabilecek bazı aşağıdaki özetlendi:

Kongrelerde, öncelikle Türkiye’nin iktisadi yapısı mikro ve makro düzeylerde değerlendirildi. Kalkınma ve gelişmede sanayileşmenin önemi üzerinde duruldu. Türkiye’nin kalkınması, gelişmesi sanayileşmeye bağlandı, ekonomik kalkınma, sanayileşme ile aynı anlamda kabul edildi. Türkiye’nin kalkınma ve sanayileşme çabaları anlatıldı. Sanayileşme sürecinin tarihsel gelişimi incelendi. Bildirilerin bazılarında Türkiye’deki sanayi düzeni ele alındı, bu düzen içinde aksayan yönler, eksik taraflar nicel ve nitel veriler eşliğinde gösterildi. Bildirilerde makro ve mikro düzeyde sanayileşmenin çeşitli konuları ele alındı. Sanayileşme literatüründeki ve sanayinin alt dallarındaki temel nitelikteki kavramların tanımları yapıldı, ekonomi içindeki yerleri ve fonksiyonları belirtildi.

Bildirilerde görüşmelerde temel olarak yüksek yaşam koşullarının sağlanmasının sanayileşmeye bağlı olduğu genel bir görüş olarak öne çıktı. Türkiye sanayisinin tarihsel gelişimi ortaya konulurken, sanayileşmenin önemi ve zorunluluğu tarihsel

örneklerle anlatıldı. Fakat Türkiye'nin sanayileşme tarihi ve sanayileşme girişimlerinin yeterli düzeyde başarılı olup-olmadığı sorgulanmadı. Sanayinin yapısal özelliklerine değinildi. Türkiye'nin kalkınma/sanayileşme olanakları ortaya konuldu, mevcut potansiyeli değerlendirildi. Temelde Türkiye'nin "neden sanayileşmesi" gerektiği ve bunun nasıl gerçekleştirileceği sorunları üzerinde duruldu. Sanayileşmeye ilişkin veriler paylaşıldı. Sanayileşmede geline nokta sorgulandı. Geline nokta genel olarak eleştirildi.

Kongrelerde, sanayileşmeye ilişkin yaklaşımlar da ele alındı. Sanayileşme konusunda hükümet ve sektörel yetkililere atfen (somut) çözüm önerileri getirildi, uygulanması gereken yöntemlere yer verildi. Sanayileşmede başarılı olunması için gerekli strateji önerileri gibi makro ölçekli çözümler de önerildi. Sanayileşmede ele alınması gereken konular irdelendi. Devletin sanayileşmedeki rolü ve önemine temas edildi. Sanayinde finansmanın önemi ele alındı, finansman altyapısının oluşturulmasının gereği üzerinde duruldu. Yabancı sermayeye karşı olumlu bir tutum olmakla birlikte, yerli sermayenin himayesinin gerekliliği vurgulandı. Teknolojinin, teknoloji transferinin sanayileşmede önemli araç olduğu savunuldu. Teknolojinin üretim sürecindeki rolü ve önemi gösterildi, modern teknolojinin sanayileşmedeki önemi anlatıldı. Sanayileşmede nitelik ve nicelik olarak personelin büyük önem taşıdığı belirtildi. Bildirilerde sanayileşme ile eğitim (nitelikli personel) arasında güçlü ilişki kuruldu. Özellikle sanayileşmede nitelikli personel eksikliği üzerinden eğitim sistemi eleştirildi. Yeni bir eğitim sistemine ve buna uygun kurumlara olan ihtiyaç vurgulandı. Sanayinin altyapısı incelendi. Sanayinin başarılı olması için sağlam bir alt yapının gerektiği gerekçelerle açıklandı.

Kongrelerde Türk sanayi ürünlerinin uluslararası rekabet gücüne ilişkin görüşlere yer verildi. Türkiye'nin ekonomik verilerine ve gelişme hızlarına başka bazı ülkelerle kıyaslandı, çeşitli ülkelerin sanayilerindeki gelişmelerinin analizleri yapıldı. Sanayinin durumu, üretim, ithalat, ihracat ve sektörel yapısal değişimler bazı bildirilerde karşılaştırılmalı olarak gösterildi. Türkiye ekonomisinin bazı ülkelerle gelişme dinamikleri açısından benzerlikleri ortaya konuldu, avantaj ve eksiklikleri belirtildi. Türkiye'nin sanayileşmede neden başarısız olduğu sorgulandı.

Kongrelerdeki metinlerde ve görüşlerde; sempozyumda sunulan bildirilerde genelde makro denge göz önüne alınmakla birlikte, sektörler ve alt sektörlerle ilgili bağlantıları da saptandı. Sanayi yatırımlarının dağılımları yer aldı. Kronolojik ve olgusal olarak belli başlı (sektörel) gelişmeler gösterildi. Genel olarak sanayide, özel olarak da bazı sanayi

alt dallarında verimliliği engelleyen faktörlere ve verimlilik artırıcı teknikere yer verildi. Bazı tebliğ sahipleri ve katılımcılar sektörel analizler, değerlendirmeler yaptı. Sektörün mevcut durumu incelenip, bazı ayrıntılı tablolarda örnekler verildi, istatistiki bilgiler, sektörel envanterler yer aldı. Bazı sanayi dallarının özel sektör için niçin cazip gelmediği konusu irdelendi.

Bunların yanında diğer bazı tespitler şunlardır: Bildirilerde teorik analizlere geniş yer ayrıldı. Geleceğe yönelik bazı iktisadi tahminlerde bulunuldu. İktisadi öngörülenlerin yanında teknolojik öngörüler de yer aldı. Bazı bildirilerin görüşülmesinde önde gelen sanayi firmalarının çalışmaları ve durumları hakkında da bilgiler paylaşıldı. Kongrelerde devletin rolü değerlendirildi. Buna göre 1962 Sanayi Kongresi'nde devletin ekonomi içindeki rolünün gereği 1964'den daha fazla vurgulandı. Kongrelerde “zihniyet” konusunda yer verilirken, bunun ne tür bir zihniyet olduğu genel-geçer ifadelerle anlatılmakla birlikte, bu zihniyetin kaynaklarının göz ardı edildiği görüldü.

Kongrelerde sunulan bildirilerde yer verilen, öne çıkan olgular şunlardı: Sanayi toplumu ve sanayileşmenin önemi, Türkiye'nin sanayileşme zorunluluğu, İktisadi sistemler, (iktisadi) zihniyet, hammadde ve temini, enerji ve kaynakları, alternatif enerji, sanayinin alt dalları/sanayi kolları, tarım, plan ve planlı kalkınma, işletmelerin organizasyonu, işletmelerde verimlilik, milli üretim, sanayide koordinasyon, AR-GE, teknik eğitim, sanayi yatırımları ve finansmanı, milli üretim, terminoloji, sosyal sorunlar, sanayinin kuruluşu yeri, imar planları, altyapı, sanayi bölgeleri, sanayi toplumu, ticaret rejimi, dış ticaret, Ortak Pazar, İktisadi Devlet Teşekkülleri (İDT/KİT), devletçilik, liberalizm, mevzuat ve sanayileşme, sosyal ve iktisadi haklar, girişimcilik ve girişimciler, işgörenler, milli gelir vd.

Belirtilen bu konularda görüş, düşünce ve tespitlerin dışında eleştiriler de getirildi. Yeni kurumlar önerenler olduğu gibi, mevcut kurumlardan bazılarının yenilenmesini, daha etkin ve verimli çalışması konusunda öneriler de oldu. Ayrıca Kongrelerde tebliğler üzerinde görüşmeler/müzakereler kısımlarında söz alan katılımcıların da çoğunlukla yukarıdaki konularla, yer verilen olgularla ilgili görüş, düşünce, analiz, yorumlar ile bu konularda tespit ve önerileri yaptılar. Bu noktada tebliğler dışında bazı konu ve olgulara da yer veren katılımcılar oldu. Bunlara ek olarak bazı katılımcılar tebliğ sahibine yönelttikleri sorularla konuların daha da derinleşmesine imkan sağladı. Kongrelerde sunulan bildiriler ile müzakere bölümlerinde paylaşılan görüşlere bakıldığında meselenin farkındalığı, sanayileşmenin önemi ve Türkiye açısından gerekliliği

konusunda bilincin yüksek olduğu görüldü. Başka bir deyişle, Kongrelerde sunulan bildiriler ve paylaşılan metinler, dönemin aydınlarının kamu ve özel sektör temsilcilerinin iktisadi konulara olan hakimiyetini de göstermektedir.

Kongrelerdeki öneriler genel olarak şu konulardaydı: Yeni ve özellikle de koordinasyonu sağlayıcı organizasyonların kurulması, hammaddenin ucuz temini, kamuoyunun güveninin sağlanması, sanayileşme reklamının (propagandasının) yapılması, sanayinin gelişmesine uygun bir mevzuatın düzenlenmesi ve/veya yeni bir mevzuatın hazırlanması, sanayide himayenin sağlanması, tam bir sanayileşme politikasının oluşturulması, tam ve iyi yetişmiş kadronun oluşturulması, sanayileşmeyi destekleyecek eğitim kurumlarının açılması, özellikle bazı sanayi alt dallarına yönelik gelişmiş ülkelerdekine benzer yardımların yapılması, finansman destekleri: Döviz kolaylıkları, gümrük muafiyetleri, işletme kredileri, yatırım kredileri, nakliye ucuzluğu gibi. Teşvik tedbirleri, şirket birleşmeleri, haberleşme şebekesinin geliştirilmesi, sermaye piyasasının açılması, hükümetin teknik imkanlarının etkin bir şekilde kullanılması.

Kongrelerde eleştiri odaklı konular ise şunlardı: Sanayileşme politikasının bulunmaması, bürokrasi, mevzuat, kaynakların etkin ve verimli kullanılamaması, koordinasyon eksikliği ve stratejik organizasyonların yokluğu, destek ve himaye, nitelikli personel eksikliği ve eğitim sistemi. Yapılan eleştirileri ise şu şekilde sıralanabilir: İktisadi kaynaklar, sanayiinin olmamasından dolayı verimli kullanılamamaktadır. Eğitim sistemimiz, sanayinin gelişmesi için yeterli değildir. Başta vergi kanunları olmak üzere kanunlarımız ve mevzuat sanayileşmenin gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Kredi sistemi, sanayileşmeyi desteklemekten uzaktır. Devletin iktisadi devlet teşekkülleri kurması yanlıştır. Türkiye’de bilimsel araştırmaya önem verilmemektedir. Tanıtım ve pazarlama yetersizliği vardır. Teknoloji yeterince kullanılmamaktadır. Sanayi tesislerinin bazılarında kuruluş yerleri doğru seçilmemiştir. Araştırma-geliştirmeye yeterli kaynak ayrılmamaktadır. Nitelikli eleman sayısı azdır ve bunun giderilmesine ilişkin çalışmalar yetersizdir.

Kongrelerde tebliğ sunan ve söz alan katılımcıların metinlerinde, konuşmalarında temas ettikleri konular, ana temalar ve bu bağlamdaki görüşler şu şekilde tasnif edilebilir:

Dönemle ilgili tespitler boyutunda temel olarak vurgulanan; dönemin “sanayi çağı” olduğu ve sanayi kurulmaksızın yüzyılın medeniyet ve refah seviyesine ulaşılmasının mümkün olmadığıdır.

Sanayileşme ekseninde, sanayi toplumu ve buna bağlı toplumsal yapı değişimleri üzerine de görüşler sunuldu. Sanayi toplumu; ileri teknoloji, nitelikli eğitim, yeni bir toplum ve yeni sanayi yapısıyla tanımlanmaktaydı. Türk sanayileşme sürecine gelince, bu noktada Türkiye'nin iktisadi kaynakların değerlendirilmesi için ve sosyal gereklerden dolayı sanayileşmenin zorunluluğuna ve bu zorunluluğun halka anlatılmasının önemine dikkat çekildi. Bu bağlamda, her toplumun aynı sanayileşme sürecini yaşamadığı; kalkınmanın, sanayileşmeyle eşdeğer tutulmasının Türkiye için mümkün olduğu; ülkedeki iktisadi büyüme oranının gerçekleşmesinin büyük ölçüde sanayileşmeye dayandığı; mali, idari ve iktisadi kanunlarından eğitim yöntemlerine kadar birçok konunun sanayileşme ihtiyacına hizmet edecek şekilde gözden geçirilmesi gerektiği; sanayileşmenin, Türkiye için son derece önemli olduğu savunuldu. Ayrıca, Türkiye'de ekonomik gelişme açısından jeo-stratejik bir olay olarak görülen sanayinin ilerlemesinin, artan işgücüyle de ilintili olduğuna işaret edildi. Hayat standartları, sınai faaliyetler ile yükseleceği ileri sürüldü.

Kongreler boyunca sanayileşme çok boyutlu ve derinlemesine ele alındı. Bu çok yönlü bakış açısına ilişkin olarak aşağıdaki konu ve başlıklar altında tespitler yapmak mümkündür:

Sanayileşmenin şartları bağlamında yer alan görüşler kısaca şunlardır; sanayileşme, karışık, muğlak bir süreçtir; bir bakıma tutum, zihniyet ve mevzuat meselesidir. Bu süreçte, sermaye, işçi ve organizasyon faktörlerinin çeşitli tezahürleri ayrı ayrı rol oynar. Sanayi ve sanayicinin iş mevzuatından kaynaklanan bazı sorunları vardır. İktisadi devlet teşekkülleri yeni bir mevzuat ve yeni bir organizasyon ile başarılı olur. Sanayileşme, verimli bir üretimle başarıya ulaşır; ancak üretim hacminin yanısıra verimlilik de ihmal edilmemelidir. Sanayinin kurulması temelde iç ve dış piyasaya bağlıdır.

Sanayileşmede devletin rolü, korumacılık ve teşvik konularında öne çıkan görüşler şu şekilde özetlenebilir: Devlet kurumlarının teşkilat yapısı ve mevzuatlarının sanayileşme üzerinde etkisi göz ardı edilmemelidir. Sanayide devletin rolü, yol gösterici olmaktan ziyade, belirleyici olmalıdır. Hükümetler, sanayi birliğini (devlet ve özel sektör arasında) sağlanmalıdır. Yeni bir kamu hizmeti anlayışına ihtiyaç vardır. Sanayinin belli bir süre himayeye ihtiyacı vardır. Yerli mallar, ithal mallarına karşı korunmalıdır.

Sanayileşmede, finansman, sermaye, yabancı sermaye konularında öne çıkan görüşler kısaca şunlardan oluşmaktadır: Sanayide emek önemli olmakla birlikte sanayinin asıl

yaratıcısı, sermayedir. Sanayiciye sağlanacak kolaylık, topluma yapılan kolaylıktır. Mesela, Türkiye’deki kredi imkanları sanayinin gerçek ihtiyaç ve icaplarına yetmemektedir. Yabancı sermaye, sermaye piyasa koşullarına ve verilecek garantilere göre hareket etmekle birlikte yabancı sermaye, ancak yerli sermayenin tamamlayıcısı olarak düşünülmelidir. Ülke içinde yaratılan sermaye ile yabancı sermaye birbirinden ayrılmalıdır. Türkiye’ye gelen yabancı sermaye kapsamlı ve genel bir şekilde incelenmedi. Türkiye’de yabancı sermaye henüz istenilen düzeyde değildir.

Sanayileşme ve Planlama (etüt) bağlamında; Her sınai girişim, bir etüt ve planlama dahilinde yapılması gerektiği ve her endüstri tesisinde gerçekçi bir programların uygulanması, planlı bir kalkınma izlenmesi gibi öneriler öne çıkmaktadır.

Sanayide koordinasyon, teşkilatlanma ve mesleki teşkilatlar konularında ise; Sanayileşme çabalarında devletin dışında kurum ve kuruluşlar da daha aktif rol alması, Türkiye’de teknik anlamda sanayi koordinasyonu bir bütün olarak ele alınması, sektörel sorunların halledilmesi için organizasyon kurulması ve zihniyet birliği oluşturulması gibi görüşlerin öne çıktığı görülmektedir.

Sanayi alt dalları/kolları ile birlikte sanayinin bir bütün olduğu vurgusu vardır. Bu doğrultuda, büyük sanayinin varlığı ve başarısı, “küçük sanayi”yle yakından ilgilidir. Herhangi bir sanayi kolu ihmal edilmemeli, sanayinin her koluna sahip çıkılmalıdır. Haliyle sanayi kolları sıraya koyularak kurulamaz. Sanayi alt dalları/kollarının kurulması zorunlu kılan gerekçelere yer verildi. Mesele yeni bir zihniyetle ilişkilendirildi. Sanayi alt dallarının büyük sanayiye yardımcı olması gerektiği üzerinde duruldu. Bazı sanayi dallarının üretim araçları olduğu vurgulandı.

Sanayinin, *tarım ve diğer sektörlerle ilişkili* olarak şu görüşler öne çıktı: Türkiye’nin sanayi potansiyeli yüksektir. Fakat bu durumda, diğerleri sınai üretime tercih edilmemelidir. Her konu ölçülü ve paralel bir şekilde yürütülmelidir. Sanayi ve ziraat birbirine zıt değildir. Kalkınmak için birini tercih etmek gerekmez. Tam aksine sanayileşme, zirai gelişmeyle çakışmaz. Sanayileşme zirai gelişmeyi de beraberinde sürükler. Türkiye’nin ziraat ülkesi olduğu fikri yanlıştır. Zira Türkiye tarım alanında da zayıftır. Bunun da güçlenmesi son kertede üretim araçları endüstrisine dayanır. Ziraat de bir sanayi kolu haline gelmiştir. Zirai gelişim için zirai makineleşme gereklidir. Zirai üretim artırılmalıdır. Fakat tarım arazileri rantabl kullanılmamaktadır.

Sanayileşmede, nitelikli personel ve eğitim konusu kongrelerde sunulan tebliğler içerisinde önemli yer kaplamaktadır. Bu konular eleştirel bir açıdan değerlendirildi ve bu alanlardaki eksikliklerin giderilmesi için öneriler getirildi: Ülkedeki teknik eğitim, yetersizdir. Eğitim, verimli bir şekilde gerçekleştirilmelidir. Teknik eğitime paralel; teknik bilgi yetersizdir. Bilgi seviyesindeki düşüklük, sanayinin gelişmesine engeldir. Türkiye’de mühendis, teknisyen, nitelikli işçi sayı itibariyle sanayileşmeyi tam anlamıyla takip edememektedir. İlim ve tekniksiz bir endüstri olmaz. Fakat bundan önce teknik eleman yetiştirilmelidir. Teknik eleman yetiştirme temposu, sanayi ve ekonomik hayatın gelişim seyrine uygun olmalıdır. Endüstride donanımlı, yetişmiş elemanların çalışması, endüstri kurumlarında mühendis istihdamı zorunlu olmalıdır.

Türkiye’nin *Ortak Pazar’a* girmesi gerekli görülmekle birlikte, Türkiye’nin Ortak Pazar’a girmesinin sanayi açısından en önemli sonucunu maliyetlerin artması oluşturacağı ileri sürüldü. Ayrıca, Ortak Pazar’a karşı olunmamakla, hatta girilmesi gerektiği savunulmakla birlikte, yerli sanayiye koruyucu ve geliştirici önlemlerin alınması, başka bir deyişle, Avrupa sanayi ürünleri karşısında yerli sanayinin desteklenmesi gerekliliği belirtildi. Bu noktada Kongreler, “Kalkınma Planları” gibi bazı olgularda olduğu gibi “Ortak Pazar” olgusunun da kurumsal ve kapsamlı bir şekilde tartışıldığı, ele alındığı birer organizasyondur.

Sanayinin sorunları bağlamında yalnızca teknik konulara yer verilmeyip, zihniyetle ilişkisine de değinildi. Bu noktada; Türk toplumunun sanayileşme sürecini yakalayamaması, bu durumun da aydınlar ve idareciler nezdinde bir hamle uyandıracağına sına ve teknik gelişmelere karşı bir aşağılık kompleksi yarattığı, bu ruh halinin ise nesilden nesile geçerek 1960’lara kadar geldiği ileri sürüldü. Ayrıca öne çıkan diğer görüş ve düşünceler şunlardır: Türkiye’de sınai araştırma olması gerektiği noktada değildir. Kalite kontrol sistemi yoktur. Fabrikalar eskidir, modernize edilmelidir. Ağır endüstriye gereken önemin verilmemiş olması eleştirilmektedir. Türkiye’de sanayileşmenin başarılı olamamasının önemli sebeplerden biri, sınai kredilerinin geri kalmasıdır. Sınaî krediler ile sanayileşme arasında paralellik vardır. Sanayi kuruluşlarının karşılaştığı güçlükler olarak; sermaye ve hammaddenin yetersizliği, rekabet ve ön yargı sayılmaktadır. Sanayileşme problemi, yalnızca kamu üzerinden çözülemeyeceği, bunun çözümüne özel sektör de katkı sağlaması gerektiği vurgulanmaktadır. Türkiye, gelişmiş ülkelerin tarihsel sürecine yabancı kaldığı öne çıkan diğer iddialar arasındadır. Türkiye’nin enerji dengesi, yatırım politikaları, sınai gelişmesi bilimsel esaslara ve programa dayalı yapılmadığı düşünülmektedir.

Bunların yanında sanayileşmenin *şehirleşme*yle olan yakın ilişkine dikkat çekildi. Bu doğrultuda sanayinin kuruluş yeri seçimi ve şehirleşme konusunda şu görüşler öne çıktı: Sanayinin dağılışı problemi, şehirler değil, bölgeler ve ülke çapında ele alınmalıdır. Sanayi tesisleri büyükşehirlerin yakınına kurulmamalıdır. Fabrikalar, enerji getirilmek yerine enerjinin bol bulunduğu bölgelere inşa edilmelidir. Şehirleşme, teorik olarak sanayileşmeyi takip etmek zorundadır. Şehircilikte sanayi problemi, yalnızca bir şehrin kendi meselesi olarak görülemez. Sanayi sorunu, şehrin kendi imkanları ile çözebileceği bir sorun değildir. Endüstri yatırımlarının yapılmasından önce de ülkenin her bölgesi tamamen, bütün imkanlarıyla, her türlü potansiyeli meydana çıkacak şekilde etüt edilmeli, ondan sonra endüstrinin kümeleneyeceği merkezler tespit edilmelidir. Şehir planlarında sanayicinin ihtiyaç ve gerekleri öncelikle dikkate alınmalıdır. Organize sanayi bölgeleri yaygınlaştırılmalıdır.

İktisadi yapı, iktisadi gelişme, üretim ve sanayileşme hususlarında ise, iktisadi felsefenin belirlenmesi, istikrar prensibinin göz ardı edilmemesi, karma ekonomi düzeninde devlete daha önemli görevler verilmesinin gerekliliği belirtildi. Buna ek olarak aşağıdaki saptamalar ve öneriler dile getirildi: İktisadi gelişme için yatırımların hızlandırılması zorunludur. Toplumda gelişimin rolü olan her faktörün hızı, dengeli bir şekilde ayarlanmalıdır. Gelir artışı dengeli bir gelişmeye ve bu arada sanayileşmenin hızlanmasına bağlıdır. Üretim problemi geçici tedbirlerle çözülemez. İşletmelerde üretimi artırmak, maliyeti düşürmek ve sonuçta başarıya götürmek için, yeni bir prim sistemine ihtiyaç vardır. Bir memleketin iktisaden geri kalmasının veya ileri gitmesinin gerçek sebepleri insan gücünü değerlendirmekle yakından ilgilidir. Türk toplumu insan gücünü değerlendirme yönünden oldukça zayıftır.

İktisadi açıdan ayrıca, kaynaklar, hammadde bolluğu ve ucuzluğunun temini, enerji kullanımı, maden sanayinin ve su kaynaklarının geliştirilmesi de ele alındı. Bu kapsamda, hidroelektrik santrallerin, termik santrallere göre birçok açıdan daha avantajlı olduğu, elektrik enerjisi üretiminin artmasının, yeni sanayi tesisleri ve sanayi mamullerinin miktarında artışa bağlı olduğu yönünde görüşler de Kongreler boyunca paylaşıldı.

Siyasetçiler, bürokratlar, akademisyenler, sanayiciler, iş çevreleri ve meslek odalarından temsilciler, basın mensupları, araştırmacı ve ilgililer görüş, düşünce ve önerileriyle Kongrelere katkıda bulundular. Kongreler, yalnızca sanayinin sorunları konusunda

değil, aynı zamanda ve genel olarak iktisadi ve idari konularda da çeşitli görüş ve düşünceler için sağlıklı bir zemin oluşturdu.

Bu çalışmada Kongrelerin basın organlarında nasıl görüldüğüne de yer verildi. Kongrelerde ve özellikle de 1962 Kongresi'ne basının ilgisi son derece zayıf oldu. Üstelik basın organlarında çıkan bazı haberlerde Kongre hakkında yanlış bilgilere de rastlanmaktadır. Hükümete muhalif olan ve Kongre'yi de hükümetle ilişkilendiren bazı basın organları da tebliğ sahiplerinin dışında ve/veya yanında söz alıp eleştiri yapan katılımcıların görüşlerini de habere yansıttılar. Basının Kongrelere yaklaşımı konusunda kısaca şunlar söylenebilir: Kongrelere basının ilgisi son derece zayıftır. Özellikle 1962 Sanayi Kongresi neredeyse basında hiç yer almadı. Sanayileşme ihtiyacının ve sanayileşmenin önemi bilinmesine rağmen, basının bu konuyu görmezden gelmesi düşündürücüdür. 1964 Kongresi bazı basın organlarınca doğrudan iktidarla ilişkilendirilmekte ve övülmektedir. Bazı basın organları ise kongreyle ilgili haberlerin başlıklarında eleştirel açıklamaları kullandı. Bu da siyasal duruşla ilgilidir. Sanayi Kongreleri, “muhalif” bazı basın organlarınca bir iktidar faaliyeti olarak algılanmaktadır.

1962 ve 1964 Sanayi Kongreleri hakim entelektüel zihniyetin, siyasal-ideolojik atmosferini bu atmosfer içinde oluşan baskın görüşleri yansıtmaktadır. Bu durum bir kez daha hiçbir ekonomik politikanın, iktisadi yaklaşımın siyasetin etki alanının dışında olmayacağını, olamayacağını göstermektedir. Ayrıca iktisadi politikalar belirlenirken, toplumun sosyolojisi de göz ardı edilmemeli, Türkiye'nin iktisadi yapısında fert-toplum dengesi temel alınarak çözüm aranmalıdır. Kısaca, sanayileşmenin maddi olduğu kadar maddi olmayan gerekleri de vardır.

Türkiye'nin iktisadi gelişmesi, milli sermayeye ve sanayileşmeye olan ihtiyacı daha Cumhuriyet ilan edilmeden üzerinde durulan bir konudur. Yukarıda da anlatıldığı üzere, İttihat ve Terakki yönetimince, I. Dünya Savaşı yıllarında bir program şeklinde bu, ihtiyaç temelli iktisadi bir politika olarak benimsendi. Fakat dönemin şartlarından dolayı başarılı olunamadı. Cumhuriyet döneminde iktisadi alanda gerçekleştirilen Kongrelerde (İktisat, Sanayi ve Sanayi alt dalları vs.) bu ihtiyacın giderilmesi amaçlandığını söylemek mümkündür.

1962 ve 1964 Sanayi Kongrelerinin de baskın görüşleri arasında yer aldığı üzere; sanayileşmenin tercih edilmesi, başta tarım olmak üzere diğer alanların ihmalini gerektirmez. Türkiye'nin kaynakları sanayileşmenin lokomotif olduğu bir iktisadi düzen

için tam kapasite hedeflenerek, etkin ve verimli bir şekilde kullanılmalldır. Türkiye'nin ihtiyaı, kalkınmasının, gelişmesinin tek şartı, “karma ekonomi” modelidir. Bu model Türkiye'nin kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasının ilk adımdır. 1962 ve 1964 Sanayi Kongrelerinde savunulan görüş ve düşünceler ile getirilen neriler Türk sosyo-ekonomik ve kültürel yapısı için uygun ve gerekli olan “Milli İktisat” politikasıyla uyumludur.

KAYNAKÇA

- Acar, Ö., (1964), “6ncı Sanayi Kongresi Toplandı: Özel Sektör Yatırımlarında Yüzde 20 Düşme Bekleniyor”, **Cumhuriyet**, 17 Haziran 1964, s. 5.
- Acar, Y., (2009), **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)**. 7. Baskı, Bursa: Dora.
- Ağırnaslı, N., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Yirmi Sekizinci Birleşim, 02.02.1962, s. 534.
- Akat, A.S., (1983), Savaş “Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-4**, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, s.1090-1112.
- Akbank, (1980), **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi 1923-1978**, İstanbul: Akbank Kültür Yayını.
- Akgül, N., (1976a), “Sanayileşmenin Kuramsal Doğrularına Bir Yaklaşım Denemesi”, **1974 Sanayi Kongresi Bildirileri**, Ankara: MMO, s. 3-13.
- Akgül, N., (1976b), “Türkiye’de Sanayileşme Politikası ve Yatırımların Parasal Kaynakları”, **Sanayi Kongresi 1974**, Ankara: MMO, s. 321-335.
- **Akis**, “Sanayi”, Cilt: XXX, Sayı: 522, Yıl: 11, 19 Haziran 1964, s. 21-22.
- Akün, F., (1964), “Sanayide Teknik Eleman”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 252-256.
- Alisbah, H., (1966), “Vergiler Dışında Resmi Mevzuat ve Sanayiiimiz”, **1964 Sanayi Kongresi**, Ankara: Makina Mühendisleri Odası, s. 105-123.
- Aren, S., (1962), “Dış Yardım Kâfi Değildir”, **Yön**, Yıl: 1, Sayı: 15, 28 Mart 1962, s. 6.
- Aren, S., (1962), “Sanayiinin Himayesi” **Yön**, Yıl: 1, Sayı: 4, 10 Ocak 1962, s. 17-18.
- Avcıoğlu, D., (1962), “Devletçilik Nasıl Dejenere Oldu?”, **Yön**, Yıl: 1, S. 47, 7 Kasım 1962, s. 6-7.
- Aytekin, V., (1964), “Türkiye’nin Maden Sanayii ve Demir-Çelik Sanayiinin Yakın Geleceğine Toplu Bir Bakış”, **1962 Sanayi Kongresi**, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, s. 315-331.

- Aytür, M., (1966), “Uluslararası İktisadi Münasebetlerimizin Yürütülüşü Açısından Sinaî Gelişmemiz”, **1964 Sanayi Kongresi**, Ankara: Makina Mühendisleri Odası, s. 191-210.
- Ayyat, İ. B., (1964), “Türkiye Milli Gelir Potansiyelinin Tespiti”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 144-157.
- **Banka**, “Haberler”, Cilt: 1, Sayı: 4, Yıl: Temmuz 1964, s. 47-48.
- Barkan, Ö.L., (1956), “Türkiye’de ‘Servaj’ Var mı İdi?”, **Belleten**, Cilt: XX, Yıl: Nisan 1956, Sayı: 78, s. 237-246.
- Başıyigit, T., (2002), “Türkiye’de Kırsal Kalkınma Politikaları (1923-1950)”, **Türkler-17**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 687-696.
- Baysal-Göker, İ.-A., (1972), “Sanayileşmenin Neresindeyiz, Neden?”, **1972 Türkiye Sanayi Kongresi Bildirileri**, TMMOB, Ankara, s. 1-24.
- Bekata, O., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Yirmi Yedinci Birleşim, 01.02.1962, s. 567.
- Bengül, N., (1962), “İktisadi Sistem Meselesi”, **Yön**, Yıl: 1, Sayı: 9, s. 9.
- Berkes, N., (2013), **Türkiye İktisat Tarihi**, İstanbul: YKY, İstanbul.
- Bezer, E., (1964), “Sanayide Hammadde ve Türkiye’nin Sanayileşmesi Hususunda Bazı Düşünce ve Temenniler”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 301-304.
- Bıçak, A., (2010), **Türk Düşüncesi II: Kaygılar**, İstanbul: Dergâh.
- Boratav, K., (1983), “Türkiye’de Devletçilik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-2**, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 412-425.
- Boratav, K., (2012), **Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009**, 17. Baskı, Ankara: İmge.
- Bozkurt, G., (1991), “Atatürk’ün Hukuk Alanında Getirdikleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.: VIII, S. 22, s. 45-53.
- Bulutoğlu, K., (1962), “Devletçilikten Vazgeçemeyiz; Çünkü...”, **Yön**, Yıl: 1, Sayı: 8, 7 Şubat 1962, s. 13.

- Buryakov, Y.F., (2002), “Eski ve Orta Çağ Dönemlerinde Büyük İpek Yolu Üzerindeki Orta Asya Türkleri”, **Türkler-3**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Çeviren: Mehmet Tezcan, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 234-242.
- Cillov, H., (1970), “İktisadi İstatistiklerimizde 50 Yıllık Gelişmeler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.: 30, S. 1, s. 27-46.
- Clark, E.C., (2012), “Osmanlı Sanayi Devrimi”, Çeviren: Yavuz Cezar, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Editörler: Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 755-772.
- Coşkun, F.Ş., (1966), “Sınaî Gelişmede Öncelik ve Gerçekleştirilme İmkânları”, **1964 Sanayi Kongresi**, Ankara: Makina Mühendisleri Odası, s. 137-154.
- Cumhuriyet Dönemi Sanayileşme, www.guncelkaynak.com, Erişim tarihi, 10 Mart 2015.
- **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Yirmi Beşinci Birleşim, 25.01.1962, s. 18-19.
- **Cumhuriyet**, “Endüstriyle Kalkınma”, Konu ve Yorum, 17 Haziran 1964, s. 5.
- **Cumhuriyet**, 16 Haziran 1964, s. 1, 7.
- Çağa, E., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Beşinci Birleşim, 09.02.1962, s. 143.
- Çağlayangil, İ.S., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Beşinci Birleşim, 09.02.1962, s. 150.
- Çarıkçı, E., (2002), “Menderes Döneminde Ekonomik ve Sosyal Gelişmeler”, **Türkler-17**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 623-630.
- Çavdar, T., (1983), “Devralınan İktisadi Miras”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-4**, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1048-1064.
- Çavdar, T., (1983b), “Cumhuriyet Döneminde Türk İktisadi Düşüncesi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-4**, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1074-1084.

- Çavdar, T., (2007), **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler**, Ankara: İmge.
- Çelikbaş, F., (1966), “Sinaî Gelişmeyi Sağlayacak Yeni Bir Âmme Hizmeti Düzenlenmesi Zorunluğu”, **1964 Sanayi Kongresi**, Ankara: Makina Mühendisleri Odası, s. 217-220.
- Çetintaş, N., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Yirmi Yedinci Birleşim, 01.02.1962, s. 578.
- Çolakoğlu, N. (Proje Yönetmeni), (2002), **İstanbul Sanayii Odası’nın Elli Beşinci Yılında Türk Sanayii**, İstanbul: İSO, İstanbul.
- Dağlı, H., (1961), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Onuncu Birleşim, 29.11.1961.
- Deane, P., (2000), **İlk Sanayi İnkılâbı**, Çev. Tevfik Güran, 3. Baskı, Ankara: TTK.
- Demirdağ, Y., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Dördüncü Birleşim, s. 474.
- Dikeçligil, H., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Beşinci Birleşim, 09.02.1962, s. 135.
- Dikmen, O., (1966b), “Türkiye’de Sinaî Gelişme ve Yabancı Sermaye”, **1964 Sanayi Kongresi**, Makina Mühendisleri Odası, Ankara, 1966, s. 165-178.
- Dikmen, O., (1966a), “Türkiye’de Sınai Gelişme ve Vergi Sistemi”, **1964 Sanayi Kongresi**, Makina Mühendisleri Odası, Ankara, 1966, s. 79-91.
- Dilik, S., (1965), “1964 Yılında Türkiye Ekonomisinin Gelişimi: İktisadi Durgunluktan Enflasyoncu Bir Eğilime”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 4, Yıl: 1965, s. 7-28.
- Düzgüneş, M. (Editör), (1973), **Türkiye’de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı**, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Eğilmez, M., (2018), **Tarihsel Süreç İçinde Dünya Ekonomisi**, 4. Basım, İstanbul: Remzi.
- Eldem, V., (1948), **Türkiye’de Sanayileşme Hareketi**, İstanbul: İsmail Akgün Matbaası.
- Elmalı, M., (1964), “Sanayileşmenin Çeşitli Problemleri”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 77-92.

- Er, Ş. (1966). “Basılırken”, **1964 Sanayi Kongresi**, Ankara, MMO, s. 3-4.
- Er, Ş. (1966). “Tertip Komitesi ve Makine Mühendisleri Odası Başkanının Önsözü”, **1964 Sanayi Kongresi**, Ankara: MMO, s.VII.
- Erdem, E., (2016), “Sanayi Devriminin Ardından Osmanlı Sanayileşme Hamleleri: Sanayi Politikalarının Dinamikleri ve Zaafiyetleri”, **Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Yıl: 2016, S. 48, s. 17-44.
- Erdem, H.H., (2002), **Türkiye’de Alternatif Santral Kapasitelerinin ve Bölgelere Göre Dağıtımlarının Optimizasyonu**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Ertuğrul Küçükkaramıklı, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ergün, Ö., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Dördüncü Birleşim, 08.02.1962, s. 452-453.
- Eriç, D., (1964), “Hidroelektrik Enerji Kaynaklarının Memleketin Endüstriyel Gelişmesindeki Etkileri”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 345-358.
- Erkunt, M., (1964), “Türkiye Hangi Ekonomik Sistemi Kabul Etmelidir?”, **1962 Sanayi Kongresi**, Makine Mühendisleri Odası, İstanbul: Sanat Matbaası, s. 39-45.
- Eroğlu, H., (1988), “Atatürk ve Devletçilik”, **Belleten**, C. LII S. 204, s. 833-848.
- Ersoy, H., (1997), **Türkiye’nin Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Dünyü ve Bugünü İncelenerek Elektrik Enerjisine Olan Katkının Araştırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Vatan Tuğal, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Erten, M., (1966), “Önsöz”, **1964 Sanayi Kongresi**, Ankara: MMO, s.III.
- Ertin, G., (1998), “Türkiye’de Sanayi”, **Türkiye Coğrafyası**, Ed. N.Serter, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, s. 161-182.
- Eser, U. (1993). **Türkiye’de Sanayileşme**, Ankara: İmge.
- Evsile, M., (2002), “Atatürk Devri Harp Sanayii (1920-1938)”, **Türkler-17**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 719-726.
- Göker, M., (1938), “Türklerde Sanayi”, **Belleten**, C. II, S. 7 ve 8, s. 433-444.

- Güçeri, Ş. (1964), “İnsan Gücünün Değerlendirilmesinde Ağır Endüstrinin Rolü”, **1962 Sanayi Kongresi**, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, s. 240-244.
- Güler, H., (2011), “Türkiye’nin Erken Dönem Sanayileşme Serüveni”, **Hittit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl: 4, S. 1, s. 63-87.
- Gürsan, İ., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Üçüncü Birleşim, 07.02.1962, s. 293.
- Hatiboğlu, Z., (1975), “Türkiye’nin Gelişmesinde Tarım ve Endüstri İlişkileri”, **Cumhuriyet’in 50.Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 1001-1034.
- Hayta-Ünal, N.-U., (2013), **Osmanlı Devleti’nde Yenileşme Hareketleri**, 6. Baskı, Ankara: Gazi..
- **Hergün**, “Sanayicilerin kongresinde Gümrüklerde ve Vergilerde indirmeler yapılması istendi”, 15 Haziran 1964, s. 1.
- Hiç, M., (2002), “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **Türkler-17**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 541-564.
- Hunt-Lautzenheiser, E.K.-M., (2016), **İktisadi Düşünce Tarihi: Eleştirel Bir Perspektif**, Çev. Vedat Ulvi Aslan, Ankara: Phoneix.
- Işık, O., (1966), “Sınâî Gelişmede İlmin ve Tekniğin Yeri ve Türkiye’nin Durumu”, **1964 Sanayi Kongresi**, Makina Mühendisleri Odası, Ankara, 1966, s. 37-46.
- İlkin, A., (1970), “Türkiye’de Sanayi Politikası (1923-1973)”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, Y. 1970: C. 30, S. 1-4, s. 377-423.
- İnan, A., (1989), **İzmir İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)**. 2. Baskı, Ankara: TTK.
- İnan, A.A., (1991), **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, 3. Baskı, Ankara: TTK.
- İnan, Ş., (1964), **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 30, Toplantı: 3, Doksan Altıncı Birleşim, s. 144.

- **İş ve Ekonomi**, “1964 Sanayi Kongresi Dün Nihayete Erdi”, 18 Haziran 1964, s. 1, 8.
- **İş ve Ekonomi**, “Başbakanın yaptığı konuşma ile: 1964 Sanayi Kongresi Açıldı”, 16 Haziran 1964, s. 1, 4, 8.
- **İş ve Ekonomi**, “Sanayi Kongresi’nde 2. Gün” , 17 Haziran 1964, s. 1, 8.
- **İş ve Ekonomi**, “Sınâî Gelişmede İlmin ve Tekniğin Yeri ve Türkiye’nin Durumu”, 20-27 Haziran 1964, s. 2.
- İyibozkurt, E., (1997), “Birinci Baskıya Sunuş”, **Güncel Ekonomik Sorunlarımız: Küreselleşme ve Ekonomimiz**, 4. Baskı, Bursa: Ezgi, s. v-vii.
- İyibozkurt, E., (1997), “Tarımdaki Gelişmeler”, **Güncel Ekonomik Sorunlarımız: Küreselleşme ve Ekonomimiz**, 4. Baskı, Bursa: Ezgi, s. 192-194.
- Kâhya, E., (1988), “Türkiye’de İlk Demiryolları,” **Belleten**, C. LII, C. 202, s. 209-218.
- Karayalçın, İ., (1964), “Yeni Bir Teşvik Sistemi”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 262-267.
- Karma Bütçe Komisyonu, **1962 Yılı Bütçe Kanunu Tasarısı ve Karma Bütçe Komisyon Raporu**, Ankara, TBMM Basımevi, 1962, s. I-XIII.
- Kazgan, H., (1964), “Müşterek Pazar Memleketlerinde ve Türkiye’de Sınâî Maliyetler”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 189-218.
- Keleş, R.Y., (1964), “Sanayi ve Şehircilik”, **1962 Sanayi Kongresi**, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, 1964, s. 271-290.
- Kepenek, Y., (1983), “Türkiye’nin Sanayileşme Süreçleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-6**, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul: İletişim , s. 1762-177.
- Kepenek, Y., (2012), **Türkiye Ekonomisi**, 25. Basım, İstanbul: Remzi.
- Keyder, Ç., (1983), “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-4**, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 1065-1073.

- Kocatürk, U., (2007), **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, 3. Baskı, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Koç, Ü., (2002), “Klasik Dönem Anadolu Sanayii Üzerine Bir Değerlendirme (1500-1605)”, **Türkler-10**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 771-780.
- Kodaman, B., (2002), “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1914). **Genel Türk Tarihi-13**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek, Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 165-192.
- Köseoğlu, M., (1964), “Tekstil Sanayiinin Islahı ve İnkişaf İmkanları”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 385-400.
- Kurt-Kuzucu-Çakır-Demir, M.-K.-B.-K., (2016), “19. Yüzyılda Osmanlı Sanayileşmesi Sürecinde Kurulan Devlet Fabrikaları: Bir Envanter Çalışması”, **OTAM**, S.: 40, s. 245-277.
- Kutsal, A., (1972), “Türkiye Sanayileşmek Zorundadır”, **1972 Türkiye Sanayi Kongresi Bildirileri**, Ankara: TMMOB, s. 1-14.
- Küçük, Y., (2006), **Türkiye Üzerine Tezler-1**, İstanbul: Salyangoz.
- Lewis, B., (2000), **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev: Metin Kırıatlı, 8. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Makal, A., (1999), **Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946**, Ankara: İmge.
- Makal, A., (2015a), “Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi ve Tarihçiliği Üzerine Bir Değerlendirme”, Ameleden İşçiye: **Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları** (İçinde). 3. Baskı, İstanbul: İletişim, s. 15-76.
- Makal, A., (2015b), “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları** (İçinde). 3. Baskı, İstanbul: İletişim, s. 77-112.
- Makal, A., (2015c), “Türkiye’de Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930’lu ve 1940’lı Yıllar”, **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları** (İçinde). 3. Baskı, İstanbul: İletişim, s. 113-161.

- Makal, A., (2015d), “65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme”, **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları** (İçinde). 3. Baskı, İstanbul: İletişim, s. 163-212.
- Makal, A., (2015e), “Türkiye’de 1946-1960 Dönemindeki Grev Tartışmaları İle Grevler Üzerine Bir Çözümleme Denemesi”, **Ameleden İşçiye: Erken Cumhuriyet Dönemi Emek Tarihi Çalışmaları** (İçinde). 3. Baskı, İstanbul: İletişim, s. 267-318.
- Makine Mühendisleri Odası, (1964), “Genel Kurul Görüşmeleri”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 482-496.
- Makine Mühendisleri Odası, (1964), **1962 Sanayi Kongresi (26-27-28 Şubat 1962)**. MMO, Ankara, Sanat Matbaası.
- Makine Mühendisleri Odası, (2007), **45 Yıllık Sanayi Öyküleri**, Ankara: Ankamat Matbaacılık.
- Manisalı, M., (1970), “Cumhuriyetimizin Elli Yılında Dış Ekonomik İlişkiler”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi**, 30 (1-4), s. 97-121.
- **Millet Meclisi Geçici Komisyon Raporu**, 13.4.1964 s. 8.
- **Milliyet**, “Sanayi Kongresi bugün açılıyor”, 15 Haziran 1964, s. 3.
- **Milliyet**, “Sanayi Kongresi Kapandı”, 18 Haziran 1964, s. 1.
- **Milliyet**, “Sanayi Kongresi ve Sergisi Açıldı”, 27 Şubat 1962, s. 4.
- **Milliyet**, “Sanayiciler Vergiyi Yüksek Buluyor”, 17 Haziran 1964, s. 1.
- **Milliyet**, “Sanayileşmeyi Hızlandıracak Tedbirler Aranıyor”, 17 Haziran 1964, s. 2.
- **Milliyet**, 16 Haziran 1964, s. 1, 7.
- Müezzinoğlu, Z., (1966), “Kalkınma Planımızda Sanayiın Yeri”, **1964 Sanayi Kongresi**, Makina Mühendisleri Odası, Ankara, s. 17-26.
- Narter, F., (1964), “Isı Merkezinin Sanayi Tesislerindeki Önemi”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 370-374.
- Nef, J.U., (1971), **Sanayileşmenin Kültür Temelleri**, Çev. Erol Güngör, 2. Basılış, İstanbul: İstanbul Milli Eğitim Basımevi.

- Noyan, T. (1964), “Sanayide Araştırma”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 130-137.
- Nutku, A., (1964), “Türk Denizciliği ve Gemi İnşaat Sanayiinin Geliştirilmesi”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 459-477.
- Oktav, Ö.Z., (2010), “Süreklilik ve Değişim Temelinde Türk Dış Politikasında Bir Yüzyıl”, **Tarihi, Siyasi ve Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi (1908-2008)**. Editörler: Nevin Coşar-Melike Bildirici, Bursa, Ekin, 2010, s. 759-774.
- Okurer, C. (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Yirmi Yedinci Birleşim, s. 512-514.
- Ortaylı-Küçükkaya, İ. ve İ., (2017), **Cumhuriyet’in İlk Yüzyılı (1923-2023)**, 18. Baskı, İstanbul: Kronik Kitap.
- Osmanağaoğlu, B., (1966), “Sanayiimizin Gelişmesinde Enfrastrüktürün Önemi”, **1964 Sanayi Kongresi**, Ankara: Makina Mühendisleri Odası, , s. 243-250.
- Öngün, K., (1964), “Sanayide Elektrik”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, s. 338-344.
- Önsal-Ekinci, N.-Y. (2010), **Türkiye Cumhuriyeti’nin 60 Hükümeti ve Programları**, Ankara: Türkiye Kamu-Sen.
- Önsoy, R., (1988), **Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Örs, F., (1964), “Sınai Teşebbüslerde Etüt ve Planlamanın Önemi”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 124-128.
- Öz, İ.H., (1964), “Türkiye’nin Traktör İhtiyacı”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 437-448.
- Özdaş, N. (1966), “Türkiye’nin Kamyon İhtiyacı”, **1962 Sanayi Kongresi**, Makine Mühendisleri Odası, İstanbul: Sanat Matbaası, s. 405-431.
- Özgür, Ö., (1976), **100 Soruda Sanayileşme ve Türkiye**, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

- Özkan, T., (1964), “Makina Sanayiimizin Umumi Problemleri”, **1962 Sanayi Kongresi**, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, s. 93-104.
- Özmen, S., (1983), “Üretimde Devlet: Kamu İktisadi Teşebbüsleri, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-2**, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 426-446.
- Özmen, S., (2012), **Sanayi Savaşımız: Sayılar, Sorunlar, Değerlendirmeler**, İstanbul: Yazın.
- Öztürkçine, R., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Otuz Beşinci Birleşim, 09.02.1962, s. 579.
- Pamuk, Ş. (1996), “Ekonomik Yapının Toplumsal ve Tarihsel Kökenleri”, **TMMOB 95 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı 1-2: Rant Ekonomisinden Üretim Ekonomisine**, Ankara, s. 9-11.
- Pamuk, Ş. (2008), “Bağımlılık ve Büyüme: Küreselleşme Çağında Osmanlı Ekonomisi, 1820-1914”, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 3-28.
- Pamuk, Ş., (2008), “150. Yılında Baltalimanı Ticaret Antlaşması”, **Osmanlıdan Cumhuriyete Küreselleşme, İktisat Politikaları ve Büyüme**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008, s. 29-37.
- Quataert, D., (2012), “Tanzimat Döneminde Ekonominin Temel Problemleri”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, Çev. Fatma Acun, Editörler: Halil İnalcık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, s. 729-740.
- Sayar, A.G., (2002), “Yenileşmeden Cumhuriyet’e Osmanlı İktisat Düşüncesi”, **Genel Türk Tarihi-7**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Ali Birinci, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 719-726.
- Selvi, H., (2017), **Sorularla Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İstanbul: Yeditepe.
- Semiz, Y., (2002), “1923-1938 Döneminde Türkiye’nin Sanayi Politikası”, **Türkler-17**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 710-718.
- Serin, N., (1963), **Türkiye’nin Sanayileşmesi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1963.

- Seyidoğlu, H., (1999), **Ekonomik Terimler Sözlüğü**, 2. Baskı, İstanbul: Güzem Can.
- Seyitdanlıoğlu, S., (2009), “Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii (1839-1876)”, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. 28, S. 46, s. 53-69.
- Sezgin, C., (2011), **Sanayi Devrimi’nin Etkisinde İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Türkiye**, İstanbul: Mas Matbaacılık.
- Somer, S., (1964), “Ticari Olmayan Enerji Bakımından Türkiye’nin Durumu”, **1962 Sanayi Kongresi**, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, s. 375-380.
- **Son Havadis**, “Eski Bakan Çelikbaş yenilerini tenkid etti”, 18 Haziran 1964, s. 1, 5.
- **Son Havadis**, “Sanayi kongresi açıldı”, 16 Haziran 1964, s. 1, 5.
- Soysal, İ., (1993), **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Klavuz (1919-1993)**, İstanbul: Eren.
- Sungur-Ünlü, O.-H., (2016), “Türkiye’de Sanayi Politikaları ve Sanayi Sektörünün Dönüşümü: Planlı Kalkınma Dönemi Açısından Bir Değerlendirme”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 42, Yıl: Şubat 2016, s. 1637-1647.
- Şahin, H., (1964), “Memleket Sanayiinin Problemleri”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 58-67.
- Şahin, H., (1995), **Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu**, 3. Baskı, Bursa:Ezgi.
- Şahinkaya, S., (1998), **Sanayileşme Süreçleri ve Kalkınma &Yatırım Bankaları: Teorik Bir Çerçeve ve Türkiye örneği**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: İşıya Üşür, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Şolt, F., (1974), “Kalkınma ve Sanayi ve Türkiye”, **1972 Türkiye Sanayi Kongresi Bildirileri**, Ankara: MMO, s. 1-31.
- Tabakoğlu, A., (2002), “Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi”, **Türkler-10**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 653-694.

- Tabakoğlu, A., (2005), **Türk İktisat Tarihi**, 7. Baskı, İstanbul: Dergâh.
- Tanör, B., (2012), **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, 22. Baskı, İstanbul: YKY.
- Tayanç, T., (1973), **Sanayileşme Sürecinde 50 Yıl**, İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Tekeli-İlkin, İ.-S., (1977), **1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Tekin, A., (2002), "Milli Mücadele Bütçeleri, Vergi Politikası ve Dış Yardımlar (1919-1923)", **Türkler-16**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 137-150.
- **Tercüman**, "Sanayi Kongresi Bugün Toplanıyor", 15 Haziran 1964, s. 1, 7.
- **Tercüman**, "Sanayiciler sermaye ve kredi azlığından şikayet etti", 17 Haziran 1964, s. 1, 7.
- Tezel, Y. S., (2000), **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, 4. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tezel, Y.S., (2002), "I. TBMM'nin İktisadi Tavrı", **İstanbul Sanayii Odası'nın Elli Beşinci Yılında Türk Sanayii**, Proje Yönetmeni: Nuri Çolakoglu, İSO, İstanbul, s. 24-25.
- Tokgöz, C., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Yirmi Beşinci Birleşim, s. 99.
- Tokgöz, E., (2004), "Cumhuriyet Döneminde Ekonomik Göstergeler", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi-II**, Ankara: ATAM, s. 319-368.
- Tokgöz, E., (2011), **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2011)**. 10. Baskı, Ankara: İmaj.
- Toprak, Z., (2012), **Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)**. İstanbul: Doğan Kitap.
- Trak, A., (1983), "Liberalizm-Devletçilik Tartışması (1923-1939). **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi-4**, Genel Yönetmen: Murat Belge, İstanbul: İletişim Yayınları, s.1085-1089.
- Tuhangil, F., (1961), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Onuncu Birleşim, s. 121.

- Tuna, S., (2002), **Türkiye’de Devlet İşletmeleri (1930-1940)**. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: İzzettin Önder, İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Tuncer, S., (1964), “1959 Sanayi Sayımı Sonuçları”, **1962 Sanayi Kongresi**, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, s. 162-188.
- Tural, M.A., (1999), “Atatürk Devrinde Değişme ve Dönüşmeye Toplumu Hazırlayan Bir Uygulama”, **Erdem Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 33, s. 939-945.
- Tural, M.A., (2003), “Atatürk’ün Milli İktisat Politikası”, Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi 8-12 Aralık 2003, Cilt: 2, s. 1493-1500.
- Tünay, M., (1985), “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C. II, S. 4, s. 245-256.
- Türel, O., (2018), “Türkiye’de Sanayi Politikalarının Dünyü ve Bugünü”, **www.inovasyon.org**, Erişim Tarihi: Kasım 2018, s. 1-15.
- Türk, İ., (1975), “Cumhuriyet Döneminde Teşvik Tedbirleri ve Geleceği”, **Cumhuriyet’in 50.Yılında Türkiye’de Sanayileşme ve Sorunları Semineri**, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, s. 655-683.
- Türkdoğan, O., (2015), **Türk Sanayi Toplumu**, Konya: Çizgi.
- **Ulus**, “Çağımızın ortak dâvası yoksulluk, gerilekle savaştır”, 16 Haziran 1964, s. 1, 7.
- **Ulus**, “Endüstride gelişme bizim için bir hayati meseledir”, 16 Haziran 1964, s. 1, 7.
- Unat, K., (2011), “Atatürk Sonrası Türkiye”, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Ed. Temuçin Faik Ertan, Ankara: Siyasal, s. 259-300.
- Uyar, H. (2013), “Ağaoğlu Ahmet’in ‘Liberal Muhalif’ Gazetesi: Akın (1933)”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce-7: Liberalizm**, Editör: Murat Yılmaz, 2. Baskı, İstanbul: İletişim, 2013, s. 224-231.
- Ülken, Y., (1998), “1923’ten 1993’e Türkiye Ekonomisi”, **Türkiye Cumhuriyeti’nin Yetmiş Beş Yılı Armağanı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, s. 149-211.
- Üner, C., (1964), “Sanayide Koordinasyon”, **1962 Sanayi Kongresi**, İstanbul: Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, s. 105-115.

- Ünüvar, S., (2002), “Milli Mücadele Döneminde Çalışma Hayatı ve Ekonomi”, **Türkler-16**, Editörler: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 128-136.
- Üşür, İ., (2006), “Sanayileşme, Uluslararası İşbölümü, Toplumsal Yapı”, **TMMOB Sanayi Kongresi 2005 Bildiriler Kitabı**, TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Ankara, 2006, s. 25-29.
- Üşür, İ., (2012), “Sanayi ve Sanayileşme Kavramını Yeniden Düşünmek”, **TMMOB Sanayi Kongresi 2011 Bildiriler Kitabı**, Ankara: TMMOB Makina Mühendisleri Odası, s. 17-29.
- Yaraş, Y., (1963), “Yerli Motopomp ve Santrifüj Sanayiinin Önemi”, **1962 Sanayi Kongresi**, Makine Mühendisleri Odası, Sanat Matbaası, İstanbul, s. 454-455.
- Yazıcı, B., (1964), “Sinaî Gelişmemizin Sermaye ve Kredi Bakımından Durumu”, **Banka Meslek ve Fikir Dergisi**, Yıl: Temmuz 1964, C. 1, S. 4, s. 5-17.
- Yazıcı, B., (1966), “Sinaî Gelişmemizin Sermaye ve Kredi Bakımından Durumu”, **1964 Sanayi Kongresi**, Ankara: Makina Mühendisleri Odası, s. 59-70.
- Yazıcı, E., (2016), “Endüstri Öncesi Çalışma İlişkileri”, **Endüstri İlişkileri**, Ed. Erdinç Yazıcı, 2. Baskı, Ankara: Karaağaç, s. 13-29.
- Yenal, O., (2010), **Cumhuriyet’in İktisat Tarihi**, 2. Baskı, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- **Yeni İstanbul**, “Hükümet yerli sanai’ye alâkasızlıkla itham edildi”, 16 Haziran 1964, s. 1, 5.
- **Yeni İstanbul**, “Sanayiimiz geri durumda”, 28 Şubat 1962, s. 1, 5.
- **Yeni Tanin**, “6. Sanayi Kongresi Açılışında İnönü Kalkınma Plânını Övdü”, 16 Haziran 1964, s. 1, 7.
- Yıldırım, İ., (1966), “Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C.: XII, s.. 387-396.
- Yurdakul, K., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, Yirmi Yedinci Birleşim, 01.02.1962, s. 559.

- Yurdakul, K., (1962), **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 2, Toplantı: 1, Onuncu Birleşim, 29.11.1962, s. 128.
- Yurdaydın, H. G., (2013), “Düşünce ve Bilim Tarihi (1600-1839). **Türkiye Tarihi 1**, Ed. Sina Akşin, İstanbul: Cem Yayınevi, s. 275-341.
- Yücel, T.F., (2015), **Cumhuriyet Türkiye’sinin Sanayileşme Öyküsü**, Ankara: Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı.
- Zaim, S., (1964), “Türkiye’nin İktisadi Gelişmesinde Sanayileşmenin Önemi ve Tesiri”, **1962 Sanayi Kongresi (26-27-28 Şubat 1962)**. MMO, Ankara, Sanat Matbaası, 1964, s. 17-38.

EKLER

Türkiye'nin Sanayi Haritası

İş ve Ekonomi, 16 Haziran 1964

Yeni Tanın, 16 Haziran 1964

Milliyet, 16 Haziran 1964

Milliyet, 17 Haziran 1964, s. 1

Her Gün, 15 Haziran 1964, s. 1

Milliyet, 17 Haziran 1964, s. 2

Milliyet, 18 Haziran 1964

Yeni İstanbul, 16 Haziran 1964, s. 1

Uluş, 16 Haziran 1964

Son Havadis, 18 Haziran 1964

Tercüman, 15 Haziran 1964, s. 1

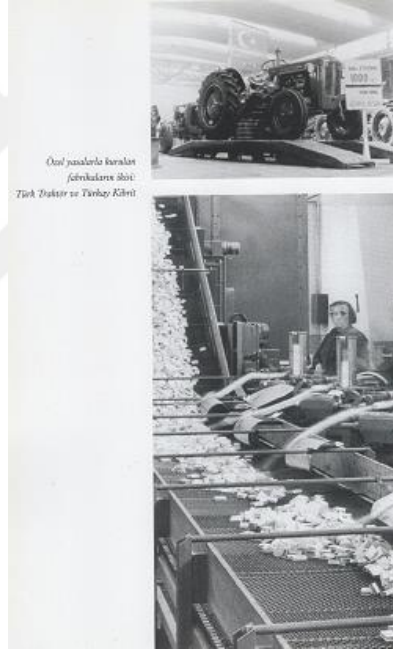

Yeni İstanbul, 28 Şubat 1962, s. 1

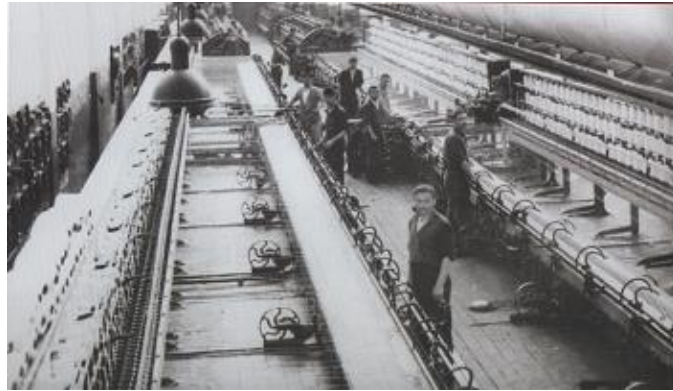
Chester Projesi

Kaynak: İmparatorluktan Cumhuriyet'e Sanayileşme, s. 26

Kaynak: İmparatorluktan Cumhuriyet'e Sanayileşme, s. 98

Kaynak: İmparatorluktan Cumhuriyet'e Sanayileşme, s. 58

Kaynak: İmparatorluktan Cumhuriyet'e Sanayileşme, s. 118

Alpullu Şeker Fabrikası (1926)

Alpullu'da ilk şeker fabrikasının açılış haberi

Eskişehir Şeker Fabrikası (1933)

Kayseri Bez Fabrikası (1935)

Isparta Gülyağı Fabrikası (1934)

Sanayi Ürünleriyle ilgili Bir Sergi (Ankara, 1934)

Zeytinburnu Çimento ve Kireç Fabrikası (1932)

İzmit Kağıt ve Karton Fabrikası (1937)

ÖZET

Türk modernleşme gayretlerinin önemli bir parçasını, sanayileşme çabaları oluşturur. Bu çabaların başlangıcı daha gerilere gitmiş olsa da, sanayileşme sorunu 19. yüzyılın ortalarından itibaren yoğun bir şekilde ele alındı. Fakat iç ve dış faktörlere bağlı olarak Batılı ülkelerdekine benzer bir “Sanayi Devrimi” gerçekleştirilemedi. 20. yüzyılla birlikte ise genel olarak iktisadi hayatı düzenlemek ve devletin iktisadi yapısını güçlendirmek amacıyla yeni bir politika benimsendi: Milli İktisat. Dönemin şartlarının sonucu olarak beklenildiği ölçüde hedeflere ulaşmayan bu politika, Cumhuriyet döneminin iktisadi politikasının da temelini oluşturdu ve aşağı yukarı Cumhuriyet’in ilk çeyrek yüzyılında kesintisiz uygulandı. Bununla birlikte bu politika tek tip bir iktisadi model şeklinde de uygulanmadı. Milli iktisat, Cumhuriyet döneminde alt dönemlerin şartlarına göre pragmatik amaçlarla uygulandı. II. Dünya Savaşı sonrasında ise, Batı yanlısı tutuma paralel yavaş yavaş terk edilmeye başlandı ve DP iktidarıyla bir kesinti dönemine girdi. DP Döneminin sonuna doğru Planlı Kalkınma gündeme geldi. 27 Mayıs 1960 sonrasında ise Plan hazırlıkları başladı ve geçiş yılından sonra, 1963’de Planlı dönem başladı. Planlı dönemin başlangıcını oluşturan BBYKP (1963-1967), Milli İktisat anlayışına uygun bir plandır. Aynı şekilde bu dönem içinde gerçekleştirilen ve çalışmanın odağını oluşturan 1962 ve 1964 Sanayi Kongreleri yine Milli İktisat anlayışına uygun bir siyasi atmosferde ve de bu anlayışa uygun bir iktisadi havanın baskın olduğu bir dönemde gerçekleşti. Kongrelerde birbirlerine farklı görüşler olmakla birlikte ağırlıklı görüş, düşünce, öneri ve tekliflerin Cumhuriyet’in ilk on beş yılında uygulanan politikalarla benzerliği, uyumu dikkat çekicidir. Kongrelerde paylaşılan görüşlerin, getirilen önerilerin, ismi konulmasa da “Milli İktisat” politikalarına paralel olduğu, Milli İktisadın ülkenin kurtuluş reçetesi olarak görüldüğünü söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Türk İktisat Tarihi, Sanayileşme, Milli İktisat, 1962 Sanayi Kongresi, 1964 Sanayi Kongresi.

ABSTRACT

An important part of the Turkish modernization efforts is the efforts of industrialization. Although the beginning of these efforts went back, the problem of industrialization has been intensively addressed since the mid-19th century. However, due to internal and external factors, an "Industrial Revolution" similar to that of Western countries could not be carried out. With the 20th century, a new policy was adopted to regulate economic life in general and to strengthen the economic structure of the state: National Economics. This policy, which did not reach the targets as expected as a result of the conditions of the period, formed the basis of the economic policy of the Republican period and was implemented continuously in the first quarter century of the Republic. However, this policy was not implemented as a uniform economic model. National Economics was implemented for pragmatic purposes according to the conditions of the lower periods during the Republican period. After World War II, it gradually began to be abandoned in line with the pro-Western stance and entered a period of downtime with DP power. Towards the end of the DP Period, Planned Development came up. After May 27, 1960, preparations for the Plan began, and after the transition year, the Planned period began in 1963. FFYDP (1963-1967), which constitutes the beginning of the planned period, is a plan in accordance with the understanding of National Economics. Likewise, the Industrial Congresses of 1962 and 1964, which constituted the focus of the study during this period, took place again in a political atmosphere in accordance with the understanding of National Economics and at a time when an economic air suitable for this understanding prevailed. Although there are different views on each other at the congresses, the similarity and harmony of the main views, opinions, proposals and proposals with the policies implemented in the first fifteen years of the Republic is remarkable. It is possible to say that the opinions shared at the congresses, the proposals brought, are parallel to the policies of "National economics" even if they are not named, and that National Economics is seen as a recipe for the country's salvation.

Key Words : History of Turkish Economy, Industrialization, National Economics, 1962 Industrial Congress, 1964 Industrial Congress.